

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Геолого-географічний факультет
Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства
Студентське наукове товариство геолого-географічного факультету
Харківська обласна станція юних туристів

РЕГІОН - 2012:

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

МАТЕРІАЛИ

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ, АСПІРАНТІВ ТА МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ**

(5–6 квітня 2012 року, м. Харків)

Харків
2012

Редакційна колегія: Л. М. Немець, д. геогр. н., проф. (голова редакційної колегії), К. А. Немець, д. геогр. н., проф. (співголова редакційної колегії), Мезенцев К. В. д. геогр. н., проф. (співголова редакційної колегії), В. А. Редіна, к. пед. н., доц., Ю. Ю. Заволока, к. геогр. н., доц., Ю. І. Кандиба, к. геогр. н., доц., Н. В. Грищенко, зав. лаб., Л. В. Ключко, к. геогр. н., доц., Г. О. Кулешова, к. геогр. н., ст. викл., І. І. Кучер, асп., С. А. Отечко, асп., Н. В. Моштаківа, асп., К. Ю. Сегіда, асп., голова студентського наукового товариства геолого-географічного факультету.

Адреса редакційної колегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, к. 3-62, тел. 8(057) 707-52-74, e-mail: konfregion@yandex.ru.

Затверджено до друку рішенням вченої ради геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 7 від 23.03.2012 р.).

Регіон-2012: суспільно-географічні аспекти: матеріали науково-практичної конференції молодих науковців, аспірантів та студентів з міжнародною участю (м. Харків, 5–6 квітня 2012 р. / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 227 с.

Тексти представлено у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

ISBN 978-966-623-742-5

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2012

З М І С Т

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

Григорян Л.С.

Оценка природно-ресурсного потенціала Белгородской області для розвитку сільського «зеленого» туризму 8

Дудкіна Г.Є.

Аналіз траєкторії розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області) 12

Жеребненко Ю.С.

Социально-демографические и геоэкологические параметры развития Хохловского сільського поселення Белгородской області 18

Игнатенко С.А.

Оценка устойчивого развития сільської местности Белгородской області 21

Кучер І.І.

Сучасний стан, проблеми та перспективи торговельно-економічних відносин України з країнами НАФТА 24

Меліхова А.О.

Економічні передумови сталого розвитку туризму Республіки Кіпр 27

Моштаківа Н.В., Шаповалова Т.В.

Мережа архівних установ Луганської області: суспільно-географічна характеристика 30

Отечко С.А.

Територіальна організація автомобільних доріг Харківського регіону 35

Сегіда К.Ю.

Суспільно-географічне обґрунтування рекомендацій з управління демографічним розвитком Харківської області 38

Тодоров В.І.

Загальні тенденції розвитку геодемографічної ситуації в Українському Придунав'ї 42

Чабань М.Т.

Дослідження перцепційного образу Харківщини в контексті проведення Євро-2012 45

Chmielewska M.

Directions of revitalization of post-industrial sites in Europe 48

СЕКЦІЯ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ПРИКЛАДНІ РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Барило І.М.

Особливості інвестиційної діяльності Полтавської області 51

Бережний В.А., Добровольська Н.В.

Фрактальні розмірності мереж автошляхів (на прикладі окремих адміністративних районів Харківської області)..... 55

Бітюк Ю.П.	
Теоретичні аспекти дослідження сегментування ринку освітніх послуг	58
Вередин О.Я.	
Суспільний погляд на введення пенсійної реформи в Україні	61
Виноградова А.Д., Добровольська Н.В.	
Проблеми та перспективи золотодобувної промисловості України на прикладі Мужіївського родовища	63
Грищенко Н.В.	
Моделирование и анализ экономической составляющей науки Харьковской области на основе инновационного диффузивного процесса	66
Дорошенко І.О., Добровольська Н.В.	
Проблеми та шляхи вирішення сучасної електоральної диференціації суспільства в Україні	70
Кобилін П.О.	
Територіальні особливості розвитку побутового обслуговування населення Харківської області	74
Кузьменко Д.М.	
Дефініція поняття «урбанізація» в суспільній географії	78
Лимар Т.В.	
Проблема забезпечення національних меншин України закладами освіти з регіональною мовою навчання	81
Ліхван В.Ф.	
Стан сільськогосподарських угідь в Харківській області	83
Мазурова А.В.	
До питання транспортної доступності об'єктів соціальної інфраструктури (на прикладі пологових будинків м. Харкова)	88
Надтока Ю.В.	
Зміни у сільськогосподарському виробництві Полтавської області під впливом інноваційної діяльності	90
Подгорный Я.Б.	
Анализ доступности инвестиционных инструментов для российского населения	94
Рехлович М.	
Историко-географические особенности развития междугородной трамвайной сети Верхнесилезской агломерации	97
Селецький В.П., Матвійчук А.М.	
Вплив еколого-географічних факторів на поширеність туберкульозу серед населення Рівненської області	100
Синиця Ю.П.	
Зовнішньоторговельна діяльність компанії ТОВ СП «Нібулон»	103
Суптело О.С., Ліхван В.Ф.	
До питання особливостей суспільно-географічного дослідження АПК	107
Телебєнєва Є.Ю.	
Особливості розвитку машинобудівного комплексу Луганської області	111
Череватенко Т.С.	
Місце Харківської області в структурі показників оплати праці в Україні	113

Шпак Є.В.	
Напрямки використання ДЗЗ у суспільно-географічних дослідженнях	117
Якименко І.А.	
Експортні зв'язки регіонів України з країнами Азії	121
Яновська О.О.	
Деякі аспекти дослідження сфери культури Харківської області	125

СЕКЦІЯ 2 ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА СУМІЖНИХ ТЕРИТОРІЙ

Гризун А.В.	
Теоретико-методичні аспекти дослідження якості життя населення регіону	129
Грищенко В.В.	
Структурні особливості міграції населення Харківської області	132
Деловая Е.В.	
Оценка жизнеспособности сельских поселений муниципального образования методом кластерного анализа. На примере Ивнянского района Белгородской области.....	135
Заховаєва К.Ю.	
Тенденції депопуляції в Харківській області	138
Зевякін С.В.	
Особливості демографічної ситуації у Великобурлуцькому районі Харківської області	142
Курицева І.М.	
Територіальні особливості природного та міграційного руху населення Харківської області	145
Лещенко Є.О.	
Типізація геодемографічного процесу в Полтавській області	148
Литовченко Ю.В.	
Жилой фонд сельского населения как фактор социально-экономического развития географического региона. Новооскольский район Белгородской области	151
Мецкер В.П.	
Трудовая миграция: тенденции и перспективы развития. Россия — Казахстан	154
Шматько О.В.	
Особливості статево-вікової структури населення Харківської області	157

СЕКЦІЯ 3 РЕГІОНАЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО І ТУРИЗМ

Балашова О.Ю., Вірченко П.А.	
Туристсько-рекреаційна діяльність як ресурс розвитку території локального рівня	161

Блынський В.И.	
Из практики разработки краеведческого паспорта села Ближний Хутор Слободзейского района	163
Бугаева Е.А.	
Развитие сельского туризма в Волоконовском районе Белгородской области	166
Буханець І.В.	
Фінансування робіт з підготовки України до Євро-2012 (на прикладі міста Харкова)	169
Вакалова К.В.	
Донецька область в рекреаційно-туристському районування України	172
Горбунова Ю.О.	
Туристична інфраструктура м. Харкова в умовах підготовки до проведення Євро-2012	173
Манько О.В.	
Використання історико-культурного потенціалу міста Харкова в екскурсійній діяльності під час проведення Євро-2012	176
Мортин Д.Е.	
Научно-поисковые аспекты историко-географического изучения Тираспольского укрепрайона	179
Павлюк М.С.	
Національні природні парки Харківської області в сучасних економічних умовах	182
Слюта Б.Ю.	
Територіальні особливості рекреації дітей у Харківській області	185
Толстопятова О.С.	
Методологические и методические аспекты исследования культурных ландшафтов Белгородской области	189
Чувуріна К.В.	
Перспективні напрямки розвитку готельного господарства Харківщини	191
Heder A.	
The historic workers' housing estates in the upper Silezia on the example of Giszowiec and Nikiszowiec	194

СЕКЦІЯ 4

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Забірченко О.А.	
Стан земельного фонду в Слов'янському районі Донецької області	199
Закалюжная С.В.	
Экологические аспекты хозяйственной деятельности крупных свиноводческих комплексов Белгородской области	203
Кравченко К.О.	
Соціально-економічні аспекти розвитку альтернативної енергетики	206

Лозинська Н.О.	
Антропогенний рельєф кряжової частини Луганщини та його антропогеографічна роль	209
Мосиенко А.С.	
Водные ресурсы и проблемы водопользование Ракитянского района Белгородской области.....	212
Набокова Е.С.	
Возможность воспроизводства антропогенно нарушенных почв в условиях залежного режима	214
Ситникова О.О.	
Оценка Экологического Аэрогенного риска для здоровья населения Белгородской области	217
Сопов Д.С.	
До проблеми створення алгоритму досліджень у сфері землекористування	221

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

УДК 911.6; 911.9

Григорян Л.С.

*Научный руководитель – д-р геогр. наук, проф. Чендев Ю.Г.
Национальный исследовательский университет «БелГУ»*

ОЦЕНКА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО «ЗЕЛЕНОГО» ТУРИЗМА

Развитие туризма как никакая другая отрасль экономики стимулирует создание рабочих мест и развитие малого бизнеса, перераспределяет ресурсы между регионами и областями, оказывает стимулирующее воздействие на такие секторы экономики, как транспорт, связь, сфера услуг, торговля, строительство, производство товаров народного потребления и составляет одно из перспективных направлений структурной перестройки экономики РФ. Большинство российских туроператоров стали больше внимания уделять внутреннему туризму. Одним из российских регионов, где туризм и гостеприимство могут стать приоритетной отраслью экономики, является Белгородская область. В области благоприятно сочетаются выгодное географическое положение, местами хорошо сохранившийся природный потенциал, богатое культурно-историческое наследие, а также широкое распространение техногенных ландшафтов, которые обладают большими потенциальными возможностями для развития сельского «зеленого» туризма. Вместе с тем территория области характеризуется недостаточной рекреационно-географической изученностью, что является одним из главных факторов, сдерживающих развитие внутрирегиональной туристической индустрии, находящейся на начальном этапе своего формирования. В этих условиях возникла необходимость комплексной оценки туристического потенциала «зеленого туризма» в Белгородской области, определении его региональной специфики и перспектив использования [6].

Актуальность данной темы обуславливается тем, что сельский «зеленый» туризм становится необходимостью современного общества – это необходимость как для людей, так и для природы. Развитие сельского «зеленого» туризма благотворно влияет на все стороны жизни человека, но также и для государства, региона, области, края, района в котором он живет. Говорить об этом новом виде туризма стали уже в конце XX в. Именно тогда возникло это новое направление туризма – сельский «зеленый» туризм как рекреационные путешествия в сельскую местность в ответ на «экологическое давление» в городах [8]. Развитие сельского «зеленого» туризма как в России, так и во всем мире в значительной степени связано с организацией системы особо охраняемых природных территорий (ООПТ) – природных резерватов,

национальных парков, памятников природы. Уже сегодня зеленый туризм играет существенную роль в мировой индустрии туризма. На сегодняшний день доля зеленого туризма составляет 10-20% от всего рынка мирового туризма. Это наиболее динамично развивающаяся отрасль [4].

Таблица 1

Сеть особо охраняемых природных территорий Белгородской области

Категория ООПТ	Территория				Всего	
	Федерального значения		Регионального значения			
	число	площадь, га	число	площадь, га	число	площадь, га
Заповедники	1	2131	-	-	1	2131
Природные парки	-	-	2	12000	2	12000
Заказники	-	-	210	34498	210	34498
Памятники природы	-	-	138	96	138	96
Дендрологические парки и ботанические сады	-	-	1	82	1	82
Лечебно-оздоровительные комплексы	-	-	-	-	13	328
другие	-	-	-	-	-	2833
итого	1	2131	351	34590	352	51074
К общей площади области, %		0,1		1,25		1,3

Целью исследования является – проведение комплексной оценки туристско-рекреационного потенциала для развития сельского «зеленого туризма» на территории Белгородской области.

Объект исследования – туристско-рекреационный потенциал Белгородской области, как основа развития сельского «зеленого туризма».

Предметом исследования выступает анализ территориальных различий, определяющих основное направление развития регионального сельского «зеленого туризма».

В таблице 1 представлен ряд показателей сети ООПТ Белгородской области, так как выше уже упоминалась важность ООПТ в развитии сельского «зеленого» туризма как в России, так и во всем мире.

На основе данных Комитета природных ресурсов Белгородской области (табл. 2), размещение объектов на территории области весьма неравномерно.

Анализ табл. 2 позволяет считать, что лидирующими районами по числу объектов системы ООПТ являются Красногвардейский (82 объекта), Валуйский и Шебекинский (по 29 объектов в каждом) районы (рис. 1); лидирующими районами по площади системы ООПТ являются Белгородский (около 15,8 тыс.га), Красногвардейский (около 2,7 тыс. га) и Борисовский (около 2,5 тыс.га) районы (рис. 2).

Таблица 2

**Распределение особо охраняемых природных территорий
по административным районам Белгородской области
(по данным комитета природных ресурсов Белгородской области)**

№ п/п	Административные районы	ООПТ по области всех категорий		
		Число	Площадь, га	Доля от общей площади, %
1	Алексеевский	18	802,24	0,45
2	г. Белгород	13	15815,5	10,72
3	Белгородский	5	1502,5	9,81
4	Борисовский	14	2457,83	3,78
5	Валуйский	29	2467,97	1,31
6	Вейделевский	5	75,01	0,06
7	Волоконовский	20	468,15	0,36
8	Грайворонский	8	268,74	0,31
9	Губкинский	12	1150,03	0,75
10	Ивнянский	9	535,04	0,61
11	Корочанский	8	55,08	0,04
12	Красненский	5	115,03	0,14
13	Красногвардейский	82	2692,22	1,53
14	Краснояружский	5	184,1	0,38
15	Новооскольский	6	1017,04	0,73
16	Прохоровский	12	72,08	0,05
17	Ракитянский	11	296,02	0,33
18	Ровенькой	9	1338,1	0,98
19	Старооскольский	17	1588,01	0,94
20	Чернянский	13	1341,06	1,09
21	Шебекинский	29	1242,96	0,67
22	Яковлевский	22	763,14	0,70
Вся Белгородская область		352	51074	1,9

Рис 1. Распределение числа ООПТ в 3-х лидирующих районах Белгородской области

Рис 2. Распределение площадей ООПТ в 3-х лидирующих районах Белгородской области

На основании проведенного исследования можно сделать следующие важные выводы.

Сельский «зеленый» туризм на территории Белгородской области недостаточно развит. Для обеспечения баланса природоохранных, экономических и социальных интересов важнейшей составляющей должно быть экологическое просвещение и формирование экологического сознания.

Перспективность развития экологического туризма Белгородской области заключается в выгодном геополитическом положении (граничит с Украиной), определяется развитой транспортной сетью, социально-экономической инфраструктурой, благоприятными природно-климатическими условиями, высоким ландшафтно-рекреационным и историко-культурным потенциалом. Кроме известных объектов туристического посещения важными экотуристическими объектами должны стать преобразованные и восстановленные культурные ландшафты, а также техногенные (горнопромышленные) комплексы, где размещаются площадки, демонстрирующие методы рекультивации техногенных ландшафтов и созданы фрагменты культурных неоландшафтов.

Белгородская область пространственно дифференцирована на основе покомпонентной и интегральной оценки природно-ресурсного потенциала, по экологической, эстетической и культурно-познавательной привлекательности для различных видов сельского «зеленого» туризма: научного, тугов истории природы, приключенческого, путешествий в природные заповедники и резервации.

Преодоление трудностей развития экологического туризма в Белгородской области видится в решении комплекса экономических и организационных мероприятий.

Список использованных источников: 1. Александрова А.Ю. *Международный туризм* / А. Ю. Александрова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 470с.; 2. Арманд Д. Л. *Наука о ландшафте (основы теории и логико-математические методы)*. М., "Мысль", 1975.; 3. Биржаков М.Б., Новикова О.А. / *Исторические предпосылки деревенского туризма* / М.Б. Биржаков, О.А. Новикова // *Туристические фирмы*. – 2002. - №28.; 4. Воробчуков С.А. *Проблемы и пути*

повышение конкурентоспособности аграрного туризма. // Теория и практика управления современной организацией. Сборник научных трудов кафедры менеджмента СГУТ и КД – Сочи: РИО СГУТ и КД, 2007. 5. Ефремов, Л. В. Становление и развитие экологического предпринимательства – главный фактор устойчивого развития России / Л. В. Ефремов // Использование и охрана природных ресурсов России, 2001. – № 5 – 6. – С. 122 – 130.; 6. Иощенко А.П. Развитие зеленого туризма в России / А.П. Иощенко. – М.: Юрайт-М, 2005.- 83 с.; 7. Николенко Д.В. Рекреационная география / Д.В. Николаенко. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2001. – 91-98 с.; 8. Савина М. Сельский туризм? Это уже реально! // АПК России, № 4. 2006.

УДК 911.3

Дудкіна Г.Є.

*Науковий керівник – д-р геогр. наук, проф. Немець К.А.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

АНАЛІЗ ТРАЄКТОРІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Складність, мінливість, багатоплановість суспільно-географічних процесів вимагає застосування новітніх методів дослідження, які базуються на застосуванні системного, синергетичного та комплексного підходів. Саме до таких методів відноситься метод моделювання траєкторії розвитку регіональної соціогеосистеми у багатовимірному ознаковому просторі, який вперше запропонували у 2003 році К. А. Немець, Л. М. Немець, Я. Б. Олійником. Застосування даного методу дає можливість комплексного аналізу складових соціогеосистеми з метою виявлення суспільно-географічних особливостей розвитку та оптимізації управління регіональним розвитком.

Мета – виявлення просторово-часових особливостей розвитку Луганської області на основі застосування методу моделювання траєкторії розвитку регіональної соціогеосистеми.

Виклад основного матеріалу. Для метода моделювання траєкторії розвитку соціогеосистеми об'єктом дослідження вибрані регіональна соціогеосистема Луганської області та її підсистеми – територіально-адміністративні одиниці. Статистичну базу дослідження становили дані Головного управління статистики у Луганській області за період з 2000 р по 2009 р. Для аналізу було відібрано 70 показників: економічних, фінансових, соціальних, демографічних, екологічних та інших. Нормування показників здійснювалося шляхом лінійного шкалювання за весь досліджуваний період. Отримані шкали всіх показників змінюються в інтервалі від 0 до 1, що становить базис 70 – вимірного нормованого простору. Розрахункові моменти часу відповідають 31 грудня кожного року, а розрахункові проміжки часу – одному року.

Згідно методики наведеної авторами у роботах [1; 2; 3; 4] досліджували показники напрямку руху та лінійні характеристики регіональної

соціогеосистеми. Стосовно нашого дослідження за показниками напрямку руху (оптимальна траєкторія, траєкторія розвитку, середня траєкторія розвитку та траєкторії розвитку підсистем) можна оцінювати ефективність функціонування окремих підсистем (АТО Луганської області) у складі досліджуваної соціогеосистеми – із зменшенням кута між траєкторіями підсистеми і соціогеосистеми узгодженість і, відповідно, «корисність» функціонування підсистеми зростає. Таким же чином можна оцінювати узгодженість руху (функціонування) підсистем – зростання косинуса кута між їхніми траєкторіями свідчить про зближення траєкторій, що є незаперечним доказом подібності розвитку підсистем [1].

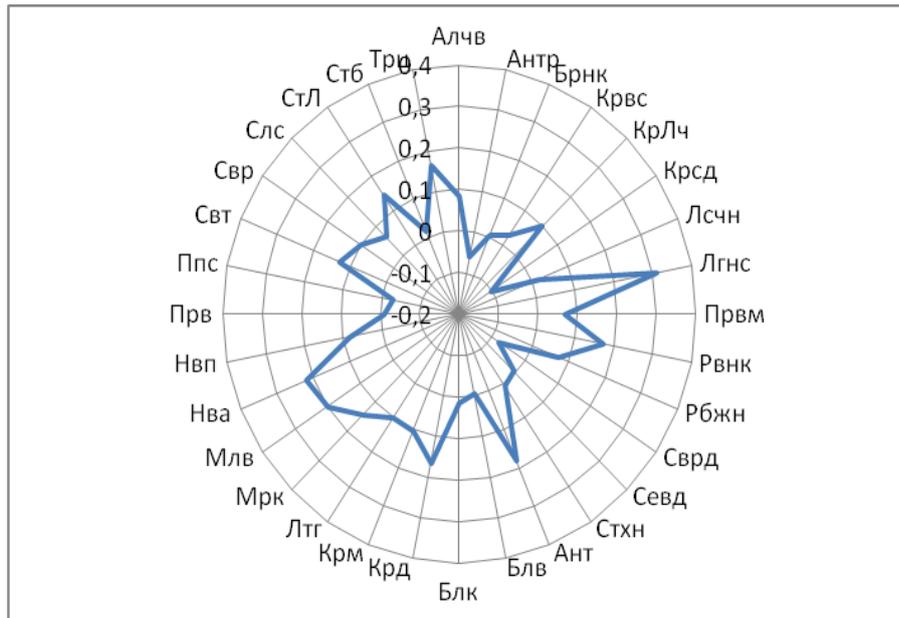

Рис. 1. Косинуси кутів АТО Луганської області до оптимальної траєкторії за 2000/2001 р. (побудовано автором за даними [5])

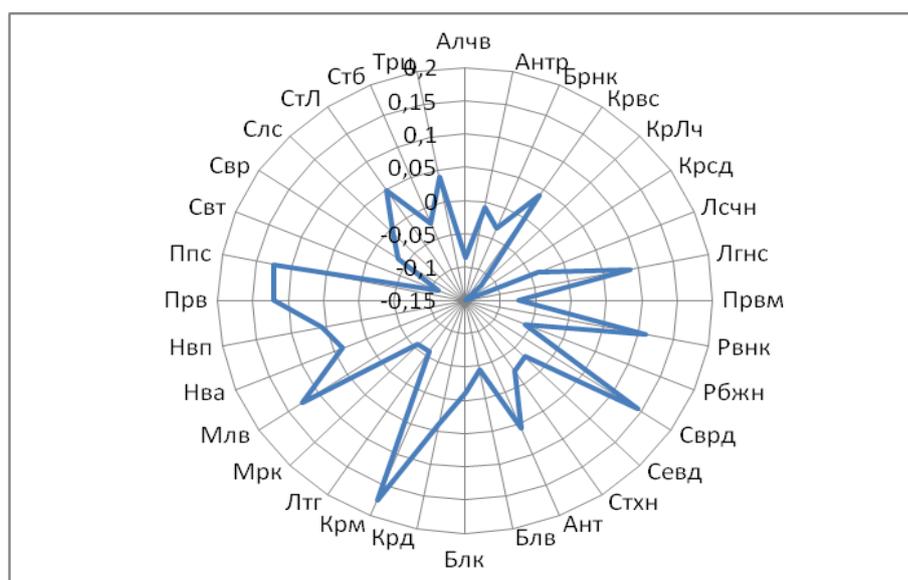

Рис. 2. Косинуси кутів АТО Луганської області до оптимальної траєкторії за 2008/2009 р. (побудовано автором за даними [6])

Динамічні зміни косинусів кутів адміністративно-територіальних одиниць (АТО) Луганської області за період дослідження представлені на рис. 1.–2. У таблиці 1 наведені відповідні скорочення адміністративно-територіальних одиниць Луганської області.

Таблиця 1

Адміністративно-територіальні одиниці Луганської області
за порядковим номером

з/п	Назви адміністративно-територіальних одиниць	Скорочення	№ з/п	Назви адміністративно-територіальних одиниць	Скорочення
1	м. Алчевськ	Алчв	17	Білокуракинський район	Блк
2	м. Антрацит	Антр	18	Краснодонський район	Крд
3	м. Брянка	Брнк	19	Кремінський район	Крм
4	м. Кіровськ	Крвс	20	Лутугинський район	Лтг
5	м. Красний Луч	КрЛч	21	Марківський район	Мрк
6	м. Краснодон	Крсд	22	Міловський район	Млв
7	м. Лисичанськ	Лсчн	23	Новоайдарський район	Нва
8	м. Луганськ	Лгнс	24	Новопсковський район	Нвп
9	м. Первомайськ	Првм	25	Перевальський район	Прв
10	м. Ровеньки	Рвнк	26	Попаснянський район	Ппс
11	м. Рубіжне	Рбжн	27	Сватівський район	Свт
12	м. Свердловськ	Сврд	28	Свердловський район	Свр
13	м. Северодонецьк	Сєвд	29	Слов'яносербський район	Слс
14	м. Стаханов	Стхн	30	Станично-Луганський район	СтЛ
15	Антрацитівський район	Ант	31	Старобільський район	Стб
16	Біловодський район	Блв	32	Троїцький район	Трц

У 2000-2001 рр. найбільші значення косинусів кутів (рис. 1.) мали міста Луганськ та Ровеньки, а також райони Антрацитівський, Краснодонський, Міловський, Новоайдарський, Станично-Луганський, Сватівський, Троїцький. Від'ємні значення косинусів характерні для міст Антрацит, Краснодон, Свердловськ, Северодонецьк та районів Біловодського, Перевальського та Попаснянського, які мали протилежний напрямок розвитку відносно оптимального.

У 2008-2009 рр. відбуваються зрушення у житті суспільства і збільшуються значення косинусів кутів регіонів Луганської області (рис. 2.). Найкраще узгоджені з оптимальною були мм. Кіровськ, Луганськ, Ровеньки, Свердловськ, райони Кремінський, Міловський, Перевальський та Попаснянський. Найбільші від'ємні значення косинусів характерні для мм. Алчевськ, Красний Луч, Краснодон, Первомайськ, Рубіжне, а також районів Біловодський, Лутугинський, Марківський та Сватівський.

Найбільші позитивні відхилення від середньої траєкторії за весь період дослідження мали траєкторії мм. Алчевськ та Луганськ, дещо менші – мм. Ровеньки, Стаханов, райони Антрацитівський, Краснодонський, Кремінський та Троїцький. Найбільші негативні відхилення від середньої траєкторії мали мм. Красний Луч, Краснодон, Лисичанськ, Северодонецьк, а також Біловодський, Попаснянський та Свердловський райони.

Підсистеми (АТО) регіональної соціогеосистеми Луганської області суттєво відрізняються за ступенем узгодженості їх траєкторій. Найбільші суми косинусів кутів між траєкторіями мають мм. Антрацит, Сєвєродонецьк, а також Лутугинський район, що можна розцінювати, як найкращу узгодженість їхніх траєкторій з усіма іншими регіонами. За цим показником найгірше з іншими підсистемами узгоджені траєкторії районів Слов'яносербського, Свердловського та Міловського.

При дослідженні лінійних параметрів траєкторій розвитку соціогеосистем розглядалися такі показники (таблиця 2), як пройдений соціогеосистемою за розрахунковий проміжок часу шлях, швидкість руху, віддаленість від початку координат і точки максимального розвитку і співвідношення вказаних параметрів.

У таблиці 2. наведені дані про пройдений соціогеосистемами шлях (ΔL) за розрахункові періоди часу. Дані свідчать про різну інтенсивність руху соціогеосистем у нормованому багатовимірному просторі. Так, найвища швидкість руху (найшвидший розвиток) характерна для мм. Луганськ, Алчевськ, Краснодон, а також Міловського району. Найменша швидкість руху притаманна мм. Ровеньки, Свердловськ, районами Атрацитівським, Кременським, Лутугинським та Троїцьким районами. Майже для всіх регіонів характерне зростання швидкості руху у 2007-2008 р. Для Луганської області в цілому найвища швидкість спостерігалась у 2007-2008 р., найменша – у 2005-2006 р.

У таблиці 2. наведені дані про відхилення пройденого соціогеосистемами у нормованому багатовимірному просторі шляху (ΔL) від середнього за регіонами. За період дослідження демонструють високі порівняно із середнім по Луганській області темпи руху у багатовимірному просторі мм. Луганськ та Алчевськ. Стабільно низькі темпи руху характерні для міста Свердловськ, а також районів Антрацитівського та Лутугинського.

Зведені результати розрахунків віддалення поточної точки траєкторій соціогеосистеми (таблиця 2) на кожний розрахунковий момент часу від початку координат (L_0). За абсолютним значенням L_0 лідерами є міста Луганськ і Алчевськ. Для Луганської області у цілому поступальний рух порушується двома невеликими мінімумами у 2005-2006 рр. та 2008-2009 рр.

Таблиця 2 містить результати розрахунку відхилень показника L_0 від середнього по Луганській області, які диференціюють регіони за інтенсивністю віддалення від початку координат. Найбільш інтенсивно віддаляються від початку координат мм. Луганськ, Алчевськ та Сватівський район. Стабільно найменші відхилення (відставання від лідерів) демонструють мм. Кіровськ, Первомайськ, Свердловський та Сватівський райони.

У таблиці 2 наведені результати розрахунку наближення поточних точок траєкторій соціогеосистем до точки максимального розвитку (L_1). У випадку успішного поступального розвитку соціогеосистем цей показник з часом повинен зменшуватись. Як видно з таблиці 2, на кінець досліджуваного періоду найближче до точки максимального розвитку підійшли мм. Луганськ та Алчевськ. Найбільш віддаленими від неї виявилися мм. Брянка, Кіровськ,

Рубіжне, Антрацитівський, Біловодський, Білокуракинський, Краснодонський, Міловський, Попаснянський, Свердловський та Троїцький райони. Для Луганщини в цілому характерне поступальне наближення до точки максимального розвитку за виключенням останнього проміжку часу 2008-2009 року, коли траєкторія розвитку соціогеосистеми відхилилася від цієї тенденції.

Таблиця 2

Лінійні характеристики траєкторій розвитку підсистем регіональної соціогеосистеми Луганської області (середні значення за період 2000–2009 рр.)

Адміністративно-територіальні одиниці	Пройдений шлях (ΔL)		Відстань від 0		Відстань до 1		Співвідношення L_0/L_1
	шлях	відхил.	L_0	відхил.	L_1	відхил.	
м. Алчевськ	1,5198	0,4692	2,6946	0,507	7,2144	-0,279	9,9092
м. Антрацит	0,987	-0,064	2,0538	-0,134	7,5156	0,022	9,5694
м. Брянка	1,0124	-0,039	2,0986	-0,089	7,6748	0,1812	9,7734
м. Кіровськ	1,0086	-0,042	1,8566	-0,331	7,6416	0,1478	9,498
м. Красний Луч	1,0172	-0,034	2,0408	-0,146	7,391	-0,103	9,432
м. Краснодон	1,2164	0,1658	2,3306	0,1432	7,4116	-0,082	9,7422
м. Лисичанськ	1,0606	0,0096	2,2738	0,0862	7,3534	-0,14	9,6274
м. Луганськ	2,034	0,9832	3,9662	1,779	6,3366	-1,157	10,303
м. Первомайськ	0,9792	-0,072	1,9336	-0,254	7,579	0,0854	9,5128
м. Ровеньки	0,8016	-0,249	2,0028	-0,185	7,512	0,0184	9,5148
м. Рубіжне	0,9904	-0,06	2,0346	-0,153	7,5964	0,1028	9,6308
м. Свердловськ	0,8688	-0,182	2,0162	-0,171	7,494	0,0002	9,5104
м. Северодонецьк	1,155	0,104	2,3398	0,1522	7,2914	-0,203	9,6312
м. Стаханов	1,0228	-0,028	2,1136	-0,074	7,4746	-0,019	9,5882
Антрацитівський район	0,8602	-0,191	2,0902	-0,097	7,6166	0,1232	9,7074
Біловодський район	1,0796	0,0288	2,203	0,0154	7,5752	0,0816	9,7782
Білокуракинський район	0,9338	-0,117	2,1834	-0,004	7,6028	0,1092	9,7862
Краснодонський район	0,9692	-0,081	2,1714	-0,016	7,604	0,1102	9,7754
Кремінський район	0,8848	-0,166	2,3144	0,1266	7,4764	-0,017	9,7906
Лутугинський район	0,7994	-0,252	2,0714	-0,116	7,512	0,0182	9,5832
Марківський район	1,137	0,0862	2,0154	-0,172	7,5942	0,1004	9,6096
Міловський район	1,313	0,262	1,9962	-0,191	7,657	0,163	9,6532
Новоайдарський район	0,963	-0,088	2,234	0,046	7,5774	0,0838	9,8114
Новопсковський район	1,1722	0,1214	2,1266	-0,061	7,5626	0,069	9,6892
Перевальський район	1,0468	-0,004	2,1836	-0,004	7,4738	-0,02	9,6574
Попаснянський район	0,961	-0,09	2,109	-0,079	7,5734	0,0796	9,6824
Сватівський район	1,1296	0,0786	2,4318	0,2444	7,5166	0,0232	9,9486
Свердловський район	0,936	-0,115	1,6658	-0,522	7,7858	0,2918	9,4514
Слов'яносербський район	0,9724	-0,078	1,969	-0,219	7,5232	0,0294	9,4924
Станично-Луганський район	0,8712	-0,18	2,098	-0,09	7,5496	0,0562	9,6476
Старобільський район	1,0644	0,0136	2,2184	0,031	7,4518	-0,042	9,6702
Троїцький район	0,8606	-0,19	2,1652	-0,022	7,659	0,1654	9,8244
Луганська область	3,0292	1,0508	4,9652	2,1876	5,9664	7,4936	10,931

До підсистем регіональної соціогеосистеми, які найбільше просунулися у розвитку за період дослідження відносяться багатофункціональні мм. Луганськ та Алчевськ, а також Сватівський район. До них наближаються Новоайдарський і Троїцький райони. До регіонів з більш низькою ефективністю розвитку відносяться мм. Кіровськ, Красний Луч, Первомайськ, Антрацит та Свердловський район.

Висновки. Застосування методу моделювання траєкторії розвитку регіональної соціогеосистеми у багатовимірному нормованому ознаковому просторі дозволило виявити суспільно-географічні особливості розвитку Луганської області. За результатами моделювання траєкторії розвитку регіональної соціогеосистеми на основі аналізу узгодженості траєкторій розвитку її підсистем з оптимальною траєкторією визначено, що найкраще узгоджені з оптимальною траєкторією міст Алчевську та Луганську, а найгірше – траєкторії мм. Красний Луч та Свердловського району. Найбільше просунулися у розвитку за період дослідження також багатофункціональні мм. Луганськ та Алчевськ, а також Сватівський район, а найменше – мм. Кіровськ, Красний Луч, Первомайськ, Антрацит та Свердловський район, тобто райони старої південно-західної гірничопромислової зони з цілим рядом соціально-економічно-екологічних проблем.

Список використаних джерел: 1. Немець К. А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України / К. А. Немець // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66 – 80. 2. Немець К. А. Методика інформаційного аналізу соціально – економічного розвитку регіонів / К. А. Немець, О.К. Немець // Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Регіон – 2008: стратегія оптимального розвитку», Харків, ХНУ. – 2008. – С. 242–246. 3. Немець Л. М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні [монографія] / Л. М. Немець, Я. Б. Олійник, К. А. Немець. – Х. : РВВ ХНУ, 2003. – 160 с. 4. Немець К.А., Кулешова Г.О. Моделювання траєкторії розвитку районних соціогеосистем Харківського регіону / К.А. Немець, Г.О. Кулешова// Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків, 2011. – Вип. 10(1) – С.160-167. 5. Статистичний щорічник Луганської області за 2001 рік. Частина 2 / За ред. С.Г. Пілієва. – Луганськ, Головне управління статистики у Луганській області, 2002. – 453 с. 6. Статистичний щорічник Луганської області за 2009 рік./ За ред. С.Г. Пілієва – Луганськ: Головне управління статистики у Луганській області, 2009. – 514 с.

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ И ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ РАЗВИТИЯ ХОХЛОВСКОГО СЕЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ¹

Развитие любой территории включает изменение, трансформацию составляющих его элементов. В пространственном отношении эти преобразования затрагивают структуру природного ландшафта, социально-экономической и социально-экологической сфер. Такие трансформации могут носить комплексный характер. В значительной степени такие изменения касаются сельских поселений. Изучение сельских поселений необходимо вести в направлениях – ландшафтном, социально-экологическом, социально-экономическом. Такой подход основан на комплексном анализе основных составляющих [1] (экономической, социальной и экологической) во взаимосвязи с функциональной структурой территории и характером землепользования. Исследования параметров, определяющих устойчивость развития и оптимальность общественного природопользования [2] рассматриваются на примере Хохловского сельского поселения Белгородской области.

Хохловское сельское поселение расположено в Белгородском районе на левом берегу Северского Донца в 25 км от г. Белгорода. Оно, в целом, относится к типу сел с положительной динамикой роста, где отрицательный естественный прирост компенсируется за счет положительного механического прироста (рис. 1).

За период с 2002 по 2010 гг. произошли незначительные изменения в структуре занятости жителей рассматриваемых сельских населенных пунктов (табл. 1.).

В 1,2 раза увеличилось количество занятых в сельском хозяйстве и промышленном производстве, в 1,7 раз – в личном подсобном хозяйстве, в 2,2 раза возросла трудовая маятниковая миграция. Трудовая миграция в основном приходится на областной центр в виду его близости. Но при этом сократилось число занятых в просвещении, культуре и здравоохранение в 1,4 раза в связи с сокращением педагогических кадров, так как в настоящее время в поселении действует только основная общеобразовательная школа (9 классов). Количество школьников сократилось в 1,3 раза, а студентов в 1,2 раза. В последние годы

---

¹ 1. Исследования выполнены в рамках реализации государственного задания Министерства образования и науки РФ Белгородским государственным национальным исследовательским университетом на 2012 год (№ приказа 5.1739.2011)

© Жеребненко Ю. С., 2012

произошло увеличение числа дошкольников в 1,3 раза, что связано с ростом на территории сельского поселения молодых семей. Этот рост связан с развитием индивидуального жилищного строительства (ИЖС), развернувшегося здесь в последние 3 года.

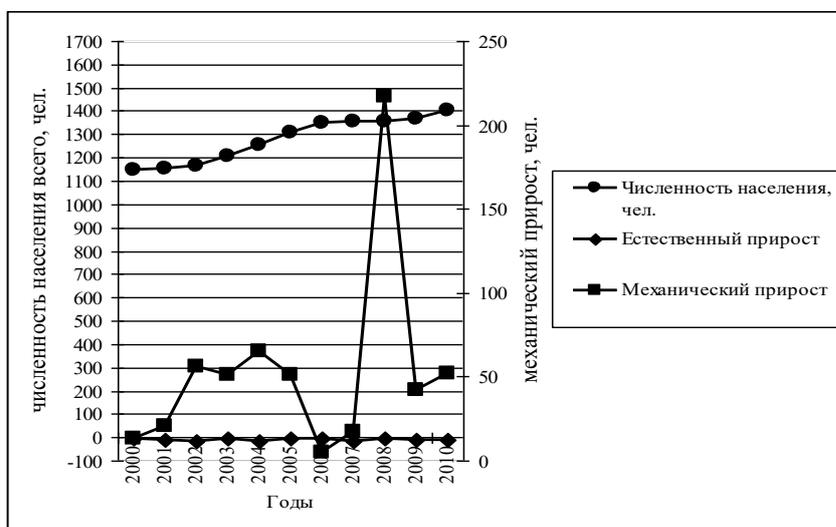

Рис. 1. Динамика основных демографических характеристик Хохловского сельского поселения

Таблица 1

Структура занятости жителей с. Хохлово и с. Киселево

Показатель	2002 г. (чел., %)	2010 г. (чел., %)
Занято в экономике поселения, из них:	381 (32,62)	500 (35,61)
1. Сельское хозяйство и промышленное производство	264 (22,6)	387 (27,56)
2. Торговля, общественное питание	26 (2,23)	39 (2,78)
3. Просвещение, культура, здравоохранение	76 (6,51)	62 (4,42)
4. Служащие управления, других организаций и учреждений	15 (1,28)	12 (0,85)
Трудоспособное население, занятое в домашнем хозяйстве	87 (7,45)	176 (12,53)
Трудовая маятниковая миграция	25 (2,14)	68 (4,84)
Инвалиды	62 (5,31)	54 (3,85)
Дошкольники	45 (3,85)	73 (5,2)
Школьники	122 (10,45)	106 (7,55)
Студенты	107 (9,16)	103 (7,34)
Пенсионеры	294 (25,17)	270 (19,23)
Безработные	45 (3,85)	54 (3,85)
Итого, численность населения	1168 (100)	1404 (100)

В Хохловском сельском поселении благополучно работают несколько предприятий и организаций: ОАО «Агро-Хохлово», четыре фермерских хозяйства, кирпичный завод (более 40 человек), ОАО «Белгородские молочные фермы-2» (130 человек). Объекты социально-культурной сферы на территории поселения представлены: средней школой на 460 мест; детским садом на 40 мест в с. Хохлово; школой-садом на 30 мест в с. Киселево; двумя библиотеками; фельдшерско-акушерскими пунктами и домом культуры.

На территории сельского поселения расположено 490 личных подворий. В домашних подворьях жители занимаются выращиванием сельскохозяйственных животных. За пятилетний период с 2006 по 2011 год произошло сокращение общего количества поголовья сельскохозяйственных животных на 2107 головы (с 2878 в 2006г. до 771 в 2011 г.), в т.ч.: кур-несушек в 1,3 раза (с 1000 до 200 голов), птицы (с 1720 до 500 голов), свиней (со 100 до 32 голов), коз и овец (с 25 до 10 голов). Параллельно изучению социально-демографических параметров исследовались параметры общественного природопользования села. В частности интенсивность общественного природопользования для изучаемого района, а это по доле среди всей совокупности видов общественного природопользования, в первую очередь, рекреационная нагрузка, составляет 0,1 человеко-выходов в год на 1 га угодий, охваченных общественным землепользованием.

На основе анализа социально-демографических и геоэкологических параметров развития сельского поселения можно отметить следующее:

- Хохловское сельское поселения, включающее в свой состав села Хохлово и Киселево, относится к типу растущих сел, что выражается в росте численности населения преимущественно за счет механического прироста, за счет наличия рынка рабочих мест (развито сельскохозяйственное и промышленное производство, близость областного центра для трудовых маятниковых миграций), а также выделения участков под ИЖС;

- территории данных населенных пунктов имеют достаточно развитую социальную инфраструктуру, хотя недостаточно внимания уделяется освещению улиц, качеству дорог, благоустройству прилегающих к сёлам территорий.

В результате апробации методики оценки эстетико-потребительских параметров окружающей среды были рассчитаны количественные показатели эстетико-потребительских параметров среды, выраженные соответствующими коэффициентами: репрезентации объектов, положительной репрезентации наблюдаемого пейзажа; предпочтительности рекреационного и перспективного использования; трансформация эстетических предпочтений и потребностей населения и др. Результаты исследований показали: для жителей сел наиболее ценными и привлекательными в целях рекреации являются краевые зоны (стык различных сред): вода (река, озеро) – поле – 17,39 %; вода (река, озеро) – лесной массив – 52,17 %. Для представителей всех возрастных групп наиболее часто посещаемой зоной является зона населенного пункта.

Список использованных источников: 1. Корнилов, А.Г. Геоэкологические аспекты землепользования и устойчивого развития сельских поселений (на примере села Завидовка Яковлевского района Белгородской области) / А.Г. Корнилов, И.А. Гененко, Ю.С. Жеребненко, А.А. Милостной // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия естественные науки. – Белгород: НИУ «БелГУ». – №9 (104). Выпуск 15, 2011. – С. 176-183. 2. Гененко, И.А. Методика изучения социально-географических аспектов общественного природопользования и оценки эстетико-потребительских параметров среды: Методическое пособие. / И.А. Гененко, Е.М. Лопина, А.Г. Корнилов. – Белгород: ИПЦ «ПОЛИТЕРРА», 2009. – 45 с.

ОЦЕНКА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

В общепринятом понятии устойчивое развитие – это стабильное социально-экономическое развитие, не разрушающее своей природной основы и обеспечивающее непрерывный прогресс общества. Переход к устойчивому развитию означает постепенное обеспечение целенаправленной самоорганизации общества в экономической, социальной и экологической сферах [2].

Индикаторами устойчивого развития называют критерии и показатели, с помощью которых оценивается уровень развития того или иного географического региона (города, страны, региона, континента, всего мирового сообщества), прогнозируется его будущее состояние (экономическое, политическое, экологическое, демографическое и т.д.), делаются выводы об устойчивости этого состояния. Индикаторы служат базой для планирования деятельности в направлении устойчивого развития, разработки политики в этой области [3]. *Объектом исследования* выбрана сельская местность Белгородской области. *Предметом исследования* являются социальные показатели в определении степени устойчивости развития географического региона.

Целью нашей работы является оценка степени устойчивости развития сельской местности Белгородской области на основе социальных показателей. Для достижения поставленной цели нами были определены и решены следующие *задачи*:

- 1 определить систему социальных индикаторов, для оценки уровня устойчивого развития;
- 2 рассчитать определенные нами индикаторы устойчивого развития сельской местности;
- 3 провести анализ полученных результатов и разработать рекомендации.

Между качеством жизни и социальной инфраструктурой существует прямая связь, они находятся в отношениях цели и средства. Развитие инфраструктуры не должно стать самоцелью, она призвана повышать качество жизни. Поэтому индикаторы устойчивого развития должны отражать результаты функционирования инфраструктуры, а этими результатами будут являться показатели, характеризующие степень удовлетворения потребностей населения [3].

Значение индикаторов устойчивого развития социальной инфраструктуры региона определяется по формуле среднего арифметического:

$$K_j = 1/m \sum I_j;$$

где K_j – индикатор устойчивого развития; I_j – индекс качества жизни; m – количество принимаемых во внимание индексов (показателей) данного индикатора устойчивого развития [2].

Сформированная нами схема иерархической системы индикаторов устойчивого развития, индексов и статистических показателей качества жизни населения выглядит следующим образом:

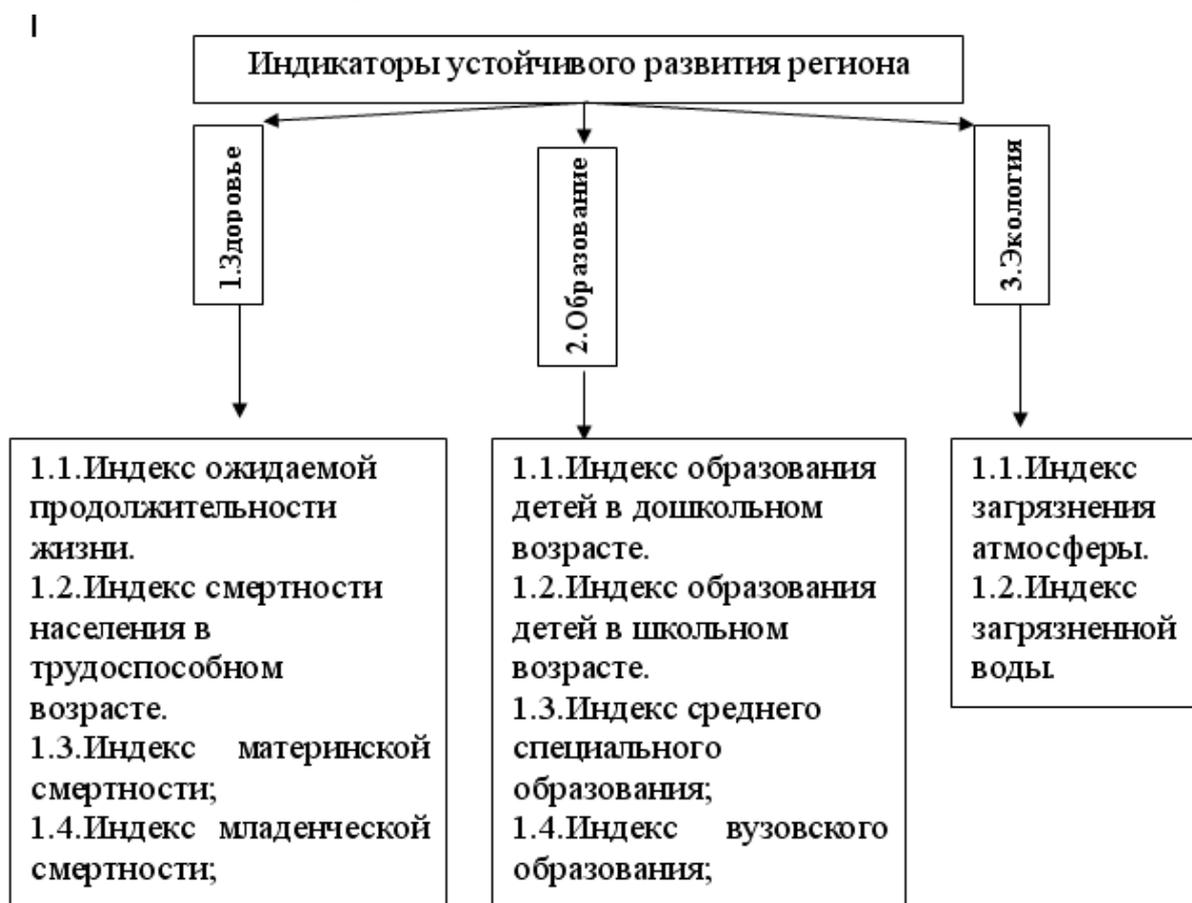

Рис. 1. Индикаторы устойчивого развития региона

Значение каждого из индексов качества жизни вычисляют таким образом, что значение «ноль» соответствует самому низкому уровню, а единица – самому высокому. Для расчета использовалась универсальная методика перевода значений в индексы. При расчете данных показателей нами были использованы статистические данные Территориального органа Федеральной службы государственной статистики по Белгородской области.

Наши расчеты выявили:

- 1 Индикатор устойчивого развития «здоровье» равен 0,3
- 2 Индикатор устойчивого развития «образование» равен 0,2
- 3 Индикатор устойчивого развития «экология» равен 0,6

Рассчитанные нами показатели и их анализ позволяют сделать вывод, что основными проблемами в сельской местности являются низкие уровни образования и здоровья населения.

Ухудшение показателей состояния здоровья населения расценивается многими аналитиками как угроза социальному благополучию и экономической безопасности страны, т.к. здоровье является особым экономическим ресурсом, которое во многом определяет эффективность социально-экономического развития [1].

Сельские жители менее образованы по нескольким причинам: 1) из-за наличия серьезных проблем в сфере сельского образования, которые обуславливают необходимость проведения его реформирования в целях обеспечения сельским школьникам равных возможностей в получении качественного образования, чтобы сельские жители смогли конкурировать с городскими жителями и были менее уязвимы на рынке труда; 2) отсутствия в сельской местности институтов среднего и высшего специального образования; 3) специфики сельской местности, ее экономики, не требующей наличия большого количества высококвалифицированных специалистов; 4) длительного оттока из села наиболее образованных жителей.

Улучшение данных показателей должно стать одним из приоритетных в политике области.

Общий индекс социальных индикаторов устойчивого развития сельской местности Белгородской области равен 0,4. По индексной классификации он относится к низким показателям, что свидетельствует о недостаточно устойчивом развитии сельской местности.

Мы предлагаем систему мероприятий, которые помогут улучшить состояние сельской местности и позволят ей перейти на уровень устойчивого развития:

- создание новых высокотехнологичных рабочих мест несельскохозяйственного профиля;
- принятие системных мер по сокращению смертности населения;
- обеспечение мониторинга и статистического наблюдения за процессом развития сельских территорий;
- выделения сельских территорий в качестве специального объекта статистических наблюдений.

Список использованных источников: 1. Воронеж: среда обитания и зоны экологического риска: монография / С.А.Куролап, С.А.Еприцев, О.В. Клепиков и др. – Воронеж: издательство «Истоки», 2010. - 207 с. 2. Концепция устойчивого развития сельских территорий Российской Федерации [Электронный ресурс] / Официальный интернет–портал Министерства сельского хозяйства Российской Федерации. Режим доступа: www/mcx.ru. 3. Основные положения стратегии устойчивого развития России / Под ред. А.М. Шелехова. М., 2002. - 161 с.

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ НАФТА

На сьогодні торговельна система світу найкраще репрезентована Світовою організацією торгівлі (СОТ). В даній системі виділяються декілька полюсів (центрів) росту та розвитку міжнародної торгівлі. Традиційно це три найважливіші центри: Північноамериканський, що представлений організацією НАФТА (США, Канада та Мексика), Західноєвропейський – ЄС та ЄАВТ (27 та 4 країни відповідно) та Японія у вузькому розумінні, або Джакотський трикутник у широкому розумінні (до «четвертої» економіки світу долучаються Республіка Корея та Тайвань).

Україна, як суверенна держава здійснює торговельні зв'язків з багатьма країнами світу. На даному етапі є важливим налагодження співробітництва не тільки в регіональному контексті, але й з країнами далекого зарубіжжя. Так, Україна повинна зважати на наявність інтеграційних угруповань, враховувати особливості зовнішньоекономічної політики країн — учасниць таких центрів. Особливо виділяється НАФТА, де крім найбільшого серед трьох гео економічних центрів світу ВВП – 18,436 трлн. дол. США [2], досить місткого внутрішнього ринку – 463,122 млн. чол. [9] та найбільшого зовнішнього боргу – 16,095 трлн. дол. США [7], що в даному випадку вказує на значну довіру до даних держав з боку міжнародних інвесторів, є в наявності новітні технології та розробки, доступ до яких дозволив би українським товарам та послугам стати більш конкурентоздатними у світовій торгівлі.

Як зазначає О. В. Бородієнко в авторефераті «Суспільно-географічні чинники формування системи регіональної економічної інтеграції в Північній Америці», одним із важливих напрямів геостратегії України є взаємодія з Північноамериканським центром сили, інтеграційною системою якого є НАФТА – Північноамериканська угода про вільну торгівлю [1].

Тому дослідження міжнародної економічної діяльності України з країнами НАФТА є актуальним.

Структура торговельно-економічних відносин України з країнами НАФТА носить досить асиметричний характер. Найбільшим торговим партнером серед країн НАФТА для України є США, зовнішньоторговельний оборот складає 3,555 млрд. дол. США з 5,111 млрд. дол. США загального торгового обороту з НАФТА. Коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі України з країнами НАФТА коливається від – 0,2 (США) до 0,7 (Канада), що вказує на незбалансованість зовнішньоторговельних зв'язків (табл. 1).

Зовнішня торгівля України з країнами НАФТА у 2010 р., млн. дол. США
(складено автором за [3-6])

Геоелекономічний центр / країна	Експорт (млн. дол.)	Імпорт (млн. дол.)	Зовнішньоторговельний оборот (млн. дол.)	Сальдо (млн. дол.)	Коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі з Україною	Відсоток у зовнішньої торгівлі з Україною
НАФТА	2702,9	2808,8	5111,7	-105,9	-0,098969031828941	3,95%
США	1409,1	2146,1	3555,2	-737	-0,20730198019802	
Канада	1092,3	198,7	1291	893,6	0,6921766072811774	
Мексика	201,5	64	265,5	137,5	0,5178907721280603	

Торгівля товарами з країнами НАФТА, зокрема, з США, в цілому відображала загальні тенденції. Разом з тим, скорочення обсягів товарообороту у кризові роки супроводжувалося значним зростанням від'ємного торговельного сальдо України зі США.

Торговельні відносини України з США є досить важливими, оскільки США є найбільшою економікою світу та одним з найбільших ринків збуту світової продукції. На жаль, більшість українських товарів не є конкурентоздатними на американському ринку. Торговельні відносини між двома країнами здійснюються за допомогою Американської Торговельної Палати в Україні.

Торговельні відносини України з Канадою є досить перспективними, зважаючи на значну українську діаспору в країні. Канада була другою країною в світі і першою в західній півкулі, яка визнала незалежність України. Ще у перші роки незалежності України в Канаді була створена Канадсько-українська торгова палата для розвитку та підтримки зовнішньоторговельних зв'язків України з Канадою. Але недосконалість бюрократичного апарату та корумпованість урядовців України звели нанівець спроби української діаспори налагодити інтенсивні міждержавні торговельні зв'язки.

Таким чином, торгово-економічні відносини України з країнами НАФТА носять досить асиметричний характер. Найбільш розвинені економічні відносини України з США та Канадою, а з Мексикою знаходяться в зародковому стані. Україна здатна виробляти товари, що могли б знаходити збут у Мексиці. Мексика має попит на енергетичне устаткування, продукцію хімічної промисловості, машинобудування, суднобудування. Проте Україна має великий потенціал розвитку економічних зв'язків з цими державами.

Протягом тривалого часу США залишатимуться одним із пріоритетних партнерів України в торговельно-економічному співробітництві, займаючи 10-те місце за обсягами зовнішньої торгівлі товарами серед країн-партнерів (причому в структурі експорту українських товарів США займають 6 місце, в структурі імпорту – 8); та 5 – за обсягами взаємної торгівлі послугами (5 місце в структурі експорту та 5 – в структурі імпорту послуг). Частка експорту України до США невелика, і складає приблизно 3 % від загального обсягу експорту України, але по відношенню до Мексики і Канади займає достатньо велике місце [8].

Якщо звернути увагу на частку високотехнологічних товарів у структурі

експорту продукції обробної промисловості України, то за досліджуваний період (2007-2009 рр.) відсоток високотехнологічних товарів у експорті до США знизився з 28,54 % до 22,97 %, а до Канади та Мексики, навпаки, зріс з 14,33 % та 17,09 % до 17,53 % та 21,77 % відповідно (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка частки високотехнологічних товарів у структурі експорту продукції обробної промисловості України, 2007-2009 рр.
(складено автором за [10])

Країна	Частка високотехнологічних товарів у структурі експорту продукції обробної промисловості України (%)		
	2007 р.	2008 р.	2009 р.
США	28,54	27,12	22,97
Мексика	17,09	19,41	21,77
Канада	14,33	14,83	17,53

Для порівняння максимальна частка високотехнологічних товарів у структурі експорту продукції обробної промисловості у 2009 р. спостерігалася у Філіппін – 65,55 %.

Країни НАФТА активно розвивають та вдосконалюють систему зовнішньоекономічного співробітництва.

Проведений аналіз сучасного стану розвитку зовнішньоторговельних зв'язків України з країнами НАФТА дозволяє зробити висновок, що частка даного регіону у зовнішній торгівлі України є низькою – 3,95 %. Країни НАФТА є важливими та перспективними партнерами, зокрема для диференціації зовнішньоторговельних зв'язків України

Список використаних джерел: 1. Бородієнко О.В. Суспільно-географічні чинники формування системи регіональної економічної інтеграції в Північній Америці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.В. Бородієнко. – К., 2005. – 14 с. 2. ВВП країн світу за 2011 р. // Офіційний сайт книги фактів ЦРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html?countryName=United%20States&countryCode=us&regionCode=noa&rank=2#us>. 3. Географічна структура експорту-імпорту послуг 1994-2010 рр. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gsp_u.html. 4. Географічна структура експорту-імпорту товарів 1996-2010 рр. // Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gs_u.html. 5. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за 2010 рік. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/ztt/ztt_u/ztt1210_u.htm. 6. Експорт-імпорт послуг за країнами світу за 2010 рік. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/eip_kv/eip_kv_u/eip2010_u.htm. 7. Зовнішній борг країн світу за 2011 р. // Офіційний сайт книги фактів ЦРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2079rank.html?countryName=United%20States&countryCode=us&regionCode=noa&rank=2#us>. 8. Міністерство економіки України. Державна підтримка українського експорту. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://ukrexport.gov.ua>. 9. Населення країн світу за 2012 р. // Офіційний сайт книги фактів ЦРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html?countryName=United%20States&countryCode=us&regionCode=noa&rank=3#us>. 10. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період. / Клименко І.В., Федірко О.А. / – К.: НІСД, 2011. – 72 с.

УДК: 338.48

Меліхова А.О.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, доц. Кінтенко В.К.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ РЕСПУБЛІКИ КІПР

Сучасні дослідження світової спільноти базуються на концепції сталого розвитку і спрямовані на «формування нової філософії взаємовідносин суспільства і природи, до здатності жити і діяти в швидкозмінних умовах, брати участь у плануванні соціального розвитку, вчитися передбачати наслідки запропонованих дій».[2] Не виключенням є туристична галузь, яка вважається одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки багатьох країн світу. «Сталість розвитку туризму вбачається в тому, що він займає відповідне положення в суспільній практиці як форма дозвілля, вид економічної діяльності і розвивається на основі збалансованості інтересів: 1) між економічною ефективністю туристичної діяльності... та збереженням природного довкілля і соціокультурної самобутності народів; 2) між бізнесом... та місцевою громадою і державою».[1] До таких країн належить Республіка Кіпр, в якій туризм розглядається як одна з провідних галузей економіки країни. Адже для цього природа створила всі передумови, а людина подбала про належне їх використання.

Відповідно робота спрямована на дослідження економічних умов сталого розвитку туризму Республіки Кіпр. Республіка Кіпр - це незалежна суверенна республіка з президентською формою правління. Країна є активним учасником міжнародних відносин та позиціонує себе як гідного гравця на міжнародній економічній арені. Республіка Кіпр є членом багатьох міжнародних організацій, в тому числі ООН, ЄС, ОБСЄ та Ради Європи. Проте, й досі не є визначеною та стабільною політична ситуація на Кіпрі, що не дозволяє в повній мірі використати туристичний потенціал острова. Адже зараз країна практично розділена на дві частини так званою «лінією Аттіла» або Зеленою лінією - це демаркаційна лінія, яка де-факто розділяє острів Кіпр на дві частини, грецьку (південну) і турецьку (північну). Хоча міжнародною спільнотою визнається тільки грецька частина Кіпру, яка носить назву «Республіка Кіпр». Згідно міжнародного права, Республіка Кіпр зберігає суверенітет над усією

територією, що входила до її складу до 1974 року та згідно з резолюцією Ради Безпеки ООН № 541 від 18 листопада 1983 року Турецька Республіка Північного Кіпру є незаконним утворенням. Нині вона визнана лише Туреччиною.

Вдала та успішна економічна політика останніх десятиліть сприяла перетворенню Кіпру в міжнародний центр банківського обслуговування та бізнесу. Разом з фінансами та нерухомістю туризм є однією з провідних галузей економіки країни. Добре розвинена банківська система пропонує широкий спектр послуг, як для бізнесу, так і для фізичних осіб. Вона включає в себе: Центральний Банк Кіпру, комерційні банки, офшорні банківські установи та офшорні представницькі офіси іноземних банків. Кіпр є важливим центром морського судноплавства і в світовому рейтингу морських держав займає нині шосте місце. Промисловий сектор Республіки Кіпр становить більше 19% ВВП, де виділяється ремонт судів, виробництво цементу, гіпсу, виробів з металу, легких хімічних речовин, паперу і деревини. Цемент, фармацевтичні препарати і одяг мають експортне значення. Близько 3% ВВП займає сільсько-господарський сектор [3].

Важливе значення для економіки Республіки Кіпр мають зовнішня торгівля та налагоджені міжнародні відносини, тому що країна, не маючи практично жодних мінеральних ресурсів і не володіючи значним фундаментом для розвитку промисловості, вимушена задовольняти свої потреби за рахунок ввезення великої кількості товарів і сировини. Крім того, Кіпр історично і в силу свого географічного положення є пунктом транзиту товарів з країн Європи та Близького Сходу. За рахунок закупівлі сировини і матеріалів з країн ЄС Кіпр задовольняє на 66,3% потреб промисловості та сільського господарства.

Загалом економіка Республіки Кіпр заснована на системі вільного підприємництва – широкий спектр професійних послуг, чудова інфраструктура, ефективний телекомунікаційний зв'язок і повсюдне поширення англійської мови – це лише кілька факторів з тих, що сприяють створенню ідеального ділового клімату для іноземних фірм і для туризму.

Найвищим органом влади, що регулює економічну діяльність республіки, в тому числі й туризм, є Міністерство торгівлі, промисловості і туризму. Безпосередньо за індустрію туризму в країні відповідальна Кіпрська Організація з Туризму (КОТ). Незважаючи на величезні переваги Кіпру як курорту, КОТ уважно відстежує постійні зміни в індустрії туризму, адаптуючи свою політику відповідно до конкретних часових уподобань. Головні зусилля зосереджені на поліпшенні якості послуг, які пропонуються туристам, на співпраці з державним та приватним секторами країни. КОТ активно розвиває інфраструктуру острова завдяки реалізації великих проектів, серед яких - сучасні майданчики для гольфу, висококласні субмарини, СПА та оздоровчі центри. Вона інвестує кошти в розвиток спеціалізованих видів туризму та туристичних продуктів.

На жаль, острівну країну не оминула глобальна криза, яка створила ряд загроз для сталого розвитку туризму, незважаючи на те, що влада спрямувала свої зусилля на його розвиток. Зокрема агресивна програма жорсткої економії,

що проводилася в 2004-2007 роках, і була спрямована на прокладання шляху для євро, допомогла перетворити високий бюджетний дефіцит (6,3% в 2003 році) в профіцит в 1,2% в 2008 році і сприяла зниженню інфляції до 4,7% [4]. Дане процвітання опинилося під тиском в 2009 році, коли розвиток будівництва і туризму сповільнився на тлі зниження зовнішнього попиту, що було викликано тривалою глобальною фінансовою кризою. Проте, на початку кризи на Кіпрі ознаки стресу від глобальної кризи були не настільки явними, як у більшості країн ЄС. Положення Республіки Кіпр врятувала «фінансова подушка», створена заздалегідь за рахунок додаткових інвестицій в туристичний і будівельний бізнес, а також спеціальних внесків у фонд оборони. Країна відчула наближення кризи завчасно і встигла розробити пакет антикризових заходів. За пропозицією міністра фінансів Харіюласа Ставракіса, особливу увагу було звернено на будівельний бізнес і підтримку туризму, куди заздалегідь, ще до початку кризи, були вкладені додаткові інвестиції.

Проте, з погіршенням економічного становища у Західній Європі, відбулося й погіршення ситуації у Республіці Кіпр. Найбільшого удару нині по економіці та стабільності Кіпру завдає напружена ситуація в Греції. Так, станом на лютий 2011 року, близько 30% кредитного портфелю найбільших банків Кіпру доводилося на сусідню державу. Вже на початку 2012 року Міжнародне агентство Moody's Investors Service у своєму кредитному рейтингу опустило республіку відразу на два ступені – з рівня «Ваа1» до «Ваа3». Тепер острівна держава опинилася всього в одному кроці від так званого «сміттевого» рівня «Ва». Це зменшує рівень кредитної довіри інвесторів, які є одними з основних джерел доходу в країні та негативно впливає на розвиток туризму [5].

Таким чином, навіть у такий скрутний час для всієї Європи, Кіпр все ще залишається одним з головних напрямків міжнародного туризму, регіональним центром послуг, в основному в сфері банківського обслуговування та морських перевезень, а туристичний сектор залишається однією з основних прибуткових статей бюджету країни.

Список використаних джерел: 1. Олійник Я.Б. Стратегія сталого розвитку туризму в Україні: географічний підхід // Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Любіцева О.О., Дмитрук О.Ю., Степаненко А.В., Яценко Б.П., Бейдик О.О., Винниченко І.І., Романчик С.П., Щур Ю.В. Географія в інформаційному суспільстві. Зб.наук. праць. У 4-х тт.. К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т.І. - С. 191-199. 2. Руденко В.П. Географічні дослідження природно-ресурсного потенціалу в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку// Руденко В.П. Географія в інформаційному суспільстві. Зб.наук. праць. У 4-х тт.. К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т.І. - С.252-257. 3. http://www.economywatch.com/world_economy/cyprus/. 4. <http://iformatsiya.ru/asia/331-yekonomika-kipra.html>. 5. http://www.newsinfo.ru/articles/2011-11-07/cyprus_greece/765118/.

МЕРЕЖА АРХІВНИХ УСТАНОВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

В сучасній архівній лексиці поняття «архів» має два основних значення:

- 1) спеціалізована установа, яка забезпечує потреби суспільства в ретроспективній документній інформації, що міститься в архівних документах, організовуючи їх зберігання та користування ними;
- 2) сукупність документів, сформованих внаслідок діяльності установ, підприємств та організацій, а також окремих осіб.

Згідно Закону України «Про Національний архівний фонд (НАФ) та архівні установи», **архів, архівна установа, архівний підрозділ, архівний відділ** – це відповідно установа чи структурний підрозділ, що забезпечує облік і зберігання архівних документів, використання відомостей, що в них містяться, та формування НАФ і (або) здійснює управління, науково-дослідну та інформаційну діяльність у сфері архівної справи і діловодства [1, ст. 1].

На території України історично сформувалася та функціонує **система архівних установ** – ієрархічно побудована сукупність архівів держави [1, ст. 23]. З поняттям «система архівних установ» тісно пов'язані поняття «мережа архівних установ». Під **мережею архівних установ** розуміють сукупність архівів, розташованих на певній території.

Мережа архівних установ Луганської області на 01. 01. 2011 р. включала 49 закладів (рис. 1).

З рис. 1 видно, що всі адміністративно-територіальні одиниці (АТО) Луганської області (18 районів та 14 міст обласного підпорядкування) забезпечені архівними відділами. Виключення складає Свердловський район. Це пояснюється тим, що даний район адміністративно підпорядковується Свердловській міськраді, до архівного відділу якої надходять архівні документи й з усього району. Інша ситуація склалася з трудовими архівами. Не мають трудових архівів 12 з 32-х АТО Луганщини, зокрема такі райони, як Свердловський, Лутугинський, Перевальський, Новоайдарський, а серед міст обласного підпорядкування – Стаханов, Сєверодонецьк, Рубіжне, Ровеньки, Лисичанськ, Кіровськ, Брянка й Алчевськ. Найбільша кількість архівних установ налічується в місті Луганськ, в якому розташовано Державний архів Луганської області, трудовий архів та архівний відділ міськради. Повністю забезпечені архівними відділами та трудовими архівами міста: Первомайськ, Красний Луч, Свердловськ, Краснодон і Антрацит; райони: Сватівський, Міловський, Біловодський, Попаснянський, Станично-Луганський, Троїцький, Марківський, Новопокровський, Кременський, Краснодонський, Старобільський, Слов'яносербський (рис. 1).

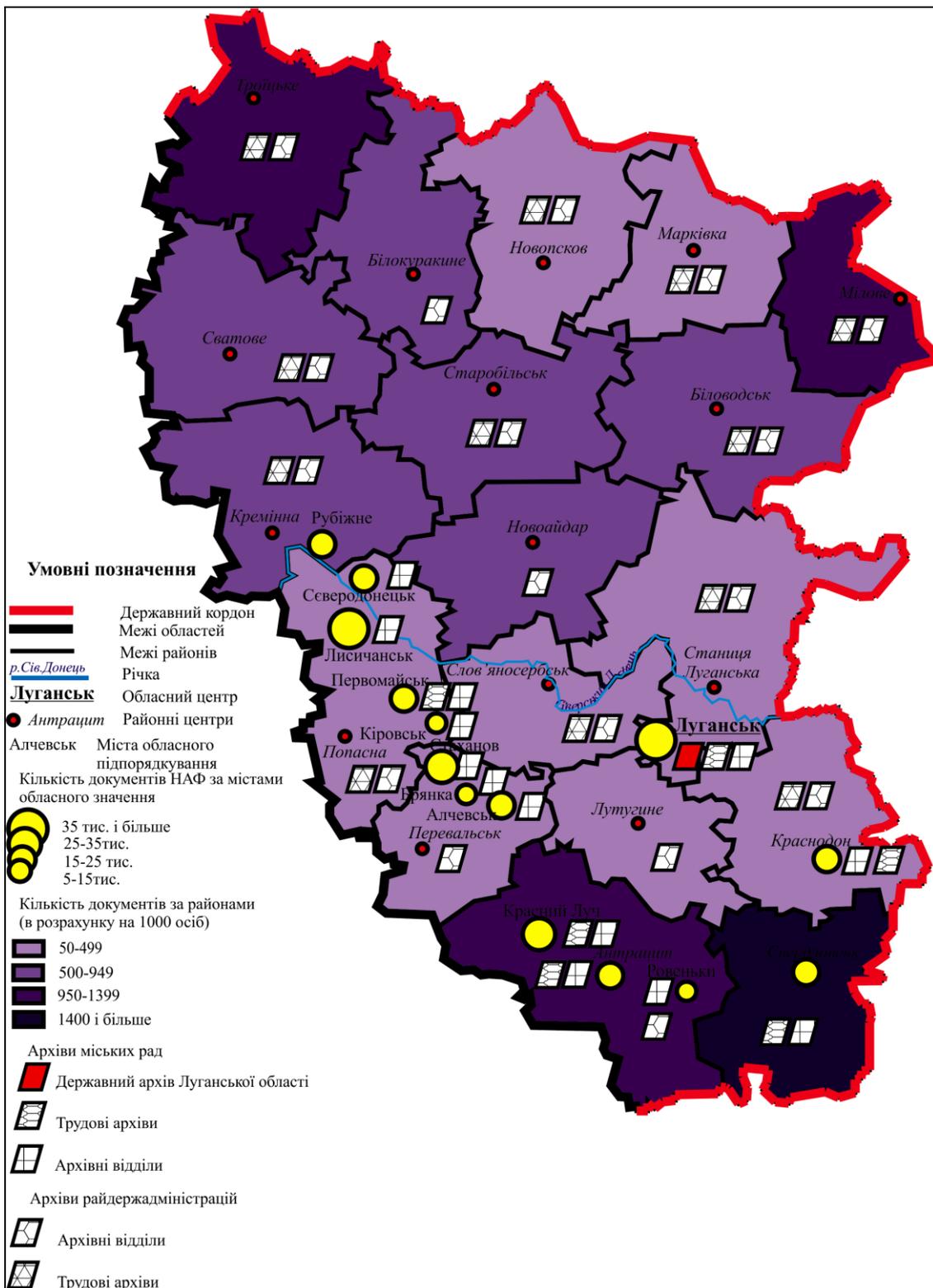

Рис.1. Мережа архівних установ та розподіл фондів архівних установ по містам і районам Луганської області на 01. 01. 2011 р. (складено за даними [3])

Архівні установи Луганської області представляють собою складну систему, яка складається з фондів, кадрів, матеріально-технічної бази та користувачів.

Фонди. Архівні фонди Луганської області поділяються на документи Національного архівного фонду (НАФ) України та документи з особового

складу і на 01. 01. 2011 р. нараховували 2155188 одиниць зберігання (од. зб.) (рис. 2).

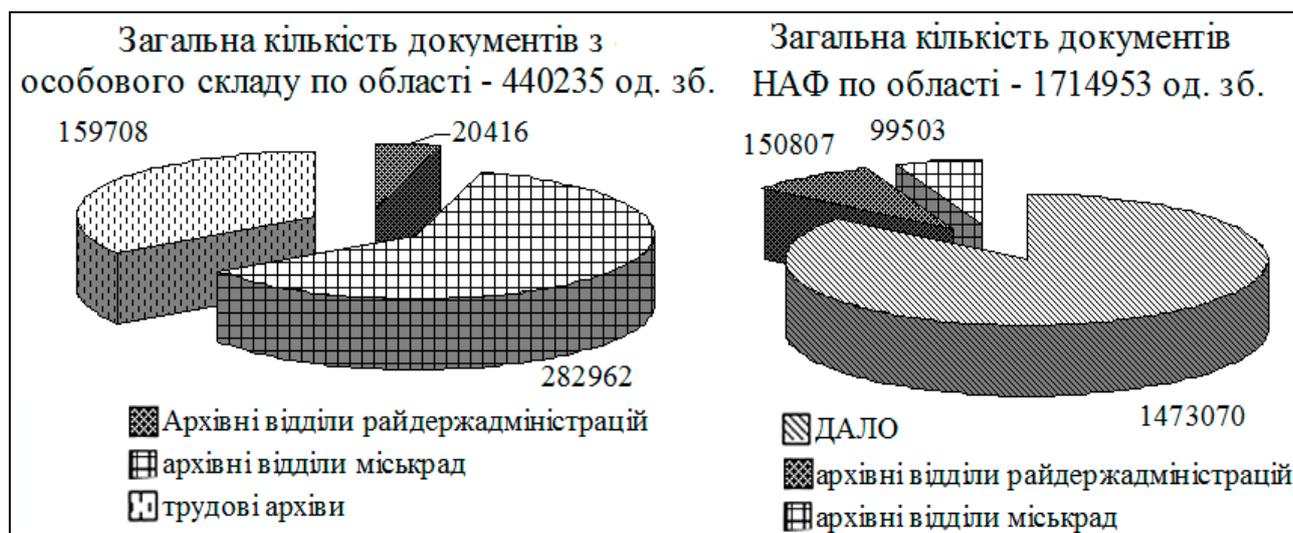

Рис.2. Структура архівних фондів архівних установ Луганської області станом на 01. 01. 2011 р. (складено за даними [3])

Серед міст обласного підпорядкування найбільша кількість архівних документів зберігається в архівних відділах Лисичанська (175938 од. зб.), Луганська (41621), Стаханова (27076), а серед трудових архівів лідером є Свердловськ (12132). Найменша кількість документів зберігається в архівних відділах міст Кіровська (7001) та Антрациту (9711). Серед районів найбільша кількість документів зосереджена в архівних відділах Антрацитівського (16351), Сватівського (15038), Новоайдарського (14344) районів. За кількістю фондів трудових архівів лідерство належить Старобільському (16482), Слов'яносербському (13202), Новопсковському (11282) районам. Найменша кількість документів знаходиться на обліку таких архівних відділів райдержадміністрацій, як Станично-Луганська (3839), Краснодонська (4456), Лутугинська (4904). Щодо кількості документів, що зберігаються в трудових архівах, то найменша їх кількість характерна для таких районів як Марківський (2295), Станично-Луганський (4770), Біловодський (6579) [3].

Матеріально-технічний стан архівних установ. Враховуючи, що питання забезпечення збереженості документів посідає одне з пріоритетних місць у діяльності архівних установ, надзвичайно важливою проблемою залишається матеріально-технічний стан приміщень, де зберігаються архівні фонди, і в першу чергу їх охоронний і пожежний режим.

Аналіз матеріально-технічної бази архівних установ Луганської області дозволяє зробити наступні висновки. Усього на території Луганської області функціонують 115 сховищ архівних установ, з них охоронною сигналізацією забезпечено 46 (40 %), а пожежною сигналізацією – 65 (56,5 %). Так, Державний архів Луганської області має 16 сховищ, з них 9 забезпечено охоронною сигналізацією та жодне сховище не забезпечено пожежною сигналізацією. Забезпечення охоронною та пожежною сигналізацією архівних

сховищ по районах та містах Луганської області різняться. Повністю (і охоронною, і пожежною сигналізацією) забезпечені сховища Антрацитівського, Краснодонського, Кременського, Лутугинського, Міловського, Перевальського, Сватівського, Слов'яносербського, Станично-Луганського районів та міст Алчевська, Антрациту, Кіровська, Луганська, Первомайська, Ровеньків. В той же час сховища Білокуракинського, Новопсковського районів та міста Краснодону зовсім не мають ні охоронної, ні пожежної сигналізації. Всі інші архівні установи лише частково забезпечені охоронною та пожежною сигналізацією.

Загальна кількість сховищ трудових архівів становить 54 одиниць, серед них забезпечені сигналізацією: охоронною – 37 (68,5 %), пожежною – 46 (85 %). Повністю (і охоронною, і пожежною сигналізацією) забезпечені сховища Біловодського, Кременського, Міловського, Новопсковського, Слов'яносербського, Станично-Луганського районів та міст Антрациту, Первомайська та Свердловська, а частково – сховища трудових архівів Краснодонського, Марківського, Старобільського, Троїцького районів та міст Краснодону та Красного Луча. В той же час сховища трудових архівів Попаснянського та Сватівського районів зовсім не мають ні охоронної, ні пожежної сигналізації [3].

Користувачі. Важливим напрямом роботи архівних установ області є задоволення інформаційних потреб населення, а саме – забезпечення вільного доступу до інформації, яка міститься в архівних документах, та надання довідок на запити фізичних і юридичних осіб.

В 2010 р. всіма архівами області було виконано 46548 запитів соціально-правового характеру, в т. ч. архівними відділами райдержадміністрацій – 4575 (9,8%) запитів, архівними відділами міськрад – 23546 (50,6%) запитів, трудовими архівами – 18427 (39,6%) запитів.

Аналіз розподілу виконаних запитів соціально-правового характеру архівами міст і районів Луганської області свідчить про те, що в 2010 р. найактивніше з запитами громадян працювали в трудових архівах Старобільського (2342), Новопсковського (1250), Слов'яносербського (1103) районів та міст Северодонецька (2010), Алчевська (1908) та Первомайська (1300). Щодо діяльності архівних відділів міськрад і райдержадміністрацій, то слід відзначити, що найбільша кількість запитів була виконана закладами Новоайдарського (1820), Білокуракинського (340), Сватівського (248) районів та міст Лисичанська (9813), Луганська (4556), Стаханова (2230). Найменш активно працювали з запитами громадян в архівних відділах Лутугинського та Антрацитівського районів та міст Свердловськ і Антрацит [3].

Кадри. Успішність роботи архівів також залежить від трудового персоналу. В 2010 р. в архівних установах області працювало 135 службовців, у т. ч. 37 – в Державному архіві Луганської області, 23 – в архівних відділах районів, 53 – в архівних відділах міст та 22 – в трудових архівах.

Нестача кадрів залишається однією з головних проблем архівної галузі Луганщини. Так, для нормальної роботи тільки ДАЛО необхідно додати щонайменше 18 штатних одиниць [2]. Крім кількісних кадрових проблем

існують і якісні. Аналіз структури архівних працівників за віком, стажем та освітою свідчить про те, що серед архівних працівників найчисленнішими групами є люди віком 36-49 та понад 50 років (відповідно 32,6 % та 29,6 % від загальної кількості працівників), в той час як за стажем домінує категорія 1–5 років (45,9%), а за освітнім рівнем – люди з вищою, але не фаховою освітою (60,7 %) [3]. Це говорить про те, що в архіви приходять люди, які основну частину свого життя працювали в інших галузях економіки, а потім з певних причин (вихід на пенсію, закриття організації, скорочення, стан здоров'я тощо) змушені були шукати інше місце роботи.

Отже, суспільно-географічний аналіз мережі архівних установ Луганської області дозволяє виділити наступні проблеми, що на сьогоднішній день найбільш гостро стоять перед архівною галуззю регіону:

1. Відсутність трудових архівів в 12-ти з 32-х АТО Луганщини, що залишає невирішеним питання збереження архівних документів з особового складу в цих містах і районах.

2. Не виконується розпорядження Президента України «Про невідкладні заходи щодо збереження національних архівних цінностей України» в частині забезпечення державних архівних установ матеріальними ресурсами та кадрами відповідно до встановлених нормативів. Цільові кошти на виконання завдань Державної програми розвитку архівної справи на 2006-2010 рр. не надходили [2].

3. Недофінансування по видатках на оплату за комунальні послуги. Так, уже на 1. 03. 2009 р. загальна сума кредиторської заборгованості за спожиті комунальні послуги та електроносії одного Державного архіву Луганської області складала 31400 грн. [2]. Відключення електроенергії в архівній установі може призвести до непоправних наслідків, якими загрожує вимкнення охоронно-пожежної сигналізації, автоматизованої станції пожежогасіння, електронних лічильників обліку опалення тощо.

4. Кадрові проблеми. Так, для нормальної роботи тільки Державного архіву Луганської області необхідно додати щонайменше 18 штатних одиниць [2].

5. Проблема матеріально-технічного оснащення архівних установ, забезпечення їх придатними для зберігання приміщеннями. Всі архівосховища області повинні бути обладнані комбінованими стелажми, обробленими вогнезахисним розчином, мати охоронно-пожежну сигналізацію, нерозстібні ґрати на вікнах, вентиляцію, світлонепроникні штори, вогнегасники, протипожежні двері, сейфи, гігрометри тощо.

6. Проблема розширення площ архівосховищ. Кількість архівних установ, які вичерпали резерви площ для комплектування документами або наблизилися до граничної межі, з кожним роком збільшується. На сьогодні повністю вичерпано можливості приймання документів на зберігання в архівних відділах Білокуракинської, Кременської, Марківської, Новоайдарської райдержадміністрацій та Лисичанської міської ради, а також в трудових архівах Марківського, Міловського та Слов'яносербського районів. На 90-100 % заповнені сховища 8-ми архівних відділів (в т. ч. архіви Марківської,

Кремінської та Білокуракинської райдержадміністрацій та Лисичанської міськради – на 100 %) та 10-ти трудових архівів (в т.ч. трудові архіви Краснодарського, Міловського та Новопокровського районів – на 100 %, а міст Свердловська та Первомайська – перезаповнені).

Список використаних джерел: 1. Закон України № 3814-ХІІ від 24.12.1993 р. «Про національний архівний фонд та архівні установи»: за станом на 01.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.471.0>. 2. Інформаційний збірник Державного архіву Луганської області / [гол. редкол. М. М. Старовойтов]. – Вип. 1-2 (25-26). – січень-червень. – Луганськ: Державний архів Луганської області, 2009. – 100 с. 3. Показники розвитку архівних установ Луганської області за 2010 р.: [стат. зб.] / під заг. ред. М. М. Старовойтова. – Луганськ: Державний архів Луганської області, 2011. – 32 с.

УДК 911.3

Отечко С.А.

*Науковий керівник – д-р геогр. наук, проф. Немець К.А.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Харківський регіон займає одне з чільних місць в єдиній транспортній системі країни. Він володіє досить значним транспортно-географічним потенціалом. Проте ці переваги практично не використовуються. Тому постає проблема наукового пошуку пов'язана з виробленням оптимізаційних заходів щодо покращення організаційно-функціональної складової транспортного сполучення. Основою таких досліджень може бути аналіз територіального поширення автомобільних доріг конкретного регіону.

Територією двадцяти одного району Харківської області в різних напрямках проходять міжнародні та національні автомобільні дороги, що свідчить про особливості зовнішніх зв'язків міжнародного та загальнонаціонального значення розглядуваного регіону (рис. 1). Так, більшість автодоріг в межах регіону пролягають з північного-сходу на південний-захід 45° (225°) і навпаки (табл. 1). Такий напрямок поширення автодоріг зумовлений прикордонним положенням Харківського регіону. Автомобільні дороги даного напрямку поєднують Російську Федерацію (м. Москва) з південними регіонами України, зокрема з Автономною Республікою Крим (м. Сімферополь). Крім того, досить велика кількість доріг міжнародного та національного значення проходять з північного-заходу на південний-схід 315° (135°) і навпаки. Цей напрямок важливий, оскільки поєднує автошляхами відповідної категорії північні регіони та столицю України з Донбасом, а також Харківський регіон (м. Харків) з Російською Федерацією (м. Ростов-на-Дону) через Донбас [1, 2].

Таблиця 1

Напрямки та протяжність автомобільних доріг з твердим покриттям в межах Харківського регіону (розраховано автором)

Напрямок (градуси)	Протяжність автомобільних доріг (км)	
	міжнародних та національних	регіональних та місцевих
0 (180)	278	1517,5
45 (225)	340,5	1889,5
90 (270)	157,5	1385
135 (315)	322,5	1891

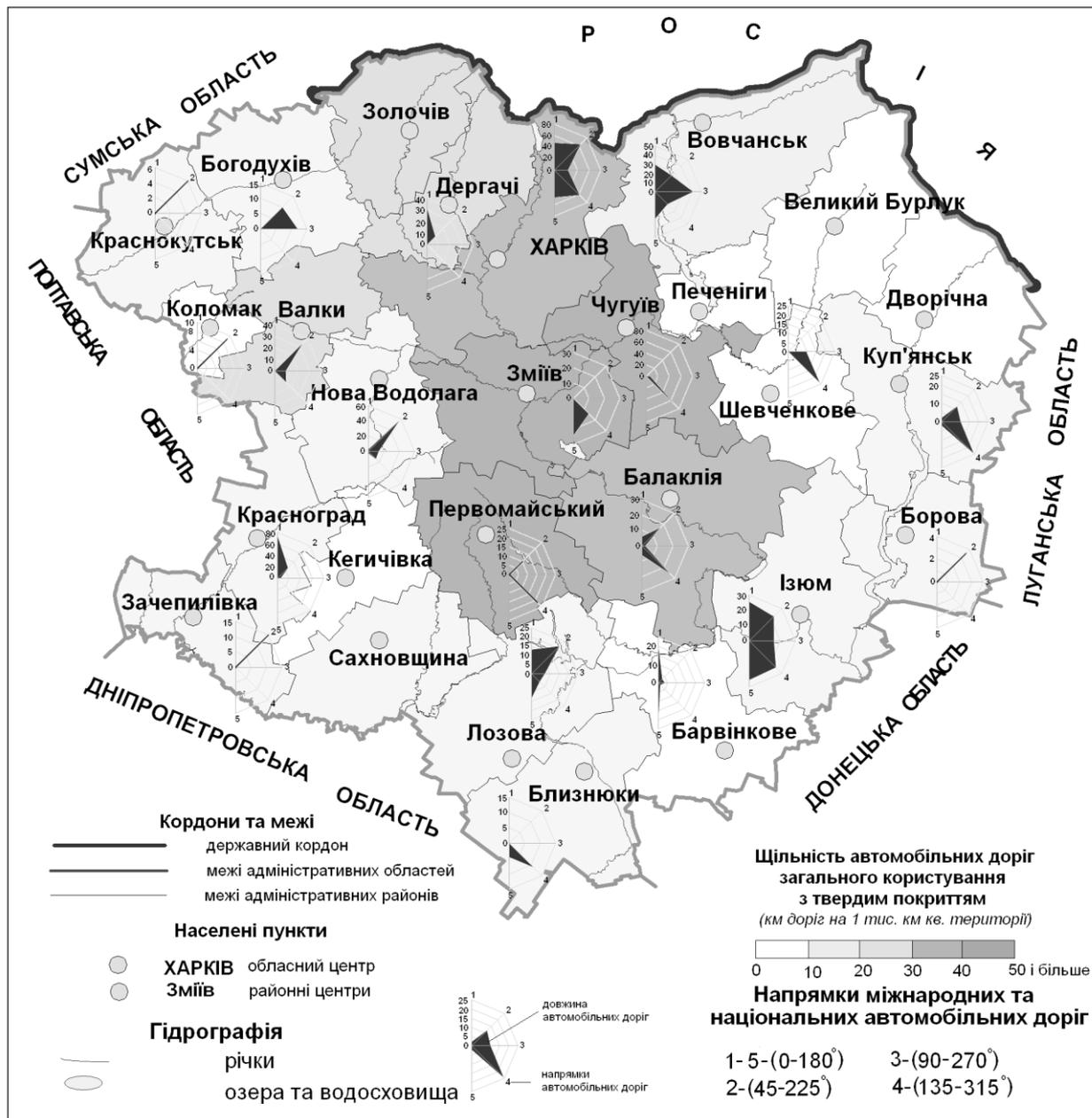

Рис. 1. Напрямки міжнародних та національних автомобільних доріг в межах Харківського регіону (побудовано автором)

Ситуація з поширенням автомобільних доріг регіонального та місцевого значення дає змогу дослідити їх територіальні особливості в межах регіону (рис. 2). Так, найбільша протяжність розглядуваних автошляхів зосереджена у напрямку з північного-заходу на південний-схід 315° (135°) і навпаки. Автомобільні дороги, що пролягають з північного-сходу на південний-захід 45° (225°) і навпаки, характеризуються також значною протяжністю. Причиною цього є те, що обласний центр м. Харків розташований в північній частині області, а переважна більшість районів в південній. Оскільки м. Харків є адміністративно-територіальним центром, розвинутим у соціально-економічному відношенні, тому виникає значний ефект притягання ресурсів різного роду та населення районів для задоволення своїх найрізноманітніших соціальних потреб.

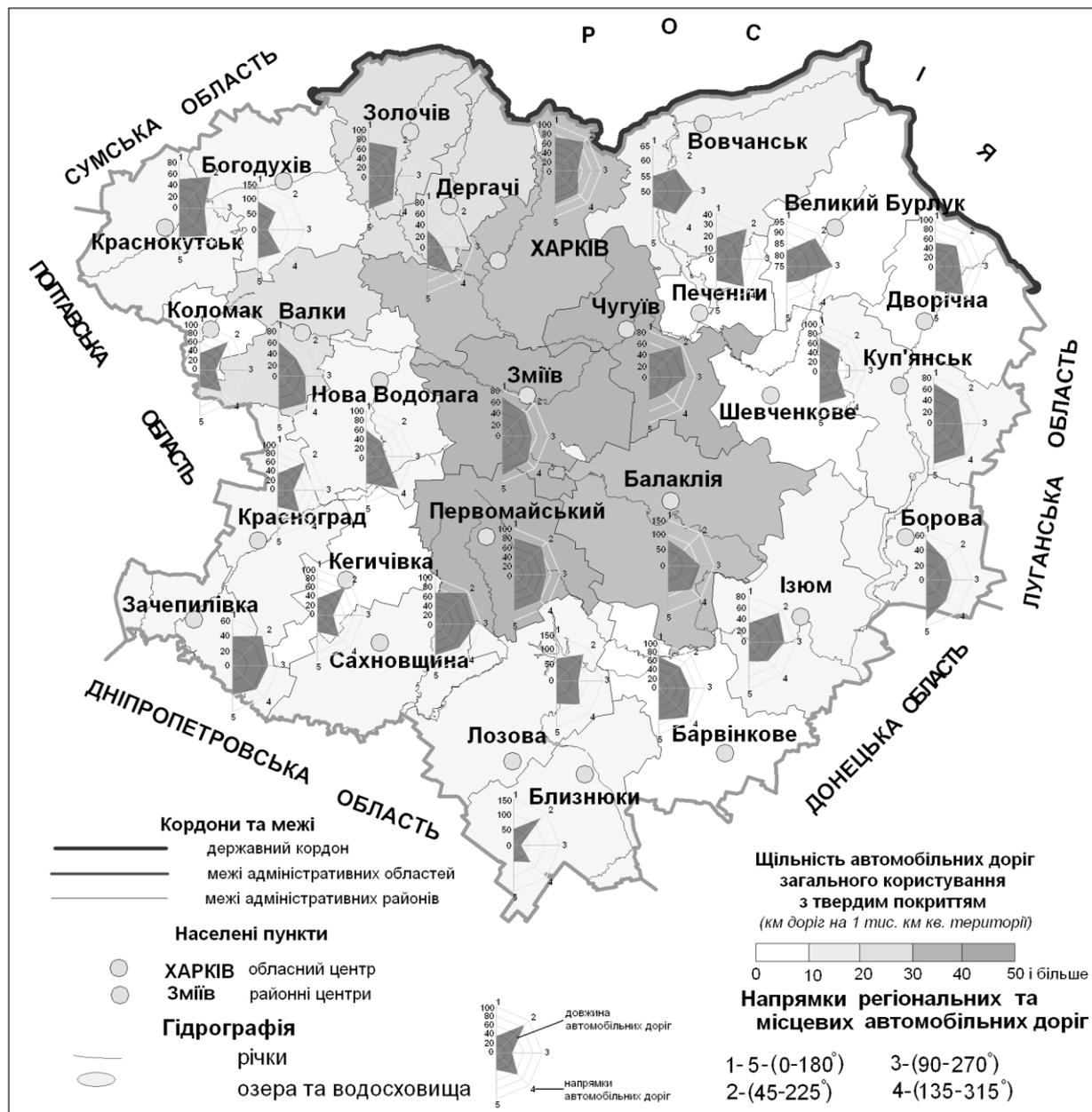

Рис. 2. Напрямки регіональних та місцевих автомобільних доріг в межах Харківського регіону (побудовано автором)

Отже, територіальна організація автомобільних доріг Харківського регіону зумовлена щонайменше двома складовими. Перша складова – зовнішні зв'язки як міжнародні, так і між регіонами країни. Друга складова – внутрішньо-регіональні особливості. В зв'язку з цим, оптимізаційні заходи мають бути спрямовані на покращення якості автодоріг, в першу чергу, міжнародних та національних та придорожного сервісного обслуговування. Але вирішення проблемних моментів потребує і мережа регіональних та місцевих автомобільних доріг. І в цьому напрямку актуальним постає потреба сполучення сільських населених пунктів з обласним центром через райцентри на відповідному транспортно-технічному рівні.

Список використаних джерел: 1. Україна: промисловість та інвестиційна діяльність / Географічний атлас / Відповідальний редактор Л. М. Веклич. – К. ДНВП «Картографія», 2003. – 80 с. 2. Харківська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина / Відповідальний редактор Т. В. Погурельська. – К.: ТОВ Видавництво «Мапа», 2003. – 20 с.

УДК 911.3

Сегіда К.Ю.

*Науковий керівник – д-р геогр. наук, проф. Немець Л.М.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ З УПРАВЛІННЯ ДЕМОГРАФІЧНИМ РОЗВИТКОМ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Харківська область вирізняється високим рівнем суспільного розвитку, проте щороку чисельність населення зменшується. В останні роки спостерігаються інтенсивні міграційні процеси, які в значній мірі впливають на структуру населення та особливості його відтворення. Окрім того, територіально регіон неоднорідний за рівнем як економічного так і демографічного розвитку, адже в окремих районах демографічна ситуація дещо покращується і вони близькі до виходу з демографічної кризи, в інших – зберігаються тенденції до погіршення демографічної ситуації. Виявлення причин диференціації територій за демографічними ознаками [4], дають змогу вдосконалення демографічної політики як невід'ємної складової соціальної політики на регіональному рівні.

Завдання досягнення сталого демографічного розвитку та створення належних умов для відтворення населення можливе шляхом подолання депопуляції, підвищення якості та рівня життя населення, збереження його життєвого і трудового потенціалів [1]. Для реалізації стратегічної мети управління демографічною сферою Харківської області, а саме створення умов для її стійкого демографічного розвитку, відтворення та досягнення оптимальної структури населення, формування передумов подальшого

демографічного зростання та розвитку, що має сприяти вирішенню стратегічних завдань соціально-економічного розвитку Харківського регіону [3] в цілому та усіх його територіальних одиниць, визначено забезпечувальні та підтримувальні цілі і конкретні завдання (рис. 1).

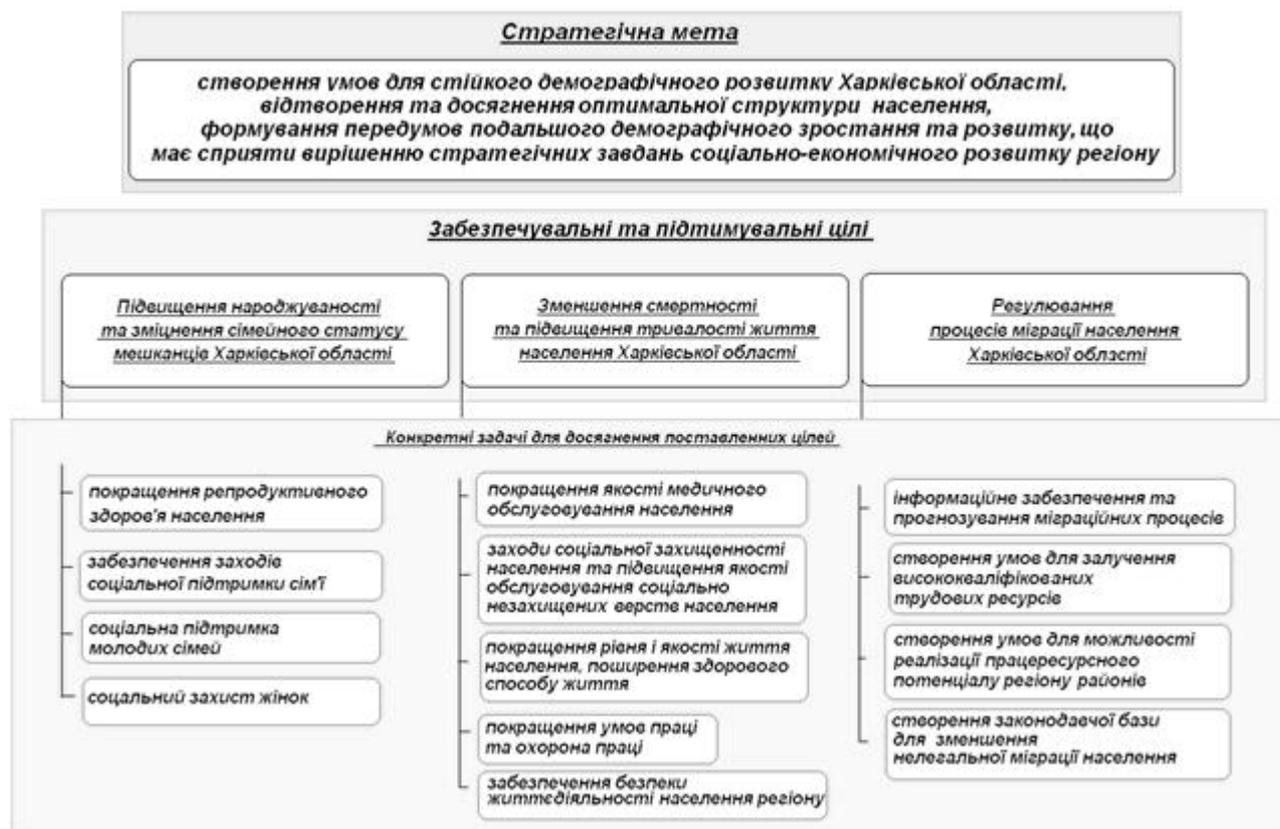

Рис. 1. Дерево цілей демографічного розвитку Харківського регіону (узагальнено і побудовано автором)

Дослідження Харківської області як регіональної соціогеосистеми дало змогу виявити значну територіальну диференціацію демографічного розвитку та визначити перебіг окремих демографічних процесів у адміністративно-територіальних одиницях області. Диференціація демографічних показників, існування якої породжене низкою факторів – природно-географічних, історико-політичних, соціально-економічних, зокрема: різним рівнем розвитку господарської та соціальної інфраструктури, відмінностями в структурі виробництва, рівні та якості життя населення, тенденціями розвитку ринку праці, динамікою міграційних процесів тощо, в перспективі істотно поглибитися. Тому поступове подолання суперечностей в соціально-демографічній сфері має бути синхронізованим із темпами підвищення якості життя населення на основі поєднання демографічних цілей із стратегією досягнення сталого соціально-економічного розвитку Харківської області [3]. В цьому соціально-економічному русі важливе місце відводиться локальному рівню управління, суб'єкти якого на основі делегованих повноважень та розширення сфери компетенції, виходячи з можливостей наявної фінансової бази, мають сконцентрувати зусилля на вирішенні найбільш важливих для свого району демографічних завдань.

Для регулювання природного відтворення населення управлінські дії мають бути спрямовані на підвищення показників народжуваності та зменшення показників смертності, що повинно реалізуватись в якості пріоритетних завдань реформування системи соціальної підтримки сім'ї, жінок і молоді в програмі соціальних реформ:

- поліпшення санітарно-епідеміологічної та екологічної ситуації має привести до зростання середньої тривалості життя населення, в першу чергу чоловічого, скорочення масштабів бідності та збільшення допомоги непрацездатним членам сім'ї, що дозволить зменшити рівень смертності, особливо середніх когорт населення працездатного віку; найбільш необхідним впровадження такої дії є у периферійних районах області, де найвищі показники смертності внаслідок високого демографічного навантаження та ряду соціально-економічних причин, які його формують, таких як: Ізюмський, Золочівський, Вовчанський, Барвінківський, Близнюківський, Борівський, Великобурлуцький, Дворічанський тощо;

- створення працівникам, які мають дітей, сприятливих умов для поєднання трудової діяльності з виконанням сімейних обов'язків, посилення державного контролю за дотриманням законодавства про права та гарантії працюючих жінок, забезпечення конкурентоспроможності та стабілізації зайнятості жінок, вдосконалення системи професійної підготовки і перепідготовки жінок, що необхідно здебільшого для міського населення, міст та міських рад, де невисокий рівень народжуваності не корелює із низьким соціально-економічним розвитком, а є наслідком сучасних соціально-поведінкових стереотипів у суспільстві (м. Харків, міські ради, Дергачівський, Харківський, Шевченківський райони);

- поліпшення охорони здоров'я сім'ї, створення умов для безпечного материнства, пологів, збереження здоров'я матері та дитини, репродуктивного здоров'я жінок, посилення допомоги сім'ї у вихованні дітей; зміцнення правового захисту дитинства як природного середовища життєзабезпечення дітей, поліпшення харчування, виховання, освіти та розвитку, підтримка дітей та молоді, які перебувають в особливо важких умовах, – наведені заходи є необхідною умовою регулювання соціально-економічної ситуації в менш розвинених районах, районах із гіршим медичним забезпеченням та соціальною інфраструктурою: Коломацькому, Краснокутському, Валківському, Богодухівському, Вовчанському тощо;

- враховуючи сучасну ситуацію у шлюбно-сімейній структурі населення по містах та районах області, доцільно вдосконалити системи державних соціальних гарантій підтримки добробуту сімей з дітьми; запроваджувати довгострокове пільгове споживче кредитування молодих сімей, сімей, які мають неповнолітніх дітей; такі заходи дозволять підвищити рівень шлюбності та значення сімейного стану у міського населення, молодим сім'ям – мати власне жито, у сільській місцевості такі заходи сприятимуть розвитку приватного господарства, відповідно добробуту та підвищенню рівня народжуваності;

- міграційні процеси піддаються регулюванню більшою мірою, ніж складові природного руху населення: за умови досягнення сталого підвищення

рівня життя трудова імміграція поступово зменшуватиметься; окрім того, вони безпосередньо впливають на формування статево-вікової структури і, відповідно, демографічного навантаження та відтворювального потенціалу. Для зменшення еміграції молоді із районів доцільно проводити політику її підтримки, зокрема вдосконалення системи профорієнтації та початкової професійної підготовки молоді, сприяння її працевлаштуванню та зайнятості, підтримки молодіжного підприємництва та само зайнятості [5]; наведені заходи могли б дати плідні результати в периферійних районах, таких як Барвінківському, Золочівському, Близнюківському, Великобурлуцькому, Первомайському.

Підсумовуючи, зазначимо, що в Харківській області в цілому спостерігається зменшення частки сільського населення, а також його постаріння за рахунок виїзду молоді в міста. Особливо це стосується віддалених від обласного центру районів (наприклад, Близнюківський та Барвінківський райони). Погіршення медичного обслуговування, освітніх послуг за рахунок відтоку спеціалістів у великі міста також негативно впливає на демографічний розвиток цих територій. Відсталість аграрного сектору, а також погіршення приміського пасажирського сполучення накладають значний негативний відбиток на відтворення населення віддалених територій. В міській місцевості існує проблема низького рівня народжуваності, поширення феномену пізнього материнства, відповідно зменшення репродуктивних можливостей [2]. Погіршення ситуації з розлучуваністю, поширення незареєстрованих шлюбів негативно впливають на стабільність сім'ї – одного з головних елементів у кількісному та якісному відтворенні населення. Для всіх територій, а особливо для міської місцевості, для покращення демографічної ситуації необхідно розробляти спеціальні програми з державним регулюванням, направлені не лише на збільшення народжуваності, але й на укріплення родинних зв'язків і на збереження та посилення традиційного сімейного укладу, що позитивно відобразиться як на кількісному, так і на якісному відтворенні населення. Частково питання вирішено в Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 р. [3], проте для розробки таких програм і вирішення проблем та питань, пов'язаних з ними, необхідні комплексні дослідження, в тому числі і суспільно-географічні.

Список використаних джерел: 1. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ ст.: нові пріоритети / М. І. Долішній. – Київ: Наукова думка, 2006. – 511 с. 2. Курило І. Про базисні принципи соціально-демографічної політики в Україні / І. Курило // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 4. – С. 27-33. 3. Основи сталого розвитку Харківської області до 2020 року: Монографія. – Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2010. – 512 с. 4. Сегіда К. Ю. Суспільно-географічні особливості демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / К. Ю. Сегіда. – Харків. – 2011 – 20 с. 5. Шевчук П. Є. Стратегічні пріоритети подолання демографічної кризи в Україні / П. Є. Шевчук // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 2. – С. 47-55.

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРИДУНАВ'І

Українське Придунав'я розташоване на крайньому південному заході нашої держави і займає територію Північно-Західного Причорномор'я від Дністровського лиману до гирла Дунаю. Воно має прикордонне та приморське положення. Регіон розташований вздовж державних кордонів з Молдовою та Румунією. На півдні та південному сході омивається водами Чорного моря.

Зміна абсолютної чисельності населення значною мірою є демографічною траєкторією, що була пройдена регіоном Українського Придунав'я в процесі історичного розвитку. За останні півстоліття стався перехід від традиційного екстенсивного типу до сучасного типу відтворення населення, який супроводжувався зміною співвідношення народжуваності та смертності в демографічному процесі.

Чисельність населення Українського Придунав'я за станом на 01.01.2012 р. складала 577,5 тис. чол. (табл. 1), або 24,2 % від загальної чисельності населення Одеської області. Історико-географічні особливості господарського освоєння і значний період локалізації в межах регіону адміністративно-територіальних одиниць різних ієрархічних рівнів обумовили відмінності його демографічних показників від загальнообласних. Для виявлення характеру цих розбіжностей розглянемо загальні тенденції та деякі особливості динаміки абсолютної чисельності населення Українського Придунав'я й Одещини.

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення Українського Придунав'я (тис. чол.)

Населення тис. чол.	1959	1970	1979	1989	1991	1993	1995	1998	2001	2006	2012	Збільшення (+;-)
Все населення	576,6	660,4	664,1	672,5	672,8	686,1	684,5	670,2	655,5	596,3	577,5	+0,9
Міське	162,2	234,2	260,2	296,1	298,5	306,9	304,9	296,9	289,5	245,6	243,4	+81,2
Сільське	405,4	426,2	396,9	376,4	374,3	379,2	379,6	373,3	366,0	350,7	334,1	-71,3

Протягом 1959 – 2012 рр. населення межиріччя збільшилося на 0,2%, що значно менше відповідного показника обласного регіону в цілому (17,8%). Цей приріст досягнутий за рахунок зменшення сільського населення на 17,6% (в абсолютному вираженні вони зменшилося з 405,4 до 334,1 тис. чол) та збільшення міського – на 50,1% (табл. 2). Тобто мінімальне збільшення

абсолютної чисельності населення (0,2% або 0,9 тис. чол) зумовлене головним чином особливістю динаміки міського населення. Відзначимо, що найбільших демографічних втрат Українське Придунав'я зазнало в період між 2001 та 2006 роками. За цей час міські поселення втратили 15,2%, а сільські – 4,2% свого населення.

Таблиця 2

Темпи зростання чисельності населення Одеської області
та Українського Придунав'я (%)

Населення	1970 до 1959	1979 до 1970	1989 до 1979	1991 до 1989	1994 до 1993	1995 до 1994	2001 до 1989	2006 до 2001	2012 до 2006	2012 до 1959
Українське Придунав'я										
Все населення	114,5	100,6	101,3	100,0	100,1	99,6	97,5	91,0	96,8	100,2
Міське	144,4	111,1	113,8	100,8	99,8	99,5	97,8	84,8	99,1	150,1
Сільське	105,1	93,1	94,8	99,4	100,4	99,7	97,2	95,8	95,3	82,4
Одеська область										
Все населення	117,2	106,5	103,9	99,7	99,6	99,2	94,3	97,3	99,4	117,8
Міське	139,5	119,0	110,0	100,1	99,3	99,1	94,0	97,7	100,5	165,4
Сільське	97,5	90,7	93,8	99,1	100,1	99,5	94,9	96,5	97,4	74,6

Українське Придунав'я вирізняється більш несприятливими, ніж Одещина в цілому, параметрами зміни чисельності населення. Якщо в обласному регіоні міське населення зросло на 65,4%, то в межиріччі Дунаю та Дністра воно збільшилося на 50,1%; якщо сільське населення області скоротилося на 25,4%, то в межиріччі це зменшення склало 17,6%. Така динаміка чисельності міського та сільського населення зумовила збільшення людності Українського Придунав'я на 0,2%, а Одещини – на 17,8%.

Період з 1959 до 2012 року можемо поділити на два етапи. На першому етапі, якій завершився в 1994 році, спостерігалось збільшення чисельності населення, а на другому – постійне зменшення людності. Слід відзначити, що депопуляція населення в Дунай-Дністровському межиріччі почалося на 3 роки пізніше, ніж в середньому по області.

Картина динаміки абсолютної чисельності населення Українського Придунав'я в розрізі адміністративних районів характеризується ще більшою строкатістю. В період між 1959 та 2012 роками збільшилася людність шістьох адміністративних районів. Виключення складають Арцизький, Тарутинський та Саратський райони. Падіння людності двох районів, які наведені першими, проходило регулярно (тільки за період з 1979 до 1989 р. чисельність населення Тарутинського району збільшилася на 3,2%). Зменшення чисельності населення Саратського району значною мірою зумовлене його різким падінням між 2001 – 2006 роками (6,1%). Для усіх адміністративних районів збільшення чисельності міського населення.

Паралельно зі зміною людності межиріччя проходить перерозподіл між міськими та сільськими поселеннями. В період між 1959 та 2012 роками збільшився рівень урбанізації восьми адміністративних районів (окрім Болградського району). Якщо на початку цього періоду міське населення переважало тільки в Кілійському районі, то в кінці періоду – в Білгород-Дністровському, Ізмаїльському, Кілійському та Ренійському районах.

З урахуванням всього вищесказаного, проведемо якісну диференціацію адміністративних районів Українського Придунав'я за особливостями динаміки чисельності населення. Виділимо три типи геодемографічних процесів: кризовий, відносно сприятливий, сприятливий.

Кризовий характер геодемографічних процесів в Арцизькому й Тарутинському районах обумовлений довготривалим падінням абсолютної чисельності населення. Падіння людності цих адміністративних одиниць є наслідком зменшення людності міських та сільських поселень.

Відносно сприятливі геодемографічні процеси склалися в Білгород-Дністровському, Ізмаїльському, Кілійському, Ренійському і Татарбунарському районах. Їх доцільно поділити на дві групи. До першої віднесемо Білгород-Дністровський та Ізмаїльський райони, показник приросту людності яких формується за рахунок значного збільшення міського та зменшення сільського населення. Другу групу складають Кілійський, Ренійський та Татарбунарський райони. Вони вирізняються меншими, ніж адміністративні райони першої групи, темпами приросту міського населення і незначним приростом людності сільських поселень. Показники близькі до показників адміністративних одиниць другої групи властиві Саратському району.

Сприятливі геодемографічні процеси притаманні Болградському району. Тільки тут зростання людності склало близько 40%. Збільшення чисельності населення Болградського району є результатом зростання як міського, так і сільського населення. Останній показник є найкращим серед всіх адміністративних районів Одеської області.

Список використаних джерел: 1. <http://www.od.ukrstat.gov.ua> – офіційний сайт головного управління статистики в Одеській області. 2. Матеріали кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЦЕПЦІЙНОГО ОБРАЗУ ХАРКІВЩИНИ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЄВРО-2012

Проблема формування іміджу регіонів України привертає увагу як влади, так і громадянського суспільства – представників бізнесу, діячів культури і мистецтва, дослідників і практиків різних сфер. Інтерес до цієї проблеми дедалі більше зростає, актуалізуючи зусилля фахівців на пошук шляхів і механізмів формування та просування регіонального іміджу. В умовах проведення футбольного чемпіонату, створений імідж Харківського регіону може стати одним з основних ресурсів, що дозволить створити його індивідуальний образ і виділити серед інших, що сприятиме значному потоку туристів. Формуючи імідж Харківського регіону, можна значною мірою подолати стереотип та упередження, щодо України загалом та «промислового Сходу» зокрема [1].

У зв'язку з тим, що Харківська область завжди була більше економічним центром, промисловим регіоном, туристична інфраструктура розвинута в значно меншій мірі. Сьогодні всі райони та міста чітко розуміють значення туризму. Вже, навіть, є райони, які навчилися заробляти на цьому гроші. Кожний куточок Харківщини повинен знайти щось унікальне, те, що буде привабливим як для українців, так і для іноземців. Враховуючи, що напередодні Євро-2012 інформація про Україну, Слобожанщину та Харків стрімко поширюється, сьогодні в є можливість зробити справжній прорив у розвитку туризму [2].

Дослідження та наукове передбачення регіонального розвитку країни зазвичай ґрунтується на аналізі обмеженої та одноманітної загальнодоступної статистичної інформації, яка є офіційно опублікованою, але не завжди достовірною. Фактично поза увагою залишаються суб'єктивні, чуттєві характеристики регіонів, які інколи відіграють вирішальну роль у прийнятті рішень щодо місця проживання, місця прикладання праці чи відпочинку. Тобто через механізм людської поведінки вони певною мірою впливають на майбутній розвиток регіонів, притягуючи чи відштовхуючи населення, капітал, інновації. Таким чином, не менш важливим, ніж статистичний аналіз, є аналіз образів, перцепційних стереотипів регіонів, що дозволяє забезпечити повноту інформаційної бази прогнозів регіонального розвитку країни [3]. Отже, саме тому було проведено дослідження в формі анкетування для визначення географічного образу Харківщини та для створення іміджевої моделі регіону до проведення Євро-2012.

Опитування проводилось взимку 2012 року в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (м. Харків). Об'єм вибірки склав

100 респондентів, що достатньо для достовірних наукових узагальнень. Організація вибірки була здійснена методом стратифікованого відбору серед студентів університету. Як окремі страти було обрано стать, вікові групи та місце проживання до вступу в університет респондентів. Виділення серед людей питання про місце проживання було зумовлено тим, що уявлення місцевих жителів Харкова і тих, що приїхали на навчання з інших областей України може істотно відрізнятися від асоціативного уявлення міста. Опитування було проведено серед студентів одного університету, тому, зрозуміло, воно має обмежений як змістовний, так і територіальний вимір.

Для проведення опитування було визначено вісім пунктів, за якими необхідно зазначити перцепційні асоціації: особистість, подія, промислові товари (торгові марки), пам'ятки архітектури, навчальні заклади, природні об'єкти, розважальні заклади та унікальність Харківської області. Для включення до аналізу того чи іншого асоціативного образу (об'єкту) обраховується коефіцієнт повторюваності, що визначається як співвідношення кількості згадок даного образу (об'єкту) до загальної кількості опитаних. В якості порогового обрано значення коефіцієнта повторюваності 0,06. Для формування стереотипного перцепційного портрету регіону до уваги бралися лише образи (об'єкти), коефіцієнт повторюваності яких перевищував 0,42.

Результати найбільш повторюваних об'єктів представлені у таблиця 1. Таким чином, можна зробити висновок, що портрет Харківщина стереотипно асоціюється з тим, що історично склавшись м. Харків було першою столицею України (0,62 %); відома особистість це В.Н. Каразін (0,60 %), який був засновником університету; торгова марка це супермаркет «Сільпо» (43 %), що пояснюється популярністю серед студентів, так як більшість їх проживають в студентському містечку неподалік від супермаркету; серед пам'яток архітектури займає провідне місце Будинок Держпрому (46 %) та за особливістю, також визначається пам'ятка архітектури в стилі конструктивізму (0,42 %); навчальний заклад – ХНУ ім. В.Н. Каразіна (0,58 %), так як респонденти з цього університету; серед природних об'єктів – Краснокутський парк-пам'ятник садово-паркового мистецтва (45 %); серед розважальних закладів найбільша кількість повторювань належить клубам (44 %) міста, лише відрізнялись їхні назви, у зв'язку з віковою категорією, це є актуальним.

На основі створення іміджевої картини Харківщини, піднімаються проблеми нашого щоденного життя у теперішніх соціальних умовах, а з географічної точки зору – питання творення місця, тобто, які значення ми надаємо до того, де ми живемо, як ми сприймаємо і ставимось до публічного простору, що певним чином є спільним, як ми себе виражаємо у місцях і які цінності ми сповідуємо та чого прагнемо. Тут йде мова також про наші вибори та стилі життя, що ми здійснюємо і формуємо відповідно, у повсякденному житті у різних місцях, а також йде мова про наші щоденні взаємостосунки у місцях, які можливо є більш ніж важливими у творенні того суспільства, яке ми зараз маємо. Будь-яка інформація здобута науковцями (в тому числі, що стосується перцепційних регіонів), може бути використана як для покращення життя пересічних людей, так і, не виключено, для його погіршення (не для

примирення, а для розгортання ще більшої ворожнечі), і збереження такого суспільного стану яким він зараз є. Створені перцепційні портрети регіонів можуть використовуватись для розробки перспектив розвитку регіонів, визначення їх притягальної сили і, як наслідок, виявлення ступеня необхідності державної підтримки (розробки відповідних заходів державної регіональної політики тощо).

Таблиця 1

Результати аналізу перцепційного стереотипу Харківщини студентами ХНУ ім. В.Н. Каразіна (побудовано автором)

Критерії	Асоціації з Харківською областю	Кількість повторювань	Коефіцієнт повторюваності
Історична Подія	Харків – перша столиця	62	0,62
	Театр «Березіль»	17	0,17
	Аеропорт один з перших в Україні	9	0,09
Відома особистість	Каразін В.Н.	60	0,60
	Сковорода Г.С.	24	0,24
	Добкін М.М.	6	0,06
	Кернес Г.А.	6	0,06
	Барабашов М.П.	6	0,06
Торгова Марка	«Сільпо»	43	0,43
	«Рогань»	25	0,25
	«Бісквітка»	29	0,29
	«Кулиничі»	13	0,13
Пам'ятки архітектури	Будинок Держпрому	46	0,46
	Палацово-парковий комплекс «Шарівка»	36	0,36
	Покровський собор	13	0,13
Навчальні заклади	ХНУ ім. В.Н.Каразіна	58	0,58
	Юридична академія Ярослава Мудрого	25	0,25
	ХАІ	6	0,06
Природні об'єкти	Краснокутський парк-пам'ятник	45	0,45
	Сад ім. Т.Г. Шевченка	26	0,26
	Ботанічний сад ХНУ ім. В.Н. Каразіна	11	0,11
	Шейчина балка	7	0,07
Розважальні заклади	Нічні клуби	44	0,44
	Стадіон «Металіст»	11	0,11
	Музей сексуальних культур	9	0,09
	Аквапарк «Джунглі»	9	0,09
	Цирк	7	0,07
	Дельфінарій «Немо»	6	0,06
	Зоопарк	7	0,07
Унікальність	Держпром в стилі конструктивізму	42	0,42
	Потужний науковий центр	14	0,14
	Найбільша площа в Європі	12	0,12
	Проходить 50 паралель	11	0,11

Список використаних джерел: 1. Державне агентство України з туризму та курортів. – Режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua>. 2. Інформаційний центр України «Євро-2012». – Режим доступу: www.euro2012.ukrinform.ua. 3. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Перцепційні портрети регіонів України // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: Зб. наук. пр. – Херсон: ПП Вишемирський, 2005. – С. 208-213.

DIRECTIONS OF REVITALIZATION OF POST-INDUSTRIAL SITES IN EUROPE

Post-industrial sites are important components of the landscape of traditional industrial regions in Europe, especially in Great Britain, Germany, Belgium, Poland, Czech Republic and Ukraine. They had been formed as a result of intensive development of heavy industries started in the 18th century by industrial revolution. In the 20th century, due to introduction of cheaper and cleaner energy sources, hard coal mining began to decline and many mines had to be closed down. Also steel production was not commercially viable anymore. Since then these regions have been losing their original function and have to deal with many various problems, such as unemployment or revitalization of former industrial sites.

The notion ‘revitalization’ refers to sequences of planned actions with a view to converting spatial and functional structure and economic revival of brownfields [1]. Revitalization of former industrial sites is not easy. On the one hand, these places usually take a lot of space, which creates a large range of possibilities for designers to redevelop them. On the other hand, in this space there are specialized buildings and devices, which hinder the introduction of changes [2]. Nevertheless, in most cases, revitalization of post-industrial objects leads to the succession of function, which is the replacement of its previous industrial usage by other, usually broadly defined service functions [3]. The article aims to outline the main directions of this succession of function caused by revitalization in former industrial areas.

Former coal mines, steelwork, factories and manufactures are the important part of cultural heritage [4]. The most obvious way to revitalize them is their protection in form of monuments so they gain the new cultural function. Such places are successfully changed into museums, also open-air museums (e.g. Nachtigal Coal Mine in Witten, Germany) and underground museums (e.g. Guido Coal Mine in Zabrze, Poland) . Recently, there is a trend to organize also other kind of cultural objects in post-industrial sites, and these are: art galleries, exhibition centers, concert halls, etc. [5,6]. All this facilities have another function too, they are the tourist attractions.

Turning post-industrial sites into the tourist attractions is one of the most common practice in revitalization. In Europe there is an extensive tourist trail leading threw traditional industrial regions all over the continent – the European Route of Industrial Heritage [7], and there are also national or regional tourist routes, for example in Silesia in Poland [6] and in Ruhr Area in Germany [5]. These trails

connect most valuable post-industrial objects. Some of them are just monuments or landmarks, other are turned into museums, another into restaurants, and there are some changed into leisure and recreational areas as well. So the tourist function is usually an addition to another one.

Former industrial areas can, quite easily, be adapted for recreational purpose. For example, there are a lot of park organized in such a space in Ruhr area in Germany. There is a North Duisburg Landscape Park in place of ironworks, Nordstern Park in Gelsenkirchen and Maximilian Park in Hamm created in place of coal mines, and there is a Landscape Park on the waste tip Hoheward in Herten [8, 9, 10]. Such sites are also used as sport grounds like diving center, climbing walls, ski slopes and play grounds for children, or simply adjust to be a pleasant place to go for a walk.

In Poland probably the most popular way of revitalization of post-industrial areas is to change them into the shopping and entertainment center. In some cases (for example Manufaktura in Łódź, Silesia City Center in Katowice and Stary Browar in Poznań) large centers use old buildings and the previous purpose of the place is commemorated [3]. More frequently new shopping center are simply build in place of industrial plant and there is no sign of its past. In Ruhr Area creating shopping and entertaining centers is not so popular as in Poland, but there is a one very interesting object. CentrO in Oberhausen, which was risen in space previously used by steelworks, except of shopping mall consist of Entertainment Park, Marina and Aquapark so it is a really large redeveloped complex [11].

Smaller post-industrial objects like single buildings, former factory shops, mine shafts etc., are quite often changed into office blocks (for example brewery buildings in Katowice, Poland). Sometimes in brownfields grow entire business districts. Such a revitalization direction is particularly popular in former ports and docks like in London, Glasgow and Cardiff in Great Britain and in Duisburg and Düsseldorf in Germany [3].

Former industrial buildings are also arranged for apartments, especially for lofts (e.g. loft Bolko Shaft in Bytom, Poland). In addition there are whole housing developments built in post-industrial space. One of the most interesting projects is Phoenix Park in Dortmund (Germany) with houses along the lake, which was created in place of steelworks [12]. Interesting block of flats are in Katowice, as well, these are: Osiedle Książęce and Dębowe Tarasy.

There is, at last, possibility to revitalize space without changing its function. Some industrial brownfields simply keep its previous function, the only thing that changes is the production profile, usually into high-tech industries. Such a situation takes place, among others, in Phoenix West in Dortmund (Germany), [12], and in Euro-Centrum Industrial Park in Katowice (Poland), [13]. In post-industrial regions there are some Technoparks, too.

In conclusion it might be noticed that there are a lot of ways to revitalize post-industrial sites. In the article 10 most popular directions of these actions are listed. In 9 of this directions, revitalization is associated with the succession of function and leads to change the usage of space from industrial into: cultural, tourism, recreation, leisure, sports, entertainment, shopping, business and housing. Though in most cases

revitalized areas combine two or more of these functions. In addition there is a possibility that the redevelopment of a site does not entail the succession of function and the industrial usage is kept.

References: 1. Kaczmarczyk S.: *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast.* Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego – Łódź, 2001. 2. Chmielewska M.: *Rewaloryzacja przestrzeni przemysłowej w miastach konurbacji katowickiej.* [in:] Madurowicz M. (ed.): *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej.* Wyd. WGiSR UW i Urząd m.st. Warszawy – Warszawa, 2010, p.165-173. 3. Chmielewska M.: *Rewitalizacja starych okręgów przemysłowych.* [in:] Kasprzak L. (ed.): *Badania podstawowe i aplikacyjne w naukach geograficznych.* Wyd. Uniwersytetu Adama Mickiewicza – Poznań, 2009, p. 57-61. 4. Chmielewska M., Lamparska M.: *Post-industrial tourism as a chance to develop cities in traditional industrial regions in Europe.* [in:] *Romanian Sociology Journal.* 2012, p. 67-75. 5. *Route der Industriekultur – Mode access:* www.route-industriekultur.de. 6. *Szlak Zabyków Techniki Województwa Śląskiego – Mode access:* www.zabykitechniki.pl. 7. *The European Route of Industrial Heritage – Mode access:* www.erih.net. 8. Chmielewska M.: *Tourism as a way of revitalization of post-industrial landscape: the Industrial Heritage Trail in Ruhr Area (Germany).* [in:] Rahmonov O. (ed.): *Anthropogenic aspects of landscape transformations,* 6. – Sosnowiec – Będzin, 2010, p. 11-15. 9. Chmielewska M.: *Park krajobrazowy Hoheward w Zagłębiu Ruhry – przykład rewitalizacji haldy pogórnicy.* [in:] *Kształtowanie środowiska geograficznego i ochrona przyrody na obszarach uprzemysłowionych i zurbanizowanych,* t. 42. UŚ, WBiOŚ, WNoZ – Katowice-Sosnowiec, 2010, p.14-18. 10. Krajewski C., Reuber P., Wolkersdorfer G.: *Das Ruhrgebiet als postmoderner Freizeitraum.* [in:] *Geographische Rundschau* 58, Heft 1 – 2006, p.20-27. 11. Proseck A.: *A Coal Mine is not a Coal Mine: Image Improvement and Symbolic Representation of the Ruhr Area, Germany.* [in:] Eckhardt F., Kreisel P. (eds.): *City Images and Urban Regeneration. The European City in Transition,* v.3, 2004, p.67-81. 12. www.phoenixdortmund.de. 13. www.euro-centrum.com.pl.

СЕКЦІЯ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ПРИКЛАДНІ РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Барило І.М.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, ст. викл. Кулешова Г.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розвиток сучасної світової господарської системи характеризується широким залученням країн до інвестиційних процесів. Міжнародне інвестування відіграє провідну роль у розвитку зовнішніх відносин, формуючи потужні фінансові, науково-технологічні, організаційно-економічні зв'язки на новітній інформаційній основі. Матеріальною основою глобалізації стає міжнародний рух прямих іноземних інвестицій (ПІІ) як складові міжнародного руху капіталу.

Загальне визначення прямих іноземних інвестицій сформулювали експерти Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), де говориться, що інвестиції вважаються прямими, якщо здійснюються за межами національних кордонів з метою розширення виробництва товарів і послуг, закупівлі товарів для імпорту в країну базування або експорту в треті країни; їх характерними рисами є те, що інвесторів належить управлінський контроль над підприємствами, і вони виступають у формі акціонерного капіталу і коротко- та довготермінових міжфірмових позик [2]. Вивчення питання ПІІ на сьогоднішній день є достатньо актуальним, враховуючи складність протікання цих процесів в Україні в цілому та в регіонах. Полтавська область отримує незначну частку ПІІ у порівнянні з іншими розвиненими регіонами України, однак має перспективи щодо зростання надходження іноземного капіталу.

Обсяг ПІІ в Полтавській області на 1 січня 2011 р. становив 531,5 млн. дол. США (357,7 дол. США на одну особу). У порівнянні з обсягом на 1 січня 2010 р., то надходження іноземного капіталу в область зросло майже на 18 % (80,6 млн. дол. США), а у порівнянні з обсягом на 1 січня 2001 р. – на 194% (350,5 млн. дол. США)[1]. Найбільші темпи приросту іноземного капіталу були у 2004 році і склали 33%. Це спричинено переорієнтацією політики уряду на співпрацю з країнами ЄС, які складають значну частку інвесторів у нашій країні. Найбільший спад іноземного інвестування спостерігався у 2006 році (на 17,3%), що також є наслідком суспільно-політичної ситуації в нашій країні (рис.1) [3].

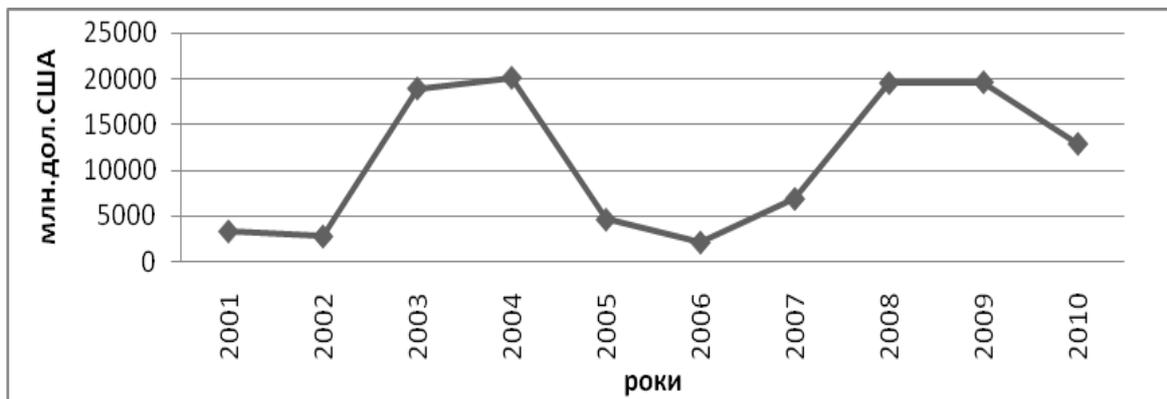

Рис. 1. Динаміка прямих іноземних інвестицій в Полтавську область за період 2001 – 2010 рр., (побудовано автором за даними [1])

Найбільш інвестованими у 2010 р. в Полтавській області стали промислові підприємства, які отримують 82 % загального обсягу ПІІ (437,4 млн дол. США) (рис.2) [1].

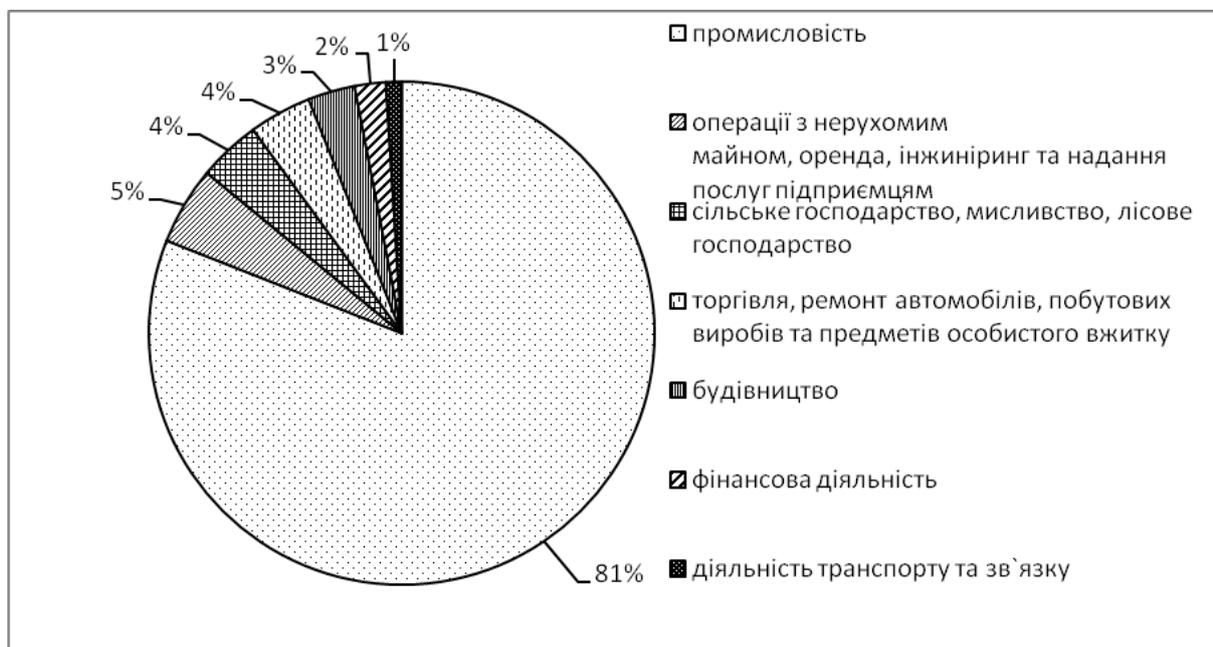

Рис. 2. Прямі іноземні інвестиції в Полтавську область за видами економічної діяльності у 2010 р., % (побудовано автором за даними [3])

Інші галузі економіки, порівняно з промисловим виробництвом, мають незначну від загального обсягу частку ПІІ: операції з нерухомістю, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям – 5%; сільське, лісове господарство, мисливство – 4%; торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 4%; будівництво – 3%; фінансова діяльність – 2%; транспорт та зв'язок – 1% (рис. 2).

Порівнюючи надходження ПІІ за видами економічної діяльності у 2010 р. та у 2005 р., можна говорити про те, що вклади іноземних інвесторів значно збільшилися до наступних галузей економіки: 1) підприємства, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг – на 6,2% (33 млн. дол. США); 2) підприємства торгівлі; з ремонту автомобілів, побутових

виробів та предметів особистого вжитку – на 3,7% (19,7 млн. дол. США); 3) будівельні підприємства – на 3,1% (16,6 млн. дол. США) [1].

У географічній структурі надходження ПІІ до Полтавської області переважають країни ЄС (найбільша частка належить Кіпру та Віргінським островам), а також європейські країни, які не входять до ЄС, зокрема Швейцарія. В наслідок чого маємо, що значна частка інших країн в загальній географічній структурі ПІІ в Полтавську область є досить високою (рис. 3).

З 2008 р. географічна структура ПІІ дещо змінилася. Кількість ПІІ з країн ЄС стала перевищувати відповідні надходження з країн СНД (рис. 3).

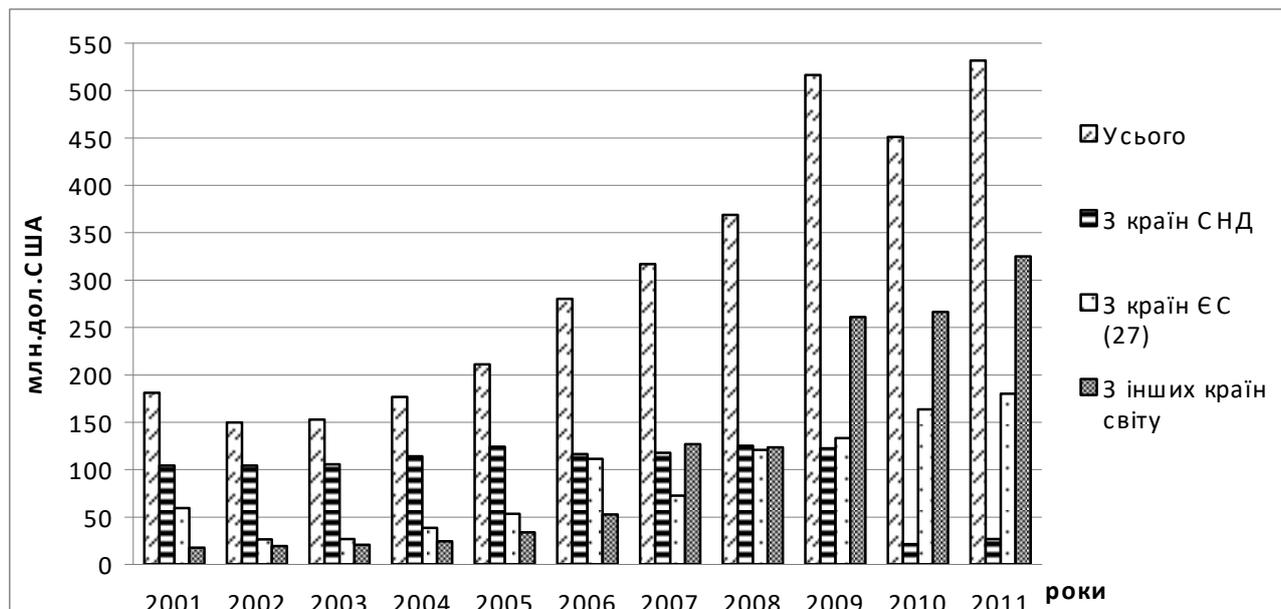

Рис. 3. Географічна структура прямих іноземних інвестицій у Полтавську область у 2010 р., (побудовано автором за даними [1])

Як зазначалося, привабливим для європейських інвесторів є промисловий комплекс області, зокрема гірничо-видобувні, машинобудівні підприємства, підприємства з металообробки та харчової промисловості. Бажаним залишається збільшення ПІІ до сільського господарства, яке має значні показники виробництва продукції, експортну спроможність, проте на незначному рівні залишається новітнє технічне забезпечення даної галузі. А надходження іноземного капіталу, наприклад з європейських країн, які мають високорозвинуте сільське господарство (Франція, Німеччина, Данія тощо), сприятиме покращенню ситуації в даній сфері діяльності.

ПІІ надходять до підприємств 5 міст та 22 районів області (в цілому в області 25 районів). Проте понад 80% загального обсягу ПІІ області концентруються у містах Комсомольськ – 68,4% (291,1 млн.дол. США), Кременчук – 16,5% (70,1 млн.дол. США) та Полтаві – 15,1% (64,3 млн.дол. США) [2].

На початок 2010 р. в цих містах було зосереджено 96,4% іноземного капіталу в області, а у 2011 р. – 80%. Це говорить про розширення територіального ринку капіталовкладень в регіоні. Серед районів Полтавської

області найбільш інвестованим є Лохвицький район – 10,3% (54,9 млн. дол. США). Головною причиною таких порівняно високих показників є капіталовкладення канадських підприємств у видобувну галузь промисловості (видобуток газу з газових родовищ в районі). Крім того, перспективними для отримання ПІІ є Зінківський, Гадяцький, Миргородський, Машівський та Решетилівський райони. ПІІ взагалі не має Чорнухинський район (в даному районі зовнішньоекономічна діяльність відсутня) [2].

Таким чином, можна зробити висновки, що Полтавська область в цілому є досить привабливою для іноземних капіталовкладників. Про це говорять темпи збільшення ПІІ до області, їх урізноманітнення за видами економічної діяльності (хоча все ж таки зосередження залишається в промисловому виробництві), а також територіальне розширення ПІІ.

Окрім промисловості, сільського господарства, будівництва, фінансової діяльності перспективним є залучення ПІІ до рекреаційної та туристичної діяльності Полтавської області. Потенціал розвитку рекреаційно-туристичної сфери регіону є досить високим за наявності численних туристичних об'єктів (культурних, історичних, місць пов'язаних з життям та діяльністю видатних особистостей тощо) та рекреаційних зон (санаторіїв, курортів, баз відпочинку, дитячих таборів тощо).

Головною причиною незначних ПІІ в регіон залишається політична ситуація в нашій країні. Часта зміна керуючої влади, законів, збільшення податків відштовхують іноземних інвесторів, тому ситуація на інвестиційному ринку для Полтавської області та України є досить нестабільною. Крім того, різка переорієнтація з країн СНД на країни ЄС спричинена зміною політичного курсу України із країн пострадянського простору на країни ЄС, вступом України до СОТ та бажанням вступити до ЄС. Отже, одним з головних завдань для вирішення проблем залученням ПІІ до Полтавської області є створення відповідних сприятливих умов для надходження іноземних капіталів у галузі місцевого господарювання, що сприятиме покращенню соціально-економічного стану в Полтавській області, підвищення рівня та якості життя населення в регіоні.

Список використаних джерел: 1. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності підприємств Полтавської області у 2001–2010 роках: Стат. збірник // [під заг. ред. Л.В. Калашник]. - Полтава: Головне упр. стат. у Полтавській обл., 2011. – 55 с. 2. Інвестологія: наука про інвестування: навч. посібник /за ред. д-ра екон. наук, проф.С.К. Реверчука. – К: Атака, 2001. – 264 с. 3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Полтавській області. – Режим доступу: <http://www.poltavastat.gov.ua>. 4. Офіційний сайт Полтавської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua>.

ФРАКТАЛЬНІ РОЗМІРНОСТІ МЕРЕЖ АВТОШЛЯХІВ (НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Застосування фрактального аналізу (ФА) до пізнання структури природно-антропогенного довкілля та багатьох процесів, що протікають у ньому — один з важливих напрямків міждисциплінарних досліджень, який сьогодні активно використовується у системі наук про Землю на їх стику з фізикою, математикою та засобами обчислювальної техніки. Вивчення географічних об'єктів як фрактальних структур проводилось неодноразово. Вперше це виконувалось у фізико-географічних дослідженнях природних об'єктів, що демонструють виражені фрактальні властивості, наприклад, для дендритоподібних флювіальних мереж [1, 5]. Натепер, фрактальний аналіз є важливою складовою досліджень, у тому числі і територіальної організації виробничих сил, та може бути успішно використаним для суспільно-географічного аналізу території в цілому [4, 6]. ФА дозволяє принципово інакше, у порівнянні з засобами евклідової геометрії, дослідити структуру географічного об'єкту, зберігаючи при цьому ряд просторових характеристик останнього під час переходів з одного масштабного рівня на інший.

Метою даної статті є подання характеристик фрактальної розмірності (ФР) патернів географічних об'єктів на прикладі мережі автошляхів, аналіз їх зв'язку з деякими рисами природного довкілля і особливостями господарських укладів на території адміністративних районів; опис особливостей методики дослідження та перспектив її застосування.

Фрактальна характеристика будь-якого географічного об'єкту має прояв принаймні у двох наступних його властивостях [1, 4]: 1) *самоподібність* — повторення структури об'єкту на різних її ієрархічних рівнях, подібність окремих складових до фрактальної структури в цілому; 2) *дрібність розмірності*, на відміну від нефрактальних структур, де вона співпадає з евклідовою та має цілочислене вираження.

Через це, ФР (у нашому випадку — транспортної мережі) характеризує ступінь заповненості наданого простору структурою, ефективність його використання та у порівнянні з аналогічними величинами для інших структур (звичайно, важливою є єдність методології їх отримання), може бути дескриптивним показником певного стану геосистеми, динаміка якої відтворює дану структуру [2].

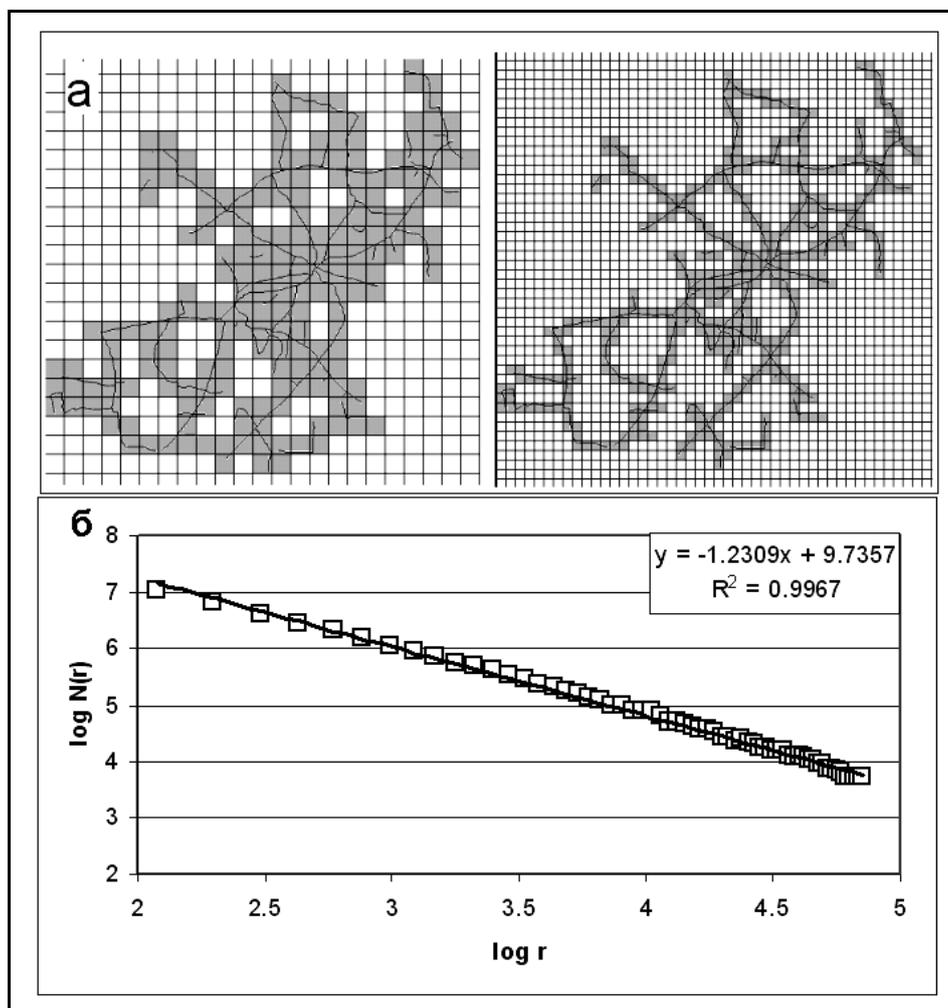
Традиційними є способи встановлення фрактальних розмірностей, спираючись на дані довжин та площ різномасштабних карт та за зміною еталонного відрізка, що багаторазово вкладається вздовж кривої (метод

Річардсона). Таким чином, відношення логарифмів зміни довжин до зміни еталону вимірювання (масштабу) у найпростішому випадку надає показник ФР об'єкту. Нами використано дещо інший з плеяди класичних методів: *розгляд фрактальної структури за умов зміни околиці її покриття* (англ. — *box-counting method*). У такому випадку процедура виконувалася за типовим алгоритмом: 1) покриття фрактальної структури чарунками вихідного розміру r ; 2) підрахунок кількості чарунок $N(r)$; 3) зміна величини r з визначеним кроком; 4) повторення процедур пп. 1, 2; 5) встановлення відношень логарифмів. Значення N тут змінюється непропорційно (звичайно, швидше) до зміни розміру чарунки r , чим і визначено фрактальність конкретного патерну. Вказаний метод ґрунтується на отриманні кривих залежності фрактальних розмірностей між кількістю комірок та їх розміром, виділенні на ньому лінійної ділянки з подальшою апроксимацією лінійною функцією і визначенням ФР як модуля її кутового коефіцієнту [3] (рис. 1). Природньо, що на різних інтервалах лінійної ділянки, визначена таким чином ФР буде різною, бо реальні антропогенні фрактальні утворення демонструють властивості самоподібності на обмеженому інтервалі масштабів, що визначені розмірами мережі (верхня межа) та найменшого її складового елемента (нижня) [2]. У вказаній роботі обґрунтовано і метод визначення коректної фрактальної розмірності. У нашому дослідженні цим знехтувано; встановлення ФР на основі процедур, описаних вище, ми вважаємо достатнім. Ключове значення, на нашу думку, належить не встановленню точного значення ФР, а, власне, єдності методології отримання розмірностей з метою подальшого їх порівняння для різних адміністративно-територіальних одиниць. Зауважимо, що при цьому рисунки географічних об'єктів, для яких встановлюється ФР мають бути співставними: рівень генералізації має бути однаковим.

Рисунки транспортних мереж було отримано шляхом цифрування топографічних карт масштабу 1 : 100 000. До структури мережі кожного адміністративного району, що аналізується, було занесено шляхи сполучення покращеного покриття. Далі патерни транспортних мереж було растеризовано та переведено у бінарну форму з однаковою «товщиною» всіх ліній мережі (один піксел при заданій розподільній здатності). За нижню межу покриття при визначенні фрактальної розмірності взято восьмикратне перевищення розміру чарунок, що утворюють малюнок географічного об'єкту.

Було визначено фрактальні розмірності мереж автошляхів у окремих районах: Богодухівському (1,2958); Дергачівському (1,2942); Золочівському (1,2851); Валківському (1,2309); Краснокутському (1,1923); Сахновщинському (1,2039); Чугуєвському (1,1859); Кегичівському (1,1790); Куп'янському (1,2028). Надалі можна порівнювати вказані характеристиками з рештою рис природно-антропогенного довкілля районів. Так транспортні мережі, що мають у своїй структурі більш виражену радіально-променеву складову, відзначаються дещо нижчими показником фрактальної розмірності. Але при цьому, навність декількох виразних центрів сприяє збільшенню значення ФР. Занижені, у порівнянні з іншими, фрактальні розмірності характерні для адміністративних районів більш вираженої аграрної орієнтації (Кегичівський та

Сахновщинський), де частка оброблюваних земель у порівнянні з іншими угіддями є більшою. У зазначених районах у загальній довжині мережі значна частка належить вираженим прямолінійним елементам. Неочікуване значення ФР характерне для Дергачівського району, транспортна мережа якого візуально видається простою: три ключові автомагістралі з відгалуженнями за меридіонально витягнутими долинами річок Лопані, Харкова та Уд. Вивчення передумов формування фрактальних характеристик мереж у цих районах є предметом подальших досліджень авторів.

Рис.1. Приклад зміни кількості чарунок покриття мережі автошляхів N (Валківський район) (а), та графік визначення ФР (б).

Список використаних джерел: 1. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природ / Мандельброт Бенуа — М.: Ин-т компьют. исслед., 2002. — 656 с. 2. Иванов А. В. Определение фрактальной размерности овражно-балочной сети города Саратова / Иванов А. В., А. А. Короновский, И. Н. Минюхин, И. А. Яшков // Известия вузов. Прикладная нелинейная динамика, 2006. — Т. 14. — № 2. — С. 64–73. 3. Яшков, И. А. Изучение эрозионной сети с помощью фрактального анализа / И. А. Яшков, А. В. Иванов // Недра Поволжья и Прикаспия, 2005. — Вып. 44. — С. 49–59. 4. Longley P. On the fractal measurement of geographical boundaries / Longley P., Batty M. // Geographical Analysis, 1982. — № 21. — P. 47–67. 5. McNamara J. P. An analysis of an Arctic channel network using a digital elevation model / McNamara J. P., Kane D. L. & Hinzman L. D. // Geomorphology, 1999. — № 29. — P. 339. 6. Tang Lu Y. J. 2004. Fractal dimension of a transportation network and its relationship with urban growth: a study of the Dallas-Fort Worth area / Tang Lu Y. J. // Environment and Planning B: planning and design. — Vol. 31(6). — 895–911.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕГМЕНТУВАННЯ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

За останні роки відбулися значні політичні та соціально-економічні зміни як у світі, так і в Україні. Ці зміни не обминули і систему освіти, в результаті чого освіта стала предметом дослідження багатьох наук; особливо важливими залишаються суспільно-географічні дослідження, в яких об'єктом найчастіше є освітня система та освітній комплекс. Проте, в сучасних умовах інтегрування наук, з розвитком маркетингової географії, доцільно вивчати ринок освітніх послуг, адже це дозволить цілісно аналізувати мережу взаємозв'язків між постачальниками та споживачами, конкурентну сферу, форм та каналів реалізації освітніх послуг, також це дозволить проектувати освітні послуги та найвигіднішим чином просувати їх на регіональний, національний та навіть світовий ринок. Тому за мету дослідження обрано розкриття теоретичних особливостей дослідження ринку освітніх послуг та його сегментування.

Ринок освітніх послуг являє собою сукупність відносин, що базуються на регулярних обмінних операціях між виробниками освітніх послуг і споживачами; ринок, на якому взаємодіють попит на освітні послуги з боку основних господарюючих суб'єктів (окремих осіб, домогосподарств, підприємств та організацій, держави) та їх пропонування різними освітніми установами. Крім виробників і споживачів освітніх послуг до складу учасників ринкових відносин у цій сфері входять широкі кола посередників, включаючи служби зайнятості, біржі праці, органи реєстрації, ліцензування та акредитації освітніх установ, освітні фонди, асоціації освітніх установ і підприємств, спеціалізовані освітні центри тощо [3]. Інші автори ринок освітніх послуг визначають як складний комплекс економічних відносин суб'єктів системи вищої освіти, що покликаний задовольняти потреби суспільства у фахівцях і споживачів в отриманні певної кваліфікації за відповідною спеціальністю [2]. В сучасних умовах поняття ринок освітніх послуг акцентовано відображає систему взаємовідносин між виробниками послуг та їх споживачами.

Своєрідними посередниками між освітніми ресурсами та їх споживачами виступають заклади освіти. Вони грають роль постачальника освітніх послуг. Система освітніх закладів та взагалі професійної освіти досить складна за своєю будовою. Її можна структурувати за цілями освіти (підготовка спеціалістів, підвищення кваліфікації, перепідготовка спеціалістів), за освітніми рівнями (початкова, середня, вища та після вузівська професійна освіта), за формами навчання (очна, очно-заочна, заочна, дистанційна та екстернат) тощо. За видами в Україні встановлені наступні навчальні

заклади професійної освіти: університет, інститут, академія, ліцей, коледж, професійно-технічні училища.

Основними споживачами освітніх послуг в Україні можуть бути окремі особистості, організації чи фірми та органи управління, утворюючи своєрідний тип сегментації ринку за групами споживачів освітніх ресурсів. Для користування освітніми послугами окремими особистостями основними критеріями виступають географічні (континент, держава, регіон, місто, кліматичні та природні ресурси), психологічні (характер людини, тип особистості, темперамент, методи пізнання, стреси тощо), демографічні (вік, стать, розмір сім'ї, рівень доходу, релігійні вірування, національність), соціальні (суспільне думка, мораль, партнерство, спілкування) та поведінкові (поведінка в суспільстві, почуття та емоції) ознаки. Історично склалося, що таке користування є первинною ланкою у спільній соціально-економічній структурі. Найважливіша особливість маркетингу тут – необхідність поводитися з найширшим колом різних за своїми вимогами, смаками, пріоритетами та проблемами споживачів. Також особливістю цього ринку є необ'єктивні та неформальні джерела інформації та особистості, які впливають на прийняття рішення про отримання освіти. Такими особистостями можуть виступати батьки, друзі, знайомі тощо. Українським освітнім установам найчастіше доводиться працювати саме з ринком особистостей, що характеризується неоднорідністю попиту.

Ще одним типом споживачів є організації, фірми, заводи, будь-які культурно-розважальні заклади, в тому числі й приватні підприємства, рекреаційні установи. Цей ринок набагато легше структурується, розподіляється за галузевою ознакою. Відповідно до чіткої організованості даний тип споживачів є більш професійним та постійним, адже організації завжди потребують кваліфікованих кадрів. Також такі заклади працюють в відповідності до прийнятої та затвердженої стратегії та плану роботи, що робить їх більш регулярними споживачами освітніх послуг. Дуже часто виражена географічна сконцентрованість цього ринку, наприклад, у відношенні ряду профілів та спеціальностей підготовки з боку територіально-виробничих комплексів. Дана ланка споживання освітніх ресурсів знаходиться безпосередньо у сфері соціально-економічних змін та розвитку країни та більш енергійно реагує на це, тому набагато швидше змінює попит на напрямки та спеціальності підготовки кадрів. В той час, коли Україна входила до СРСР, вона була зв'язана з системою чітко централізованого розподілення випускників. Але отримавши незалежність даний зв'язок був порушений – як наслідок переходу до ринкової економіки. Зараз в Україні підприємства та організації налагоджують заново зв'язки с освітніми закладами, так як все ж потребують кваліфікованих фахівців.

Органи управління теж потребують висококваліфікованих працівників, тому їх сфера освітніх потреб створює ще один тип споживачів. Органи управління вносять найбільшу фінансову допомогу в сферу освіти, так як саме вони довгий час були єдиними інвесторами. Саме вони найбільш активно використовували переваги державної системи розподілення випускників.

Практика замовних відносин з підготовки спеціалістів органами влади (включаючи перепідготовку і підвищення кваліфікації) за умов вільного ринкового вибору в Україні знаходиться на рівні формування. Але для освітніх закладів замовлення кваліфікованих кадрів органами управління привабливіше в першу чергу масштабами, однорідністю попиту, його гарантованістю та престижністю спеціалістів. Заклади освіти також можуть бути споживачами, так як вони також потребують викладачів та інших працівників даної сфери (економісти, юристи, технічні працівники тощо).

З кожним роком в Україні зростає й конкуренція на ринку освіти, відкриваються нові освітні заклади, переважно приватні, нові факультети, кафедри тощо. Ця конкуренція настільки велика, що для успішного існування освітні установи повинні думати не лише про цільових споживачів, а й про конкурентів. Це формує ще один тип сегментації ринку освіти за основними конкурентами. Так, виділяються чотири рівня конкуренції:

- конкуренція торгових марок (освітні установи, які пропонують аналогічні послуги, готують таких же спеціалістів та назначають ті ж ціни);
- галузева конкуренція (крупні промислові підприємства с розвинутою системою підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації);
- формальна конкуренція (підприємства-продавці технологій, комп'ютерних навчальних посібників, а також організації, що пропонують вже підготовлених фахівців в той чи іншій сфері);
- загальна конкуренція (фірми, що пропонують неосвітній шлях для реалізації потреб людини та фірми, що задовольняють первинні потреби людини).

Тож, сегментація ринку – це систематичний процес виділення сегментів ринку, спрямований на посилення конкурентних переваг організації за рахунок реалізації економічних інтересів ринкових суб'єктів [1]. В свою чергу сегментація освітніх послуг є процесом поділу ринку на окремі частини-сегменти, кожен з яких охоплює однорідні групи потенційних покупців з приблизно однаковими споживчими перевагами і стереотипами поведінки.

Таким чином, ринок освітніх послуг є дуже складною та ієрархічною системою, яка характеризується багатьма зв'язками секторів та їх впливом один на одного. Суспільно-географічні дослідження ринку освітніх послуг дають змогу не лише побудувати конкурентоспроможну економіку, а й забезпечити високий матеріальний та духовний рівень життя населення, подолати соціальні та економічні негаразди в суспільстві. Дана сфера освіти ще не досить повно досліджена, тому доцільно було б вивчити сегментування ринку освітніх послуг України в цілому або за окремими регіонами.

Список використаних джерел: 1. Зозульов О.В. Ринкове позиціонування: з чого починається створення успішних брендів / О.В. Зозульов, Н.Л. Писаренко. – К.: Знання-Прес, 2004. – 199 с. 2. Кратт О.А. Сегментація ринку послуг вищої освіти: використання системного підходу: монографія / О.А Кратт, М.Г. Слоква. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 292с. 3. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании. Научный посібник. М.: - Интерпракс, 1995. – 240с.

СУСПІЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА ВВЕДЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Закон про пенсійну реформу набув чинності з дев'ятого вересня 2011 року. Цей закон називається «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної реформи». Були прийняті всі норми, за винятком окремих, які стосуються показника середньої заробітної плати в цілому по Україні. Ця норма набрала силу з 1 січня 2012 року [1]. Щодо закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від 09.07.2003 року» пенсійний фонд не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство. Створення функціонування та ліквідація недержавних пенсійних фондів здійснюється за цим законом [1].

За Конституцією України, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав та свобод. Зважаючи на це, пенсії, які були призначені до набрання чинності новим законом, виплачуватимуть у розмірах, які не можуть бути нижчими від уже встановлених [3].

Українців зацікавлюватимуть і стимулюватимуть працювати більше: заплановано спростити механізм збільшення розміру пенсії за вибором особи при відстроченні терміну виходу на пенсію, в межах перших 5 років підвищувати пенсії на 0,5 відсотка за кожен місяць більш пізнього виходу на пенсію, у разі роботи понад 5 років – збільшувати на 0,75 відсотка при виході на пенсію. При цьому при досягненні пенсійного віку від особи не вимагатиметься звернення до пенсійних органів про відстрочення призначення пенсії [4].

Пенсійна система має трирівневу структуру.

Перший рівень – солідарна система, що базується на засадах солідарності й субсидування, а також здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду України. За рахунок цих коштів виплачуються пенсії, і встановлюється мінімальний рівень пенсійних виплат пенсіонерам.

Другий рівень – накопичувальна система державного пенсійного страхування. Суть такої системи полягає в тому, що частина обов'язкових внесків у пенсійну систему буде накопичуватися в єдиному Накопичувальному фонді й ураховуватися на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, на користь яких будуть сплачуватися такі внески. Ці кошти будуть інвестуватися в економіку країни з метою одержання інвестиційного доходу й захисту їх від інфляційних процесів.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців і їхніх об'єднань у формуванні пенсійних нагромаджень із метою одержання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Введення третього рівня дозволяє:

- збільшити загальний розмір пенсійних виплат завдяки одержанню інвестиційного доходу;
- посилити залежність розміру пенсії від трудового вкладу особи, і таким чином, посилити зацікавленість громадян та їх роботодавців у сплаті пенсійних внесків;
- успадковувати кошти, які обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку, спадкоємцями власника такого рахунку;
- створити могутнє джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки [2].

Пенсійний вік для жінок, які отримують пенсію відповідно до загального закону, підвищити з 55 до 60 років, починаючи з 1 вересня 2011 року і поступово збільшуючи його на 6 місяців кожного року протягом 10 років. Отже, пенсійний вік для жінок кожного року буде підвищуватись на 6 місяців, поки не зрівняється з пенсійним віком для чоловіків. За кожні півроку більш пізнього виходу на пенсію жінка одержить збільшену на 2,5 % пенсію (за 5 років відстрочки пенсія збільшиться на 25 %).

Автором зроблено висновки, що пенсійна реформа має позитивні та негативні риси.

Почнемо з плюсів:

- Обмеження максимальних пенсій. Така норма зменшує розрив між полярними виплатами. Так як мінімальна пенсія на 3 жовтня 2011 року становила 784 гривні, то максимальна – приблизно 100 тисяч (за даними пенсійного фонду).

- Наближення показників співвідношення пенсій до зарплат. Прості пенсіонери отримують приблизно 40% того, як елітні мали право на 90%. Тепер 80%.

- Можливість накопичення пенсійних внесків добровільно в недержавні пенсійні фонди.

- Працівники державних та комунальних закладів охорони здоров'я, освіти та культури при виході на пенсію будуть одержувати 10 розмірів призначеної разової пенсії.

Мінуси реформи:

- Зміна в формулі нарахування пенсій, яка полягає в тому, що вона буде обчислюватися із застосуванням показника середньої зарплати по Україні не за рік, що передує року виходу на заслужений відпочинок, а за три попередні роки.

- Підвищення обов'язкового та повного трудового стажу на 10 років.

Список використаних джерел: 1) Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua> 2) Офіційний сайт інвестиційного фонду «Цитаделє». – [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://citadele.com.ua. 3). Офіційний сайт пенсійної реформи в Україні. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: *http://www.pension.kiev.ua/*. 4). Офіційний сайт українського національного інформаційного товариства. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: *http://pension.ukrinform.ua/*.

УДК 911.3

*Виноградова А.Д., Добровольська Н.В.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗОЛОТОДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ МУЖІЇВСЬКОГО РОДОВИЩА

Золотодобувна промисловість України почала розвиватися наприкінці 90-х років ХХ століття. За радянської влади ця підгалузь гірничої промисловості була відсутня, і відомі нині родовища (такі як Сауляк, Балка Широка, Сергіївське та ін.) не розроблялися. Винятком було лише Мужіївське золоторудне родовище, що знаходиться у межах Березівського рудного поля на території Закарпатської області.

Порівняно зі світовими лідерами-родовищами за запасами та видобутком золота (Грасберг, Індонезія; Мурунтау, Узбекистан) Мужіївське родовище є незначним, проте з точки зору української золотовидобувної підгалузі його можна вважати найперспективнішим. Проведені наприкінці 90-х років геологічні дослідження показали, що родовище містить щонайменше 50 т золота, 800 т срібла, 400 тис. т свинцю та 800 тис. т цинку [1].

На сьогодні Мужіївське родовище має потенціал для того, щоб стати одним із найрозроблюваніших і найприбутковіших в Україні та Європі; може значно розвинути та розширити золотовидобувну підгалузь промисловості і вивести її на якісно інший рівень; підняти на новий рівень вітчизняне ювелірне виробництво прикрас та коштовностей з українського золота; поповнити державну казну сталою неінфляційною сумою. Однак для того, щоб родовище стало дійсно прибутковим та рентабельно-раціонально розроблюваним необхідно подолати чимало проблем, які безпосередньо пов'язані з власне родовищем.

У Мужіївському родовищі виділяються два основних мінеральних типи руд: власне золотовмісні та комплексні золотополіметалічні. У власне золотовмісних золота зв'язаного з мінералами-носіями — 5,8 %, а в поліметалічних — 66 % [2].

У 1999 році, коли було відкрито Мужіївську фабрику та рудник, золотодобуванням займалося підприємство ТОВ «Закарпатполіметали». Через зменшення фінансування та потоків інвестиції на розробку золотоносного родовища у період з 2001 по 2003 рік відбулося зменшення видобутку металу, що представлено на графіку (рис. 1). Максимальний видобуток золота становив

182 кг у 2005 році. Усього за 7 років роботи Мужіївської фабрики було видобуто 646,4 кг і перероблено 292, 711 тонни руди [5].

З 2006 року видобуток золота в родовищі було призупинено через численні проблеми, пов'язані з екологічною ситуацією та фінансуванням. У 2010 році підприємство ТОВ «Закарпатполіметали» проголосило себе банкрутом, його збитки склали 17,538 млн грн (при уставному капіталі компанії розміром в 34 млн грн).

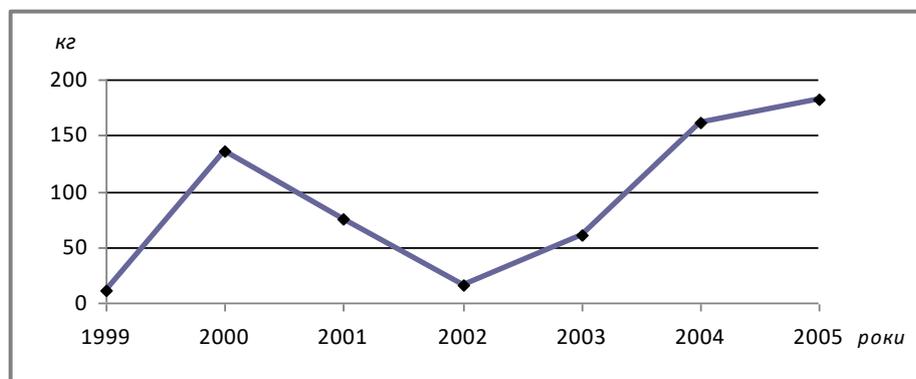

Рис. 1. Добуток золота на Мужіївському родовищі протягом 1999–2005 років

У грудні 2011 року Верховна Рада прийняла закон, який дозволяв Національному Банку України займатися видобутком та виробництвом золота [3]. За даними державної служби геології та надр, на даний момент Мужіївське родовище — єдине в Україні родовище золота з офіційно затвердженими запасами. Генпроектувальником Мужіївського державного золото-поліметалічного комбінату є інститут «Кривбаспроект», а власником — підприємство НАК «Надра України» [3]. Наприкінці 2011 року Закарпатська обласна рада затвердила клопотання НАК «Надра України» про надання спеціального дозволу на користування надрами з метою розробки Мужіївського золото-поліметалічного родовища на 20 років. На даний час планується фінансувати розробку родовища з національного бюджету.

Окрім ряду економічних проблем Мужіївське родовище має числені екологічні проблеми. Аналізи питної води річки Боржави, зроблені у 2004 р. показали, що вміст свинцю перевищував норму у 23 рази, до того ж у воді був присутній надлишок марганцю, заліза, цинку та інших важких металів [6]. Викид великої кількості високотоксичних ціанідів, які використовуються для видобутку й очистки руди, негативно та досить суттєво вплинув на природні умови навколо рудника.

Під час відкриття рудника 2012 року мешканці села Мужієва подали до Закарпатської обласної ради прохання не відкривати родовище, бо пов'язали з роботою рудника постійно зростаючий показник смертності місцевих жителів від онкологічних, серцево-судинних та захворювань шлунково-кишкового тракту. Це підтверджують дані Державної служби статистики України: за 2005 рік під час експлуатації родовища природний приріст населення області складав від'ємне значення (–706 осіб), а за даними на 2011 рік, під час якого родовище не розроблювалося вже шостий рік, природний приріст склав 3872 осіб [4]. «Золота лихоманка», яка новою хвилею розпочалася на Закарпатті може суттєво

зашкодити цьому регіону як центру оздоровлення та туризму. Таким чином, постає й соціальна проблема наслідків видобутку золота з Мужіївського родовища.

За даними Державного комітету статистики за 2011 рік в Україну було імпортовано 11832,4 кг золота, на яке з держбюджету було виділено 619,5 млн доларів (майже 5 млрд грн) [4]. Імпортоване в Україну золото використовується головним чином для поповнення золовалютного фонду держави та на виготовлення ювелірних виробів. Для використання українського золота у виробництві банківських металів окремі витрати підуть на ліцензію, яку зараз держава по фінансовим причинам не може купити. В той же час, видобуваючи власне золото, наша держава зможе вийти на видобуток однієї тонни корисної копалини протягом 3–5 років (за даними Інституту «Кривбаспроект»), що значно допоможе Україні поступово звільнитися від залежності імпорту, головним чином, з Швейцарії (43,5 % від загальної частки імпорту золота в Україну) та Голландії (33,4 %).

Собівартість одного грама українського золота лише на 5 гривень менша світової ринкової ціни. Одним з виходів зниження собівартості добутої золотоносної руди в Україні може стати впровадження ціанідних технологій. Проте недоліком даного способу видобутку є екологічне забруднення води, ґрунтів. Тому, на думку авторів, найперспективнішим та найдоречнішим способом видобутку золота може стати гравітаційний, при якому під струменем води важкі мінерали осідають, а легкі відсіваються. Гравітаційний метод не приводить до значних екологічних наслідків.

Для відновлення видобутку фінансуюча компанія, якою на даний момент є НАК «Надра України», повинна фінансувати видобуток стабільно, поступово прогресуючи і тим самим збільшуючи з кожним роком кількість видобуваного металу. Фактично власник родовища, який офіційно отримав згоду держави на розробку, є головним інвестором, тому його фінансова стабільність є буде важливою. А той фактор, що і власник і держава — це одна й та ж юридична особа у цьому випадку, є позитивним у плані стабільного розвитку та розробки родовища.

На 2011 рік на створення закарпатського золотовидобувного комплексу Україна витратила 26,5 млн грн. На сьогодні затрачені кошти не окупилися. Рентабельність розробки та видобутку може вирости, якщо золото виросте в ціні і разом з тим збільшиться його раціональне видобування; також не можна полишати й фактор стабільного фінансування, тому що родовище потребує довготривалого й постійного залучення коштів, бажано саме з державного бюджету.

Численні проблеми, пов'язані з екологічною ситуацією навколо родовища, що, свою чергу, негативно позначається на загальній демографічній ситуації як Берегівського району так і Закарпатської області, продовжують залишатися досить суттєвими, особливо з часу нового відкриття родовища. Впровадження гравітаційних технологій та вкладання інвестицій у розвиток інфраструктури може стати основою для екологічно безпечного та рентабельного видобутку золота. Добуток золота в Україні зможе самоопитися, але на це потрібен певний час та залучення значних інвестицій для довготривалого та постійного

виробництва, тобто для підтримки такої порівняно нової для України підгалузі, як золотовидобування.

Список використаних джерел: 1. Державна служба геології та надр України. — Режим доступу: — <http://www.dgs.kiev.ua>. 2. Гірничий енциклопедичний словник / За ред. В. С. Білецького. — Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. — 752 с. 3. Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: — <http://portal.rada.gov.ua>. 4. Державна служба статистики України. — Режим доступу: — <http://www.ukrstat.gov.ua>. 5. Офіційний сайт міста Ужгород. — Режим доступу: — <http://www.uzhgorod.net.ua>. 6. Міністерство екології та природних ресурсів. — Режим доступу: — <http://www.menr.gov.ua>

УДК 911.3

Грищенко Н.В.

*Научный руководитель – д-р геогр.наук, проф. Немец К.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина*

МОДЕЛИРОВАНИЕ И АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ НАУКИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОГО ДИФFUЗИОННОГО ПРОЦЕССА

Инновационный процесс – это процесс последовательного проведения работ по преобразованию новшества в продукцию и выведению ее на рынок для коммерческого применения. Деятельность, включающая в себя обеспечение создания инноваций, также включается в инновационный процесс.

В качестве количественного показателя для оценки экономической составляющей развития науки как части региональной инновационной системы Харьковской области взяты данные по объему выполненных в области научных и научно-технических услуг в период с 1996 по 2011 годы [1]. Данная величина, накапливаемая со временем, хорошо согласуется с логистическим законом, на основе которого делается прогноз относительно ожидаемого объема выполненных в области научно-технических работ.

Для описания процесса распространения инноваций в современной науке широко используется диффузионная модель [2, 3]. При этом величины, характеризующие научную деятельность, рассматриваются в рамках модели диффузии инноваций, характерной и для Украины в целом [4].

Исходные данные для расчетов приведены в таблице 1. Как видно из табл. 1, начальному условию задачи Коши (1) для Харьковской области соответствуют следующие значения: $t_0 = 1996$ лет, $X_0 = 184254$ тыс. грн.

$$\begin{cases} \frac{dX}{dt} = \alpha X(t) - \frac{\alpha}{X_S} X^2(t) \\ X(t)|_{t=t_0} = X_0 \end{cases} \quad (1)$$

Таблица 1.

Исходные данные для расчета параметров логистического закона для описания экономической составляющей научной сферы Харьковской области

Год	x_i , тыс. грн.	X_i , тыс. грн.
1996	184254	184254
1997	215823.5	4000775
1998	217136.3	6172138
1999	240323	8575368
2000	329456.7	11869935
2001	348822.3	15358158
2002	400884.4	19367002
2003	509899.6	24465998
2004	640935.9	30875357
2005	772485.3	3860021
2006	901357.7	47613787
2007	1130481.9	58918606
2008	1418959.9	73108205
2009	1408911.4	87197319
2010	1765480.9	104852128

Применение метода наименьших квадратов позволяет найти неизвестные значения оставшихся параметров a и X_s для Харьковской области. На рис. 1 показаны наблюдаемые данные и теоретическая кривая (2) со значениями параметров $X_s = 0,2 \times 10^8$ тыс. грн. и $a = 0,30743$ лет⁻¹. Наблюдаемые данные согласуются с логистическим законом, что хорошо видно на рисунке 1.

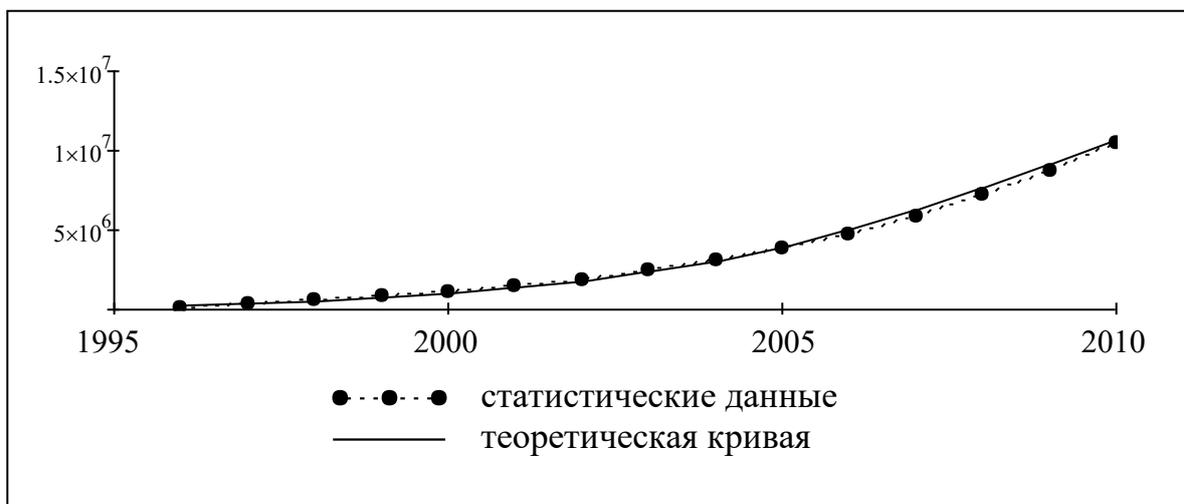

Рис. 1. Согласие теоретических и статистических данных по объему выполненных научных и научно-технических работ в Харьковской области

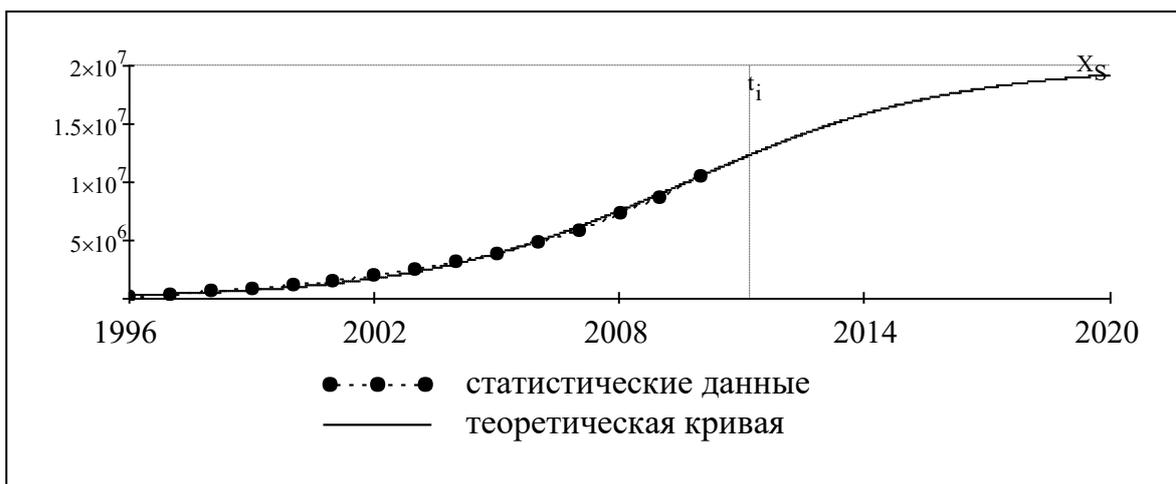

Рис. 2. Прогнозируемые значения кумулятивного объема выполненных научных работ в Харьковской области

Для Харьковской области точка перегиба логистической кривой – t_i – 2011,22 лет, т.е. перегиб произошел в марте 2011 года (рис. 2). До точки перегиба скорость накопления суммарного объема выполняемых научных работ от предыдущего года к последующему увеличивается, после точки перегиба напротив – уменьшается.

Совпадение статистических данных с логистической кривой связано с тем, что в 1991 году Харьковская область, вместе с Украиной, начала развиваться в рамках новой экономической системы, то есть её экономика стала развиваться в иных условиях и по другим законам. В этом случае можно сказать, что в основу развития экономической системы была положена определённая инновация.

Используемая здесь модель описывает распространение конкретной инновации, а не весь объем инноваций в научно-техническом комплексе, который не является единственным генератором инновационных идей, поэтому для получения более адекватного прогноза необходимо использовать другой подход.

Очевидно, что при моделировании развития научной сферы в Харьковской области, необходимо учитывать новые факторы, которые позволяют корректно описать текущее состояние научной сферы и получить адекватный прогноз, для чего используется модель последовательности невзаимодействующих инноваций [5] (2):

$$\begin{cases} \frac{dX_1}{dt} = a_1 X_1(t) - \frac{a_1}{X_{S1}} X_1^2(t) \\ X_1(t)|_{t=t_1} = X_{01} \end{cases} \quad \begin{cases} \frac{dX_2}{dt} = a_2 X_2(t) - \frac{a_2}{X_{S2}} X_2^2(t) \\ X_2(t)|_{t=t_2} = X_{02} \end{cases} \quad (2)$$

Для Харьковской области характерна более благоприятная начальная ситуация, чем для Украины в целом, так как точка перегиба была пройдена на 1,5 года позже. Таким образом, включение второй инновации практически совпадет по времени с минованием точки перегиба (рис. 3). Следующая точка

перегиба будет достигнута при $t_{i2} = 2029,09$, то есть в январе-начале февраля 2029 года. После того, как вторая инновация пройдет свою точку перегиба, необходимо введение третьей инновации, с более высоким уровнем насыщения.

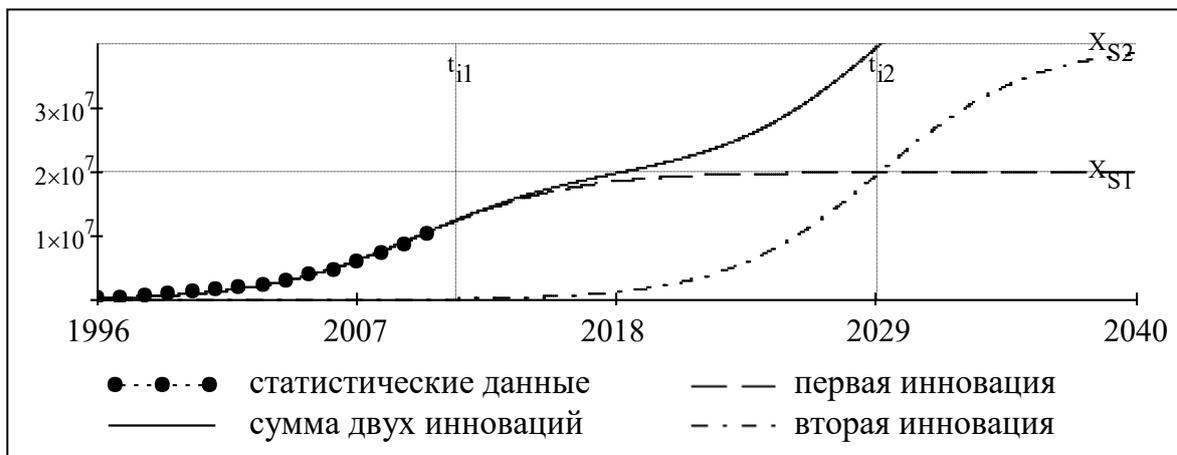

Рис. 3. Последовательность двух не взаимодействующих инноваций

Показано, что экономическая составляющая научной сферы, как всей Украины в целом, так и отдельного её региона, может быть рассмотрена в рамках диффузионного инновационного процесса. Возможны разные варианты такого подхода. Наиболее простым является процесс диффузии одной инновации. Этот подход позволяет достаточно адекватно описать текущее состояние экономической составляющей научной сферы.

Чтобы получить более реалистичный прогноз развития научной сферы Харьковской области, применим подход в рамках модели последовательности не взаимодействующих инноваций. При введении второй инновации, которая не взаимодействует с первой, уровень насыщения функции для величины $X(t)$ увеличивается. Таким образом, экономическая составляющая научной сферы Харьковской области, увеличивает прибыльность, что теоретически должно способствовать улучшению благосостояния в обществе.

Список использованных источников: 1. Головне управління статистики у Харківській області – Режим доступу: www.uprstat.kharkov.ukrtel.net; 2. Mahajan V., Wind Y. Innovation diffusion models of new product acceptance: a reexamination // Working Paper No 85-038. – 1985. – 31р.; 3. Московкин В. Основы концепции диффузии инноваций. // Бизнесинформ. – 1998. – № 17-18. – С. 41-48; 4. Грищенко Н.В. Рассмотрение научной сферы Украины в рамках модели диффузии инноваций. // Журнал соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 11 (2). – С. 1 – 6; 5. Грищенко Н.В., Кочетов Б.А. Моделирование экономической составляющей научной сферы Украины // Системний аналіз. Інформатика. Управління (САІУ-2012): матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 14–16 березня 2012 року) / Міністерство освіти і науки України, Запорізька обласна державна адміністрація, Академія наук вищої школи України, Класичний приватний університет. – Запоріжжя: КПУ, 2012. – С. 83-85.

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ СУЧАСНОЇ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Специфічна демографічна ситуація, що утворилася через низку історичних факторів, сформувала на Україні диференціацію вибору, неоднаковість напрямів вільного волевиявлення народу, які засновані на, передусім, різниці поглядів у зовнішньополітичних орієнтаціях та виборі внутрішніх векторів розвитку. За цим тягнеться низка факторів диференціації суспільства всередині держави у економічній, культурній, соціальній сферах тощо. Це є суттєвим, тому що не можна сказати, що орієнтування на сусідні чи будь-які інші держави є впливовим вирішальним фактором, наприклад, для вибору середньостатистичного львів'янина, щоб віддати свій голос за певну політичну силу правого чи правоцентриського типу. Причина вибору буде критися у цілому ряді чинників, що стосуються історичних, культурних, етнічних та релігійних аспектів, які відображає політична партія на державному рівні, що в свою чергу відповідає власному вподобанню та баченню конкретного громадянина. Проте саме в цьому, а ще у відсутності толерантності до інших бачень шляхів розвитку держави, повної безкомпромісності у рішенні історичних, культурних або релігійних питань, криється така різка диференціація суспільства (електорату) та фактичне поділення його на два табори, підвалини протистояння яких склалися історично, паралельно з розвитком самої держави.

За визначенням авторів, електорат — це та частина населення, яка формує конкретних представників владних структур на затверджених державою посадах формою голосування і яка складається як з певного кола виборців, що віддають свій голос лише за певну політичну силу, так і з усіх громадян держави, які мають право брати участь у виборах.

Диференціація електорату звичайно нормальне явище в усіх демократичних країнах, вибори в яких стабільно легітимні. Для таких держав, наприклад, як Великобританія, з двома найбільш впливовими партіями лейбористів та консерваторів, не існує проблеми розпаду держави на протилежні конфліктуючі сторони, і, відповідно, не має місце таке явище, як зародження сепаратистських ідей. Громадяни Великобританії єдині у своїй національній ідеї об'єднання, яка ґрунтується на шануванні історії та культури, а численні розбіжності у поглядах на релігію чи на деталі історичного минулого лише формують загальні та толерантні патріотичні погляди народу, якому необхідно об'єднатися, щоб бути цілісною державою. У зворотному випадку країну чекає сепаратизм. Автори розуміють поняття сепаратизму в даному контексті як політику, що спрямована на від'єднання частини держави з метою

створення нового територіального утворення, що формує власний суверенітет, державні структури управління та органи влади.

Глибина проблеми диференціації електорату і суспільства в цілому для України полягає не в самій диференціації, а в безкомпромисності, в небажанні йти на контакт у вирішенні конфліктних питань — чи то стратегії розвитку держави, чи в історичних аспектах, які досі залишаються суперечливими. Основний конфлікт відбувається між українцями західної частини держави та українцями Сходу.

Дані розподілу електоральної підтримки кандидатів у президенти 2010 року відображають диференціацію суспільства України по регіонам (рис. 1) [1]. Найбільшу підтримку кандидат у президенти В. Янукович (висунутий від Партії Регіонів) отримав у східних та південних областях, де місцеве населення підтримало його програму про російську мову як другу державну, про східний вектор розвитку, про добросусідські та дружні стосунки з Росією. Кандидат у президенти Ю. Тимошенко (від БЮТ) отримала найбільшу підтримку у західних, північних та центральних областях України, де місцеве населення підтримало загальні патріотичні ідеї, що ґрунтувалися на українських традиціях та культурі та західний вектор розвитку. Майже в кожній області помітно яскраво виражену диференціацію вибору того чи іншого кандидата у президенти. Подані дані відображають роз'єднаність суспільства як єдиної нації, що склалася через низку причин та чинників, які формують політичний світогляд електорату.

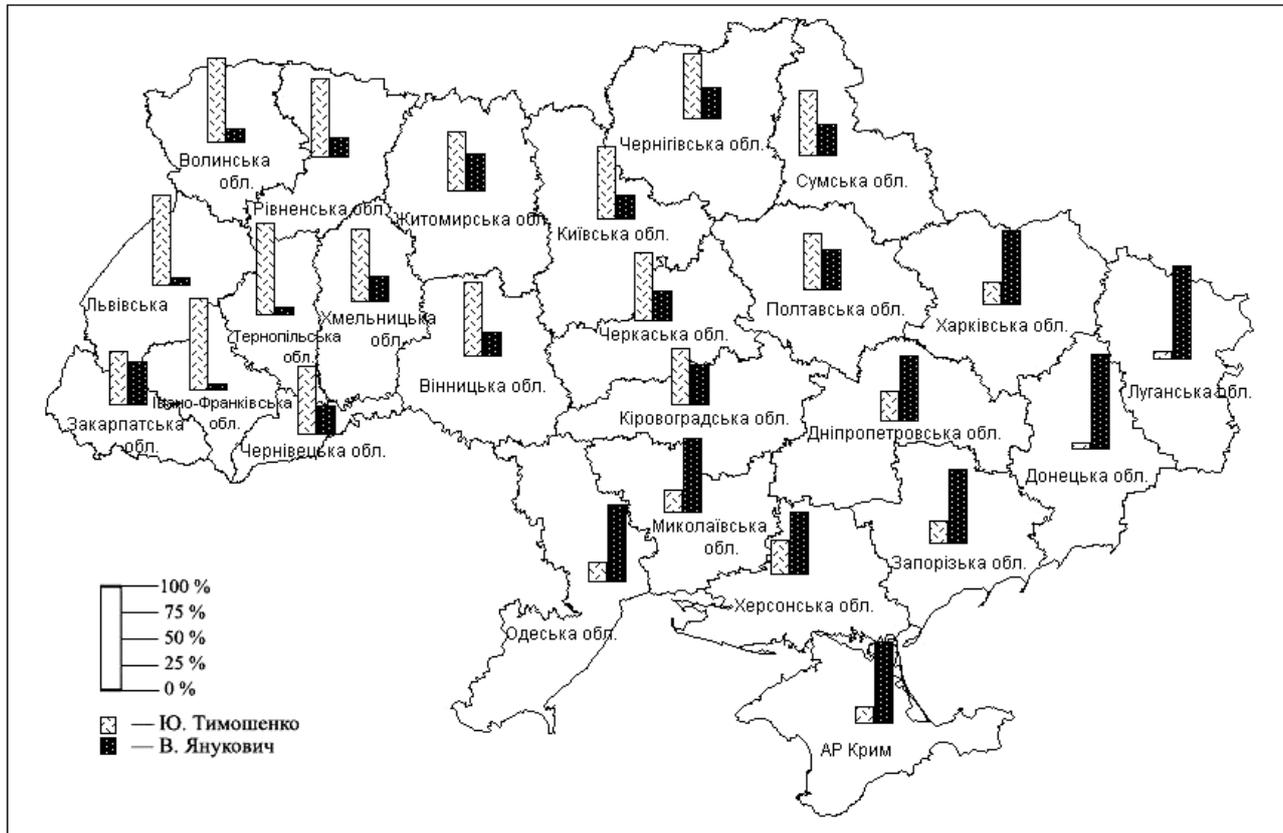

Рис 1. Результати президентських виборів в Україні (2010 р.)
(побудовано авторами у середовищі MapInfo за даними [1])

У більшості демократичних країн також характерна неоднаковість переважань одних політичних сил над іншими за різними регіонами. Як приклад можна розглянути президентські вибори у США 2009 року, коли в штаті Каліфорнія за Б. Обаму було віддано 60 % голосів виборців, за Маккейна — 37 %, за інших кандидатів — близько 3 %; в штаті Алабама за кандидата у президенти Б. Обаму віддали свої голоси 38 % виборців, за Маккейна — 60 %, за інших кандидатів 2 % [3]. Це констатує існування електоральної диференціації суспільства лише в політичній площині, що ніяк не загрожує суверенності та цілісності держави.

Найбільшою проблемою для України є відсутність конкретних рішень з боку владних структур та особисто від голови держави по об'єднанню країни та збереженню її як єдиного цілого не тільки у територіальному, але й у ментальному, культурному та національному плані. Нинішня влада приймає спекулятивні рішення, які лише сприяють зародженню сепаратистських ідей та настроїв. Так, напередодні 9 травня 2011 року було видано постанову про офіційні демонстрації з використанням прапора 150-ої стрілецької дивізії СРСР, проте після бурхливої реакції з боку мешканців Західної України, постанову було відмінено [2].

До таких же рішень можна віднести присвоєння звання Героя України С. Бандері та подальше скасування цього рішення після приходу нової влади [2]. Прийняття подібних рішень призводить до ще глибшої диференціації суспільства всередині держави. А існування та утворення таких крайніх партій, як «Тризуб» та їх діяльність лише посилюють протиставлення одних цінностей іншим, однієї думки іншій.

Державі, передусім як об'єднаній нації, необхідна ідея, визначеного типу ідеологія, яка змусила б об'єднати українців як націю навколо цінностей історичного, культурного або духовного. В багатому історичному минулому можна виділити спільні для кожного українця культурні традиції, свята, єдиних героїв та визначних діячів, особи яких не викликають суперечок, єдині визначні події.

Прикладом національної ідеї могли б бути патріотичні цінності, пов'язані з історичним минулим Богдана Хмельницького, який очолив національно-визвольну війну, після чого самосвідомість українського суспільства тих часів вийшла на зовсім інший рівень і заклала підвалини сучасної національної гідності та волелюбності; чисельних героїчних подвигів українських козаків у боротьбі за незалежність своєї держави, які підтверджені документально; національні культурні традиції та звичаї, пов'язані з побутом, родиною, мистецтвом, властиві лише українцям як єдиній нації. На цьому авторами рекомендовано зробити акцент владі в системі виховання майбутніх поколінь, для того, щоб вони не виростили у сепаратизмі. Нація потребує здорової ідеї патріотизму, яку б поважали в будь-якому регіоні країни. Утворення єдиної ідеї призведе до отримання владою бажаного авторитету, а головне — до об'єднання нації.

З метою консолідації суспільства потрібно створювати та популяризувати нові робочі місця, що, звичайно, залежить також від економічного розвитку

країни. Проте зараз спостерігається тенденція до виїзду українців за кордон у пошуках роботи, особливо із Західної України, в той час як варіанти працевлаштування у Східній або Південній Україні розглядаються зі значно меншою зацікавленістю. Підняття престижності та рівня оплачуваності праці на вітчизняних виробництвах повинно призвести до того, що, наприклад, галичанин буде більш зацікавленим працювати у видобувній промисловості на Східній Україні, відповідний диплом замість того, щоб бути безробітним внаслідок стагнації видобувних підприємств Західної України. Відповідно, створення та популяризація вітчизняних державних зон відпочинку, по-перше, збільшить надходження коштів у бюджет, по-друге, сприятиме налагодженню дружніх стосунків українців з різних регіонів. Потрібно також звернути увагу на необхідність кооперації українських підприємств у тих галузях, в яких це є можливим, для розвитку внутрішньодержавних відносин. Кожен українець, не дивлячись на різницю у релігійних чи історичних поглядах, повинен мати змогу отримати необхідні йому освіту, лікування чи відпочинок у будь-якому регіоні України.

Для вирішення конфліктних ситуацій, що склалися через електоральну диференціацію суспільства України, автори наголошують на необхідності приділити увагу:

- розвитку національної ідеї;
- вихованню патріотизму та національної свідомості, особливо у молодого покоління;
- релігійним, культурним та мовним уподобанням єдиної нації;
- консолідації суспільства з метою прискорення темпів соціально-економічного розвитку;
- культурно-оздоровчим заходам, спрямованим на об'єднання українців з різних регіонів держави.

Мовні, релігійні, культурні особливості лише повинні переконати кожного українця, що чим більші відмінності однієї нації всередині країни, тим ця нація культурно багатша.

Список використаних джерел: 1. Центральна виборча комісія. — Режим доступу: — <http://www.cvk.gov.ua> 2. Savik Shuster studio. — Режим доступу: — <http://3s.tv/home> 3. Електоральная география — Режим доступу: — <http://www.electoralgeography.com>

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Важливе місце в розвитку сфери послуг певної території посідає побутове обслуговування. Побутове обслуговування населення – частина сфери обслуговування, де населенню надаються невиробничі і виробничі послуги. Розвиток побутового обслуговування є одним з показників росту і розвитку народного господарства та збільшення добробуту всього населення [3, с. 113]. Підприємства побутового обслуговування поступово проводять заміну окремих елементів домашнього господарства великим суспільним виробництвом і організованим обслуговуванням багатьох сторін побуту. Розширення побутового обслуговування сприяє поліпшенню використання вільного часу працівників, підвищенню їх культурного рівня, кращої організації відпочинку.

Але поряд з постійним розвитком цієї діяльності наявні територіальні диспропорції на регіональному рівні, зокрема у Харківській області. Аналіз попередніх літературних джерел показав, що питаннями суспільно-географічних аспектів розвитку побутового обслуговування присвячені праці О.Г. Корнус [3], С.М. Жовнір [1], І.В. Запотоцької [2] та інших вчених, проте бракує літературних джерел на цю тематику з точки зору суспільної географії по Харківській області. Тому **метою** даного дослідження виступає аналіз територіальних відмінностей в розвитку побутового обслуговування Харківської області.

Варто зазначити, що в Україні діє Галузевий класифікатор «Класифікація послуг і продукції у сфері побутового обслуговування» (ГК 201-01-2001). Відповідно до нього до побутового обслуговування відносять діяльність підприємств і організацій, що займаються ремонтом житла, виготовленням і ремонтом меблів за індивідуальними замовленнями, пранням, хімічним чищенням і фарбуванням речей, індивідуальним пошиттям і ремонтом взуття, одягу, хутряних і трикотажних виробів, охороною, профілактикою та ремонтом автомобілів, ремонтом технічних побутових машин і приладів, теле- і радіоапаратури, а також музичних інструментів, наданням послуг із зберігання речей у ломбардах, фотопослуг та послуг перукарень, прокатом предметів культурно-побутового і спортивного призначення та господарського вжитку, послугами з прибирання квартир, виконанням різних доручень і ін.

З таблиці 1 видно, що до 2008 р. спостерігався ріст у наданні технічних послуг та ремонту автомобілів, а з 2009 р. спад. Це можна пояснити тим, що у 2008-2009 рр. розпочалася нова хвиля економічної кризи в країні, постійні

подорожчання пального, запчастин для автомобілів, в результаті чого населення стало менше користуватися автомобілями, отже й почала зникати поступово необхідність в їх ремонті. Динаміка надання індивідуальних послуг в досліджуваний період була позитивною, оскільки в цю групу попадають послуги, які не втрачають своєю актуальності, зокрема це стосується ритуальних послуг, послуг салонів краси, перукарень тощо. У той же час, починаючи з 2007 р. спостерігається різке скорочення надання послуг у сфері фотографії. Завдяки науково-технічному прогресу люди поступово переходять від використання плівкових фотоапаратів на цифрові, а зростання популярності користування соціальних мереж дозволило їм не друкувати фотографії, а завантажувати їх в ці мережі. За 2003-2010 рр. скоротилися обсяги виробництва ремонту побутових виробів та предметів особистого вжитку, що пояснюється зниженням рівня доходів громадян, неможливістю здійснювати ремонт китайських виробів, які постачаються переважно на ринок області, що спонукає людей купувати нові вироби.

Таблиця 1.

Динаміка обсягів надання деяких видів побутових послуг за 2003-2010 рр.
(складено автором за даними [4])

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Технічне обслуговування та ремонт автомобілів, тис. грн.	17338,6	20835	37147,4	40551,3	24619,9	17834,1
Надання індивідуальних послуг, тис. грн.	41556,2	48397,8	52608,1	60256,9	68948	76334
Діяльність у сфері фотографії, тис. грн.	5190	6084	3748,3	706,4	385,1	425,4
Ремонт побутових виробів, тис. грн.	2446,8	2320,2	3451,1	2628,2	2338,9	1767,2
Організація перевезення вантажів, тис. грн.	–	18,3	340,2	485,8	500,1	588,5
Прокат побутових виробів, тис. грн.	39	27,9	15,7	12,6	7,3	6,5
Ремонт і технічне обслуговування офісної та електронно-обчислювальної техніки, тис. грн.	87	82,8	71,7	67,4	11,5	129,9

За досліджуваний період зростають послуги з організації перевезення вантажів. В багатьох випадках, це можна пояснити тим, що населення почало брати кредити та купувати різні побутові вироби, які потребують перевозок. У зв'язку з втратою роботи люди стали неспроможними оплачувати кредитні зобов'язання, що спонукало потреби в розвитку цих послугах. Знижувалися обсяги прокату побутових виробів та предметів особистого вжитку, на основі

чого можна зробити висновки щодо недовіри населення до товарів, які пропонують організації з надання таких послуг (таблиця 1). Тобто стає вигідніше купити певну річ, ніж взяти її напрокат. До 2009 р. спостерігався стрімкий спад обсягів надання послуг ремонту та технічного обслуговування офісної та електронно-обчислювальної техніки, що пояснюється певним чином неспроможністю населення оплатити ремонт техніки, а також вигідністю купівлі нової техніки, ніж оплати за її ремонт.

З картосхеми на рис. 1 видно, що найбільші обсяги надання побутових послуг здійснювалися у 2010 р. у м. Харкові та Харківському районі. Харків – обласний центр, в якому проживає 100% міського населення, яке безпосередньо користується цими послугами. Через велику чисельність населення міста (1449378 осіб за 2010 р.) [4] значний асортимент надання послуг, отже це впливає й на об’єми надання побутових послуг в цілому. Харківський район знаходиться навколо м. Харкова і в ньому переважають міста-супутники Харківської міської агломерації (Мерефа, Південний, Песочин, Покотилівка, Высокий, Солоницівка, Пересічна та інші населені пункти).

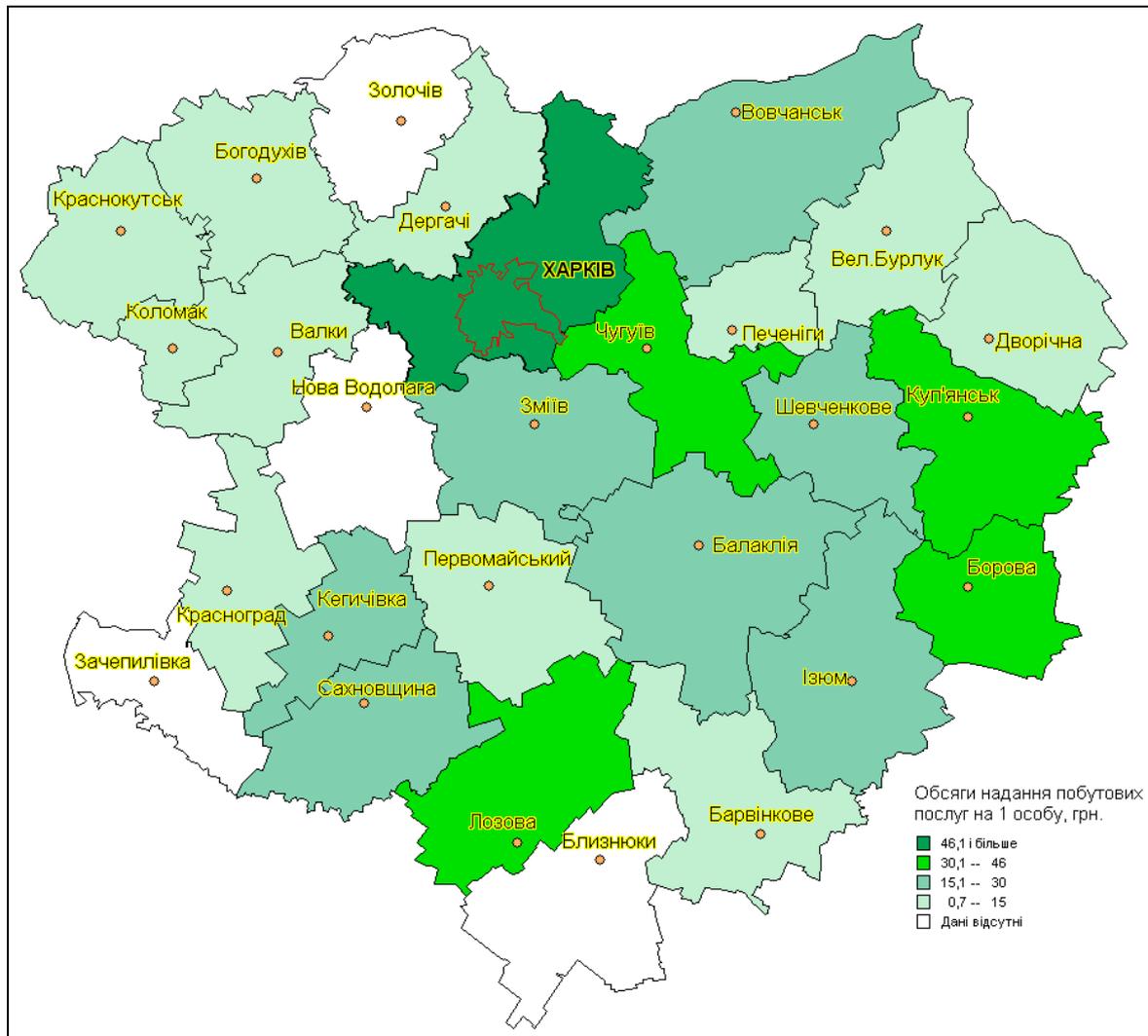

Рис.1. Побутове обслуговування населення Харківської області (побудовано автором за даними [4])

Отже, існує населення-споживач, який потребує в задоволенні різних побутових послуг, але асортимент надання послуг в районі дещо нижчий, ніж у м. Харкові. В значній мірі виділяється Чугуївський, Куп'янський райони, в яких є доволі потужний споживач-населення, причому рівень урбанізації становить в цих районах приблизно 72%. Борівський, Вовчанський райони виділяються за рахунок значних обсягів надання індивідуальних послуг, Сахновщинський – через технічне обслуговування та ремонт автомобілів, індивідуальні послуги. Значні об'єми надання послуг в Ізюмському, Лозівському районах, що пояснюється доволі потужним споживачем-населенням, проте на душу населення обсяги низькі, оскільки надання послуг здійснюється переважно в районних центрах, а в решті населених пунктів районів переважає сільське населення, в яких наявність цих послуг незначна. Найбільш віддалені райони області (Золочівський, Зачепилівський, Краснокутський, Красноградський, Близнюківський, Барвінківський, Дворічанський, Великобурлуцький райони) мають найнижчі показники забезпеченості населення побутовими послугами, що пов'язано з низьким рівнем виробничих сил в районах, в них проживає переважно сільське населення (рівень урбанізації складає 20%) [4].

Таким чином, концентрація побутових послуг найбільш поширена в тих районах, де ще збереглися певні промислові об'єкти, які покращують рівень доходів населення; а це дозволяє населенню забезпечувати себе не тільки товарами необхідного вжитку, а й задовольнити більш високі потреби. До того ж, побутові послуги, як правило, характерні для міських поселень, тому обсяги надання побутових послуг найбільші в тих районах, в яких частка міського населення найвища. Наявність територіальних диспропорцій в забезпеченості населення побутовими послугами залишається актуальною, і тому існує потреба в продовженні подібних суспільно-географічних досліджень для вирішення проблем рівномірного розподілу надання побутових послуг п містах і районах Харківської області.

Список використаних джерел: 1. Жовнір С.М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд.. геогр.. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія». – К., 2008. – 21 с. 2. Запотоцька І.В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд.. геогр.. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія». – К., 2007. – 21 с. 3. Корнус О.Г. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти / О.Г. Корнус, К.А. Немець, Л.М. Немець, А.О. Корнус. – Х. : Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 225 с. 4. Харківська область у 2010 році: статистичний щорічник : [під ред. О.С. Нікіфорова]. – Х.: Б.в., 2007. - 561 с. : табл., диагр.

ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «УРБАНІЗАЦІЯ» В СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ

Урбанізацію розглядають як позитивну тенденцію розвитку світу, як об'єктивний процес, пов'язаний із забезпеченням для все більшого числа жителів планети умов для більш зручного, комфортабельного, здорового життя, для більш повного розвитку здібностей. Натомість, урбанізація супроводжується не тільки позитивними змінами в житті людей, але й негативними, зокрема забруднення навколишнього середовища, перенаселення території, збільшення негативних суспільних явищ. Враховуючи нерівномірність урбанізаційних процесів у світі, розповсюдження субурбанізації та дезурбанізації в багатьох розвинутих країнах, тематика геоурбаністики залишаються в центрі уваги суспільно-географічних досліджень. Враховуючи, що проблеми урбанізації досліджуються багатьма науковцями, то й до трактування поняття існують різні наукові підходи. Тому, за мету в роботі визначено вивчення трансформації поняття «урбанізація», яку в найбільш широкому сенсі розуміють як процес підвищення ролі міст у житті країни або регіону; який супроводжується зростанням міст і їх впливом на всі сторони життя суспільства [1].

Неоднозначність розуміння сутності урбанізації пояснюється багатогранністю процесу, що охоплює найрізноманітніші аспекти міського розвитку: економічні, соціальні, екологічні, культурні, демографічні та ін. Географів найбільше цікавлять просторові форми урбанізації – міські поселення, передусім їх формування, структура, особливості розвитку і територіальної організації, серед провідних фахівців, дослідження яких найбільш вагомі в питаннях урбанізації, відзначимо Г. М. Лаппо, Е. Н. Перцика, П. С. Коваленко, А. В. Барановського, В. В. Покришевського, А. В. Степаненко, М. О. Джамана, А. І. Доценка, О. Г. Топчієва та ін.

Поняття «урбанізоване середовище» було сформоване І.М.Маєргойзом і Г.М. Лаппо: «Великі міста і агломерації – речовинний доказ, головна арена носіїв основних властивостей урбанізації. Це специфічне урбанізоване середовище для життя населення, для функціонування промислового виробництва і багатьох інших видів людської діяльності» [5, с.182].

Перцик Є. Н. визначає урбанізацію «як глобальний соціально-економічний процес, пов'язаний з різким посиленням в епоху науково-технічного прогресу з розвитком і концентрацією виробничих сил і форм соціального спілкування, з розповсюдженням міського способу життя на всю мережу населених пунктів» [7, с.125].

Ковальов С. А., Ковалевська Н. Я. термін «урбанізація» трактують, як «...сукупність складних різноманітних процесів пов'язаних з ростом і розвитком міст. Ним позначають різні явища, які відносяться безпосередньо до процесів виникнення і формування самих міст і процесів супроводжуваних містовиникненням чи косвенно пов'язаних з ними..., це сукупність процесів які можуть не співпадати в часі і просторі. Він охоплює усі сфери життя і діяльності суспільства, а не тільки одне так зване урбанізоване середовище» [4, с.184].

Урбанізація за А. В. Барановським: «...історичний процес виникнення, зростання людності і числа міст, концентрація в них економічного потенціалу. Супроводжується підвищенням ролі міст в житті суспільства, розповсюдженням системи міського розселення» [2, с.150].

Олійник Я. Б. і Степаненко А. В. поняття урбанізація формують як: «...процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства. Як соціально-економічний процес вона виявляється у зростанні міських поселень, концентрації населення в них, особливо у великих містах, у поширенні міського способу життя на всю мережу поселень. Характеризуючи зростання міст і підвищення їх ролі в житті країни, а також концентрацію та диференціацію міських видів діяльності, формування нових форм і просторових структур розселення, поширення міського способу життя, урбанізація виступає багатогранним процесом, важливою стороною суспільного процесу. Вона пов'язана насамперед із міським поселеннями, незважаючи на те, що середовищем її поширення є суспільство в цілому а не тільки місто. У поняття «урбанізація» включають не лише бурхливий розвиток і зростання міст, а також їх роль у всіх сферах життя, якісні зміни суспільства – перетворення його переважно в міське за характером життя, розвитком культури» [6, с.183].

Смагін Ю. А. вважає, що урбанізація – «це процес зростання чисельності міських поселень, в тому числі й крупних розмірів, концентрацію населення в все більших крупних міських утворень, збільшення чисельності і частки міського населення» [8, с.116]. Географічно цей процес зумовлює просторову концентрацію людської діяльності у порівняно небагаточисельних центрах і ареалах, які відрізняються від масиву сільських поселень вищим рівнем соціально-економічного розвитку.

Урбанізація – всесвітньо-історичний процес підвищення ролі міст в розвитку людства, який охоплює зміни в розміщенні продуктивних сил, перш за все в розміщенні населення, його соціально професійний, демографічний структурі, способі життя, культурі і т.д. Урбанізація – багатовимірний демографічний, соціально-економічний і географічний процес, що відбувається на основі форм суспільства і територіального розподілу праці, що історично склалися. В більш вузькому, статистико-демографічному розумінні урбанізація – це зростання в країні, регіоні, світі (т.з. урбанізація в вузькому значенні слова або урбанізація населення) [3].

За О. Г. Топчієвим поняття урбанізація має наступне значення: «Урбанізація – це процес, який зумовлює розвиток міст у часі. Еволюціонують соціально-економічні функції міст, змінюються суспільні проблеми до якості

міського середовища, з'являються тенденції розвитку, прогнозувати можливі принципові зміни. Ця методологічна вимога повною мірою актуальна і для геоурбаністики. Можливо досліджувати геоурбаністичний процес як окрему проблему чи тему. Разом з тим динамічний підхід – обов'язковий для будь-яких напрямів вивчення міста змінюється в часі і потребують відповідних досліджень» [9, с.265].

Таким чином, трактування поняття урбанізація зазнало багато змін. Кожне наступне трактування вмещувало сутність попереднього, а з науковими розробками в даній темі з'являлися принципово нові положення. Зокрема, С. А. Ковальов зазначав, що дане поняття було широко розповсюджено в науковому ужитку, але немало чіткого визначення. За добу радянського союзу було визначено, що це складний багатоплановий процес пов'язаний з містовиникненням, який не співпадає у часі і просторі і охоплює усі сфери суспільства. Якщо порівнювати таке трактування з тим, що було сформоване А. В. Барановським, то бачимо що спільне полягає у підвищенні ролі міст їх розвитку, проте виокремлено концентрацію економічного потенціалу як невідемну складову та передумову процесу урбанізації. У 1991 р. Є. Н. Перцик запропонував визначати урбанізацію як глобальний соціально-економічний процес. Вже у ХХІ столітті Я.Б.Олійник і А.В.Степаненко сформулювали одне з найбільш широких трактувань, в якому зазначалися положення Є. Н. Перцика про соціально-економічний процес, але з акцентом на диференціації міських видів діяльності, формулювання нових форм і просторових структур розселення, якісних змінах суспільства. Наступні трактування виокремлювали різницю між сільським та міськими поселенням, зокрема О. Г. Топчієв зазначає про зміни проблем суспільства з якістю міського середовища, відповідно виокремлюючи проблематику геоурбаністичного процесу, що обумовлює нові дослідження зазначеного напрямку.

Список використаних джерел: 1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М. – 1983. – 350 с. 2. Баранов А.В. Социально-демографическое развитие крупного города. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 191 с. 3. Заставецький Т. Фрагмент монографії «Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства».- Тернопіль, 2005 4. Ковальов С.А., Ковалевська Н.Я., Географія населення ССРСР. – М.: МДУ, 1980 р. 5. Лаппо Г.М., Петров Н.В. Геоурбаністика в ССРСР: основні досягнення і напрямки досліджень: Препринт. – М., 1986. 6. Олійник Я. Б., Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії: Навч. посіб.-К. – 2000. – 204с. 7. Перцик Е. Н. География городов (геоурбаністика): Учеб. Пособие для геогр. Спец. Вузов. – Вісш. Школа., 1991. – 319 с. 8. Смагин Ю.А. Территориальная организация населения: Учебное пособие для вузов. – 2-е изд., испр. и доп. /Под общ. Ред. В.Г. Глушковой. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2005. – 244 с. 9. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Атропринт, 2005. – 632 с.

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ З РЕГІОНАЛЬНОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ

Україна – багатоетнічна держава, до складу якої входять різні за походженням і культурою етнічні спільноти. На сьогоднішній день на території України проживає понад 130 національних меншин, які є складовою частиною держави і беруть активну участь у всіх економічних, політичних, культурних процесах. Кожна національна меншина на основі законодавчих актів має право вільного доступу до освіти, в тому числі і до навчання своєю рідною мовою. Сучасна владна верхівка намагається замовчати проблему захисту права людини на використання рідної регіональної мови або мови меншини, представити її як надуману й політично зумовлену. І це незважаючи на той факт, що щонайменше кожен четвертий громадянин України є представником національної меншини, кожен третій – представником особливої мовної групи, і не менше 40% населення нашої країни щоденно використовує в спілкуванні інші, окрім української, мови.

Національна меншина – це група населення, яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням, чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за своєю кількістю поступається основній групі населення; не займає домінуючої позиції в країні; демонструє бажання зберегти свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх емігрантів або біженців; має глибоке коріння в країні проживання (як правило, громадяни цієї країни) [4].

Регіональні мови – це мови, які: традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, що складають групу, яка за чисельністю менша від решти населення цієї держави; відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави; термін не включає діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів [3].

Згідно з Конституцією України (ст. 53) «громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства».

Права громадян України – представників всіх національностей, та гарантії цих прав зафіксовані у Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, базовому Законі України «Про національні меншини в Україні», законах «Про мови в Українській РСР», «Про освіту», «Про друковані засоби масової інформації», «Про об'єднання громадян», «Про громадянство» тощо [1].

В освітній системі передбачена можливість надання повної середньої освіти мовами національних меншин для дітей з тих сімей, які цього бажають.

У 1989–1990 навчальному році в Україні нараховувалося 4812 шкіл, де регіональні мови або мови меншин були мовами навчання. Але вже на початок 2010/2011 року їх залишилося 1323 (1149 – російською, 6 – молдовською, 82 – румунською, 66 – угорською, 5 – польською, 15 – кримськотатарською).

При цьому, якщо в 1990 році на регіональних мовах або мовах меншин навчалося біля 3,5 млн. учнів, на початок 2011 року – 703 609 (685 806 – російською, 3877 – молдовською, 18 866 – румунською, 15 126 – угорською, 1357 – польською, 5399 – кримськотатарською, словацькою – 113, болгарською – 65).

Загалом в Україні станом на 2010/11 навчальний рік діяло 19414 навчальних закладів. З них 6259 в сільській місцевості, 13155 – в міській. В 16594 навчальних закладах навчання ведеться українською мовою, в 2820 – регіональними мовами або мовами меншин (румунською, російською, угорською, молдовською, польською, словацькою, болгарською) та іншими мовами (наприклад, англійською та іншими мовами міжнародного спілкування) [2].

Для повного розкриття питання щодо забезпечення закладами освіти національних меншин в регіонах країни потрібно визначити кількість населення, для якого регіональна мова (мова меншини) є рідною. З співвідношення показника кількості шкіл, де навчання ведеться мовою національних меншин і показника кількості етнічних меншин (обидва показники подаються у відсотках) можна визначити рівень забезпеченості національних меншин школами, де викладання ведеться їх рідною мовою.

Провівши відповідні розрахунки, області України були поділені на 4 групи щодо рівня забезпеченості національних меншин школами з регіональною мовою навчання. В першій групі коефіцієнт забезпеченості складає від 0,7 до 0,3. Це Одеська, Донецька, Луганська, Запорізька, Закарпатська області та АРК Крим. Одеська область добре забезпечена школами з болгарською, гагаузькою та молдовською мовами навчання. Закарпатська область має найпотужнішу в Україні систему освітніх закладів з угорською та словацькою мовами навчання. Інші три області та АРК Крим мають досить високі показники за рахунок функціонування тут великої кількості шкіл з російською мовою викладання, яка вважається мовою національних меншин. Також АРК (разом з Херсонською областю) є єдиним регіоном, де функціонують школи з кримотатарською мовою навчання.

До наступної групи віднесені області з коефіцієнтом забезпеченості національних меншин школами від 0,3 до 0,1. Сюди відносяться Сумська, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Київська, Вінницька, Чернівецька, Херсонська області. В цих регіонах функціонують школи з російською, польською, румунською, німецькою, болгарською, білоруською, новогрецькою мовами навчання.

В групу з коефіцієнтом від 0,1 до 0,05 віднесені Рівненська, Житомирська, Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська, Черкаська, Львівська області.

Дані області мають дуже низький рівень забезпеченості школами з викладанням мовами національних меншин. В цих областях існує дефіцит шкіл з російською мовою викладання. Працюють школи з польською та білоруською мовами навчання.

Найгірша ситуація склалася у Волинській та Чернігівській областях, тут коефіцієнт забезпеченості національних меншин школами з регіональною мовою навчання складає менше 0,01. У Волинській області є школи з польською та російською мовами навчання, у Чернігівській – з російською.

Проаналізувавши отримані результати можна говорити про недостатню забезпеченість національних меншин загальноосвітніми закладами з регіональною мовою навчання. Частка населення, що представлена національними меншинами, значно більша, ніж частка навчальних закладів з викладанням мовами меншин.

Тобто можна зробити висновок, що на сьогоднішній день в Україні гостро стоїть потреба у розширенні мережі загальноосвітніх навчальних закладів, де викладання буде проводитися мовами регіональних меншин. Зараз спостерігається прямо протилежний процес, замість створення нових шкіл для національних меншин їх кількість постійно скорочується, що призводить до переповненості класів у таких видах закладів. І пріоритетом державної влади має бути допомога даним верстам населення для отримання якісної і доступної освіти на рідній мові, що законодавчо забезпечується цілим рядом законів нашої країни.

Список використаних джерел: 1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. - 1996. - №30. - Ст.141.; 2.Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №1/13-239 від 19.05.2011; 3. Другий періодичний громадський звіт щодо виконання в Україні положень Європейської Хартії регіональних мов або меншин 4. Капоторті Ф. Вивчення прав людей, що належать до етнічних, релігійних і мовних меншин/ Франческо Капоторті. – Нью-Йорк., 1979р. – 45с.

УДК 911.3

Ліхван В.Ф.

*Науковий керівник – д-р геогр. наук, проф. Немець Л.М.
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна*

СТАН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Земельні ресурси разом з іншими природними ресурсами (лісовими, водними, мінеральними, кліматичними) є компонентами оточуючого середовища, місцем існування людини, їм належить важлива роль у суспільному виробництві, вони є засобом виробництва і джерелом задоволення

потреб людини. Створення потужного потенціалу багатьох країн світу, що представлений багатогалузевою промисловістю, розвинутим сільським господарством, розгалуженою транспортною мережею неможливе без раціонального використання земельних ресурсів. Земля відіграє найважливішу загально-біосферну роль і є основою функціонування атмосфери, гідросфери та інших сфер, формування рослинного і тваринного світу, а також людського суспільства. В аграрному секторі земельні ресурси – головний засіб виробництва, найважливіша складова частина ресурсної бази землеробства. Характер і якість земель, родючість сільськогосподарських угідь визначають ефективність аграрного виробництва, можливість розв'язання продовольчої проблеми, продуктивність праці в аграрній сфері [1].

До земельних ресурсів України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на відповідні категорії.

Згідно із Земельним кодексом України повноваженнями в галузі регулювання земельних відносин наділені Верховні Ради України та Автономної республіки Крим, Кабінет Міністрів України і Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, центральні органи виконавчої влади з питань екології і природних ресурсів, земельних ресурсів і місцеві державні адміністрації [2]. При вивченні та управлінні земельними ресурсами враховується їхнє адміністративно-територіальне розміщення, цільове призначення, господарське використання, кількісні та якісні параметри.

За цільовим призначенням землі України поділяються на дев'ять категорій, серед яких одне з вагоміших значень мають землі сільськогосподарського призначення. В Україні в структурі земель землі сільськогосподарського призначення є найбільш цінним ресурсом держави і забезпечують найголовніші потреби суспільства [1].

Землі сільськогосподарського призначення – це землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей.

До земель цієї категорії належать:

- *сільськогосподарські угіддя* – земельні ділянки, що використовують для одержання сільськогосподарської продукції (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища, перелоги);

- *несільськогосподарські угіддя* – це земельні ділянки, що не використовуються для одержання сільськогосподарської продукції, але використовуються для інших потреб (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації) [1].

Відповідно до даних ґрунтової зйомки в межах Харківської області нараховується більше 150 різновидів ґрунтів. Причиною такої розмаїтості є насамперед приуроченість території Харківській області до двох зон – лісостепової та степової. Найбільша розмаїтість і строкатість характерна для

лісостепової частини області, хоча по площі вона менше степової частини. У північній (лісостеповій) частині області розповсюджені чорноземи глибокі, сірі, темно-сірі опідзолені та деградовані ґрунти, чорноземи опідзолені та деградовані. У ґрунтовому покриві степової зони переважають чорноземи звичайні та чорноземи звичайні глибокі.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що в Харківській області досить високий відсоток сільськогосподарських угідь, що робить дослідження даного питання досить актуальним.

Загальна земельна площа Харківської області складає 3141,8 тис. га. Під сільськогосподарськими угіддями знаходиться 2418,3 тис. га., тобто 2/3 від загальної площі [3]. Якщо ж поглянути на ситуацію по районах області, то вона має досить цікаві особливості. На рис. 1. показано розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь у господарствах усіх категорій в Харківській області в 2010 році. Площа міст обласного підпорядкування та площа їх сільськогосподарських угідь включена до відповідних показників районів, оскільки подальше дослідження довело, що вони не впливають на загальну ситуацію з земельними ресурсами.

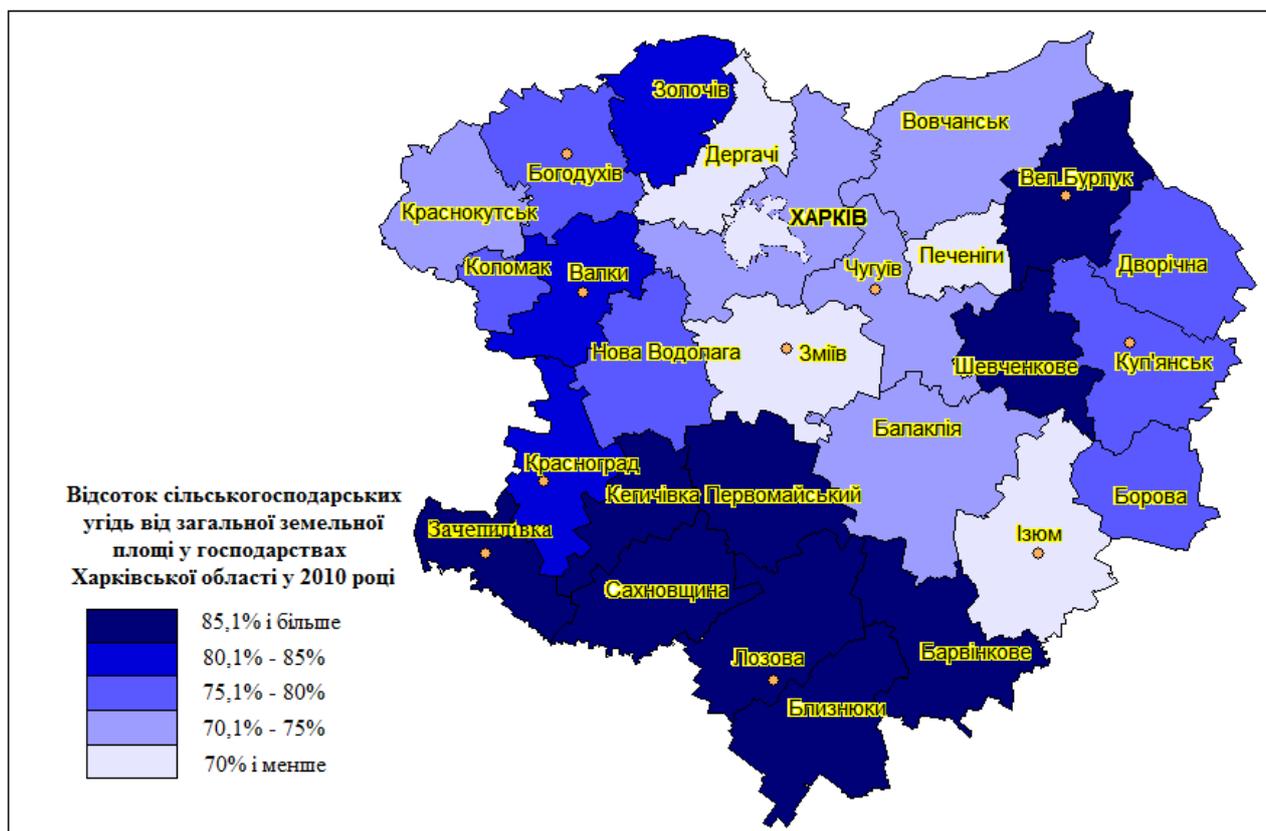

Рис. 1. Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь у господарствах в Харківській області в 2010 році (побудовано за даними [3])

Отже, з картосхеми, що зображена вище, бачимо відповідність сільськогосподарських угідь районів Харківської області та обласного центру до загальних площ відповідно. Виходячи з даної картосхеми та статистичних даних у Харківській області можна виділити кілька загальних особливостей за забезпеченістю сільськогосподарськими угіддями. Південна частина області

характеризується високою концентрацією сільськогосподарських угідь, це – рілля та пасовища. Сюди можна віднести Барвінківський, Близнюківський, Зачепилівський, Кегичівський, Лозівський, Первомайський та Сахновщинський райони. Середній відсоток забезпеченості тут становить 88,2%. Варто зазначити, що ці райони Харківської області не дуже розвинуті, тут переважає вирощування сільськогосподарських культур та тваринництво. Східна частина області, куди входять Борівський, Великобурлуцький, Дворічанський, Куп'янський та Шевченківський райони, відзначається значно нижчим відсотком сільськогосподарських угідь (81,1%). У західній частині Харківської області забезпеченість сільськогосподарськими угіддями ще менша. Сюди відносяться 7 районів, у яких показник вище 75,1% та Краснокутський район через його відповідне географічне положення. Середній показник забезпеченості сільськогосподарськими угіддями – 78,1%, що нижче, ніж попередні частини області. Західна частина знаходиться північніше ніж перша, а отже ближче до лісостепової зони, де більша лісистість і менш сприятливі умови для збільшення сільськогосподарських угідь. Також можна виділити і четверту частину області за забезпеченістю сільськогосподарськими угіддями. Це північна та центральна частина Харківської області, де найнижчі показники. Середній показник забезпеченості тут складає 66,9%. Пояснити це можна тим, що ці райони є досить економічно розвинутими, а тому розвиток сільського господарства тут не займає провідних позицій. Також спостерігається тенденція проходження через ці райони транспортних шляхів державного та міжнародного значення (автомобільних та залізничних), тому населення має можливість займатися більше в сфері обслуговування, а не в сільському господарстві. Проте слід зазначити, що в розрахунки середньої забезпеченості сільськогосподарськими угіддями даної частини області не бралася територія м. Харкова, оскільки низький відсоток угідь в місті спотворює реальну ситуацію. Тому на нашу думку важливо виділити ще одну частину області за забезпеченістю сільськогосподарськими угіддями – м. Харків, де середній показник становить 16,3%.

Отже за показниками розподілу земельної площі та сільськогосподарських угідь у господарствах Харківської області в 2010 році можна виділити 5 локальних районів: південний, східний, західний, північно-центральний та м. Харків.

За структурою сільськогосподарські угіддя Харківської області також мають певні особливості. В структурі сільськогосподарських угідь рілля займає 79%, сіножаті – 5%, пасовища – 13% та на всі інші приходиться 3% [3]. Загальна картина по районах області представлена на рис. 2.

На рис. 2. відображено структуру сільськогосподарських угідь по районах Харківської області у 2010 році. За даними аналізу картосхеми можна зробити ряд висновків. На всій території Харківської області значний відсоток сільськогосподарських угідь займає рілля. З подальшим просуванням з південного сходу на північний захід зменшується відсоток пасовищ, особливо при переході степової зони на лісостепову. Відсоток ріллі в Харківському районі та м. Харків менший за рахунок збільшення інших видів угідь.

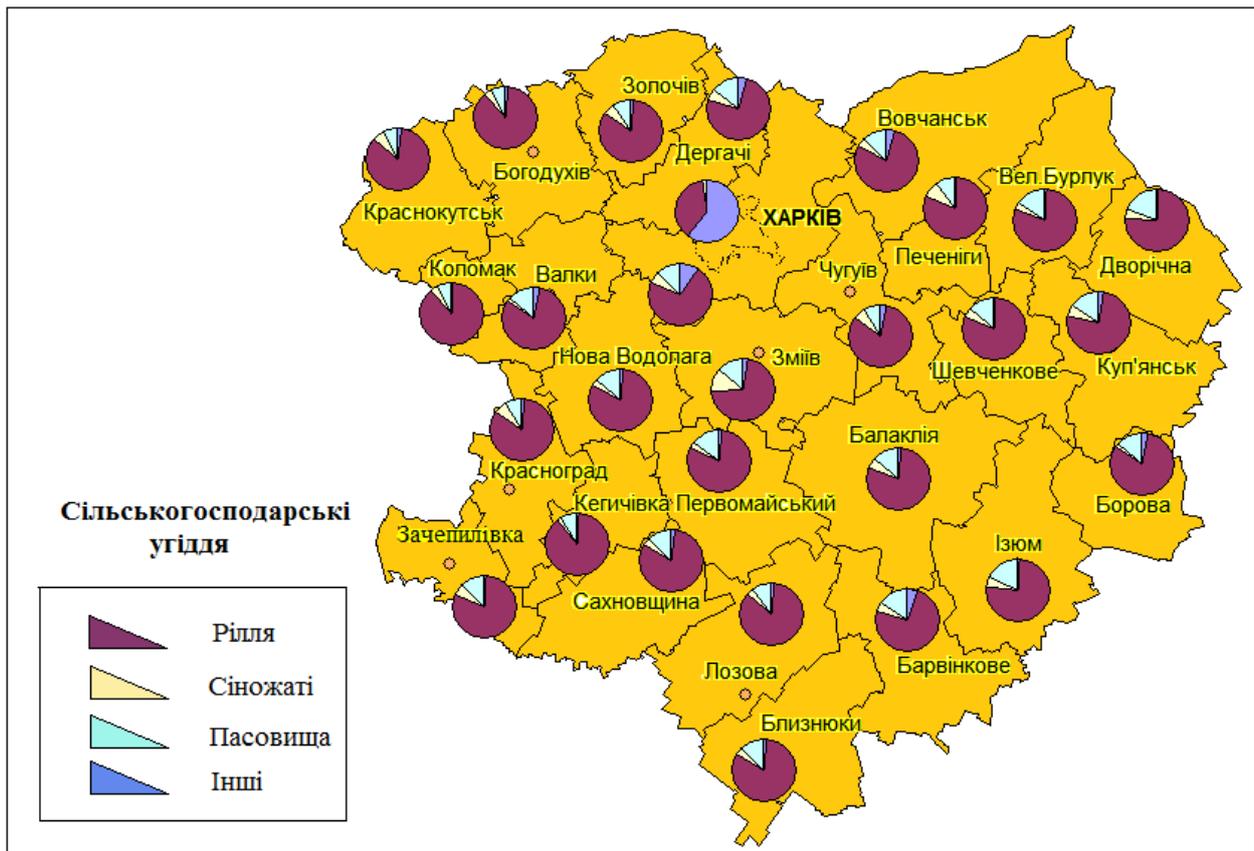

Рис. 2. Структура сільськогосподарських угідь по районах Харківської області у 2010 році (побудовано за даними [3])

Харківська область досить добре забезпечена земельними ресурсами, а особливо сільськогосподарськими угіддями, порівняно з іншими областями України. Середній показник сільськогосподарських угідь в Україні складає 69,3% від загальної території проти 74,5% по Харківській області. Проте сучасний стан використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального природокористування, встановлення динамічної рівноваги між антропогенним навантаженням на природне середовище та його здатністю до самовідновлення. В ХХ ст., особливо в часи Радянської влади, було порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, сіножатей, природних кормових угідь, що негативно впливає на стійкість створеного агроландшафту. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно допустиму, що негативно впливає на сам розвиток сільського господарства.

Список використаних джерел: 1. Паньків З.В. *Земельні ресурси: Навчальний посібник.* – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с. 2. Конституція України. *Земельний кодекс України* – К., 1996. 3. *Харківська область у 2010 році (статистичний щорічник)* / [під ред.М.Л. Чмихала]. – Х., 2011. – 577 с.

ДО ПИТАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ДОСТУПНОСТІ ОБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛОГОВИХ БУДИНКІВ М. ХАРКОВА)

На даному етапі розвитку суспільства та держави транспортна мережа, маршрути та система транспортних послуг є не досконалою. У більшості випадків мешканець або гість міста не має змоги дістатися до потрібного важливого соціального об'єкту через нелогічність маршрутів, конфігурація яких орієнтована лише на заробіток коштів власником, а не на соціальну користь для людини.

Саме тому суспільство висуває нові вимоги до транспортної системи міста, населення потребує оптимізованих маршрутів, за допомогою яких можна було б дістатися до будь-якого об'єкта соціальної сфери з мінімальною витратою часу та коштів. У реаліях сьогодення, коли людина виходить на перший план у будь-якій сфері господарювання, є велика потреба у вивченні взаємозв'язку транспортного комплексу та ряду транспортних послуг з соціальною інфраструктурою з боку суспільної географії.

Основний фактор, що свідчить про продуманість транспортної мережі міста, це транспортна доступність необхідних об'єктів соціальної інфраструктури. Транспортна доступність – це системний індикатор просторових можливостей суспільства, що реалізується завдяки транспортній інфраструктурі, котрий оцінює конкурентоздатність різних місцеположень; показник витрат часу на транспортний зв'язок між різними пунктами в межах системи групового розселення [1].

На думку автора, одним з найважливіших об'єктів соціальної інфраструктури є пологовий будинок, головною функцією якого є забезпечення відтворення населення.

Послугами такого специфічного закладу, як пологовий будинок, користується специфічна когорта населення – вагітні жінки, молоді мами, безпосередньо новонароджені діти, жінки з гінекологічними хворобами. За статистикою за час вагітності майбутня мама відвідує пологовий будинок у середньому 10-13 разів (консультації, пологи), саме тому транспортна доступність такого закладу повинна бути максимально зручною, тому що більша кількість населення нашої держави не має власного засобу пересування або коштів на таксі, користується громадським транспортом.

У межах м. Харкова знаходиться 10 пологових будинків; 9 з них є пологовими будинками міського значення та 1 – обласного (на даний момент не працює). Територіальний розподіл пологових будинків є неоднорідним:

у 2 адміністративно-територіальних районах не розміщені пологові будинки (Комінтернівському та Фрунзенському), у 3 адміністративно-територіальних районах знаходиться по 2 пологових будинки (у Московському, Ленінському, Дзержинському районах). У центральній частині міста спостерігається скупчення пологових будинків та майже їх відсутність на окраїнах та всередині районів. Таким чином, у жителів центральної частини міста є більша вірогідність обрати потрібний пологовий будинок, який до того ж буде знаходитися неподалік від дому.

За рівнем забезпеченості (кількість населення на один пологовий будинок) лідирує Ленінський та Червонозаводський райони, найменш забезпечений – Київський район. Таке явище можна пояснити невеликою кількістю населення в районах з високими показниками та більшою кількістю пологових будинків. Попри те, що у Комінтерновському та Фрунзевському районі не має пологових будинків, вони стоять на одному рівні по забезпеченості з Орджонікідзевським (1 пологовий будинок) та Московським (2 пологових будинки) районами, через невелику кількість населення.

Основою дослідження транспортної доступності пологових будинків м. Харкова стали наступні вихідні дані:

1. Для кожного пологового будинку було визначено кількість видів та маршрутів, якими можна до них дістатися (були визначені за допомогою Інтернет-ресурсів [2, 3] та перевірені автором на місцевості);

2. Були вираховані середні значення часу, за який можна дістатися до об'єкту (прямуючи та повертаючись з найближчої станції метро до пологового будинку автор засікав час та вираховував середні значення);

3. Була визначена вартість проїзду за кожним маршрутом транспорту (за допомогою Інтернет-ресурсів [2,3] та перевірені автором на місцевості);

4. Проаналізувавши всі попередні фактори, був визначений найкоротший та найдоступніший шлях до кожного з пологових будинків від найближчої станції метро та складена відповідна база даних по кожному пологовому будинку.

Отже, проаналізувавши всю зібрану інформацію, були визначені деякі аспекти транспортної доступності пологових будинків м. Харків.

Найкоротший за часом та відстанню та найдоступніший за коштами виявився шлях від базової станції метро до пологового (лінійного) відділення дорожньої клінічної лікарні (приймає лише співробітників підприємства «Південна залізниця») та пологового відділення при обласній клінічній лікарні (тимчасово зачинений). Таким чином бачимо, що пологові будинки, які мають найкращу транспортну розв'язку є не функціональними (№8, 10).

Найбільша різноманітність маршрутів та видів транспорту, якими можна дістатися є характеристикою пологового (лінійного) відділення дорожньої клінічної лікарні та пологового будинку № 5 (сім маршрутів трамваю, п'ятнадцять маршрутів автобусу, один маршрут тролейбусу та метро).

Найдовший за відстанню та найдорожчій за коштами виявився шлях від базової станції метро до пологових будинків № 2, 4, 6, 7 та 9.

Також, треба зазначити, що проїзд до Медичного центру акушерства, гінекології та репродуктології (№ 9) вираховувався від станції метро «Холодна гора», яка не є центральною станцією метро, є кінцевою на Холодногірсько-заводські лінії метро, шлях до пологового будинку № 6 вираховувався від станції метро «ХТЗ» (передостання на Холодногірсько-заводські лінії метро) – саме ці пологові будинки обслуговують окраїни районів міста (Жовтневого та Орджонікідзевського відповідно). Найменш доступними за транспортною розв'язкою, є пологовий будинок № 6 та 9: від станції метро лише по два маршрути автобусу.

До 5 пологових будинків міста можна дістатися лише за однією схемою проїзду (автобус, пішки або метро, пішки) (№ 4, 3, 6, 7, 9). Це явище значно погіршує транспортну доступність цих об'єктів.

Таким чином, провівши аналіз транспортної доступності пологових будинків м. Харків, треба зазначити, що вона є незручною для пересічного громадянина. Велика скупченість пологових будинків у межах центру міста, мала забезпеченість багатьох районів цими об'єктами змушує жінок утримуватися від походів до лікаря, що є обов'язковими. Потребується термінова реорганізація комплексу із застосуванням методів міської логістики, районного планування та безперечно суспільної географії.

Список використаних джерел: 1. Бугроменко В. Н. Транспортная составляющая пространственной организации общества // Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития: материалы международной научной конференции (Ростов-на-Дону, 4-8 мая 2010 г.). – Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2010. – 476 с. 2. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітета: – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua> 3. Транспортний портал м. Харків: Харків транспортний: – Режим доступу: <http://gortransport.kharkov.ua>

УДК 911.3

Надтока Ю. В.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, доц. Кандиба Ю. І.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

ЗМІНИ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІД ВПЛИВОМ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У сучасних умовах глобалізації інноваційний розвиток стає визначальним чинником досягнення економічної ефективності діяльності аграрних підприємств. У період інтеграції аграрної сфери у світове співтовариство його актуальність набуває все більшого значення, оскільки нововведення є матеріальною основою підвищення ефективності виробництва, якості і конкурентоспроможності продукції, зменшення витрат і найважливішою ланкою економічного зростання на якісно новій основі.

Метою даного дослідження є виявлення змін у сільському господарстві Полтавської області, зумовлених впровадженням інновацій у виробничу діяльність аграрної сфери. Значний внесок у дослідженні даної проблематики здійснили вітчизняні та зарубіжні дослідники О. Гудзинський, Л. Водачек, О. Дацій, В. Галушко, Г. Менш, В. Трегобчук, Р. Фостер та інші. Аналіз опублікованих праць, матеріалів наукових конференцій і дискусій, присвячених дослідженню цієї багатогранної проблеми, показав, що вона є ще недостатньо вивченою, зокрема зміни в аграрному виробництві при переході на інноваційні технологічні процеси.

Полтавська область традиційно вважається регіоном інтенсивного ведення аграрного виробництва в країні. Основу АПК складає сільське господарство (2 млн. га землі, з них 1,5 млн га ріллі), яке характеризується розвинутим виробництвом зерна, молока, технічних культур та забезпечує стійкі темпи зростання валової продукції протягом останніх років [2].

Нині в Полтавській області почали формуватися холдингові компанії. В умовах інноваційного розвитку спостерігається тенденція до інтенсифікації галузі рослинництва: помітно розширюється використання біологічних методів захисту, зростають масштаби використання енергозберігаючих технологій обробітку ґрунту, вдосконалюється система впровадження у виробництво нових сортів та гібридів, ведення насінництва [3].

На рис. 1 та рис. 2 можна побачити, що у 2010 р. більша частина сільськогосподарської продукції Полтавщини виробляється підприємствами різних форм власності, зокрема: 47 % (1664,8 млн. грн.) продукції рослинництва виробляється господарствами населення та 50 % (765,9 млн. грн.) продукції тваринництва – недержавними сільськогосподарськими підприємствами, що є позитивним зрушенням.

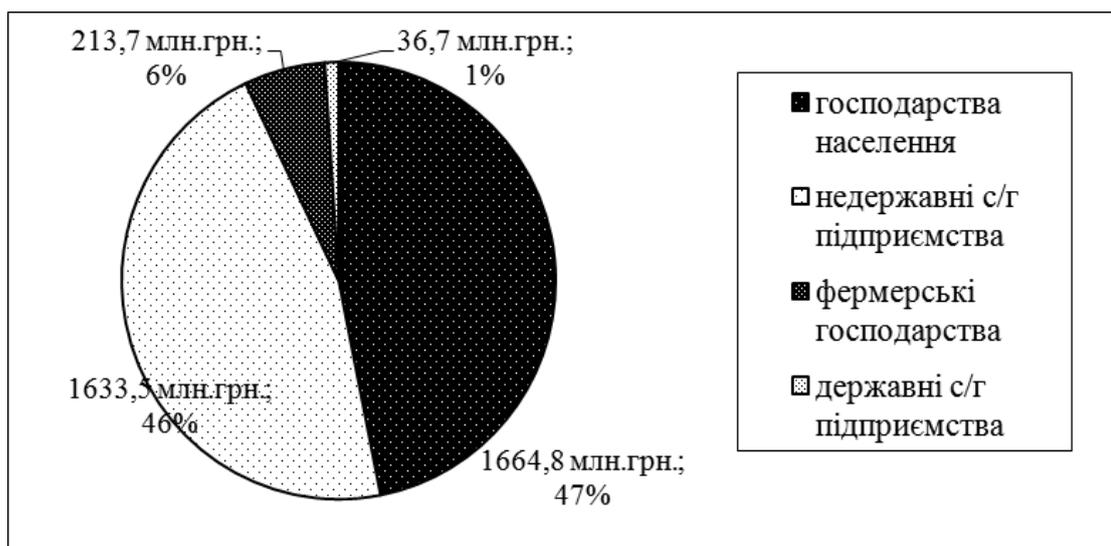

Рис.1. Виробництво продукції рослинництва Полтавської області за категоріями господарств у 2010 році (побудовано автором за даними [2])

Область другий рік є лідером за валовим збором зерна в Україні. Так, у 2010 р. намолочено зернових та зернобобових культур у всіх категоріях

господарств 2,9 млн. т зерна у вазі після доробки. В усі часи область була одним з провідних виробників цукросировини і в останні роки посідає перше місце в Україні за обсягами збору цукрових буряків – у 2010 р. на площі 72,3 тис. га отримано 18 025,0 тис. т цукросировини.

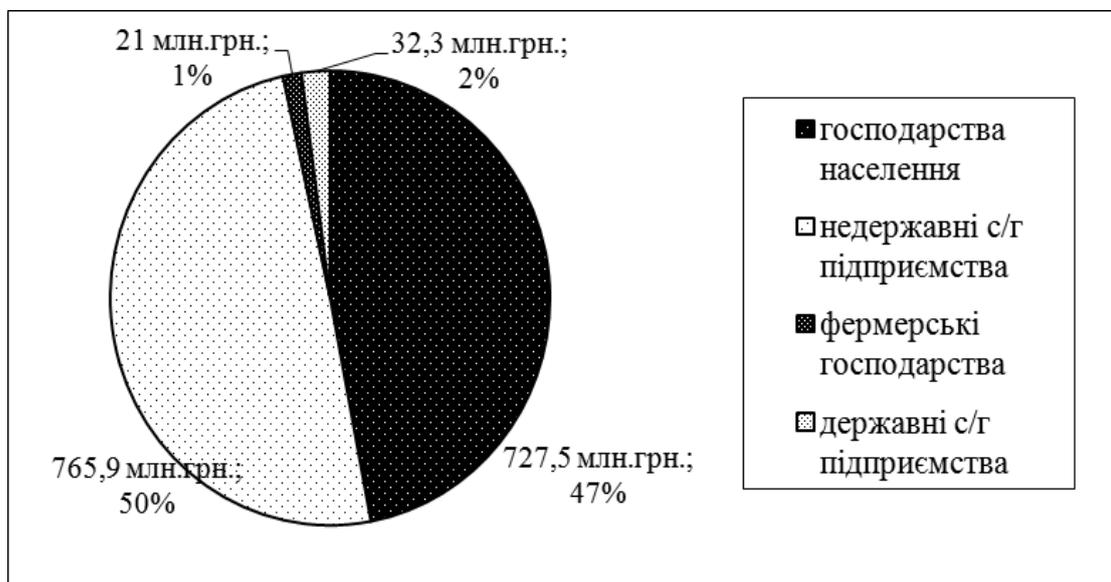

Рис.2. Виробництво продукції тваринництва Полтавської області за категоріями господарств у 2010 році (побудовано автором за даними [2])

Позитивних результатів у галузі рослинництва Полтавщини досягнуто за рахунок впровадження адаптованих конкурентоспроможних технологій вирощування, використання перспективних сортів, застосування високопродуктивної, збалансованої системи удобрення, ефективного захисту від шкідників та дотримання оптимальної структури посівних площ.

Полтавська область відома не лише високими врожайми зернових культур, а й будівництвом сучасних, модернізованих елеваторних комплексів для зберігання зерна. Тільки в 2009 р. було сертифіковано 3 новозбудованих елеватори загальною місткістю 200 тис. т та добудовано елеватор ТОВ «РАЙЗ-Цукор» місткістю 208 тис. т, який є найпотужнішим в Україні.

30 жовтня 2009 р. стало «днем НІБУЛОНу» на Полтавщині – одразу два комплекси з приймання, зберігання і відвантаження зернових та олійних культур отримали статус «введених в експлуатацію об'єктів».

У 2010 р. завершено будівництво річкового терміналу у селищі Градизьк Глобинського району та елеватора у с. Артемівка Чутівського району. Введення в експлуатацію цих об'єктів дало можливість працевлаштувати 120 осіб. Цього ж року було розпочато будівництво річкового терміналу в м. Кременчук та елеватора у с. Мар'янівка Гребінківського району.

Майже по всій Україні зменшується кількість тваринницьких ферм, а у Полтавській області, навпаки, виробництво валової продукції тваринництва в усіх категоріях господарств за 2010 р. збільшено на 5,5 % по відношенню до 2009 р., у тому числі в сільськогосподарських підприємствах збільшено на 4,0 %, в господарствах населення – на 7,1 %. Загальні обсяги виробництва

продукції тваринництва сконцентровані у велико- та середньотоварних господарствах [5].

Показники збільшення обсягів виробництва тваринницької продукції в сільськогосподарських підприємствах області: виробництво молока зросло з 288,9 тис. т у 2009 р. до 302,4 тис. т у 2010 р.; м'яса, відповідно, – з 33,5 тис. т до 35,8 тис. т; яєць – з 423,3 до 434,5 млн. шт. Завдяки вдосконаленню селекційної роботи, застосуванню новітніх технологій годівлі та утримання поголів'я підвищилася продуктивність корів, де надій молока на корову (по середньому поголів'ю) зріс з 3 936 кг у 2008 р. до 4 577 кг у 2010 р. [4].

За останні роки створені сільськогосподарські підприємства, в яких використовуються інноваційні, енергозберігаючі технології, що забезпечують рентабельність виробництва, нарощують поголів'я худоби та птиці, виробляють якісну продукцію. 32 господарства області мають статус спеціальної сировинної зони, де випускають екологічно чисту молочну продукцію для виробництва дитячих та дієтичних продуктів харчування.

Отже, можна зазначити, що нині Полтавщина має розвинене сільське господарство з потужним потенціалом, що є гарантом економічного зростання області. Перехід до ринкових відносин, формування багатоукладної економіки в АПК та розвиток різних форм господарювання вимагають впровадження інновацій. Основними напрямками інноваційного розвитку сільського господарства регіону є: збереження та відтворення родючості ґрунтів, підвищення врожайності і створення сучасної селекційної бази аграрного виробництва та нового покоління сортів і гібридів сільськогосподарських культур, введення в експлуатацію нових тваринницьких приміщень, удосконалення контролю та нагляду за дотриманням ветеринарно-санітарних вимог при утриманні тварин та виробництві харчових продуктів згідно з відповідними європейськими стандартами тощо.

Список використаних джерел: 1. Закон України «Про інноваційну діяльність». – Відомості Верховної Ради України, 2002, N 36). 2. Сільське господарство області у 2010 році. Статистичний щорічник / за редакцією Л. М. Безхлібняк – Полтава, 2011. – 370 с. 3. Гребеннікова А. А. Інноваційне-інвестиційне забезпечення виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств: дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Гребеннікова Альона Анатоліївна. — К., 2011. — 168 с. 4. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/>. 5. Головне управління агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apk.poltava.ua/>. 6. Полтавська обласна державна насіннева інспекція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udni.inf.ua/poltava.html>.

АНАЛИЗ ДОСТУПНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ДЛЯ РОССИЙСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

Инвестиции играют есьма важную роль в экономике, так как активный инвестиционный процесс предопределяет экономический потенциал страны в целом, способствует развитию экономики и повышению жизненного уровня населения. Среди зарубежных исследователей участия населения в инвестировании сбережений в экономику следует отметить Д. Риккардо [6], А. Смита [7], А. Маршалла [5], Дж. М. Кейнса [3], которые научно обосновали важность и необходимость привлечения сбережений населения в инвестиционном процессе. Российские ученые также придают этому вопросу большое значение. Академик Л.А. Абалкин [1], профессора Н.Р. Геронина [2], В.В. Ковалев [4] и другие подчеркивают, что сбережения населения должны трансформироваться в инвестиции в экономику, что дает населению возможность размещения своих накоплений и сбережений в различные инвестиционные инструменты для получения прибыли.

Цель настоящей статьи — определить доступные для населения инвестиционные инструменты, дать их характеристику, а также выяснить, какие инструменты пользуются популярностью среди населения.

Российское население имеет возможность использовать свои сбережения или напрямую, или опосредовано – через финансовые институты, либо комбинируя эти способы. Остановимся более подробно на каждой из доступных форм инвестиций.

Наличные валютные средства. Эта форма накопления ведет к изъятию денег из оборота. Для экономики в целом накопление наличных валютных средств является нежелательной формой накопления.

Банковские депозиты. В Российской Федерации в течение нескольких последних лет действует система страхования вкладов, поэтому в случае банкротства банка государство гарантирует возврат вложенной величины вклада в пределах суммы страхового возмещения. Обычный классический депозит сроком на 1 год можно разместить с доходностью от 3,8% до 11%. Основной недостаток такого размещения – низкий инвестиционный процент, который иногда значительно ниже инфляции.

Вложение денег в драгоценные металлы. Данный вид инвестирования может осуществляться в четыре вида драгоценных металлов: золото, серебро, платина и палладий через открытие обезличенных металлических счетов, покупку слитков, инвестиционных монет, ювелирных изделий.

Недвижимость. Чаще всего инвестиции в недвижимость осуществляются населением путем приобретения строящегося жилья. Доход в этой ситуации складывается из двух составляющих: роста индекса цен на недвижимость и роста стоимости недвижимости по мере увеличения этажности строительства. Основным недостатком инвестиций в недвижимость – дискретный характер.

Инвестиции с целью увеличения пенсионных накоплений. Начиная с 1 января 2009 года, жители России могут увеличить свою будущую трудовую пенсию с участием государства. Программа действует в соответствии с Федеральным законом от 30 апреля 2008 г. № 56-ФЗ «О дополнительных страховых взносах на накопительную часть трудовой пенсии и государственной поддержке формирования пенсионных накоплений». В программе могут участвовать все россияне, зарегистрированные в системе пенсионного страхования.

Негосударственные пенсионные фонды (НПФ) – некоммерческие финансовые организации, обеспечивающие финансовое содержание пенсионеров за счёт их добровольных вложений. Они занимаются обязательным пенсионным страхованием и негосударственным (дополнительным) пенсионным обеспечением. Негосударственные пенсионные фонды, осуществляя инвестирование пенсионных накоплений и резервов, позволяют гражданам (за счет добровольных личных взносов или взносов работодателей) по достижении пенсионного возраста увеличить размер собственной пенсии.

Накопительное страхование жизни. Это сочетание страхования жизни и здоровья человека с программой накопления, сохранения и увеличения капитала. Это система накопительных страховых взносов, позволяющая целенаправленно хранить и приумножать средства, а также застраховать себя и свою жизнь от непредвиденных обстоятельств.

Инструменты фондового рынка (рынка ценных бумаг). Участие населения в операциях с ценными бумагами, которые обращаются на фондовом рынке, может принимать две основные формы: прямое участие населения в операциях с ценными бумагами (с использованием брокерских услуг) и участие населения в паевых инвестиционных фондах.

По популярности среди населения различные инвестиционные инструменты значительно отличаются. На первых местах находятся инвестиции на банковские депозиты и в валюту. Так, на начало второго полугодия 2011 года в целом по российским банкам денежные депозиты, открытые на физических лиц, достигли 11,061 триллионов рублей, в Курской области – более 42 миллиардов рублей [8]. В программе государственного софинансирования пенсий на 1 марта 2012 года в целом по стране участвуют 7 000 000 человек, в Курской области – всего 13500 человек [9].

Негосударственную пенсию формируют лишь 6,4 миллиона россиян; при этом доля личного участия физических лиц составляет 18 % или 1 миллион 152 тысячи человек, остальная часть – участники корпоративных пенсионных программ. Накопительное страхование пока не пользуется популярностью среди российского населения. В инвестировании в акции, облигации и другие

инструменты фондового рынка через паевые инвестиционные фонды (ПИФы) принимает участие около 500 тысяч человек [10], индивидуально – 966199 [11] человек, в целом – 1% населения России.

Если рассматривать доступность инвестиционных инструментов для населения в Курской области, то необходимо отметить, что даже география расположения банков на территории области такова, что во всех районах области фактически отсутствует конкуренция по депозитным процентам по вкладам населения. Только в Курске ведет деятельность 27 банков, в Железногорске – 12, в Курчатове – 6, во Льгове и Щиграх – 2, в остальных – отделение Сбербанка или Россельхозбанка. Население, желающее разместить деньги на сберегательном депозите, вынуждено или сдавать деньги под низкие проценты в Сберегательный или Россельхозбанк, или, чтобы получить процент, который хотя бы покрывал инфляцию, ехать в Курск, где представлено множество банков, и проценты по депозитам в некоторых банках выше в 2-2.5 раза, чем у Сберегательного банка или Россельхозбанка. Во многих районах области всего 2-3 банковских отделения, расположенные в районных центрах, что для значительной части сельского населения делает труднодоступным получение банковских услуг. Таким образом, элементарное внесение денег на депозит требует больших затрат по времени, связанных с проездом к банковскому отделению.

Что касается других инвестиционных инструментов, то вклады на металлические счета возможны только в Курске и Железногорске; брокерские организации, управляющие компании, большинство страховых компаний располагаются только в Курске.

Таким образом, при большом разнообразии инвестиционных инструментов, большинство из них (брокерские услуги, обезличенные металлические счета, ПИФы) труднодоступны значительной части населения, а доступные услуги часто оказываются безальтернативными.

Список использованных источников: 1. Абалкин Л.И. Логика экономического роста. М.: Институт экономики РАН 2002 г. 2. Геронина, Н.Р. Инвестиционная активность населения: теория и практика управления. М.: Издательство «Палеотип». 2005. 3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ. 2002. 4. Ковалев В.В., Инвестиции, М.: ООО «ТК Велби». 2003. 5. Маршалл А. Принципы экономической науки М.: Прогресс. 1993 6. Риккардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Избранное: Пер. с англ. (Антология экономической мысли) Издательство: ООО "Издательство "Эксмо", 2007. 7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Издат. соц.-эк. лит-ры. 1962. 8. Данные по вкладам населения, Бюллетень банковской статистики №1, 2012, Центробанк РФ. URL:<http://www.cbr.ru/publ/BBS/Bbs1201r.pdf> (Дата обращения – 5 марта 2012 г). 9. Официальный сайт Пенсионного фонда Российской Федерации. http://www.pfrf.ru/financed_public_pension/ (Дата обращения – 5 марта 2012 г) 10. Данные по участникам паевых инвестиционных фондов, официальный сайт рейтингового агентства «Эксперт» URL:<http://www.raexpert.ru/researches/> (Дата обращения – 1 марта 2012 г) 11. Официальный сайт биржи ММВБ-PTC URL:http://www.micex.ru/markets/stock/members/member_clients (Дата обращения – 5 марта 2012 г)

ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕЖДУГОРОДНОЙ ТРАМВАЙНОЙ СЕТИ ВЕРХНЕСИЛЕЗСКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ

Трамвайная сеть Верхнесилезской агломерации по длине пути и занятой площади является самой большой в Польше и одной из самых больших в мире. Сегодня движение трамваем представлено в 12 городах агломерации (кроме того в городе Гливице находится только одна остановка и депо), общая площадь которых 863,6 км², а население 1 567 тыс. жителей (по состоянию на 31.12.2010 г.).

Пространственно трамвайную сеть Верхнесилезской агломерации можно разделить на две основных части. Более древней является западная, протяженностью 235,8 км, которая получила современные очертания ещё в XIX веке. В 1899 году междугородное движение электрических трамваев связывало территории современных городов Бытом, Гливице, Катовице, Пекары-Слёнске, Руда-Слёнска, Семяновице-Слёнске, Свентохловице, Хожув и Забже (Верхнесилезский угольный бассейн, тогда эта территория полностью принадлежала Германии). После 1921 года территории городов Катовице, Пекары-Слёнске, Руда-Слёнска, Семяновице-Слёнске, Свентохловице и Хожув перешли к Польше, и государственная польско-германская граница пересекла трамвайную сеть в пяти местах, где пассажиры проходили паспортный и таможенный контроль.

В 1928-29 гг. была запущена новая трамвайная сеть в городах Бендзин, Домброва-Гурнича, Сосновец и Челядзь (Домбровский угольный бассейн; до 1918 года был в составе Российской империи), которая в 1931 году маршрутом Катовице – Соснове физически была соединено с трамваями Верхней Силезии [1].

В 1945 году вся территория Верхнесилезской агломерации перешла к Польше и над трамвайной сетью установлено единое управление. В 50-х годах XX века велось интенсивное пространственное развитие трамвайной сети, одной из основных целей которой являлась интеграция исторически отдельных регионов расположенных на территории Верхнесилезского и Домьровского угольных бассейнов. Начато строительство маршрутов Бендзин – Гродзец – Войковице – Домбрувка-Велька – Бжезины-Слёнске – Бытом и Сосновец – Мысловице. В результате завершено строительство только второго маршрута, который был открыт в 1952-1958 гг. Еще одной целью развития трамвайной сети было улучшение сообщения между городами и пригородной зоной. На основе этого открыто маршрут Сосновец – Климонтув – Поромбка – Казимеж-Гурничы.

Переломным для городского транспорта Верхнесилезской агломерации является 1971 год, так как в этом году впервые трамваями перевезено меньше пассажиров, чем автобусным транспортом. Эта тенденция продолжается включительно до сегодняшнего дня. В том же году длина трамвайной сети составляла 338,1 км, в т.ч. 328,5 км в пассажирском движении [2]. Трамваи обслуживали 24 населенных пункта: 20 городов и 4 посёлка городского типа (рис. 1).

Рис. 1. Трамвайная сеть Верхнесилезской агломерации в 1971 году (построено автором по данным [2]).

В результате реформирования местной администрации в 1973-77 гг., часть малых городов и посёлков городского типа вошли в состав больших городов. Стоит отменить существенную роль пассажирских потоков трамвайного сообщения в этом процессе. Основная часть городов вдоль маршрута Сосновец – Казимеж-Гурничы стали районами города Сосновца.

В 1980-82 гг. проложено последний новый участок трамвайной сети на территории Верхнесилезской агломерации от центра города Сосновец в спальный район Загуже. В дальнейшем закрыто маршруты в северо-западной части сети (города Бытом, Забже и село Вешова) и городские маршруты в центре Гливиц.

В 1992 году, три года после введения рыночного хозяйства в Польше, трамвайная сеть длиной 372,6 км охватывала 15 городов. Стоит отметить значительные отличия в распределении протяженности трамвайной сети по городам. Самые длинные участки находились в Катовицах (62,2 км), Бытоме (53,1 км) и Сосновце (51,6 км), зато самые короткие в Семяновицах-Слёнских (1,5 км) и Пекарах-Слёнских (3,0 км). В такой форме сеть существовала до

2006 года, когда по финансовым причинам было закрыто движение на междугородных маршрутах Бытом – Пекары-Слёнске и Бендзин – Войковице.

Последние изменения в конфигурации трамвайной сети были введены в 2008 году, когда закрыли участок линии между городами Свентохловице и Бытом и в 2009 году, когда закрыли линии Хожув – Семяновице-Слёнске и Забже – Гливице. Хотя официально пути между Свентохловицами и Бытомом закрыто для ремонта, но были сняты только старые пути, а новые до сих пор не укладывали. На всех закрываемых в 2006-2009 гг. маршрутах вместо трамваев введено автобусное сообщение [3].

По состоянию на 01.06.2011 длина трамвайных путей на территории Верхнесилезской агломерации составляет 335,8 км, в т.ч. 312 км в пассажирском движении (рис. 2). Для сравнения, длина трамвайных путей Харькова 232,1 км, Киева – 249,6 км. Значительную часть сети составляют однопутные участки с разъездами (89,2 км), которые сильно влияют на пропускную способность маршрутов [4]. Например, на участке Сосновец – Мысловице максимально допускаемое количество поездов трамвайных поездов в одном направлении составляет 5 единиц в час, на участке Катовице – Мысловице – 4 единицы в час.

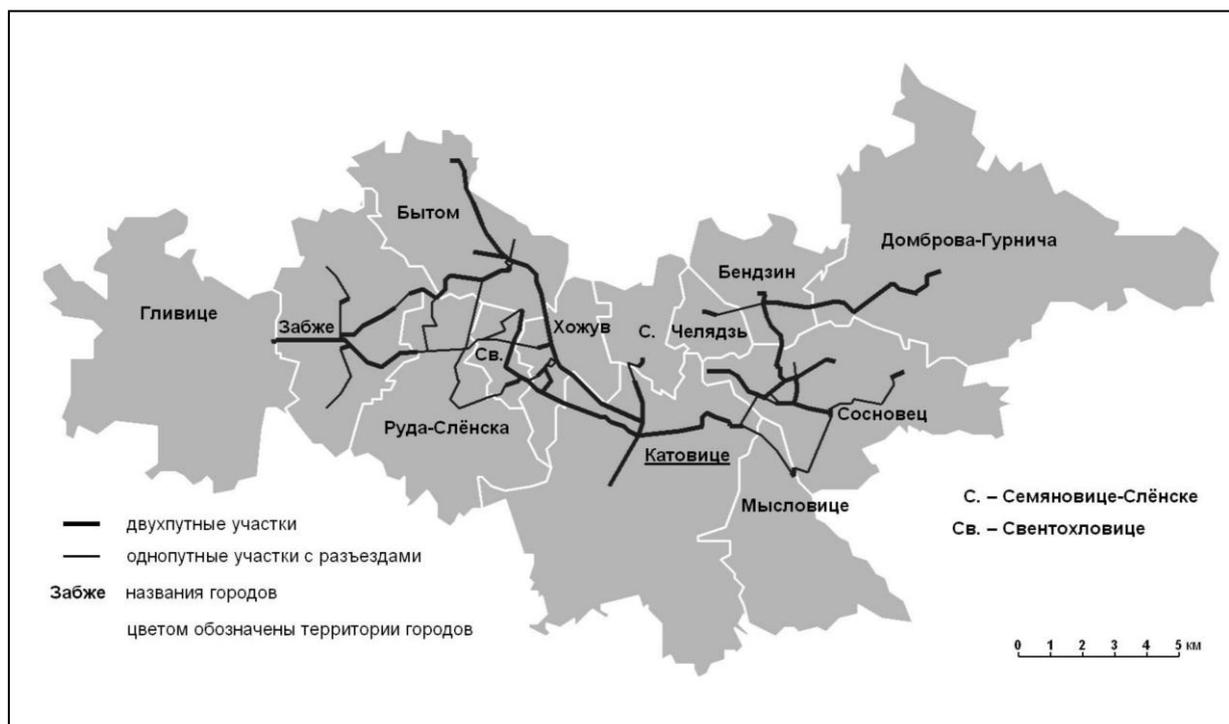

Рис. 2. Трамвайная сеть Верхнесилезской агломерации в 2011 году (построено автором).

За последние 40 лет трамвайное сообщение Верхнесилезской агломерации потеряло своё значение, хотя за этот период сеть достигла качественного прогресса. Например, сильно уменьшилась длина трамвайного пути без обособленного полотна (с 154,1 км в 1971 году до 84,5 км в 2011 году) и одновременно увеличилась длина линии с обособленным полотном (с 164,7 км

до 227,5 км), что влияет на рост скорости движения и привлекательности этого вида транспорта.

К сожалению, на данном этапе верхнесилезская трамвайная сеть находится в затруднительном положении. Городские виды транспорта испытывают большую конкуренцию со стороны автомобильного транспорта (особенно маршрутных такси), который является более маневренным. Так же существует проблема недостаточного финансирования городских видов транспорта (особенно трамвайного) местными органами власти, повреждения инфраструктуры в результате горных работ и постоянного уменьшения числа населения (потенциальных пассажиров). Как уже было обозначено, в двенадцати городах, обслуживаемых трамвайным транспортом, в 2010 году проживало 1 567 тыс. жителей, а в 1988 году их население составляло 1 797 тыс. Учитывая города, в которых трамвайное движение закрыто в 2006-2009 гг., число жителей в 1988 году составляло 2 089 тыс. [5]. Это означает, что демографический потенциал территории обслуживаемой трамвайным движением уменьшился в 1988-2010 гг. на 25 %.

Список использованных источников: 1. Soida K. *Komunikacja tramwajowa w aglomeracji katowickiej* / K. Soida – Katowice: PKT w Katowicach, Stapis, 1998. – 236 с.; 2. Klin S. *Konstrukcje nawierzchni tramwajowych stosowane na terenie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego* / S. Klin – Wrocław: Politechnika Wroclawska, 1972. – 42 с.; 3. Bojda K. *Likwidacja linii tramwajowych w konurbacji GOP w aspekcie rosnącego zatłoczenia na drogach* / *Technika transportu szynowego*, №12/2009; 4. *Tramwaje Śląskie S.A.* – <http://www.tram-silesia.pl/>; 5. *Główny Urząd Statystyczny w Warszawie* – <http://www.stat.gov.pl/>

УДК 911.3

Селецький В.П., Матвійчук А.М.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, доц. Романів А.С.
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
ім. акад. С.Дем'янчука*

ВПЛИВ ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ПОШИРЕНІСТЬ ТУБЕРКУЛЬОЗУ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Однією із загроз для здоров'я суспільства в останні десятиліття є епідемія туберкульозу. Значний вплив на розвиток та поширення цієї хвороби мають медичні, соціальні та екологічні чинники. Достатньо актуальним питанням є дослідження впливу на поширеність активного туберкульозу серед населення Рівненської області екологічних факторів.

Вивченням природних, медичних та демографічних чинників впливу на здоров'я населення займалися Барановський В.О., Гуцуляк В.М., Пащенко В.М., Романів О.Я., Шевчук Л.Т. Питання впливу екологічних факторів на здоров'я населення Рівненської області висвітлені в працях Волкової Л.А. та

Кушнірука Ю.С. Однак, територіальні особливості залежності рівня захворюваності туберкульозом населення області від еколого-географічних чинників розкрито недостатньо.

Метою дослідження є визначення територіальних закономірностей поширеності туберкульозу серед населення Рівненщини в залежності від екологічних чинників на внутрішньорегіональному рівні.

Несприятливі чинники зовнішнього середовища значною мірою впливають на захворюваність туберкульозом населення в Рівненській області.

У 2009 р. найбільший рівень захворюваності на туберкульоз в Рівненській області реєструвався в Володимирецькому, Дубровицькому, Сарненському, Костопільському, Гощанському, Рівненському, Дубенському та Здолбунівському районах (75-90 нових випадків / 100 тис. жителів) [1]. Саме в цих районах зафіксовані найвищі в області обсяги шкідливих викидів у атмосферу – від 2-4 до 17,7 тис. т (рис 1.) [2].

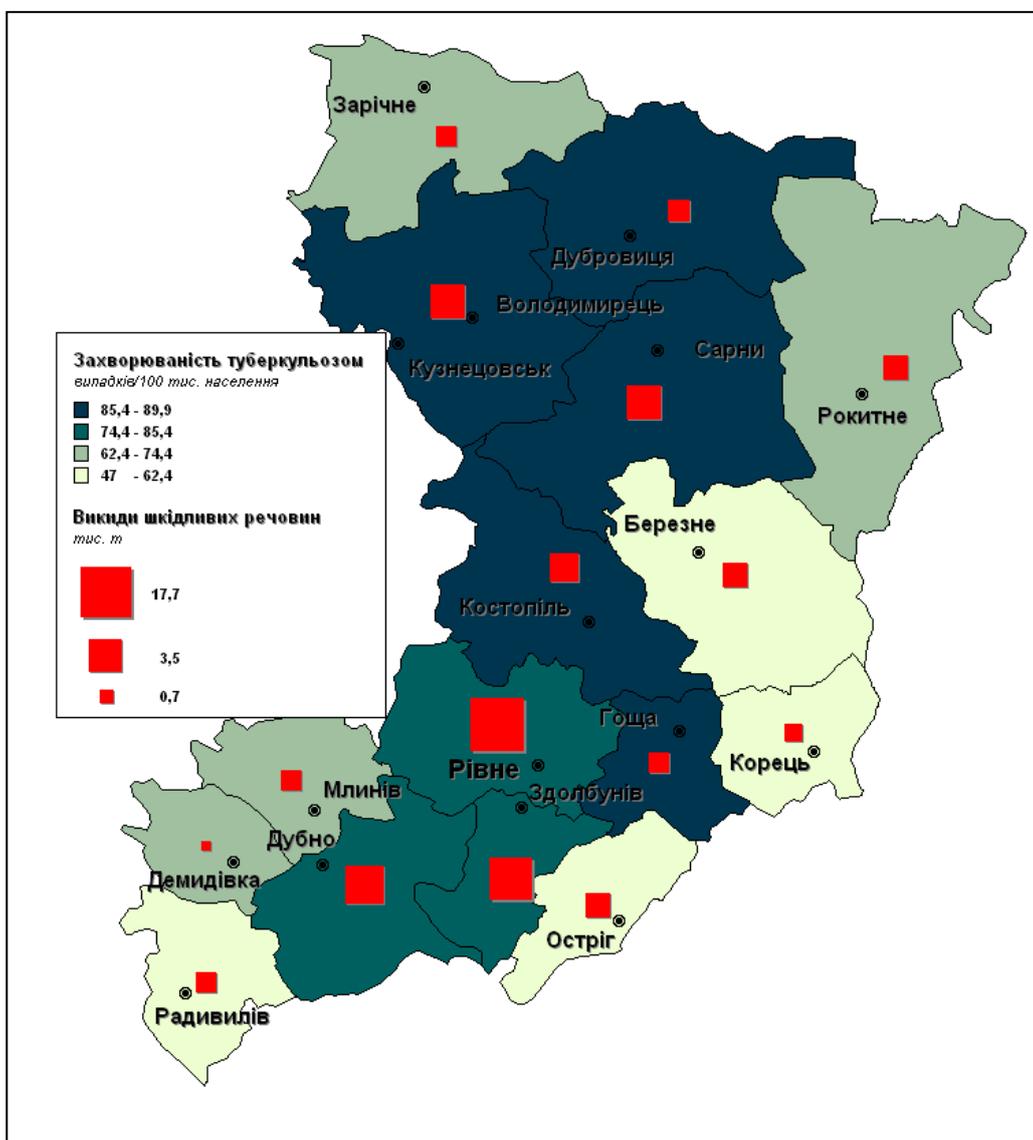

Рис. 1. Вплив викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря на рівень захворюваності активним туберкульозом населення Рівненської області (2009 р.)

В той же час у Демидівському, Радивилівському та Корецькому районах обсяги шкідливих викидів у повітря становлять всього 0,4-1,6 тис.т), а захворюваність населення активним туберкульозом становить 47-66 нових випадків на 100 тис. жителів [1, с.76].

Проаналізовано, також, вплив на захворюваність населення туберкульозом шкідливих викидів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення та від автотранспорту. Зрозуміло, що максимальні обсяги шкідливих викидів від стаціонарних джерел забруднення реєструються у найбільш економічно розвинених районах зі значною часткою промислових підприємств – Рівненському, Здолбунівському та Дубенському районах (1144-3550 т), дещо менші обсяги викидів у Костопільському районі (756 т).

Для цих районів характерні досить високі показники захворюваності населення активним туберкульозом (75-85 нових випадків / 100 тис. жителів). Можна зробити висновок, що на цих територіях вагомим фактором захворюваності на туберкульоз є стаціонарні джерела забруднення довкілля. В той же час у Гощанському, Володимирецькому, Сарненському та Дубровицькому адміністративних районах така тенденція не спостерігається.

Значно яскравіше проявляється вплив на поширеність туберкульозу в області шкідливих викидів автотранспорту. У 2009 році найбільші обсяги шкідливих викидів автотранспорту фіксувалися в Рівненському, Сарненському, Володимирецькому, Дубенському, Здолбунівському та Костопільському районах (2000-13 400 т), відповідно і рівень захворюваності туберкульозом тут становить 75-90 випадків / 100 тис. населення [2]. В той же час в Демидівському, Корецькому, Зарічненському та Млинівському районах шкідливі викиди автотранспорту в атмосферне повітря становлять 400-1 200 т, а кількість осіб, що вперше захворіли активним туберкульозом – 50-68 90 випадків / 100 тис. населення.

Як уже зазначалось, різні шкідливі речовини у різній мірі впливають на здоров'я та захворюваність туберкульозом населення Рівненської області. Найбільш небезпечні викиди оксиду вуглецю, оскільки саме ця речовина має значний вплив на розвиток туберкульозу бронхолегеневої системи. В 2009 році максимальні обсяги викидів оксиду вуглецю були зафіксовані в межах Рівненського району (11 122 т), досить високий рівень забрудненості характерний також для Дубенського, Сарненського, Володимирецького, Здолбунівського та Костопільського районів (1700-2700 т). Відповідно рівень захворюваності населення активним туберкульозом на цих територіях досить високий (75-90 випадків / 100 тис. населення).

У нашому дослідженні було проаналізовано взаємозв'язок між рівнем захворюваності населення Рівненщини туберкульозом та обсягами шкідливих викидів діоксиду азоту, діоксиду сірки, сажі на внутрішньообласному рівні. В більшості випадків прослідковується залежність рівня захворюваності населення активним туберкульозом та забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами.

Отже, порівняльний аналіз захворюваності населення Рівненської області активним туберкульозом та викидів шкідливих речовин у атмосферне повітря дозволяє виділити дві групи районів за цими показниками.

Для першої групи районів характерний високий рівень захворюваності (75-90 нових випадків / 100 тис. жителів) та хворобливості населення (140-250 хворих / 100 тис. жителів) активним туберкульозом. Переважно саме в цих районах спостерігаються найбільші обсяги забруднення атмосферного повітря оксидом вуглецю (1100-11100 т), діоксидом сірки (170-370 т), діоксидом азоту (300-2500 т), сажею (30-260 т). До цієї групи входять Рівненський, Здолбунівський, Дубенський, Гощанський, Костопільський, Сарненський, Дубровицький та Володимирецький райони.

До другої групи відноситься Зарічненський, Рокитнівський, Березнівський, Корецький, Острозький, Млинівський, Радивилівський та Демидівський райони. Для них характерні порівняно нижчі показники захворюваності (47-68 нових випадків / 100 тис. жителів) та хворобливості (110-170 хворих/100 тис. жителів) населення активним туберкульозом. Рівень забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами теж низький – 0,4-2,1 млн т. З них, зокрема, оксиду вуглецю – 300-1500 т, діоксиду сірки – 5-136 т, діоксиду азоту – 50-260 т, сажі – 6-140 т.

Список використаних джерел: 1.Збірник показників здоров'я населення та діяльності медичних закладів Рівненської області за 2008-2009 роки [Текст] / Уклад.: В.І. Височанський, П.П. Алексейчук . - Рівне : [б. и.], 2010. - 286 с. 2. Статистичний щорічник Рівненської області за 2009 рік /Заг. ред. Мороз Ю.В; відп. за вип. Стецюк Г.О. – Рівне: Головне управління статистики у Рівненській області, 2010. – 628 с.

УДК 911.3

Синиця Ю.П.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, доц. Кандиба Ю.І.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАНІЇ ТОВ СП «НІБУЛОН»

ТОВ СП «НІБУЛОН» за 20 років свого існування стало одним з найбільших національних інвесторів, лідерів аграрного ринку та експортером зерна. Компанія також інвестує значні кошти в економіку України.

Компанія «НІБУЛОН» є єдиною компанією-експортером, яка відкрито повідомляє на своєму сайті ціни на сільськогосподарську продукцію. Також вона контролює весь ланцюжок надходження сільгосппродукції від виробника до кінцевого споживача у світі.

Стратегічним напрямком діяльності ТОВ СП «НІБУЛОН» є торгівля власною та закуповуваною сільськогосподарською продукцією. Підприємство з

моменту свого створення поряд з виробничими програмами здійснювало свою торговельну діяльність [4].

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку країни, в умовах виходу з економічної кризи, гостро стоїть проблема розвитку агропромислового комплексу, експорту сільськогосподарської продукції за кордон.

ТОВ СП «НІБУЛОН» постійно розширює обсяги торгово-закупівельної діяльності та експорту. Завдяки створенню власного перевантажувального терміналу схема доставки зерна, насамперед від сільськогосподарських товаровиробників, значно спростилася. Початок експлуатації терміналу дозволив компанії навіть у неурожайні роки не скорочувати, а й розширити торгівельну діяльність у порівнянні з попередніми роками [2].

Визначальною рисою діяльності компанії ТОВ СП «НІБУЛОН» є те, що всю отриману сільськогосподарську продукцію експортує за кордон, і займає значну частку в експорті серед основних зернотрейдерів України [3]. Частка компанії ТОВ СП «НІБУЛОН» в українському експорті у 2010/2011 маркетинговому році (МР) становила 18%.

Компанія «НІБУЛОН» має тісні зовнішньоекономічні зв'язки з багатьма країнами світу, особливо з країнами Африки та Близького Сходу.

Аналізуючи географічну структуру експорту продукції компанії «НІБУЛОН» до окремих країн світу (рис.1), можна побачити, що найбільше пшениці в Україні закупають країни Азії та Африки (Саудівська Аравія – 281,7 тис. т або 26% від загальноукраїнського експорту компанії, Єгипет – 279,4 тис. т або 25%). Це пов'язано з дефіцитом продовольчих товарів на ринку цих країн, який зумовлений несприятливими природними умовами. Майже у 7 разів менше закупає Бенгладеш – 85,1 тис. т або 8% та Японія – 83,9 тис. т або 8%. Дещо менше своєї сільськогосподарської продукції компанія «НІБУЛОН» експортує до Франції (6%), Сирії (5%), Кенії (4%), Республіки Корея (4%).

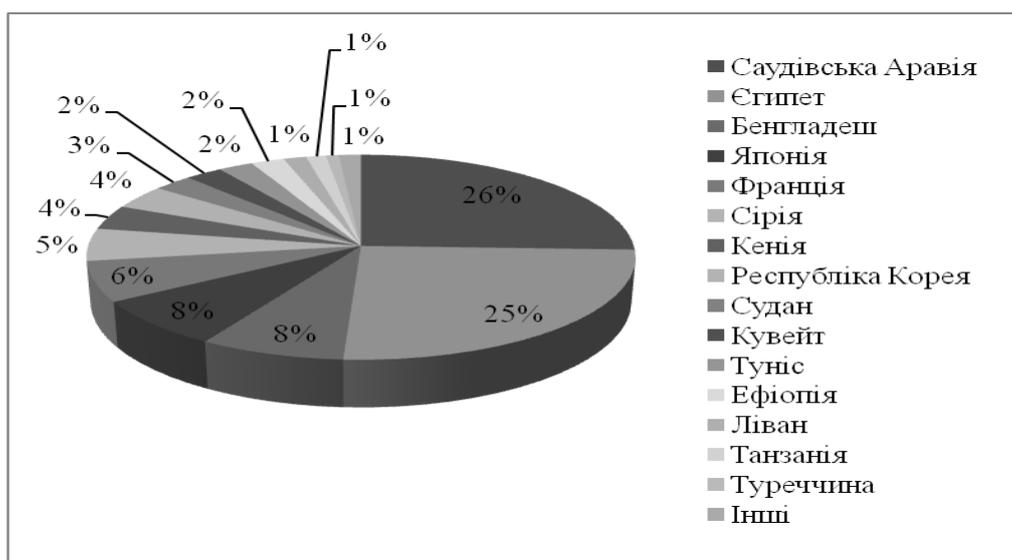

Рис. 1. Географічна структура експорту сільськогосподарської продукції компанії ТОВ СП «НІБУЛОН» у 2010/2011 маркетинговому році (побудовано автором за даними [1])

Аналізуючи товарну структуру експорту компанії (рис. 2) за той же період, можна виявити наступне: частка ТОВ СП «НІБУЛОН» в експорті української пшениці за країнами-імпортерами у 2010/2011 МР (червень 2011 включно) має досить цікаву структуру. 100% експорту українського зерна до Японії, Корейської Республіки, Судану, Уганди належить саме компанії ТОВ СП «НІБУЛОН». Частка експорту до Сирії становить більше половини – 57,9%, до Ефіопії – 47,8%, до Єгипту – 47,5%, Бенгладеш – 34,5%. Решта належить іншим українським компаніям, які також займаються торгівлею сільськогосподарської продукції.

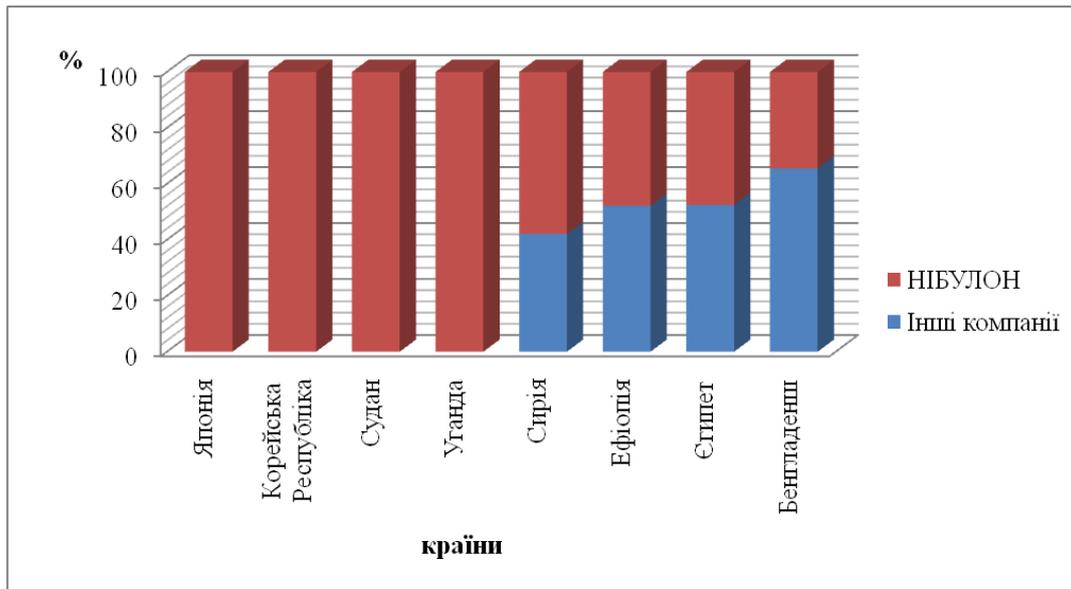

Рис. 2. Частка ТОВ СП «НІБУЛОН» в експорті української пшениці за країнами-імпортерами у 2010/2011 маркетинговому році (червень 2011 включно) (побудовано автором за даними [1])

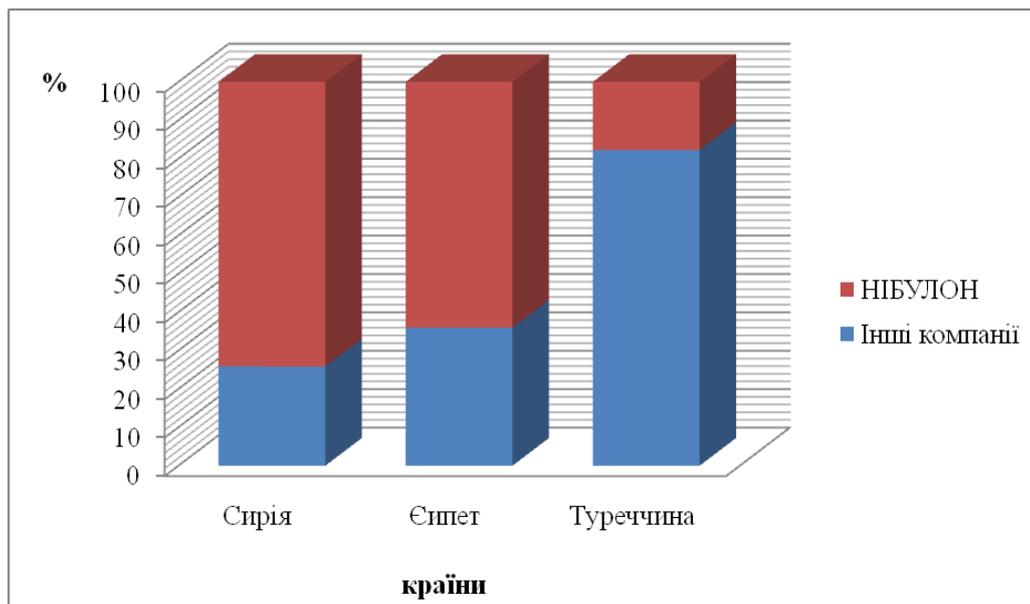

Рис. 3. Частка ТОВ СП «НІБУЛОН» в експорті української кукурудзи у 2010/2011 маркетинговому році (червень 2011 включно) (побудовано автором за даними [1])

Найбільшими імпортерами кукурудзи (рис. 3) є Сирія (частка компанії у загальноукраїнському експорті складає 74,1%), Єгипет (64%), Туреччина (17,7%). А до Японії (100% від загальноукраїнського експорту), Кувейту (39,9%), Саудівської Аравії (21,3%) компанія «НІБУЛОН» експортує ячмінь (рис. 4).

Таким чином, компанія «НІБУЛОН», маючи такі велику частку у структурі загальноукраїнського експорту сільськогосподарської продукції, посідає щорічно перші сходинки та робить значний внесок у розвиток сільського господарства в Україні.

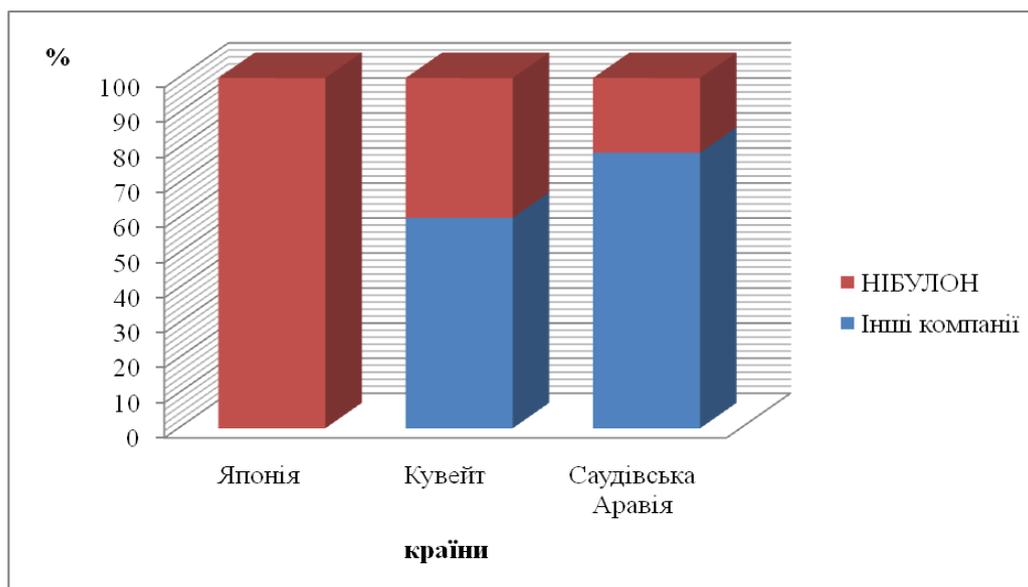

Рис. 4. Частка ТОВ СП «НІБУЛОН» в експорті українського ячменю в 2010/2011 маркетинговому році (червень 2011 включно)
(побудовано автором за даними [1])

Закупівля української продукції іншими державами перш за все зумовлена тим, що за відносно невисоку ціну український товар має добру якість. Співпраця компанії «НІБУЛОН» переважно з азіатськими країнами показує далекоглядність планів компанії, які пов'язані з виходом на нові ринки збуту продукції.

Список використаних джерел: 1. Офіційний сайт ТОВ СП «НІБУЛОН». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nibulon.com/r/main.php>. 2. Офіційний сайт «Yellow.com.ua». Каталог підприємств України. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://yellow.com.ua/companу>. 3. Офіційний сайт інтернет-агенства «Українські новини». - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://ukranews.com/uk/news/press>. 4. Офіційний сайт газети «Справа». - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://delo.ua/business/rejting-top-100-nibulon-stal-krupnejshej-agrokompaniej-ukrainy-167156/>

ДО ПИТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АПК

Агропромисловий комплекс України завжди був і залишається однією із основних ланок її господарського розвитку. Україна здавна виділялася як потужний виробник сільськогосподарської продукції, маючи значні переваги в територіальному поділі праці завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам, багатому землеробському досвіду, вигідному економіко-географічному розташуванню щодо ринків збуту. Після одержання незалежності Україна почала активно трансформувати своє господарство, в тому числі і АПК на ринкових засадах. Існує багато проблем різного характеру щодо особливостей розвитку АПК в регіональному розрізі, що й вимагає комплексного суспільно-географічного підходу в дослідженнях.

Метою даної роботи є дослідження методики вивчення АПК та його структури, визначення етапів розвитку агропромислового комплексу, та підходів до вивчення АПК України на даному етапі її розвитку.

В Україні накопичено значний науковий доробок в дослідженні АПК, який включає як теоретико-методичні положення, так і конкретні результати. У його створенні вагому роль відіграла академічна географічна наука, зокрема Інститут географії. З моменту його заснування дослідження процесів агропромислового комплексоутворення завжди були в числі пріоритетних. Це сприяло об'єднанню зусиль економіко-географів, розгортанню широко-масштабних досліджень агропромислового комплексоутворення. Очолив цей напрям, а по-суті започаткував наукову школу економіко-географічного вивчення АПК відомий вчений, фахівець у цій галузі акад. М. Паламарчук. У стінах Інституту географії в різні роки навчалися в аспірантурі, успішно захистили кандидатські чи докторські дисертації з агропромислової тематики, працювали і сформувалися як науковці з проблем дослідження розвитку, територіальної організації та картографування АПК Г. Балабанов, Є. Бітаєва, Б. Дасюк., І. Кавецький., Л. Ковтун., Т. Козаченко, Н. Корольова, С. Малюк, О. Мордвінов, В. Нагірна, І. Пушкар та ін.

Загальноприйнятим визначенням АПК є сукупність виробничо-взаємопов'язаних підприємств з вирощування, зберігання, заготівлі, транспортування, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також обслуговуючих та допоміжних підприємств та організацій (за М.М. Паламарчуком).

АПК за своїм складом та структурою значно відрізняється від інших міжгалузевих комплексів, зокрема тим, що головним засобом виробництва

є земля, на якій вирощується сільськогосподарська продукція та сировина для виробничого та невиробничого споживання [рис. 1]:

Рис. 1. Структура АПК

Також до складу АПК входять виробнича і соціальна інфраструктури. Це: транспорт, складське господарство, матеріально-технічне постачання, інженерні споруди, заклади заготівлі, зберігання сільськогосподарської продукції, інформаційного забезпечення, спеціалізованої торгівлі, комунально-житлового господарства, культурного та медичного обслуговування, а також наукові заклади та заклади підготовки кваліфікованих кадрів для забезпечення ефективного функціонування АПК.

Основним завдання АПК є забезпечення сільськогосподарського виробництва, і на цій основі – населення продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною, об'єднання зусиль усіх галузей комплексу для одержання високих кінцевих результатів. За розрахунками спеціалістів, наша країна щорічно може виробляти стільки продуктів харчування, що здатна була б прогодувати до 1 млрд. осіб. Потенціал АПК України практично безмежний. Але він нині майже не реалізується [2].

За виробничою ознакою АПК поділяється на продовольчий і непродовольчий комплекс. Продовольчий комплекс – це сукупність галузей, пов'язаних з виробництвом продуктів харчування рослинного і тваринного походження. До складу цього комплексу входять зернопродуктивний, картоплепродуктовий, цукробуряковий, плодоовочеконсервний, виноградно-виноробний, м'ясний, молочний, олійно-жировий підкомплекси та певні інфраструктурні галузі [2]. Крім того, до продовольчого комплексу (ПК) входять

виробництва, що технологічно не належать до сільського господарства. Це – виробництво солі, мінеральних вод, вилов риби та ін. До непродовольчого комплексу належать галузі, пов'язані з виробництвом товарів широкого вжитку із сировини рослинного і тваринного походження; галузі легкої промисловості, насамперед ті, які займаються первинною переробкою сільськогосподарської сировини. Ці комплекси, в свою чергу, залежно від виду сировини, що використовується, поділяються на рослинницькі і тваринницькі підкомплекси.

Формування АПК відбувається внаслідок взаємодії природно-ресурсних і матеріально-технічних компонентів під впливом соціально-економічних, екологічних, геоінформаційних чинників.

Головне завдання суспільно-географічних досліджень АПК – виявити рівень його розвитку, напрямки спеціалізації і форми територіального зосередження виробництва залежно від можливостей природно-ресурсного потенціалу, стану макроекономіки, споживчого попиту населення. Важливим є врахування кон'юнктури внутрішнього і зовнішніх продовольчих ринків, екологічного стану навколишнього середовища, зокрема земельних ресурсів. Багатогранність та комплексний характер розвитку АПК визначають сутність суспільно-географічних досліджень. Насамперед це:

- розробка теоретичних засад та методичних принципів дослідження АПК;
- визначення конкурентних переваг території щодо розвитку сільського господарства та формування АПК, аналіз природно-географічних, соціально-економічних, інституційно-організаційних чинників його розвитку;
- виявлення структури, спеціалізації і територіальної організації АПК та тенденцій їх змін в умовах ринкової системи господарювання;
- оцінка стану продовольчого ринку та експортного потенціалу держави;
- обґрунтування із суспільно-географічних позицій стратегічних напрямків розвитку АПК, визначення його ролі в територіальному поділі праці та основних напрямків зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері;
- виявлення різних типів АПК за спеціалізацією, зональними особливостями, а також з урахуванням системи розселення та рівня урбанізованості регіонів, їх економіко-географічного та геополітичного розташування тощо.

Основи вивчення АПК України були закладені ще в період Радянської України. В цей період АПК визначають як наукову категорію із економіко-географічних позицій. Предмет досліджень АПК був пов'язаний з проблемами розвитку аграрної сфери, наукові напрямки визначалися з урахуванням нагальних проблем економіки та управління господарством.

Теоретико-методичні основи вивчення АПК були закладені у 70-х рр. ХХ ст. Галузеві дослідження, аналітичні розробки в секторі географії з питань розвитку і розміщення сільського господарства та переробної промисловості, поєднувалися з регіональними комплексами (економічними районами та областями). Починаючи з другої половини 80-х рр. ХХ ст. поглиблюється вивчення регіональних, особливо обласних, приміських та інтегральних комплексів АПК. Вони досліджуються з позицій виявлення в їх межах

територіальних систем, велика увага приділяється сільськогосподарській ланці АПК, формуванню та взаємодії сировинних зон переробних підприємств, а також вивченню екологічних проблем функціонування АПК.

Здобуття Україною незалежності значно вплинуло на зміст, специфіку та напрямки наукових досліджень агропромислових комплексів. Саме ці зміни в геополітичному становищі країни в цілому, зумовили різні наукові підходи до вивчення АПК. В сучасних умовах використовуються такі підходи: ресурсний, технологічний, агробізнесовий, ринковий, екологічний, територіальний та інші.

Ресурсний напрям почав розвиватися ще в радянський період і модифікувався в умовах незалежності України. Вчені вивчають об'єктивні умови підвищення економічної ефективності сільськогосподарської ланки АПК через оцінку аграрного потенціалу (В. Руденко, А. Харенко, М. Смушак та ін.). Технологічний напрям виник ще у перші роки дослідження АПК. Він базується на теорії агропромислових циклів, які лежать в основі формування міжгалузевих комплексів. Технологічний підхід широко використовують в дослідженнях М. Пістуна, В. Нагірної, В. Балабанова, С. Іщука, М. Влах, І. Пушкара, Л. Заєць. Агробізнесовий підхід досліджує взаємозв'язок сільського господарства і переробної промисловості. Він сформувався наприкінці ХХ століття. Цей підхід впровадили в наукову сферу В. Семенов, І. Сіваченко, В. Федоряка, І. Ранця та інші географи і економісти України. Ринковий підхід з'явився в суспільно-географічних дослідженнях в останні роки, з переходом України на ринкові відносини в організації виробництва і споживання продукції із сільськогосподарської сировини. Цю ідею обґрунтовує в концепції розвитку АПК В. Нагірна. В умовах ринку більший акцент робиться не на умови виробництва сировини, а на реалізацію готової продукції, на яку впливають попит і пропозиція. В цьому може проявлятися закономірність формування спеціалізованих продовольчих ринків, які, як правило, мають територіальний характер.

Слід відзначити, що в сучасній науковій літературі висвітлюються різні підходи до вивчення АПК, але для окремих з них ще недостатньо опрацьована наукова та методична база, в інших переплітаються наукові підходи і навіть важко виділити найважливіший. Аналіз показав, що кожен з представлених підходів має своє раціональне зерно і має повне право на наукове життя. Враховуючи важливість АПК в сучасних умовах розвитку України, вимагають подальших суспільно-географічних досліджень питання регіональних особливостей галузей спеціалізації АПК, місце і роль його СОТ тощо. Це, в свою чергу, вимагає подальшого розвитку теорії та методики суспільно-географічного дослідження.

Список використаних джерел: 1. Територіальна організація агропромислових комплексів – К.: Наук. думка, 1984. – С. 8; 2. Пістун М. Д. Географія агропромислових комплексів : Навч. посібник для вузів : / М. Д. Пістун, В. О. Гуцал, Н. І. Провотар . - К.: Либідь, 1997 . – 198 с.; 3. Пушкар І. Сучасні підходи до суспільно-географічного вивчення агропромислових комплексів // Історія української географії. Частина І: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. – Тернопіль: 2007. – С. 133-134.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Луганська область має значний економічний потенціал і входить у п'ятірку найбільш розвинутих промислових регіонів України. Частка області в загальноукраїнському обсязі валової доданої вартості складає 4,5 %. На її території зосереджено близько 4,6 % основних фондів України та реалізується 5 % трудових ресурсів.

Вигідне географічне положення, близькість до джерел сировини і ринків збуту продукції, багатогалузева промисловість, розвинена мережа транспортних комунікацій, висока густота населення додають Луганській області незаперечні переваги соціально-економічного розвитку перед іншими регіонами країни [4].

За підсумками 2011 року виробництво промислової продукції склало 93,52 млрд. грн., а у 2010 році цей показник був на рівні 71,57 млрд. грн., що на 21,95 млрд. грн. більше. За цим показником область стабільно посідає 3 місце серед регіонів України.

У галузевій структурі реалізованої промислової продукції Луганській області машинобудування займає – 37 %. Враховуючи спеціалізацію та особливості розвитку машинобудівних підприємств у Луганській області сформувалися три великі машинобудівні вузли:

1) Луганський машинобудівний вузол включає в себе Луганськ, Краснодон, Свердловськ. Цей вузол має повну галузеву номенклатуру машинобудівних підприємств: підприємства важкого машинобудування (ВАТ ДХК «Луганськтепловоз», ЗАТ «Луганський машинобудівний завод ім. Пархоменко» та ін.), середнього машинобудування (Луганський автозбірочний завод «Горизонт», «Донець» та ін.), загального машинобудування (ЗАТ «Краснодонський завод «Автоагрегат», ВАТ «Свердловський машинобудівний завод» та ін.) і точного машинобудування (ПАО «Луганський електроапаратний завод»).

2) Алчевсько-Стаханівський машинобудівний вузол включає в себе Алчевськ, Брянка, Стаханов, Кіровськ, Первомайськ). Цей вузол визначають підприємства важкого машинобудування (ВАТ «Стахановський вагобудівний завод», ВАТ «ККЗ Центрокуз», ЗАТ «Первомайський механічний завод», ВАТ «Брянківський завод бурового обладнання») і також ВАТ «Алчевський металургійний комбінат, який є сировинною базою для машинобудування Луганської області.

3) Лисичансько-Рубіжансько-Сєверодонецький машинобудівний вузол включає в себе Лисичанськ, Рубіжне, Сєверодонецьк. Цей вузол визначають

підприємства важкого машинобудування (ЗАТ «Лисичанський машинобудівний завод», РКХЗ «Зоря» та ін.) [2].

Обсяги реалізації машинобудівної промисловості Луганської області у 2011 році склали 4,56 млрд. грн. Найбільші обсяги реалізації машинобудівної промисловості спостерігалися у таких містах: Стаханов, Северодонецьк, Лисичанськ, Первомайськ та Свердловськ (рис. 1) [3].

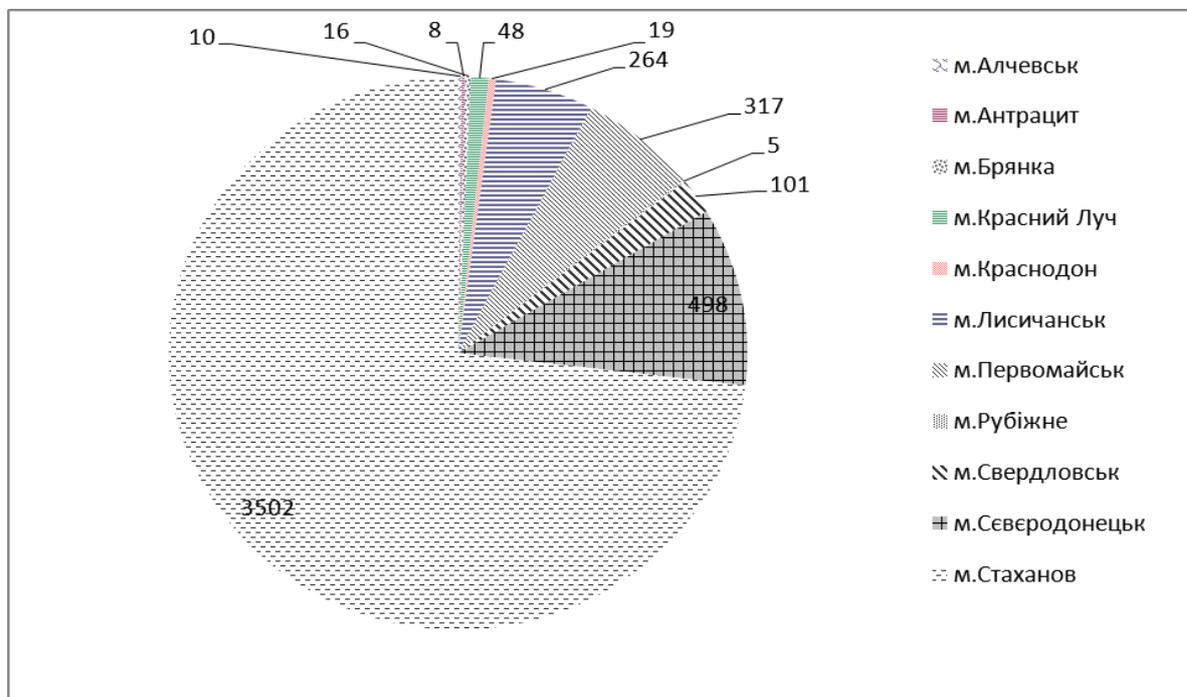

Рис.1. Обсяги реалізації продукції машинобудівної промисловості Луганської області по містах у 2011 році, млн. грн. (побудовано автором за даними [3])

Враховуючи сучасні особливості функціонування економічної системи сучасний машинобудівний комплекс Луганської області має ряд проблем, які безпосередньо пов'язані зі стратегією соціально-економічного розвитку як регіону так країни в цілому.

Слід звернути увагу на удосконалення структури машинобудівного виробництва, розширення асортименту продукції, модернізацію і реконструкцію підприємств машинобудування враховуючи екологічні нормативи тощо[1].

Зусилля науковців та місцевих органів державної влади повинні концентруватися на введенні дієвих стимулів щодо створення робочих місць у галузі машинобудування, створення ефективної зайнятості в процесі реструктуризації підприємств, підвищення гнучкості ринку праці в секторі машинобудівного комплексу.

Список використаних джерел: 1. Арапова О. А. Луганищина – край турботи та надії. Луганське Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Луганській області, 2007. - 138с. 2. Офіційний сайт Луганської обласної державної адміністрації. Режим доступу: <http://loga.gov.ua>. 3. Офіційний сайт головного управління статистики у Луганській області. Режим доступу: <http://www.lugastat.lg.ua>. 4. Ткаченко В.Г. Історія міст і сіл Луганської області. – К.: 1968.- 939с.

МІСЦЕ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СТРУКТУРІ ПОКАЗНИКІВ ОПЛАТИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Існує необхідність у дослідженнях доходів населення як важливого фактору, який визначає добробут населення, рівень та якість життя індивіда. Заробітна плата – значущий сектор структури доходів населення, тому він потребує детального розглядання з точки зору суспільної географії.

Метою даного дослідження є визначення місця Харківського регіону у структурі загальноукраїнських показників оплати праці населення та виявити причини їх відмінності. Розгляду питання диференціації заробітних плат населення України присвячені роботи економістів В. Близнюк, Д. Богині, Н. Бондарчука, В. Дієсперова, А. Колота, Г. Кулікова, О. Кустовської, С. Цимбалюк та ряду інших українських вчених.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що питання оплати праці населення Харківської області є недостатньо вивченим у науковій літературі. В той же час, воно є актуальним, оскільки заробітні плати займають найбільшу частку в структурі доходів населення Харківської області та становлять 43%. Це робить цей сектор доходів населення найбільш важливим, оскільки за нинішніх умов він визначає рівень життя населення регіону.

Рис. 1. Динаміка обсягів середньомісячних заробітних плат населення України та Харківської області у порівнянні в 1995-2010 рр. (Побудовано за даними Головного управління статистики в Харківській області [1, 2])

Нами було досліджено динаміку зростання середньомісячних заробітних плат населення України та Харківської області з 1995 по 2010 роки. За;

досліджуваний період і зарплати населення України зросли в 30,6 рази Харківської області – в 28,6 разів. Таким чином, темпи зростання середньомісячних зарплат в Харківській області порівняно з загальноукраїнськими показниками сповільнюються. Це можна спостерігати також, порівнюючи середньомісячні заробітні плати в Україні та Харківській області в окремі роки. З 1995-2003 роки рівень заробітної плати Харківської області майже дорівнював загальноукраїнським показникам, з 2004 року стала відчуватися помітна різниця між показниками оплати праці в харківській області та загальноукраїнськими показниками. В 2010 році середньомісячний показник заробітної плати в Харківській області (2 060 грн.) складав 92% від загального по Україні (2 239 грн.).

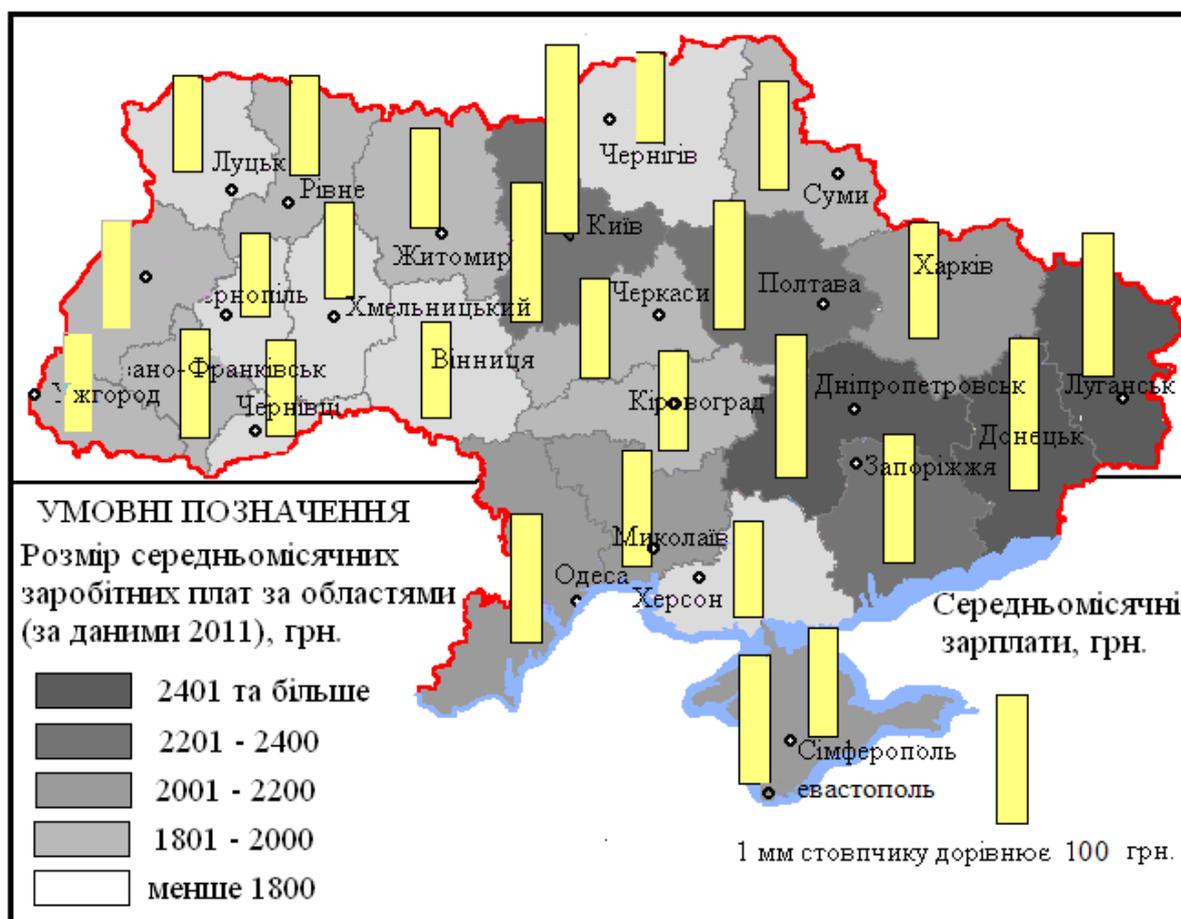

Рис. 2. Карта регіональної диференціації рівня середньомісячної заробітної плати населення України на січень 2011 року (побудовано за даними Державного комітету статистики України [2])

За рівнем середньомісячних заробітних плат серед регіонів України (рис.2) Харківська область має показники, вищі за середні по регіонах і попадає в групу 2001-2200 грн. (на січень 2011 року).

Харківська область не є виключенням із загальної тенденції, за якою регіони східної України мають вищі середні показники у порівнянні до західних. В той же час, більшість східних областей мають середньомісячні заробітні плати вище 2201 грн., тому Харківська область є аутсайдером

у східній Україні. Це зумовлене тим, що Харківська область відстає від решти областей Східної України за рівнем економічного зростання.

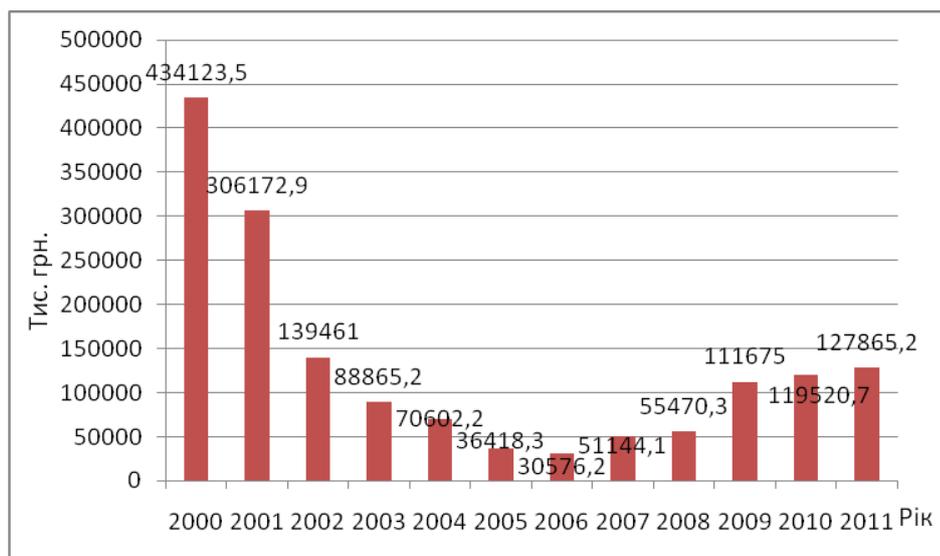

Рис. 3. Динаміка заборгованості з виплат заробітних плат населенню Харківської області в 2000-2011 рр. (Побудовано за даними Головного управління статистики в Харківській області [1])

Заборгованість з виплат заробітних плат в області склала в 2011 році 127865,2 тис. грн. на рис. 3 представлена динаміка обсягів заборгованості з її виплати у 2000-2011 рр. З 2000 до 2006 року цей показник зменшився (з 434123,5) та досяг свого мінімуму – 30 576,2 тис. грн. (в 14 разів). Особливо швидкими темпами він зменшився в 2000-2002 роках. Це говорить про стабілізацію економічної ситуації в області та відносну стабільність функціонування державних та приватних підприємств, що дозволило усталити виплати заробітних плат працівникам та виплати боргу за попередні роки.

З 2007 року і до тепер заборгованість зі виплати заробітної плати продовжує зростати, хоча й сповільненими темпами. Головною з причин цього є економічна криза 2008-2009 року, наслідки якої ще не повністю ліквідовані, і, відповідно, не всі підприємства повернулись до стабільного функціонування (не вийшли на рівень отримання прибутку або не погасили свої борги банкам та іншим установам), і не можуть розрахуватись із працівниками.

В 2011 році Харківська область опинилась серед групи регіонів, в яких заборгованість з виплати заробітної плати продовжує зростати (рис.4). На 1 січня 2011 року вона становила 127865,2 тис. грн.. Таким чином, на фоні більшості регіонів України, Харківська область знаходиться в числі аутсайдерів (на рівні з промислово розвинутими Донецькою та Луганською областями, а також Львівською та депресивними Миколаївською, Херсонською, Закарпатською, Вінницькою областями) і потребує заходів щодо подолання цих негативних тенденцій. Харківська область також входить до числа лідерів за абсолютними показниками заборгованості з виплати заробітної плати, до числа яких належать також Донецька, Луганська, Львівська області, Автономна Республіка Крим та місто Київ. Оскільки більшість з перерахованих регіонів

є економічно розвинутими, то пояснити таку тенденцію можна тим, що саме ці регіони найбільше постраждали під час економічної кризи та досі відчувають її наслідки, з чим і пов'язані проблеми з виплатою заробітних плат.

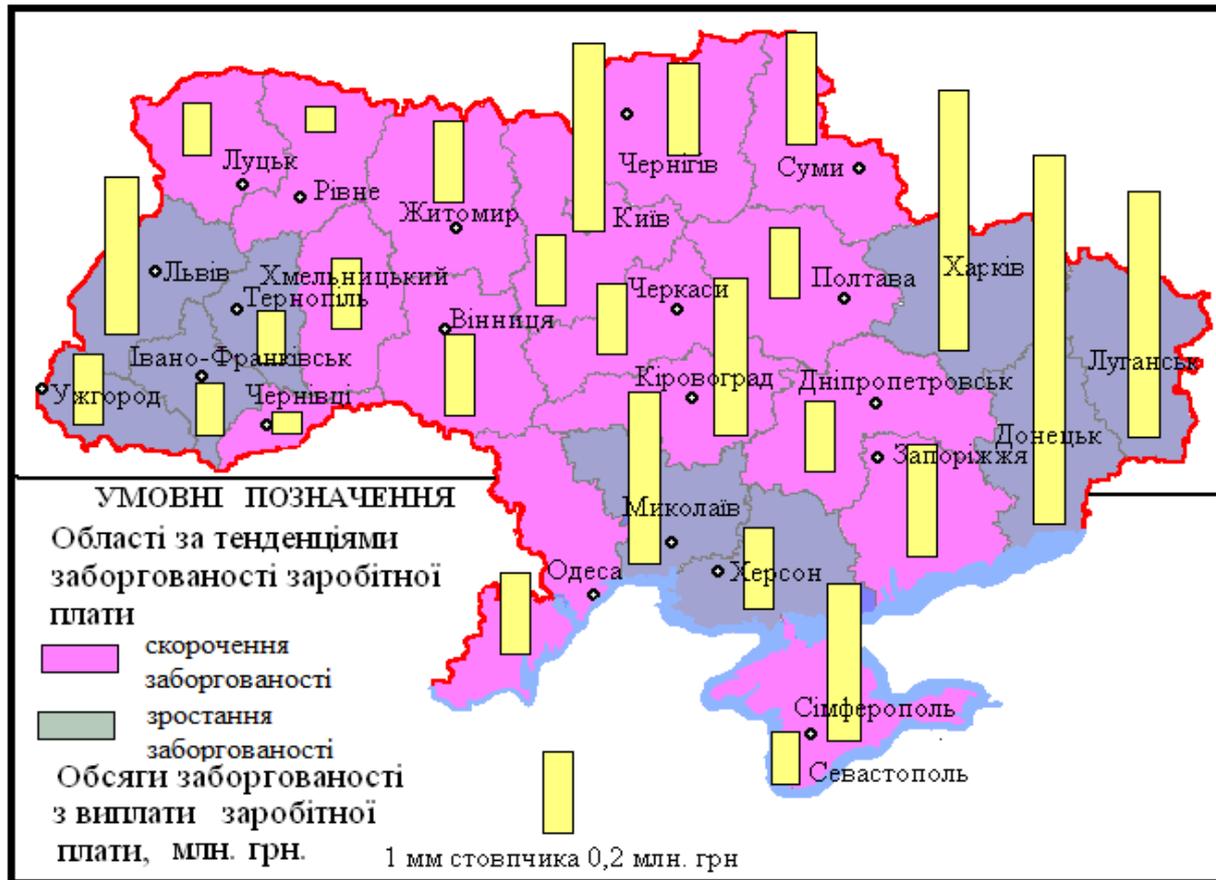

Рис. 4. Регіональна диференціація рівня заборгованості з виплати заробітних плат населенню України за 2011 рік (Побудовано за даними Державного комітету статистики України [2])

Таким чином, існує ряд проблем, пов'язаних з оплатою праці населення Харківської області. Розміри середньомісячної заробітної плати в області є вищими за середньоукраїнські, але серед більшості регіонів східної України Харківська область значно відстає за цим показником. Також проблемою є зростання заборгованості з виплати заробітної плати та поступове відставання Харківської області від середньоукраїнських темпів її зростання. Все це свідчить про те, що економічна ситуація та рівень життя в регіоні має тенденцію до погіршення.

Список використаних джерел: 1. Головне управління статистики у Харківській області. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>. 2. Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 3. Дієсперов В. Оплата праці як похідна від її продуктивності і доходності і/В.Дієсперов // Україна: аспекти праці. - 2008. - №7. - С.32-37. 4. Кустовська О.В. Статистичний аналіз регіональної диференціації оплати праці в Україні/ О.В. Кустовська // Демографія та соціальна економіка. - 2010. - 2 (14). - С.149-159. 5. Цимбалюк С. Диференціація заробітної плати: види, чинники, сучасний стан в Україні/ С.Цимбалюк //Україна //аспекти праці - 2009. - №4. - С.16-22.

НАПРЯМКИ ВИКОРИСТАННЯ ДЗЗ У СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Дистанційні методи дослідження Землі (ДЗЗ) набувають все більшого значення у сучасному світі інформаційних технологій. ДЗЗ – це метод вимірювання властивостей об'єктів на земній поверхні, для якого використовуються дані отримані за допомоги повітряних літальних апаратів та штучних супутників Землі [4]. Сучасні методи ДЗЗ використовуються у вирішенні управлінських завдань різного масштабу – від світового до регіонального та локального. Застосування космічних знімків у сукупності з геоінформаційними системами (ГІС) мінімізує часові та фінансові витрати, дозволяє просторово досліджувати різні фактори (географічні, геологічні, антропогенні) та будувати практично необмежену кількість варіантів тематичних та прогнозних карт. Загалом дані ДЗЗ є першоосною для створення ГІС, що дозволяють візуалізувати геопросторову інформацію [6].

Методи ДЗЗ здебільшого використовують у фізико-географічних, геологічних та екологічних дослідженнях, зокрема: при аналізі забруднення води та ґрунтів, геологорозвідувальних роботах, фізико-географічному, геологічному та екологічному картографуванні тощо. Космічні знімки використовуються у багатьох соціально-економічних напрямках, таких як регіональна економіка, будівництво, промисловість, транспорт і зв'язок, сільське господарство, сфера послуг тощо. Збільшується необхідність застосування ДЗЗ у суспільно-географічних дослідженнях, адже заходи керування і управління мають базуватися на теоретичних та практичних наукових здобутках. Дослідження такого характеру активно проводяться російськими вченими [2, 3], адже вони мають кращу матеріально-технічну і наукову базу. В українській суспільно-географічній науці такі дослідження ще не знайшли достатньо широкого розповсюдження. Тому, залишається актуальним визначення напрямків використання дистанційних методів у суспільно-географічних дослідженнях.

Метою роботи є висвітлення основних напрямків використання дистанційних методів досліджень, завданням роботи є виявлення особливостей використання дистанційних методів у суспільно-географічних дослідженнях.

Серед головних напрямків використання ДЗЗ у соціально-економічних і суспільно-географічних дослідженнях (рис. 1), які на сьогодні найбільш затребувані, можна відзначити міське управління, транспорт та телекомунікаційні системи, сільське господарство, керування у надзвичайних ситуаціях. Розглянемо кожен із них детально.

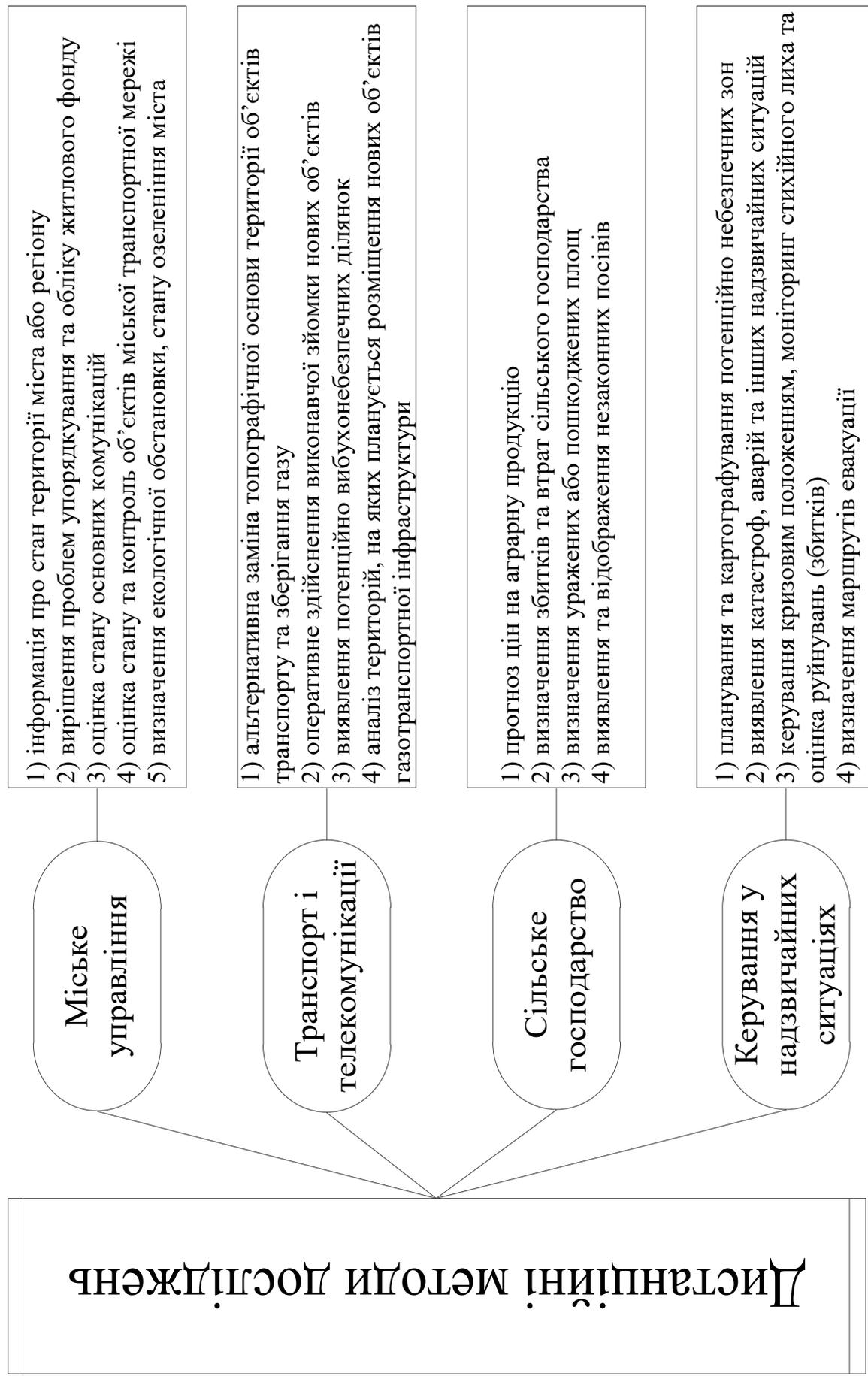

Рис. 1. Напрямки використання ДЗЗ

1. Міське управління. Під ним розуміють систему керування територією певного міста та об'єктами, що на ній знаходяться, органами місцевого самоврядування, які мають виконавчу владу. Отже, у цих державних установах є необхідність вирішення господарських питань регіонального (в межах міста) та локального (в окремих адміністративних районах міста) масштабу. За допомогою дистанційних методів можна проводити моніторинг розвитку міської інфраструктури, її інвентаризацію та планування подальшого розвитку території міста або регіону [6]. Моніторинг розвитку та інвентаризація міської інфраструктури дозволяють виконувати ряд першочергових завдань (рис. 1). Також за допомоги даних ДЗЗ можна планувати напрями розширення та розвитку міста, зокрема побудова нових, реконструкція або модернізація існуючих транспортних магістралей, спираючись на дані про їхню завантаженість; визначення перспективних для забудови ділянок; визначення перспектив озеленення чи очищення території від забруднень різного характеру. Отже, дистанційні методи можуть ефективно використовуватися у системі керування містом задля вирішення його господарських проблем.

2. Транспорт та телекомунікаційні мережі. Транспорт – одна з найбільших галузей матеріального виробництва, яка забезпечує виробничі і невиробничі потреби господарства і населення країни у всіх видах перевезень [1]. Телекомунікаційні мережі – це система технічних засобів, за рахунок якої відбуваються телекомунікації – передача та прийом різноманітної інформації (звуку, зображень, даних, тексту) на відстані за допомоги різних електромагнітних систем (кабельних та оптоволоконних каналів, радіоканалів та інших дротових та бездротових каналів зв'язку [5]. Сукупність елементів транспорту або телекомунікації разом утворюють відповідну мережу, що об'єднує наведені компоненти.

Космічні знімки використовуються для проектування, оцінки стану інфраструктури транспортних та телекомунікаційних мереж, таких як: автомобільні та залізничні магістралі, аеропорти, магістральні трубопроводи, дротовий та бездротовий зв'язок. За допомогою дистанційних методів є можливість оцінювати стан магістральної інфраструктури та виявляти наявні дефекти, визначати завантаженість магістралей у реальному часі, виявляти затори та швидко створювати альтернативні об'їзні маршрути. Також є можливість оцінки стану злітно-посадочної смуги аеропорту, регулювання руху повітряних суден, що прибувають або відбувають до неї. Найбільш широко космічну зйомку використовують підприємства транспортно-енергетичного комплексу, в першу чергу ті, що займаються трубопровідним транспортом вуглеводнів [6]. Адже ці підприємства мають протяжні траси трубопроводів (декілька тисяч кілометрів), для яких дистанційні методи є найбільш оперативними і дозволяють виконувати важливі завдання (рис. 1). Космічні знімки з високою роздільною здатністю використовуються для: планування коридорів радіозв'язку, оцінки використання мережі, планування дій з розвитку мережі. Складання схеми розміщення та розвитку дротів для наземних кабельних ліній зв'язку, визначення районів подальшого розвитку мережевих дротів. Визначення максимально ефективного розміщення базової станції,

антени для бездротового зв'язку, складання схеми зони покриття та рівня сигналу [7] тощо. Отже, дистанційні методи можуть ефективно використовуватися у галузі транспорту та телекомунікації заради вирішення питань їх експлуатації та розвитку.

3. Сільське господарство – провідна ланка агропромислового комплексу, тобто сукупності взаємозалежних галузей народного господарства, об'єднаних своєю цільовою функцією (забезпечення населення продуктами харчування і предметами народного споживання сільськогосподарського походження), які розвиваються відповідно з конкретними природними і соціально-географічними особливостями території [1]. Методи ДЗЗ широко використовуються у агропромисловому комплексі багатьох країн світу. Мультиспектральні космічні знімки, що мають велику роздільну здатність, використовуються для обліку та інвентаризації посівних площ, визначення стану посівів та ґрунтів, оцінки кількості та якості майбутнього врожаю. У глобальному масштабі це дозволяє складати прогноз цін на аграрну продукцію та проводити найбільш вигідну економічну політику у цьому напрямку [6]. Зокрема дані дистанційного зондування Землі можна використовувати для визначення збитків та втрат, визначення незаконних посівів (рис. 1). Супутникові знімки з високою роздільною здатністю дозволяють розрізнити окремі об'єкти, такі як дерева, споруди, транспортні засоби тощо. Тому методи дистанційного зондування Землі використовуються у лісовому кадастрі, інвентаризації лісу та визначенні експлуатаційної якості дерев, у підготовці опису лісоматеріалу, що дозволяє вести більш ефективне управління лісним господарством [6]. Отже, дистанційні методи можуть ефективно використовуватися у сільськогосподарській галузі та лісовому господарстві національної економіки.

4. Керування у надзвичайних ситуаціях. Надзвичайні ситуації – це порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, природного або техногенного характеру, що призвели або можуть призвести до людських та матеріальних втрат. Дистанційні методи дозволяють на принципово новому рівні підійти до вирішення задач виявлення надзвичайних ситуацій та явищ, що призводять до них, а також оцінити наслідки цих явищ (рис. 1). Окрім цього, супутникові зображення високої якості високоефективні та корисні у вирішенні завдань відновлюваної фази циклу керування надзвичайним станом, а конкретно для цілей розвідки та контролю над проведенням відновлювальних робіт [5], в тому числі складення планів реагування на стихійне лихо, призначення пріоритетності та порядку проведення відновлювальних робіт; попередження про небезпеку та керування рятувальними бригадами; визначення маршрутів евакуації у безпечні місця з постраждалих регіонів задля уникання зіткнення скупчення людей тощо.

Висновок. У суспільно-географічних дослідженнях важливе місце займають дистанційні методи досліджень, тому що їх використання у сукупності з ГІС мінімізує часові та фінансові витрати, дозволяє просторово складати різні фактори, будувати багато варіантів тематичних карт. Вони широко застосовуються у фізико-географічних, геологічних, екологічних

та суспільно-географічних дослідженнях. Потенціал методів ДЗЗ у вітчизняних суспільно-географічних дослідженнях розкритий далеко не повністю, адже багато напрямків використання даних ДЗЗ є лише перспективними для вітчизняної науки.

Список використаних джерел: 1. Гончаренко О. В. Географія: навчальний посібник / О. В. Гончаренко, Ю. В. Зайончковський. – Харків: Парус, 2005.– 456 с.; 2. Гуляева Т. В. Использование материалов дистанционного зондирования для сравнительного структурного анализа населенных пунктов Белгородской области / Т. В. Гуляева, Ю. С. Жеребненко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Регіон-2009: суспільно-географічні аспекти» (23-24 квітня 2009 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії К. А. Немець // РВВ Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харків, 2009. – 272 с. – С.252-255.; 3. Свиридова А. В. Применение ГИС-технологий для мониторинга городских земель / А. В. Свиридова, К. Г. Мальхина // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Регіон-2007: суспільно-географічні аспекти» (18-19 квітня 2007 року, м. Харків) / Гол. ред. колегії К. А. Немець // РВВ ХНУ імені В. Н. Каразіна, Харків, 2007. – 151 с. – С.127-131.; 4. Шовенгердт Р. А. Дистанционное зондирование. Модели и методы обработки изображений. Москва: Техносфера, 2010. – 560 с., 32 с.; 5. Офіційний сайт компанії «Магнолия Про Системы» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magnolia.com.ru/> ; 6. Офіційний сайт компанії «Совзонд» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sovzond.ru/> ; 7. Офіційний сайт компанії «ЕСОММ СО» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecomm.kiev.ua/>

УДК 911.3

Якименко І.А.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, доц. Кулешова Г.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.*

ЕКСПОРТНІ ЗВ'ЯЗКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ АЗІЇ

Серед торговельних партнерів України країни Азії займають важливе місце. За результатами аналізу показників зовнішньої торгівлі товарами України у 2010 р. частка експорту до країн Азії товарів українського походження становила 27% у загальному обсязі експорту України, або 13715,4 млн. дол. США.

Серед товарів, що регіони України експортують до країн Азії переважають чорні і кольорові метали та вироби з них. Також значну частку експорту становлять продовольчі товари та сировина.[1] Тобто в товарному експорті України переважає продукція, що має низький ступінь обробки і невисоку вартість.

У 2010 р. найбільше товарів Україна експортувала до таких країн (рис. 1):

- Туреччина, на яку припадає 22%, або 3026, 7 млн. дол. США експорту товарів України до країн Азії;
- Індія – 10 % експорту до країн Азії, або 1426,1 млн. дол. США;

- Китай – 10% експорту до країн Азії, або 1316,6 млн. дол. США ;
- Ліван – 8% експорту до країн Азії, або 1033,3 млн. дол. США;
- Іран – 8% від експорту до країн Азії, або 1030,7 млн. дол. США.

Найменше товарів у 2010 р. регіони України експортували до таких країн як Палестина, Непал, Лаос, КНДР, Камбоджа, Бахрейн, Шрі-Ланка, Оман, М'янма, Катар, Ємен, Афганістан, Філіппіни, Монголія, Кувейт, Гонконг, Тайвань, Малайзія, Японія, Пакистан, Бангладеш. На ці країни у географічній структурі експорту України до країн Азії припадає менше ніж по 1%.

Аналізуючи експорт товарів регіонів України до країн Азії у 2010 р. (рис. 2.), можна зазначити, що лідерами по експорту продукції є Донецька (4740,2 млн. дол. США), Дніпропетровська (2896,3 млн. дол. США) області та м. Київ (2173,6 млн. дол. США). Найменші обсяги експорту товарів до країн Азії мають Тернопільська, Закарпатська та Волинська області (4,8 млн. дол. США, 9,5 млн. дол. США та 10,8 млн. дол. США відповідно).

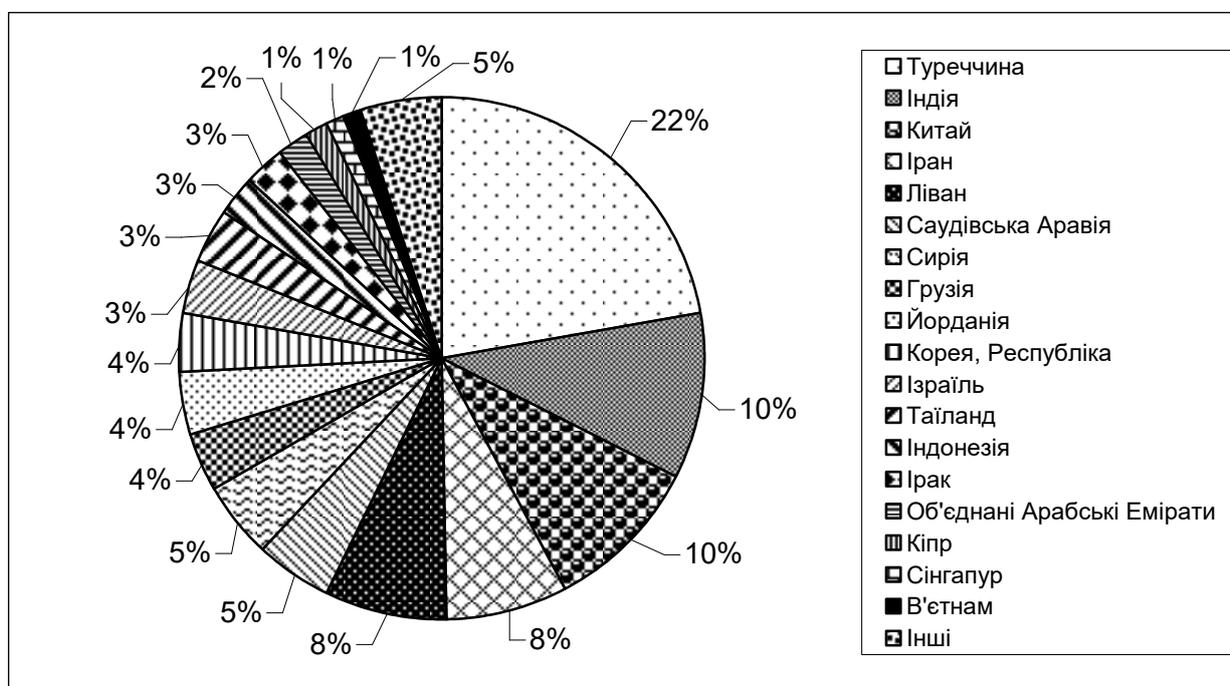

Рис. 1. Географічна структура експорту України в країни Азії у 2010 році (побудовано автором за даними [2])

Лідуючі позиції Донецької та Дніпропетровської областей можна пояснити тим, що половину товарів, що Україна експортує до країн Азії, становлять чорні і кольорові метали та вироби з них, які є основою спеціалізації зазначених регіонів. Також значну частку в експорті даних областей складають мінеральні продукти, частка яких в експорті України до країн Азії в цілому становить 12%.

Високі показники експорту м. Києва можна пояснити тим, що як столиця України, має потужні зв'язки з різними регіонами, бере активну участь у зовнішній торгівлі з країнами Азії. До країн Азії Київ переважно експортує продовольчі товари (особливо зернові та жири і олії рослинного походження), а також продукцію хімічної промисловості та машинобудування.

Найнижчі показники експорту до країн Азії у 2010 р. спостерігалися в Тернопільській (4,8 млн. дол. США), Закарпатській (9,5 млн. дол. США) та Волинській (10,8 млн. дол. США) областях. Ці регіони відіграють не суттєву роль у зовнішній торгівлі України з країнами Азії, оскільки виробляють незначні обсяги продукції, спеціалізуючись на випуску товарів, що займають не велику частку в експорті України до країн Азії.

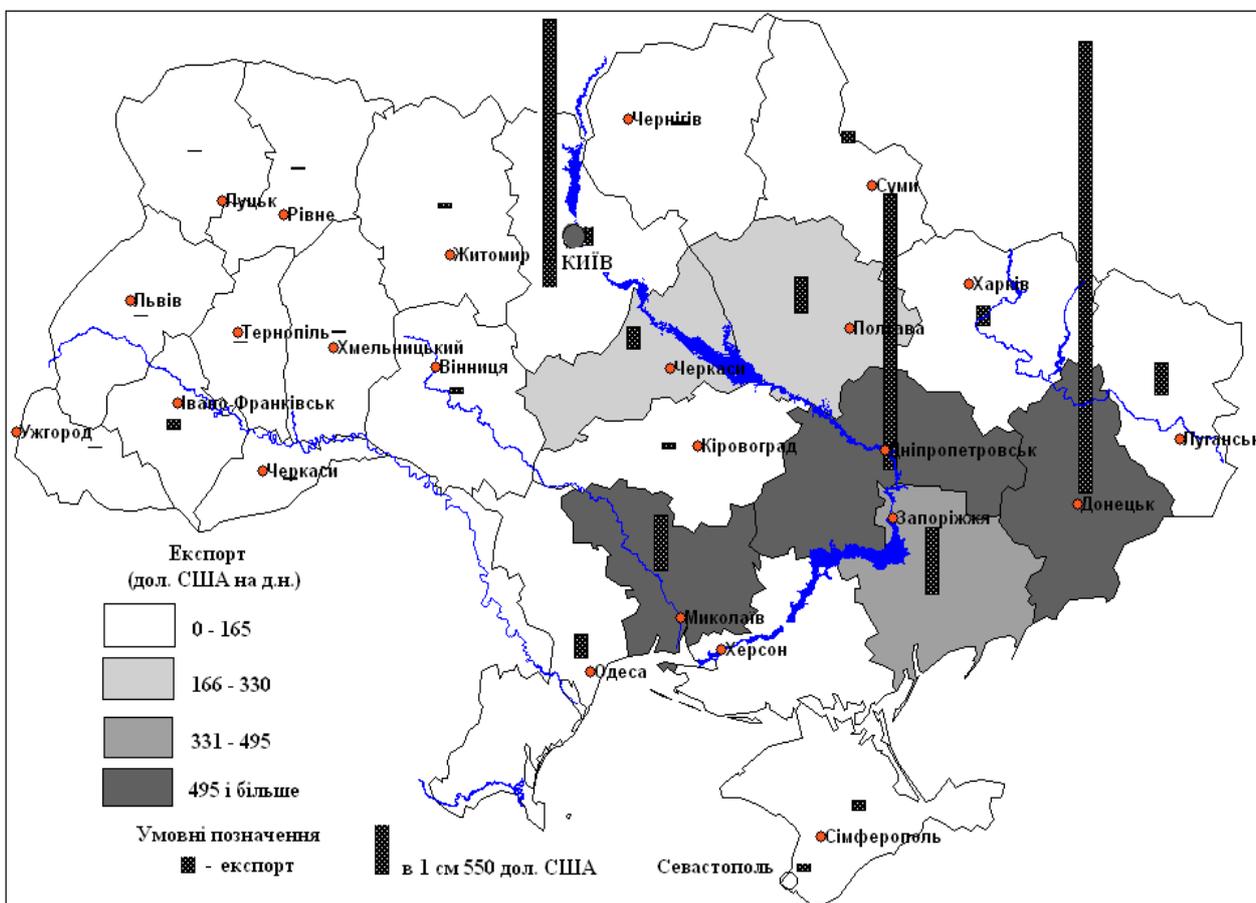

Рис. 2. Експорт товарів регіонів України до країн Азії у 2010 р.
(побудовано автором за даними [2])

З рис. 2. видно, що найвищі показники експорту на душу населення мають Донецька, Дніпропетровська та Миколаївська області (1070 дол. США, 867 дол. США та 501 дол. США на душу населення відповідно). Для більшості інших регіонів України ці показники досить низькі, що вказує на недостатній рівень розвитку співробітництва регіонів України з країнами Азії та значні територіальні відмінності в обсягах експорту до азіатського регіону.

Частка Харківської області становить 2,4% у загальному зовнішньоторговельному обороті України з країнами Азії, або 523,7 млн. дол. США, у тому числі в експорті – 1,6%, або 213 млн. дол. США.

В зовнішній торгівлі товарами Харківської області з країнами Азії спостерігається постійне зростання основних показників зовнішньої торгівлі, хоча сальдо зовнішньої торгівлі є від'ємним, за рахунок переважання імпорту над експортом (рис. 3).

Харківська область у 2010 р. найбільше товарів експортувала до таких країн (рис. 4):

- Грузія – 59,6 млн. дол. США, або 28% від загального обсягу експорту Харківської області до країн Азії;
- Індія – 36,7 млн. дол. США, або 17% від експорту;
- Китай – 24,2 млн. дол. США, або 11% від експорту.

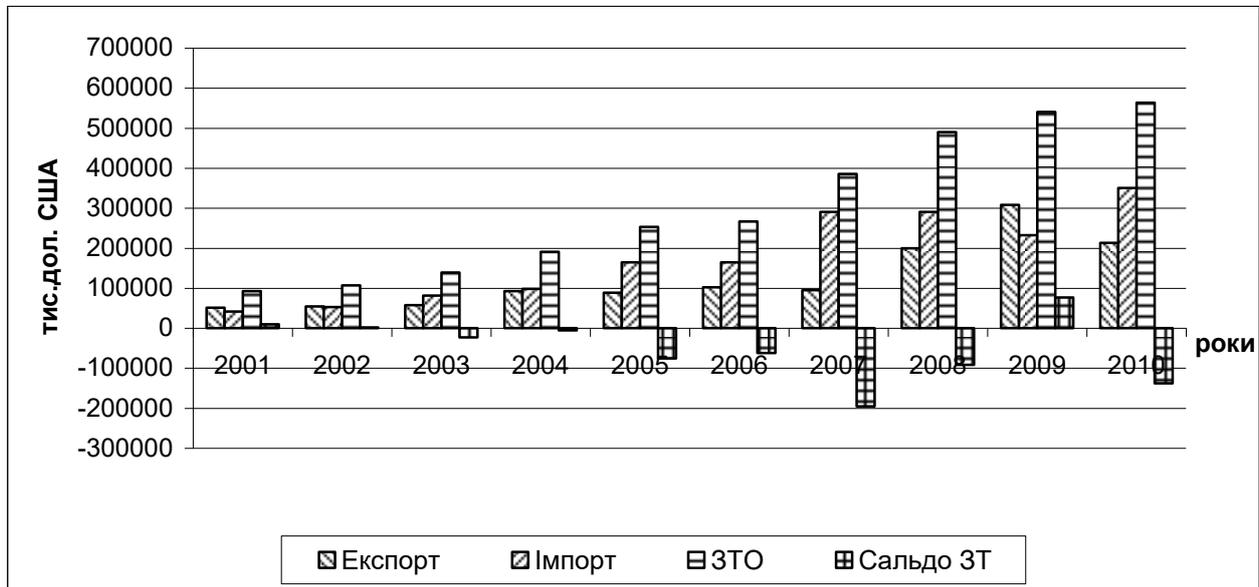

Рис. 3. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами Харківської області з країнами Азії за період 2001-2010 рр. (побудовано автором за даними [3])

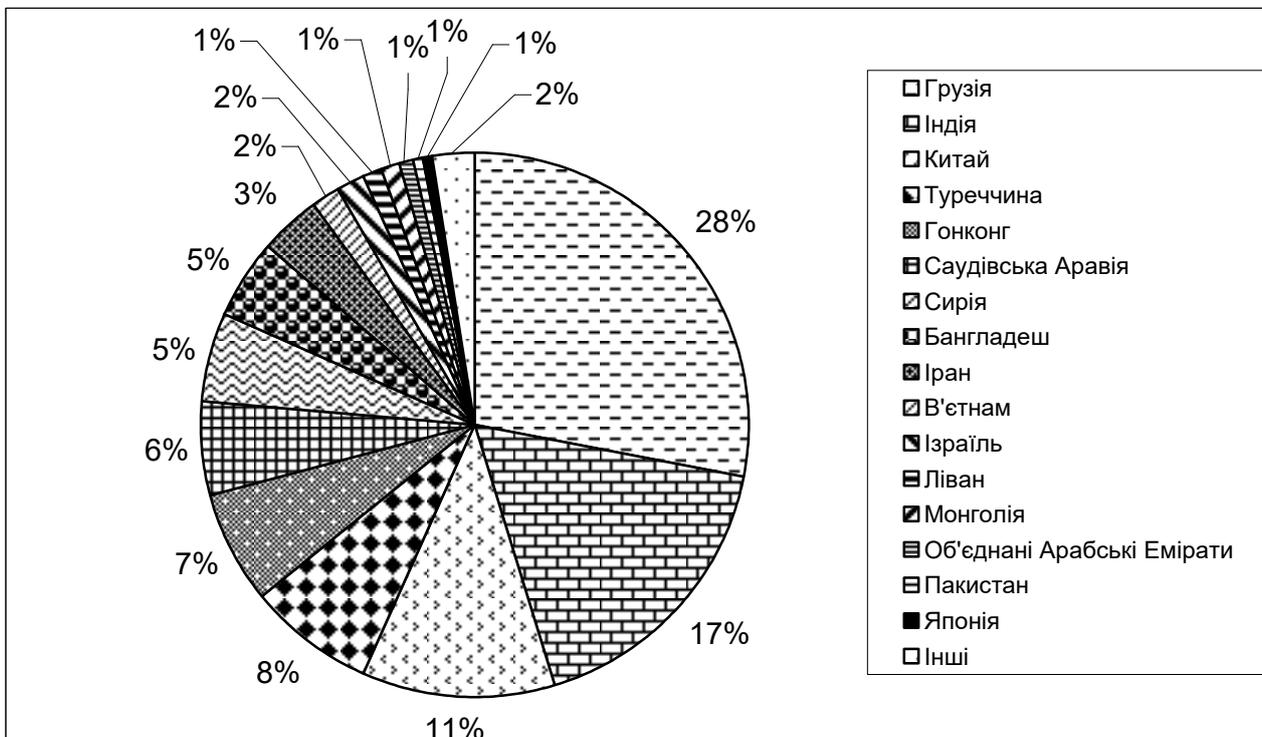

Рис. 4. Географічна структура експорту Харківської області в країни Азії у 2010 році (побудовано автором за даними [3])

Значна частка цих країн у загальному обсязі експорту Харківської області до країн Азії пояснюється наявністю історично сформованих зв'язків між країнами ще з часів Радянського Союзу, а також географічною близькістю України та Грузії. У товарній структурі експорту Харківської області до країн Азії переважають машини та устаткування і продовольчі товари та сировина. Саме ця продукція користується попитом у вищезазначених країнах.

Отже, в роботі проаналізовано експортні зв'язки України з країнами Азії. Встановлено, що найбільш інтенсивно з країнами даного регіону співпрацюють східні області України. Проте, враховуючи постійно зростаючу частку країн Азії у зовнішньоторговельному обороті України, співпраця з даним регіоном є досить перспективною і для інших областей України.

Список використаних джерел: 1. Платіжний баланс і зовнішній борг України (щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України) / [під ред. М.І. Бойчук]. – К., 2010. – 105 с. 2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>.

УДК 911.3

Яновська О.О.

*Науковий керівник – д-р. геогр. наук, проф. Немець К.А.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сфера культури – одна з галузей соціальної сфери, діяльність якої направлена на задоволення духовних потреб людини. Розвиток її є дуже важливим, адже саме від рівня задоволення духовних потреб людини опосередковано залежать продуктивність праці, рівень захворюваності та навіть показники народжуваності та смертності населення тощо.

На сьогоднішній день вивченню сфери культури приділяється недостатня увага, а особливо на регіональному рівні (в тому числі Харківського регіону). Певною мірою це пов'язане з тим, що недостатньо сформованою є теоретична та методологічна база дослідження географії культури. На сьогодні навіть немає єдиного визначення поняття «сфера культури», а саме поняття часто трактується як «культурно-освітній комплекс», «соціо-культурна сфера» тощо [2, 8]. Таким чином, актуальність дослідження обраної тематики зростає.

Дослідженням різних аспектів сфери культури займалися такі вітчизняні вчені в галузі суспільної географії як Н.М. Кисіль, О.О. Любіцева, Н.В. Моштаківа, Л. М. Немець, М.Д. Пістун, І.І. Ровенчак, О.Г. Топчієв,

Н.І. Флінта, О.І. Шаблій, Л.Т. Шевчук та інші [2 – 9]. Проте, як уже зазначалося вище, дослідження носять переважно теоретичний характер, у той час як питання розвитку сфери культури на регіональному рівні майже не вивчаються, зокрема й Харківський регіон.

На наш погляд, найбільш вдалим визначенням поняття «сфери культури» як відкритої, динамічної, складної специфічної підсистеми регіональної соціогеосистеми (сукупність всіх закладів, організацій та підприємств культури різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм, обслуговуючих установ та органів управління, які взаємопов'язано функціонують у межах певного культурного простору, здійснюють виробництво, розподіл, збереження і організацію споживання товарів і послуг культурного призначення з метою забезпечення відповідних потреб і прав населення та формування людини як всесторонньо розвиненої особистості) є дефініція представників Харківської наукової школи, зокрема Н.В. Моштаквої та Л.М. Немець [5].

Окрім того, визначимо основні поняття досліджуваної тематики, зокрема під закладом культури розуміють юридичну особу, основною діяльністю якої є діяльність у сфері культури, або структурний підрозділ юридичної особи, функції якого полягають у провадженні діяльності у сфері культури [1]. До діяльності у сфері культури відноситься творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, освітня, культурно-дозвільна та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування (публічний показ), популяризацію, збереження і використання культурних благ та цінностей для задоволення культурних потреб громадян [1, с. 1]

Харківська область належить до регіонів з багатими культурними традиціями. Тут сформувалась і досить значна мережа закладів культури. Станом на 2010 рік на території Харківського регіону працюють 7 державних театрів (в т.ч. 1 опери та балету, 4 драми та музичної комедії, та 2 дитячих та лялькових), з яких 3 академічних, обласна філармонія, будинок органної та камерної музики, державний цирк, 33 музеї, 710 клубів і будинків культури, 858 бібліотек (державна наукова бібліотека ім. В. Короленка має світове значення і зберігає у своїх фондах близько 6,5 млн. книг), 122 демонстратори фільмів, парки відпочинку, найстаріший в Україні зоопарк, який відзначив 100-річний ювілей тощо. Під охороною держави перебувають 2250 пам'яток історії та культури [10].

У 2010 році концертні організації в Харківській області провели 680 концертів, у тому числі 252 для дітей. Кількість слухачів даних концертів складала 91,4 тис. осіб, що більше у порівнянні з 2009 роком на 16,6%. Протягом 2010 року театрами проведено 1661 спектакль. Загальна кількість глядачів склала 392,6 тис. осіб, що більше, ніж у 2009 р. на 7,3%. Серед 33 музеїв, які діяли в 2010 році, 32 (97,0%) були відчинені для відвідування. Загальна кількість предметів основного фонду музеїв склала 467,9 тис. одиниць. Протягом року відвідали музеї області 1093,7 тис. осіб, з них 601,1 тис. учнів, слухачів та студентів. У сільській місцевості працювали 5 музеїв, які відвідали 70,7 тис. осіб [10].

На сьогоднішній день рівень розвитку культурної сфери регіону не поступається іншим областям України, а навіть перевищує багато з них. Відвідування населенням театрів становить 18 осіб на 100 осіб населення, що в порівнянні є досить високим показником. За кількістю театрів, Харківська область разом із Дніпропетровською, Львівською, Одеською областями займає провідні позиції. Тут налічується від 13 до 7 до театрів. Вищі показники має лише Київська область, де нараховується 31 театр. Це пояснюється близькістю столиці. Щодо рівня забезпеченості бібліотеками, показник Харківської області входить у когорту лідируючих по Україні, бібліотечний фонд регіону складає понад 1 000 примірників на 100 осіб населення. За кількістю музеїв в регіоні Харківська область теж входить до складу лідируючих областей. Таку ж кількість музеїв (понад 25 одиниць) має тільки Полтавська, Київська, Черкаська, Дніпропетровська, та Чернігівська області. Це можна пояснити тим, що саме в цих регіонах були визначні історичні події, вони багаті на історико-культурну та мистецьку спадщину [11].

Проте, не зважаючи на таку розвинену мережу закладів культури в Харківській області, існують значні диспропорції в їх територіальному розміщенні. Так, переважна більшість закладів культури регіону знаходяться в обласному центрі, у той час як у сільській місцевості вони майже відсутні. Через значну просторову віддаленість закладів сфери культури жителі сільської місцевості не завжди мають можливість відвідати їх та задовольнити свої духовні потреби (особливо не маючи власного автомобільного транспорту). Якщо ж врахувати вартість пального, що необхідне для переїзду до обласного центра та на зворотній шлях, а також вартість квитків у театр чи кінотеатр (15-70 грн. та 25-90 грн. відповідно) на сім'ю, наприклад із 4 осіб, та порівняти їх з середньою номінальною заробітною платою в області (на січень 2012 року вона становила 2423 грн. в розрахунку на одного штатного працівника), можна зазначити, що заклади культури для населення сільської місцевості області, а особливо периферійних її регіонів, мають низьку транспортну та фінансову доступність [10].

Можна зробити висновок, що розвиток сфери культури Харківського регіону в порівнянні із іншими областями, є має високий рівень. Область має одні з найкращих показників по Україні за кількістю театрів, за відвідуванням населенням театрів, за рівнем забезпеченості населення бібліотеками, кількістю музеїв тощо. Проте, заклади культури Харківського регіону розподілені нерівномірно (переважна більшість їх знаходиться в обласному центрі). Низька транспортна та фінансова доступність закладів культури для жителів сільської місцевості регіону являється однією з основних проблем сфери культури. При певній соціальній політиці, направленій на вдосконалення мережі закладів культури, буде, відповідно, підвищуватись і рівень забезпеченості ними населення регіону.

Список використаних джерел: 1. Закон України «Про культуру»: Проект № 6469 від 02. 06. 2010 р. // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=37825 2. Кисіль Н.М. Соціально-культурна сфера: територіальна організація та особливості розвитку (на матеріалах Львівської області): автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Надія Михайлівна Кисіль. – Львів, 2002. 3. Любіцева О. Методологія географії культури / О.О. Любіцева // Україна та глобальні процеси: географічний вимір. К.; Луцьк, 2000. Т. 3. – С. 258 – 262. 4. Моштаківа Н.В. Просторові проблеми сфери культури Луганської області та шляхи їх вирішення / Н.В. Моштаківа // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. Випуск 10 (1). – Харків, 2011. – С. 189-196. 5. Моштаківа Н.В. Суспільно-географічні дослідження особливостей сфери культури / Н.В. Моштаківа, Ю.Ю. Заволока // Вісник Харківського нац. ун-тету ім. В.Н. Каразіна. Геологія – Географія – Екологія: Зб. наук. праць. – Харків: ВЦ ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 924. – С. 144-153. 6. Ровенчак І.І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: монографія / Іван Ілліч Ровенчак. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 240 с. 7. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с. 8. Флінта Н.І. Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області): дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Наталія Іванівна Флінта. – Київ, 2005. – 197 с. 9. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії / Олег Іванович Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 444 с. 10. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net> 11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

СЕКЦІЯ 2

ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ТА СУМІЖНИХ ТЕРИТОРІЙ

УДК 911.3

Гризун А.В.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, ст. викл. Сегіда К.Ю.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

На сучасному етапі розвитку суспільства найважливішим фактором, що характеризує успішність розвитку держави, є якість життя її населення, що виявляється однією з найбільших конкурентних переваг. Це виявляється у більшій якості населення – його кращому здоров'ї, можливості самовідновлюватися, кращій освіті, більшій мотивації у праці тощо. На території України, існує значна диференціація за цим показником, що й мотивує значну мотивацію суспільно-географічних досліджень у цій сфері.

Саме поняття «якість життя населення» має чималу кількість синонімів, що потребують детального вивчення. На думку Н. П. Федоренко і Н. М. Рімашевської, термін «народний добробут» відображає розвиток потреб людей, стан і способи їх задоволення стосовно основних сфер життєдіяльності – сфери праці, споживання, культури, репродуктивної поведінки, суспільно-політичного життя [2, с. 25]. Сьогодні цей термін фактично втратив свою актуальність і зараз вчені більше вживають поняття «рівень» і «якість життя». В економічній літературі не існує й однозначного підходу до визначення поняття «рівень життя». При дослідженні й вирішенні різних соціально-економічних задач використовуються й різні тлумачення даного терміну. Найчастіше використовуються такі тлумачення терміну «рівень життя»:

- рівень життя – це складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини [4, с. 145].

- рівень життя – кількісна і якісна характеристика життя людини в контексті міри його досягнення [2, с. 178].

Проте наразі поняття рівень життя, практично не застосовується.

Стрілецька Т. С. вважала, що «якість життя – сукупність життєвих цінностей, що характеризують види діяльності, структуру потреб й умови існування людини. Це поняття охоплює характеристики рівня життя, показники доходів працюючих і рівень споживання населення матеріальних благ і послуг, підвищення освіченості, ступінь розвитку медичного обслуговування та стан природного середовища» [3, с. 87]. На думку І. В. Гукалової, якість життя населення (ЯЖН) – це категорія, що характеризує умови життєдіяльності та

розвитку населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства [1, с.13].

Уточнення місця ЯЖН в ряду близьких за змістом категорій дозволило визначити її в якості більш широкого, інтегрального поняття у порівнянні з близькими за змістом категоріями «рівень життя», «умови життя», «спосіб життя». ЯЖН означає поєднання характеристик рівня життя, в його широкому розумінні, зі специфічним способом життя територіальної спільності людей, природними і соціально-економічними умовами навколишнього середовища, географічними особливостями розвитку та освоєння території.

У практиці міжнародних порівнянь при оцінці ЯЖН і близьких за змістом інтегральних категорій широко використовуються або системи соціальних індикаторів або інтегральні агреговані показники (індекси). Міжнародні оцінки дають загальне уявлення про місце країни серед інших, що завжди викликає інтерес і дозволяє подивитися на позиції держави в світі крізь призму макроекономічних і макросоціальних показників розвитку [1, с.11]. Найбільш розповсюдженим є індекс людського розвитку (HDI), що застосовується ООН. Цей показник узагальнює дані за рівнями матеріального достатку, здоров'я та освіти населення.

При підрахунку ІРЛП ООН враховують три показники:

- Індекс середньої тривалості життя при народженні.
- Індекс освіти: рівень грамотності дорослого населення країни (2/3 індексу) і сукупна частка учнів та студентів (1/3 індексу).
- Рівень життя, оцінений через ВВП на душу населення при паритеті купівельної спроможності (ПКС) в доларах США [7, с. 218].

За допомогою цього індексу встановлюються рівні соціального розвитку різних країн, та визначається їх місце у загальному ряду величин цього показника. Проте, такий підхід, що ґрунтується тільки на розгляді трьох, нехай найважливіших величин, не може дати оцінку впливу інших істотних чинників, що впливають на соціально-економічний розвиток країни. При цьому залишаються не розкриті реальні можливості та механізми ефективного керівництва розвитком території країни чи її регіону. Окрім того, недостатньо враховані історичні, національні, ментальні та інші особливості, що формують уявлення про соціальні блага для населення конкретної території.

Для подолання цих недоліків були розроблені й альтернативні індекси для дослідження ЯЖН. Так, професор Пенсільванського університету Р. Естес розробив такий індекс соціального прогресу (ІСП) на основі 45 показників, що орієнтуються на таких показниках, що враховують рівні розвитку: освіти, охорони здоров'я, стану жінок, економічних, демографічних, культурних та інших характеристик, які відповідають ідеалам свого соціокультурного оточення.

Доволі цікавим є так званий індекс щастя, що був розроблений британським журналом «The Economist», що враховує 9 показників: здоров'я, сімейне життя, суспільне життя, матеріальний стан, політична стабільність і безпека, клімат і географія, гарантія праці, політична свобода, гендерна рівність [6].

Загалом більшість закордонних дослідників приділяють увагу до порівняння міждержавних показників якості життя населення, а питання оцінки ЯЖН на національному рівні є недослідженим. На думку І. В. Гукалової, ключових (базових) ознак диференціації ЯЖН в Україні існує одразу дві: сприятливість демосоціальної обстановки (завдяки аналізу якої характеризується життєздатність соціуму) і соціальної спрямованості економіки регіону (яка є свідченням забезпеченості базових основ суспільного відтворення). Індекс сприятливості демосоціальної обстановки є результатом інтегрування показників стану суспільного здоров'я, статево-вікової гармонійності населення і міграційної стабільності, які є ключовими факторами, що відображають стан населення та його розвиток. Індекс соціальної спрямованості економіки об'єднує групу соціально-економічних показників, інтегрованих в індекси рівня життя, соціальної захищеності, продовольчої безпеки, доступності кредитування, стану ринку праці та умов праці населення. Саме через ці складові визначається найважливіший на сьогоднішній день перелік рамкових умов життєдіяльності населення регіонів України, за якими існують суттєві територіальні відміни [1, с. 17].

Суспільно-географічні дослідження ЯЖН на регіональному рівні практично не проводяться. Питаннями теорії та методології регіональних досліджень за цією тематикою займався лише Теслюк Р.Т. та Книш М.М.; у їх працях запропонована нова дисципліна, що має назву географія якості життя населення. Окрім того, на прикладі Львівської області пропонується визначати ЯЖН на рівні адміністративно-територіальних одиниць за такими складовими: стан здоров'я населення, його освітній рівень, економічне становище населення та якість довкілля [5].

Проаналізувавши понятійно-термінологічний апарат ЯЖН та методичні засади попередніх досліджень за цією тематикою на різноманітних ієрархічних рівнях зрозуміло, що питання удосконалення теоретико-методичної бази суспільно-географічних досліджень якості життя населення на регіональному та локальних рівнях залишається актуальним; необхідно деталізувати критерії оцінювання ЯЖН на локальному рівні в залежності від регіону дослідження.

Список використаних джерел: 1. Гукалова І.В. *Якість життя населення України: Теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження: Автореф. дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / І.В. Гукалова; Інститут географії НАН України.* — К., 2004. — 43 с. — укр. 2. *Рівень і якість життя населення / За ред. Є.П. Кушнар'єв, В.С. Пономаренко.* — Х.: ВД „Інжеск”, 2004; 3. *Стрілецька Т.С. Якість життя населення як ключовий фактор соціально-економічного розвитку міст. Економічний простір: Збірник наукових праць.*—№17—Дніпропетровськ, 2008. С.87; 4. *Тевелєв О.М. Місто Київ: політика перспективного розвитку / НДІ соціально-економічних проблем міста (НДІСЕП).* — К., 1999. — 291 с; 5. *Теслюк Р.Т. Суспільно-географічні аспекти якості життя населення регіону(на матеріалах Львівської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Р.Т. Теслюк; Львівський національний університет імені І. Франка.* — Л., 2008. — 21с. — укр. 6. *The Economist Intelligence Unit's Quality-of-Life Index.* — Mode Access: http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf 7. *Human Development Report 2010 —20th Anniversary Edition The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development / dir. by Jeni Klugman.* — New York. — 2010 — 229 p.

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Харківська область – один з регіонів нашої держави, в якому міграційне сальдо є позитивним. Міграційні потоки в Харківському регіоні є досить інтенсивними і мають певні структурні особливості [1], виявити і охарактеризувати їх можливо детальніше проаналізувавши статеву-вікову структуру мігрантів, що прибувають та від'їжджають з регіону. Дана тематика є досить актуальною, адже вікова структура мігрантів дозволяє зробити певні висновки щодо демографічних тенденцій та визначити можливі зміни динаміки чисельності населення в майбутньому. Статеву-вікову структуру населення відображає співвідношення чоловіків та жінок за різними віковими групами. Статеву структуру населення залежить від трьох факторів: від так званого вторинного співвідношення статей, від диференційної смертності, тобто від розбіжностей показників смертності чоловіків і жінок у різному віці; від статево-вікових розходжень в інтенсивності міграцій. Дослідженню останнього показника і присвячена дана робота.

Вільне переміщення капіталу в райони з найбільш високими темпами економічного росту, створення наукових зон, формування основ технополісів та інших нових форм територіальної організації постіндустріального виробництва передбачає високу міграційну рухливість працездатного населення як неодмінну передумову. Висока міграційна рухливість населення є типовою для ринкової економіки з відносно високими темпами росту. Міграційні процеси залежать від багатьох факторів і можуть дуже швидко змінювати свої особливості, що потрібно постійно досліджувати.

Для зручності дослідження та виявлення особливостей автором було побудовано статево-вікові діаграми мігрантів (рис. 1; рис. 2), що прибувають та вибувають з Харківської області.

Розглянувши та проаналізувавши подані нижче статево-вікові діаграми, можна зробити певні висновки про існуючі тенденції щодо основної вікової групи мігрантів, утворюючої приріст і відтік населення з території досліджуваного регіону.

На основі статево-вікової піраміди прибулих мігрантів (рис. 1) визначено наступні особливості:

- найбільша кількість прибулих мігрантів в регіон спостерігається у віці 15-19 років;
- у структурі мігрантів переважають жінки, хоча і не на значну кількість, але все-таки, у нижній частині графіка віком до 34 років;

- у старшому віці переважають чоловіки мігранти;
- піраміда є вужчою у правій своїй частині та за статистикою кількість чоловіків мігрантів, що прибувають в регіон перевищує кількість жінок мігрантів.

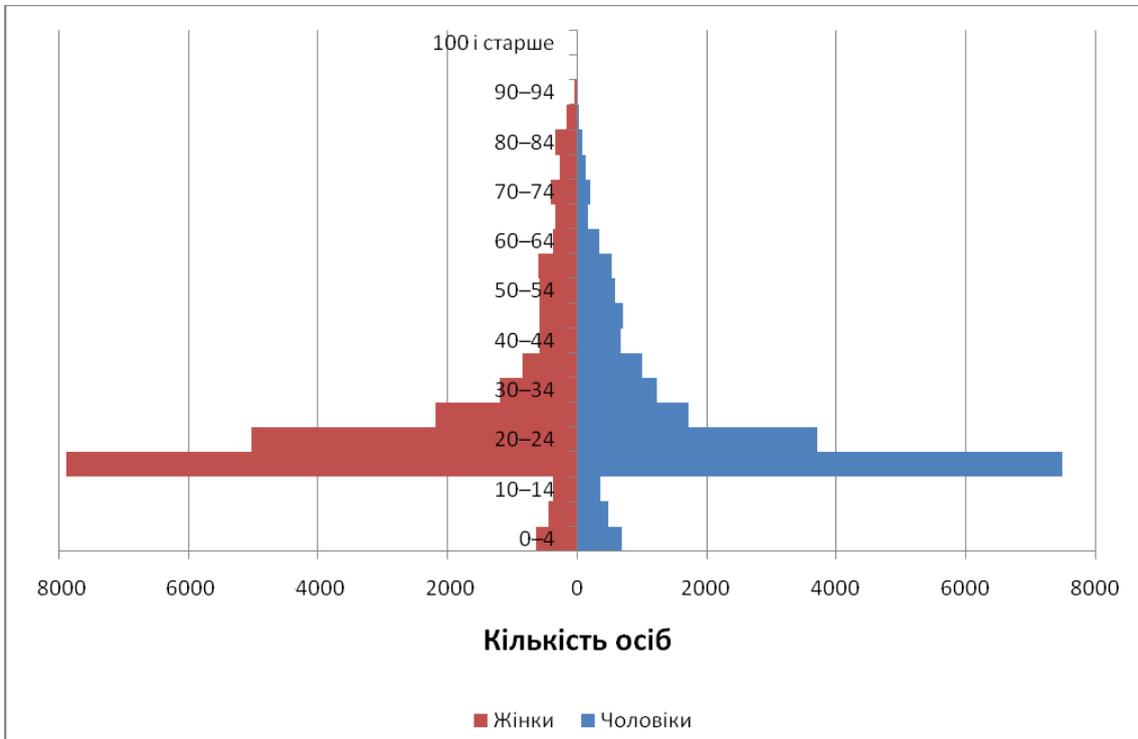

Рис. 1. Статеві-вікова структура прибулих мігрантів в Харківську область у 2010 році (побудовано автором за даними [2, 3])

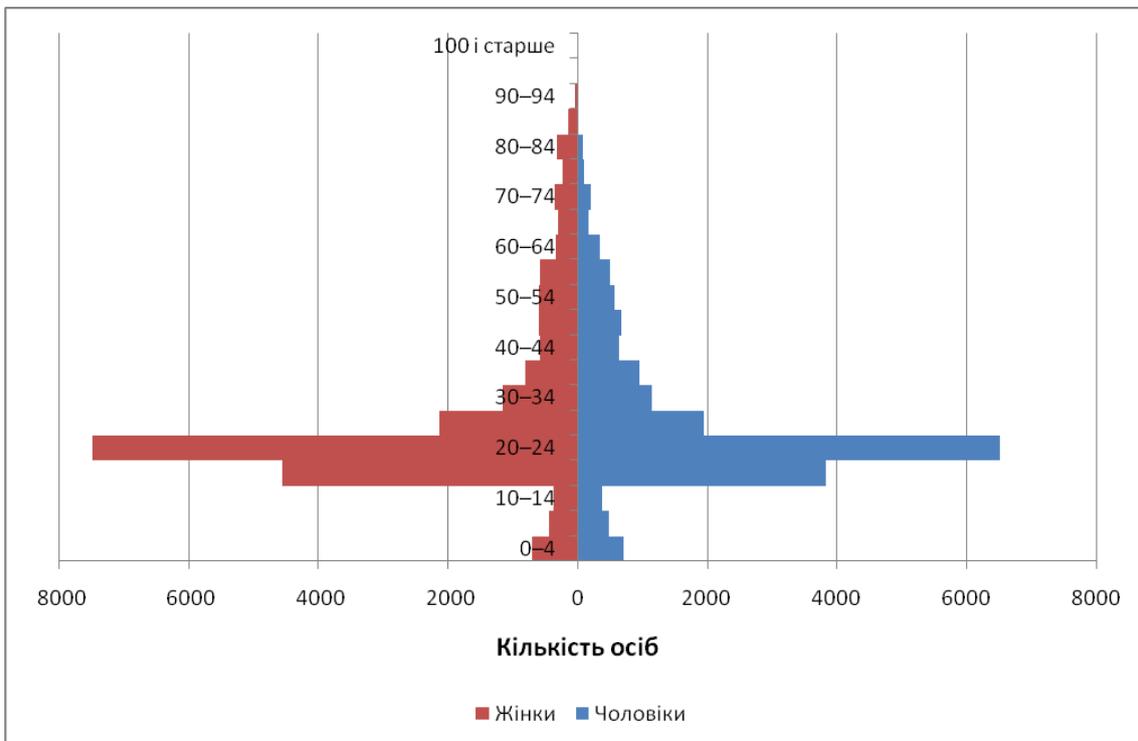

Рис. 2. Статеві-вікова структура вибулих мігрантів з Харківської області у 2010 році (побудовано автором за даними [2, 3])

Розглянувши в статеві-вікову піраміду (рис. 2) мігрантів, що від'їжджають з регіону визначаємо наступні особливості:

- найбільша кількість від'їжджаючих, це люди віком від 20 до 24 років;
- серед молоді, що покидає регіон переважають жінки, але з віком ситуація змінюється і взагалі у піраміді від'їжджаючих переважають чоловіки;

Проаналізувавши визначені особливості, можна зробити висновки:

- найбільш активними мігрантами в Харківському регіоні є молоде покоління, яке спочатку приїжджає навчатись в Харків, а потім після закінчення вищого навчального закладу покидають регіон, повертаються додому працювати в рідних регіонах так, як Харків не може забезпечити всіх бажаючих робочими місцями;

- в молодому віці більше мігрують жінки тому, що не вони не завжди можуть обрати достойний вуз на території рідного регіону, але покидають регіон після навчання вони активніше чоловіків;

- у старшому віці більше змінюють свій регіон чоловіки і вони ж є активнішими мігрантами за жінок, вони є активнішими у старшому віці, їм потрібно кормити сім'ю, і в пошуках достойного робочого місця вони частіше змінюють місце проживання.

Підводячи підсумок, зазначимо що серед зовнішніх мігрантів переважають особи працездатного віку (рис. 1, 2). Зазначимо, що найбільша чисельність прибулих – у віці 15–19 рр., що говорить про міграцію молоді на навчання, і дану тезу підтверджує той факт, що найбільша чисельність вибулих – у віці 20–24 рр., що говорить про закінчення навчання, отримання диплому та від'їзд з області. Проте частка вибулих близько на 1000 осіб менша, ніж прибулих; тобто населення області поповнюється за рахунок осіб фертильного віку. Міграційна активність інших вікових груп значно менша, відзначимо серед особливостей переважання виїжджаючих чоловіків у віці 25–29 рр., можна говорити, що це особи, які виїжджають на заробітки. Таким чином, за рахунок міграційного руху населення Харківської області поповнюється особами працездатного віку, що позитивно впливає на демографічну та соціально-економічну ситуацію регіону. В той же час, не втрачають актуальності подальші дослідження структурних особливостей міграції населення області, які можуть враховувати не тільки демографічні, а й соціальні характеристики.

Список використаних джерел: 1. Височин М. Ю. Міграційні процеси Харківської області: загально регіональні тенденції та характеристики основних потоків // *Часопис соціально-економічної географії. Випуск 1.* – Харків, 2006. – С. 117-127. 2. Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>. 3. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua>

**ОЦЕНКА ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ
МУНИЦИПАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ МЕТОДОМ
КЛАСТЕРНОГО АНАЛИЗА.
НА ПРИМЕРЕ ИВНЯНСКОГО РАЙОНА БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ**

Сельские поселения России находятся в сложном состоянии, многие из них переживают упадок и «умирают», прекращая свое функционирование, развиваются же поселения, имеющие жизнеспособные формы существования. Поэтому при изучении сельского расселения целесообразно выявление основного тренда развития сети поселений, жизнеспособности системы расселения конкретного муниципального образования, как частицы региона, страны. Индикатором устойчивого развития сельских поселений является их жизнеспособность. «Под этим термином следует понимать способность населенного пункта к воспроизводству своих основных элементов в объеме и пропорциях, обеспечивающих его функционирование как целого и выполнение им своих основных функций» [2].

За объект исследования мы взяли сельские поселения Ивнянского района Белгородской области. Информационной базой исследования послужили официальные публикации Белгородстата, результаты собственных исследований, а также Генеральные планы сельских поселений [1]. Для визуализации процессов использована программа ArgCIS. В качестве *цели работы* мы поставили оценку жизнеспособности сельских поселений муниципального образования методом кластерного анализа.

По нашему мнению, кластерный анализ – наиболее действенный количественный инструмент исследования процессов сельского расселения, описываемых большим числом характеристик. Кластерный анализ представляет собой набор различных алгоритмов классификации данных, результатом которого является иерархическое дерево, – диаграмма (дендрограмма) кластерного анализа. При выделении кластеров и сравнения их между собой была использована объективная процедура кластерного анализа – метод Уорда, который выделяет мелкие, более отчетливые кластеры и эффективен, если предполагается наличие «перекрывающихся» кластеров [3].

Для построения диаграмм дерева были использованы *показатели численности и структуры населения* Ивнянского района, на основе которых можно увидеть два кластера, состоящих из 6 и 7 объектов. Признаком разделения сельских поселений послужила структура населения, которая во втором кластере имела показатели хуже, чем в первом, так как увеличивается средний возраст

сельского жителя (население «старее»), растет количество пенсионеров в расчете на одного трудоспособного жителя.

Анализ данных по распределению *занятых по отраслям и сферам* позволил сделать вывод о том, что ведущее место в экономике Ивнянского района занимает агропромышленное производство. В сельских поселениях, образующих первый кластер (Сырцевское, Сафоновское и Драгунское) крупных агропромышленных предприятий нет. Основными видами деятельности населения являются розничная торговля и оказание услуг, а также занятость в строительных организациях.

Население Череновского, Хомутчанского, Покровского, Новенского, Верхопенского сельских поселений, составляющее второй кластер, занято в агропромышленном производстве, сельском хозяйстве, ведении личного подсобного и крестьянско-фермерского хозяйства.

Экономически активное население третьего кластера (Сухосолотинское, Кочетовское, Вознесенское, Курасовское, Богатенское сельские поселения) занято в основном в сельском хозяйстве, в сфере услуг и в малом бизнесе.

По проведенной кластеризации *показателей жилого фонда и автодорожной сети*, сельские поселения были разделены на два кластера. Сельские поселения первого кластера (Сафоновское, Покровское, Курасовское, Череновское, Вознесенское, Новенское, Верхопенское) имеют большее количество дорог с твердым покрытием по сравнению с другими поселениями. Территория поселений находится в зоне одночасовой и менее транспортной доступности от районного центра, обеспечена дорожным сообщением. Уровень обеспеченности жильем достаточно высокий, как и его благоустройство.

Второй кластер образовали Сухосолотенское, Драгунское, Хомутчанское, Кочетовское, Сырцевское, Богатенское сельские поселения, жилищный фонд которых не отвечает современным стандартам обеспеченности жильем в пересчете на одного человека, морально и физически устарел. Территория поселений имеет ограниченную транспортную доступность и низкий процент дорог с твердым покрытием и связь с соседними селами осуществляется по грунтовым дорогам.

Таким образом, проведенный анализ жизнеспособности сельских поселений с использованием метода кластерного анализа, позволил сделать вывод о том, что потенциал развития сельских поселений Ивнянского района дифференцирован.

На основе показателей жизнеспособности была разработана типология сельских поселений Ивнянского района с выделением следующих групп:

- развивающиеся сельские поселения: Покровское, Курасовское, Новенское, Вознесенское, Верхопенское;
- стабильно поддерживающие свое развитие: Богатенское, Кочетовское, Сафоновское, Сырцевское и Череновское сельские поселения;
- деградирующие: Хомутчанское, Сухосолотинское, Драгунское сельские поселения (рис. 1).

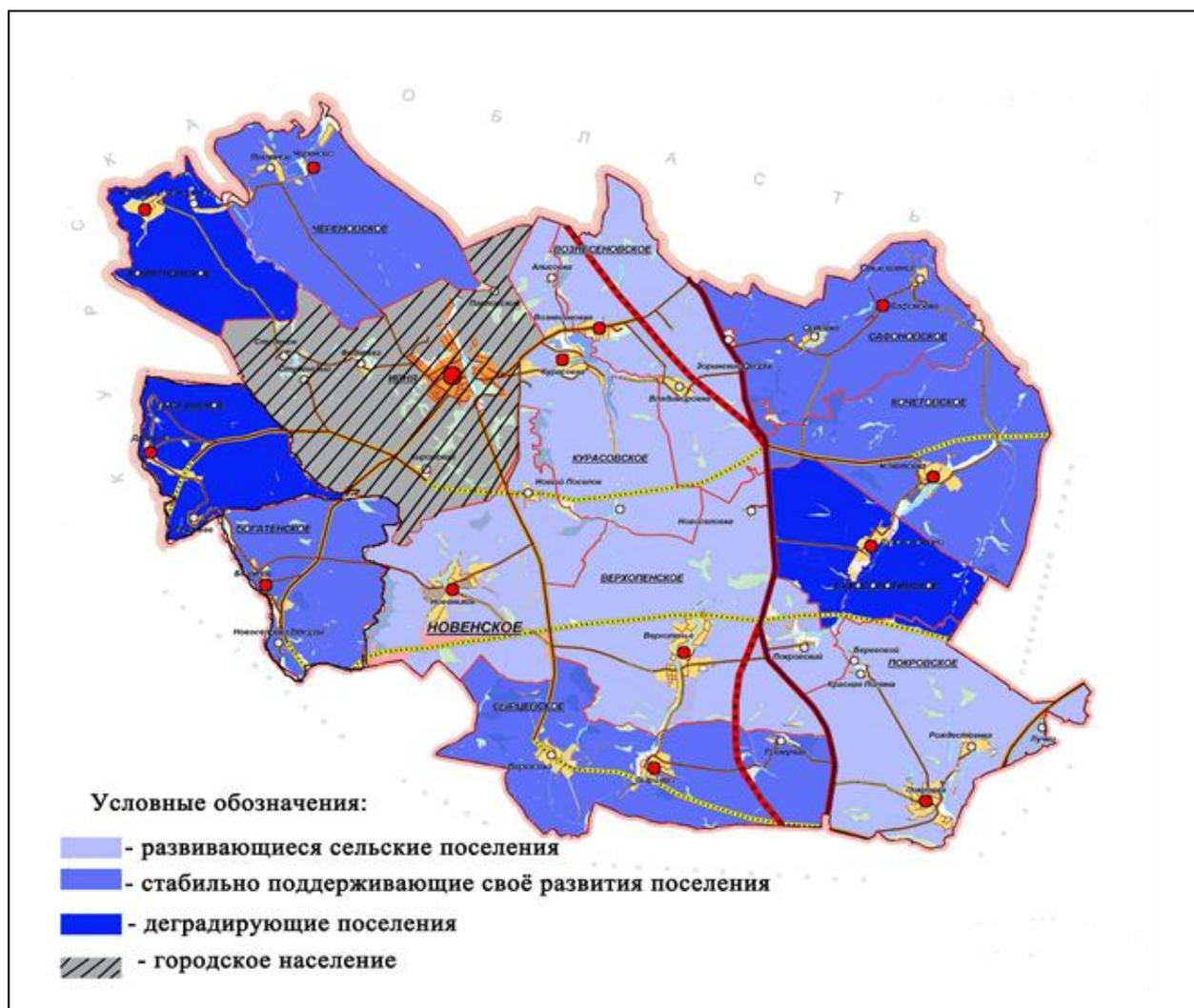

Рис. 1. Типология районов по степени жизнеспособности сельских поселений Ивнянского района.

Мы считаем, что основным направлением устойчивого развития сельской местности Ивнянского района является разработка и реализация целевых и комплексных программ с учетом разработанной типологии жизнеспособности сельских поселений.

Список использованных источников: 1. Генеральные планы сельских поселений Ивнянского района Белгородской области / Архитектурно-планировочное бюро. – Белгород 2010; 2. Крисанов Д.Ф. Сельское расселение: социально-экономические аспекты. – АН УССР, институт экономики. Киев: Наукова думка, 1998 – 140 с.; 3. StatSoft, Inc. (2001). Электронный учебник по статистике. Москва, StatSoft. WEB: <http://www.statsoft.ru/home/textbook/default.htm>.

ТЕНДЕНЦІ ДЕПОПУЛЯЦІЇ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Депопуляція – систематичне зменшення абсолютної чисельності населення будь-якої країни або території як наслідок звуженого відтворення населення, коли наступні покоління чисельно менше попередніх (смертність перевищує народжуваність, висока еміграція, існують обставини, що викликають великі втрати людей – наприклад, війна), тобто під час депопуляції спостерігається спад населення. З іншої точки зору війна не може бути депопуляцією, як і епідемії, бо вони носять різкий, але короткотривалий характер [2].

Проблемам депопуляції приділяли увагу такі російські вчені як А. Антонов, І. Белобородов, А. Вишневський та ін. Одні з них вважали депопуляцію загрозою для демографічної ситуації, інші – неминучою складовою еволюції демографічних процесів. Сучасними вітчизняними науковцями, що досліджували розгортання депопуляції в Україні і окреслили перспективні напрямки дослідження даної теми є Н. Левчук, С. Пирожков, В. Піскунова та ін. [1, 6].

Депопуляція населення Харківської області і України взагалі набуває все більшого розмаху, що робить цю проблему актуальною в наш час, адже з'являються все нові риси депопуляції, зокрема у Харківській області. Вивчення демографічних процесів в територіальному розрізі активно проводиться фахівцями у галузі соціально-економічної географії, серед яких В. О. Джаман, Ф. І. Заставний, Л. М. Немець, О. Г. Топчієва та інших науковців [5]. Стаття присвячена вивченню сучасних тенденцій депопуляції Харківської області, визначенню особливостей депопуляційних процесів, а також їх соціально-економічних наслідків.

Починаючи з 1991р. Харківська область входила до 15 областей України з депопуляційною тенденцією розвитку населення. На фоні росту рівня депопуляції України депопуляція Харківської області також стрімко розвивалася. Найнижчі рівні народжуваності у Харківській області спостерігалися у 1996р., коли в Україні незначний природний приріст населення зберігався лише у Закарпатській, Івано-Франківській і Рівненській областях. Внаслідок різкого зниження народжуваності 1996р. постала проблема нестачі дітей шкільного віку у 2002р., через що в багатьох школах не вистачало дітей для перших класів і в деякі сільські школи були закриті [3, 5].

Протягом останніх двадцяти років населення Харківської області різко скорочується (рис. 1), чисельність наявного населення у 2011 р. вона складала 2755,1 тис. осіб, що менше майже на 400 тис. осіб за показник 1990 року.

Основною причиною депопуляції населення Харківської області є від'ємний природний приріст населення, тобто смертність систематично переважає над народжуваністю [4]. Тобто, зміна чисельності населення відбулася за рахунок природного скорочення (-5,3 проміле) та незначного міграційного збільшення (0,67 проміле) чисельності населення у 2010 р. [4].

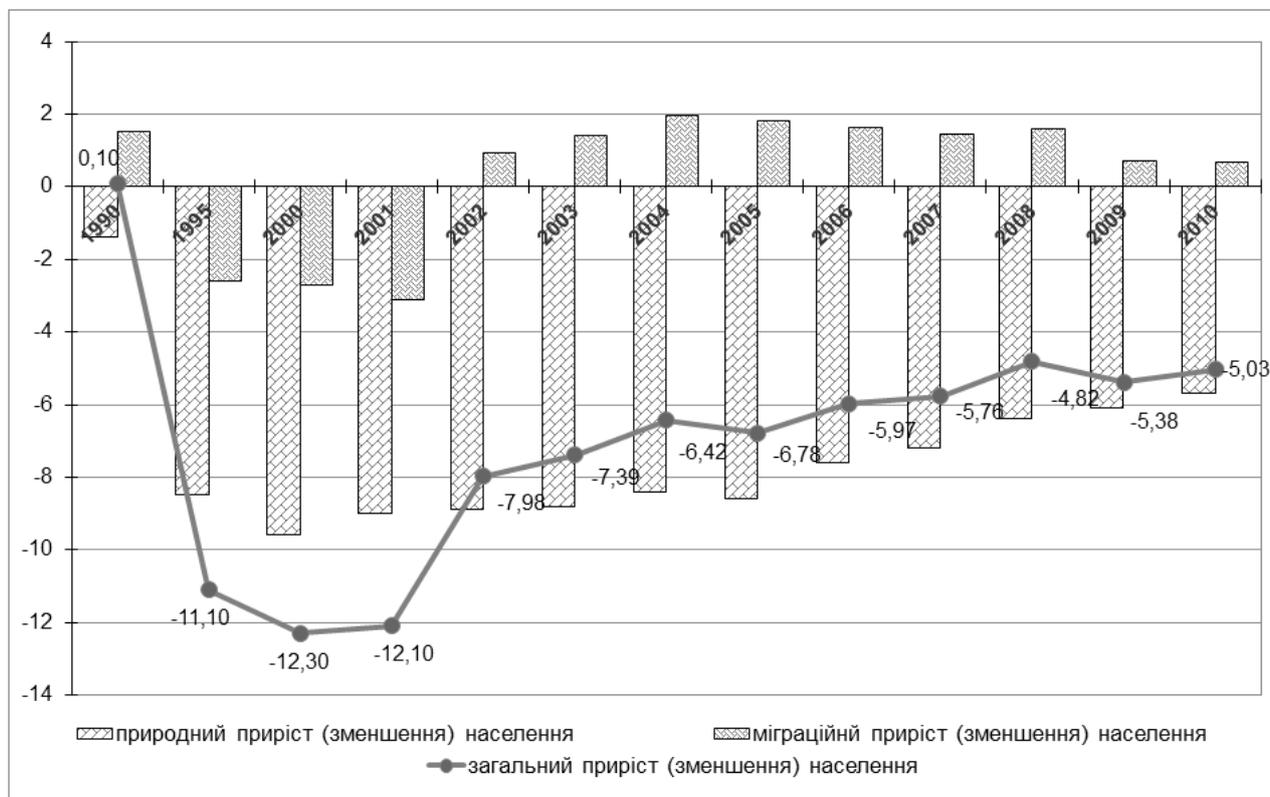

Рис. 1. Зміна чисельності населення Харківської області та її компоненти, 1990-2010 рр., проміле, (побудовано автором за даними [4])

Зростання депопуляції у Харківській області, як і в Україні в цілому, відбулося одночасно з проголошенням незалежності та початком соціально-економічних змін. В останні роки розвиток депопуляції населення дещо знизився у порівнянні з кінцем минулого десятиріччя, але приріст населення все одно залишається від'ємним, що є значною проблемою. Ріст депопуляції Харківської області відбувався за рахунок несприятливої динаміки основних процесів – росту смертності і зниження народжуваності. Саме така особливість процесу депопуляції вирізняє Харківську область і Україну взагалі серед депопуляційних особливостей розвинених країн, в яких позитивна динаміка смертності, характерний процес старіння населення, висока тривалість життя. Висока смертність населення Харківської області перешкоджає істотній зміні процесу депопуляції області, навіть за умови підвищення народжуваності [5, 6].

Відбувається скорочення чисельності населення у Харківській області за період 1995-2010 рр., спостерігаємо різкі депопуляційні втрати у 1990-і рр. і до 2001 р., потім рівень депопуляції дещо зменшується до 2006 р., далі темпи зниження депопуляції стають дещо меншими, а у 2010-2011рр. рівень

депопуляції майже незмінний, що відповідає перебігу основних історико-політичних подій та соціально-економічних перетворень в державі, відповідно і в регіоні. Зміни демографічної ситуації у Харківській області свідчать про панування таких тенденцій: 1. на зменшення загальної чисельності населення істотно вплинуло природне його скорочення з 1991 р., основною причиною якого було зниження народжуваності, яке відбувалось до 2000 р., після чого спостерігається поступове збільшення; 2. Враховуючи сучасний статеві-віковий склад населення регіону, впродовж 20 років рівень смертності залишається незмінним; 3. починаючи з 2000 року відбувається міграційний приток населення в область, що зменшує темпи депопуляції населення [5].

Разом із тим, показники депопуляції по містах та районах Харківської області значно відрізняється (рис. 2), що з одного боку відповідає соціально-економічному їх розвитку, з іншого – обумовлює його. Так, у обласному центрі мешкає 1, 455 млн осіб, у другому за чисельністю місті області – Ізюмі – проживає 53,2 тис. осіб. До найбільших районів відносяться Харківський (182,5 тис.осіб), Дергачівський (95,2 тис.осіб), Балаклійський (85,3 тис.осіб), малочисельні райони: Первомайський (17,4 тис.осіб), Печенізький (10,6 тис.осіб), Коломацький (7,8 тис.осіб) [4].

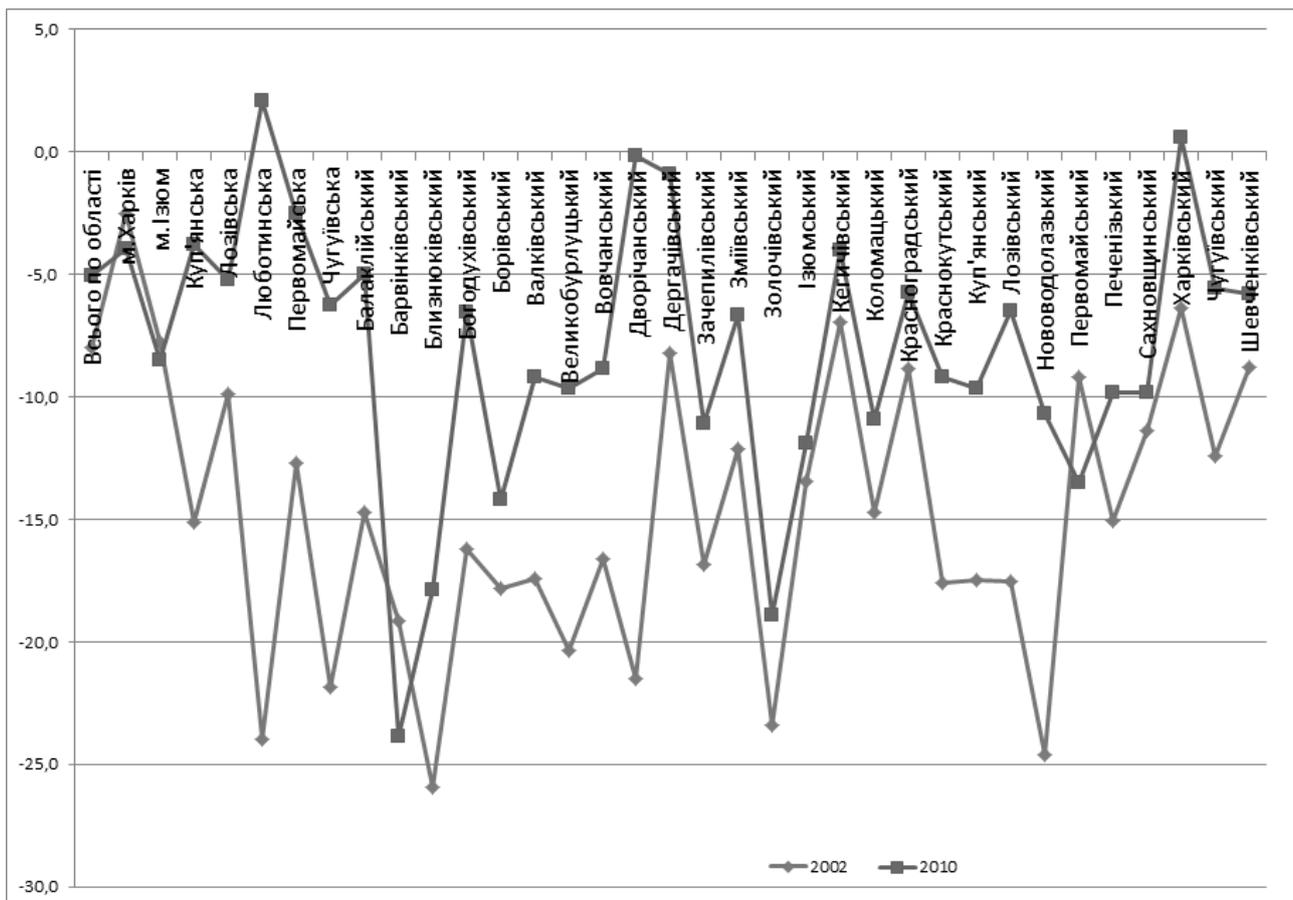

Рис. 2. Коефіцієнт загального приросту (зменшення) населення Харківської області за адміністративно-територіальними одиницями, проміле, 2002 та 2010 рр. (побудовано автором за даними [4])

Відзначається, що у 2002 році населення всієї області втрачало чисельність (рис. 2), поканики загального зменшення коливались від -2,5 % у м. Харкові, до -26 % у Близнюківському та Нововодолазькому районах. Ситуація покращає у 2010 році: населення Люботинської міської ради та харківського району збільшується (2,1 % та 0,6 % відповідно), чисельність населення Дворічанського району залишається незмінною; інші міста та райони продовжують втрачати населення, але значно меншими темпами, ніж у 2002 році, що можна вважати позитивною тенденцією та дає змогу сподіватися на подальше покращення демографічної ситуації та зменшення депопуляції населення Харківської області.

Отже, тенденції депопуляції в Харківській області в останні роки скоротилися, але дана проблема залишається важливим демографічним аспектом у соціально-економічному розвитку області. Чисельність населення продовжує скорочуватись під впливом переважання смертності над народжуваністю. Тенденції депопуляції у Харківській області обмежують соціально-економічний розвиток, розвиток рівня життя [1]. Причинами депопуляції є старіння населення, висока передчасна смертність. Ці чинники утворюють негативну демографічну тенденцію у майбутньому, що може призвести до нестачі трудових ресурсів, підвищення податкового навантаження на людей працездатного віку, недостатнього обслуговування соціальним забезпеченням через потребу у ньому старіючого населення. Зростання депопуляції може загрожувати розвитку соціально-економічному розвитку Харківської області. Її проявом може бути нестача трудових ресурсів, посилення економічних обов'язків на працездатне населення і неможливість забезпечення молодих кадрів гідним соціальним захистом. Тому, проблематика дослідження демографічних процесів, враховуючи негативні їх тенденції, не втрачає своєї актуальності.

Список використаних джерел: 1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки; за ред. В. Стешенко. – Київ, 2001. – 560 с. 2. Електронний енциклопедичний словник. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dic.academic.ru> 3. Офіційний сайт головного управління статистики в Харківській області. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua> 4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> 5. Сегіда К. Ю. Суспільно-географічні особливості демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / К. Ю. Сегіда. – Харків. – 2011 – 20 с. 6. Трець В. Тенденції депопуляції в Україні, її регіональні особливості і соціально-економічні наслідки / В. Трець // Україна: аспекти праці. — № 3. – 2009. – С. 27-31.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ВЕЛИКОБУРЛУЦЬКОМУ РАЙОНІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Станом на 1 січня 2012 року чисельність населення Великобурлуцького району становить 23500 осіб, у тому числі: міського – 6601 особа (сmt. Великий Бурлук і сmt. Приколотне), сільського – 16899 осіб (відповідно 28% і 72%) [4].

Переважаюча кількість сільського населення пояснюється сільсько-господарською виробничою спеціалізацією району та особливостями заселення його території.

Проаналізувавши динаміку наявного населення, можна зробити висновки, що з кожним роком кількість населення Великобурлуцького району зменшується. За період з 2006 по 2011 рр. кількість населення зменшилася з 25,8 тис. осіб. до 23,5 тис., скоротившись на 2,3 тис. осіб (рис. 1) [3]. Причинами цього стану є низький рівень народжуваності і високий рівень смертності. Адже для демографічної ситуації в цілому по країні характерний такий процес, як старіння нації, і Великобурлуцький район не є виключенням.

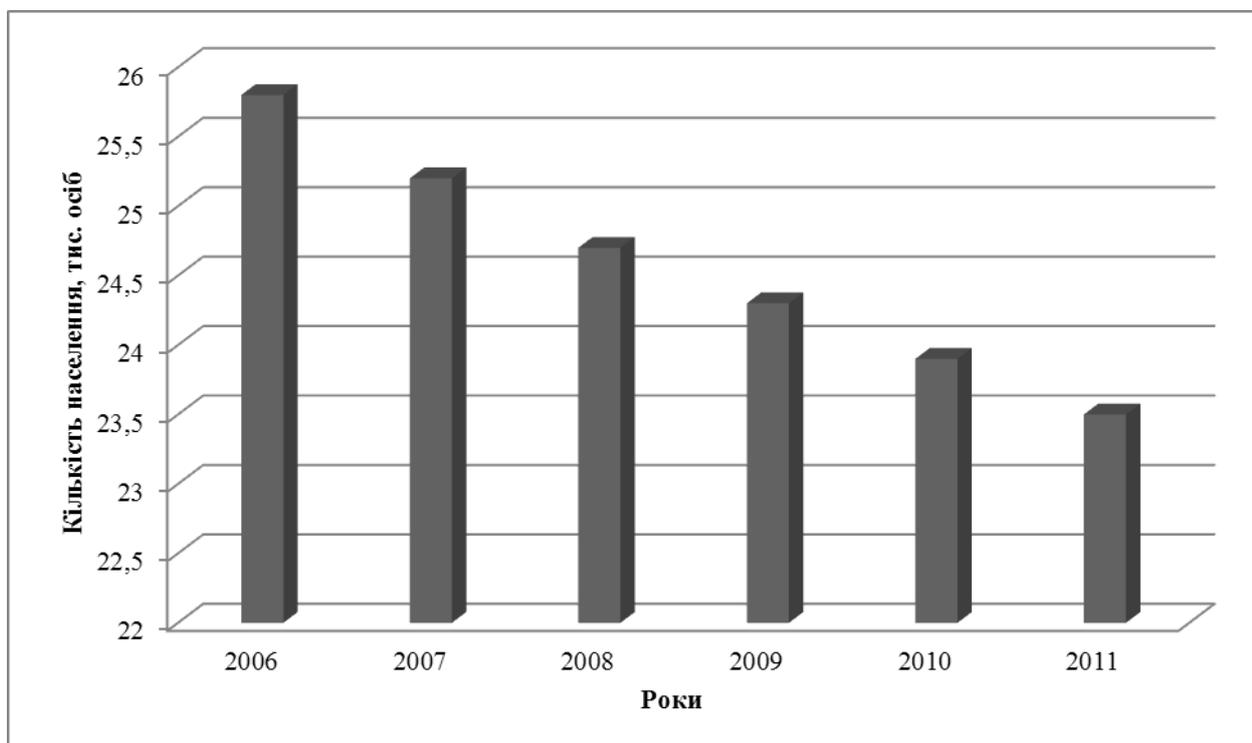

Рис.1 Динаміка кількості наявного населення Великобурлуцького району за період з 2006 по 2011 рр. (складено за даними Головного управління статистики у Харківській області [2])

Для Великобурлуцького району характерний високий рівень смертності та невисокий рівень народжуваності (а отже, від'ємний природний приріст населення (рис. 2)). Це пов'язано з низкою економічних чинників (невисокий рівень зарплати, високі ціни тощо) та соціальних чинників (мала доступність житла, слабка соціальна захищеність різних верств населення). Проте в останні роки намітилася тенденція зростання природного приросту населення. Це пов'язано, головним чином, із підвищенням рівня життя населення (зокрема підвищення державних виплат при народженні дитини), вступу в репродуктивний вік чисельного прошарку людей, що народилися у 80-і роки ХХ століття тощо.

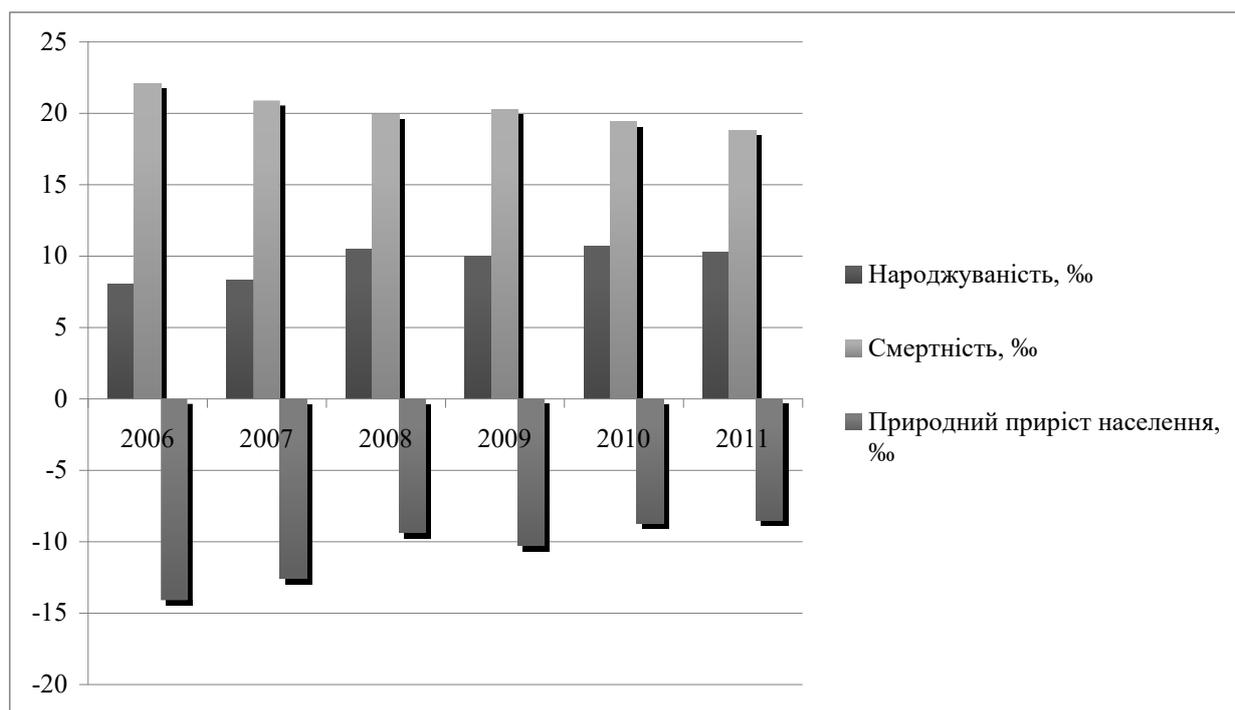

Рис. 2 Динаміка показників народжуваності, смертності та природного приросту населення Великобурлуцького району за період з 2006 по 2011 рр. (складено за даними Великобурлуцької райдержадміністрації [1])

Статеві-вікова структура населення відображає співвідношення між віковими групами людей, зокрема чоловіків та жінок. Форма статеві-вікової піраміди Великобурлуцького району відбиває загальноукраїнську тенденцію – знизу піраміда вузька, вище – розширюється (рис. 3). Це пояснюється невисокою народжуваністю і високою смертністю, тобто депопуляцією населення. Співвідношення між чоловіками і жінками неоднакове у різних вікових групах. Як видно зі статеві-вікової піраміди, у вікових групах 0-17 років і 18-39 років переважають чоловіки, що характерно для більшості регіонів України. Але вже в середньому віці співвідношення поступово змінюється на користь жінок, у старшому віці чоловіків менше, ніж жінок. Це пов'язано з тим, що у жінок більша тривалість життя, а найвищий рівень смертності у чоловіків спостерігається після 40 років, а жінок – після 50 років. Також на це впливають спосіб життя, умови праці. Також у віковій групі 60 і більше років диспропорція

між чоловіками і жінками посилюється тим, що у цій віковій групі перебувають люди, які пережили Другу світову війну, а серед загиблих у ній переважали чоловіки.

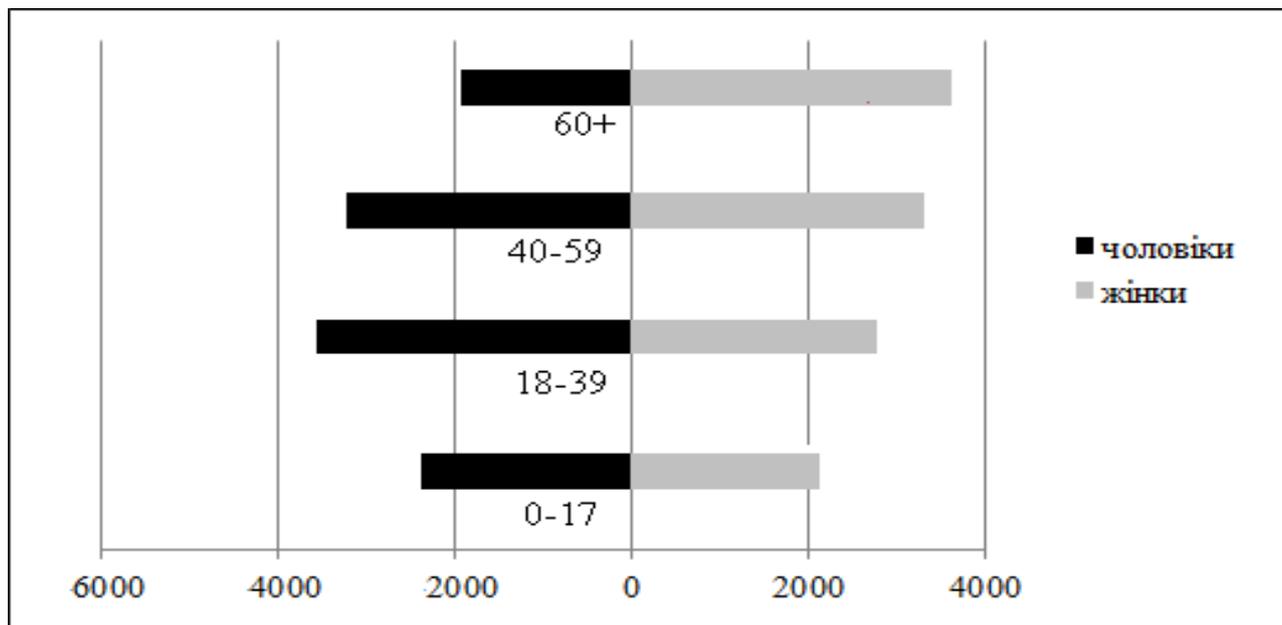

Рис. 3 Статеві-вікова піраміда населення Великобурлуцького району (складено за даними [4])

В цілому демографічна ситуація у Великобурлуцькому районі несприятлива (з 2006 по 2011 роки кількість населення зменшилася на 9%). В районі висока смертність (через незадовільну медичну забезпеченість, високі ціни на продукти першої необхідності, слабку соціальну захищеність) і низька народжуваність (через недостатню забезпеченість житлом, проблемами з працевлаштуванням у молодих сімей тощо), а отже від'ємний природний приріст населення, що веде до депопуляції населення. Лише в останні роки намітилася тенденція щодо зростання природного приросту населення через підвищення державної допомоги при народженні дитини.

Список використаних джерел: 1. Великобурлуцька райдержадміністрація. – Режим доступу: <http://vburlukrda.ucoz.ru/>. 2. Головне управління статистики у Харківській області. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>. 3. Харківська обласна державна адміністрація. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/uk/> 4. Харківська область у 2010 році (статистичний щорічник). – Харків, -2011 - 327с.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДНОГО ТА МІГРАЦІЙНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стан і розвиток суспільства визначається в значній мірі кількістю і складом населення, його трудовим і, у тому числі, людським потенціалом. Однією з найважливіших проблем демографічних досліджень у суспільній географії залишається рух населення. Рух населення – зміна кількісних і якісних характеристик населення; виділяють три види руху народонаселення: природний, міграційний і соціальний [1]. На зміну чисельності населення мають вплив природний («рух у час», результат процесів народжуваності та смертності) та міграційний («рух у просторі», характеризує просторове переміщення населення) рухи населення [2]. В той же час, рух населення залишається складним суспільним процесом, що зачіпає багато соціально-економічних аспектів життя населення. Отже, розглянемо особливості природного та міграційного руху населення Харківської області.

Чисельність наявного населення Харківській області на 1 січня 2012 р. становила 2756,4 тис. осіб Упродовж січня–листопада 2011 р. чисельність населення зменшилась на 12718 осіб, що в розрахунку на 1000 населення складало 5,0 осіб [3].

Зміни в чисельності населення області відбуваються за рахунок природного скорочення (14466 осіб або 5,7 %) та міграційного приросту (1748 осіб або 0,7 %) [3]. Ці факти свідчать про збільшення активності населення, яке намагається мігрувати в більш економічно сприятливі регіони, вперш за все це працездатне населення, яке прагне знайти вигідні умови праці. Харківська область є високорозвиненим регіоном і залишається привабливою для українських мігрантів, так як вона залишається потужним науковим, економічним, промисловим центром. Але головною проблемою все ж таки залишається від'ємний природний приріст населення, що потребує регіональних демографічних заходів. Тому що, спостерігається тенденція до подальшого скорочення чисельності населення. Порівняно з січнем-листопадом 2011 року обсяг природного скорочення збільшився на 544 особи, або з 5,5 до 5,7 % [3]. Скорочення спостерігається у м. Харкові, всіх міських радах і районах області (рис. 1). В цілому, за 2011р. чисельність населення Харківської області зменшилась на 12,9 тис. осіб.

З картосхеми (рис. 1) можна виявити райони з максимальними, середніми та мінімальними показниками природного приросту населення області. Для всіх районів Харківської області характерний від'ємний приріст населення, але є райони, які мають приріст - 3 % – - 4 %, зокрема це Харківський,

Шевченківський, Лозівський райони, середні показники мають Чугуївський, Куп'янський райони, а найгірші показники притаманні Золочівському та Ізюмському районам. Тобто, що показники природного руху населення нерівномірні в районах Харківської області, на це впливають різноманітні соціальні і економічні фактори, зокрема екологічні, економічний рівень життя населення, соціальний захист сімей, можливість працевлаштування. Отже, природним шляхом на Харківщині відбувається процес скорочення населення, що підвищує актуальність детального аналізу складових відтворення населення регіону.

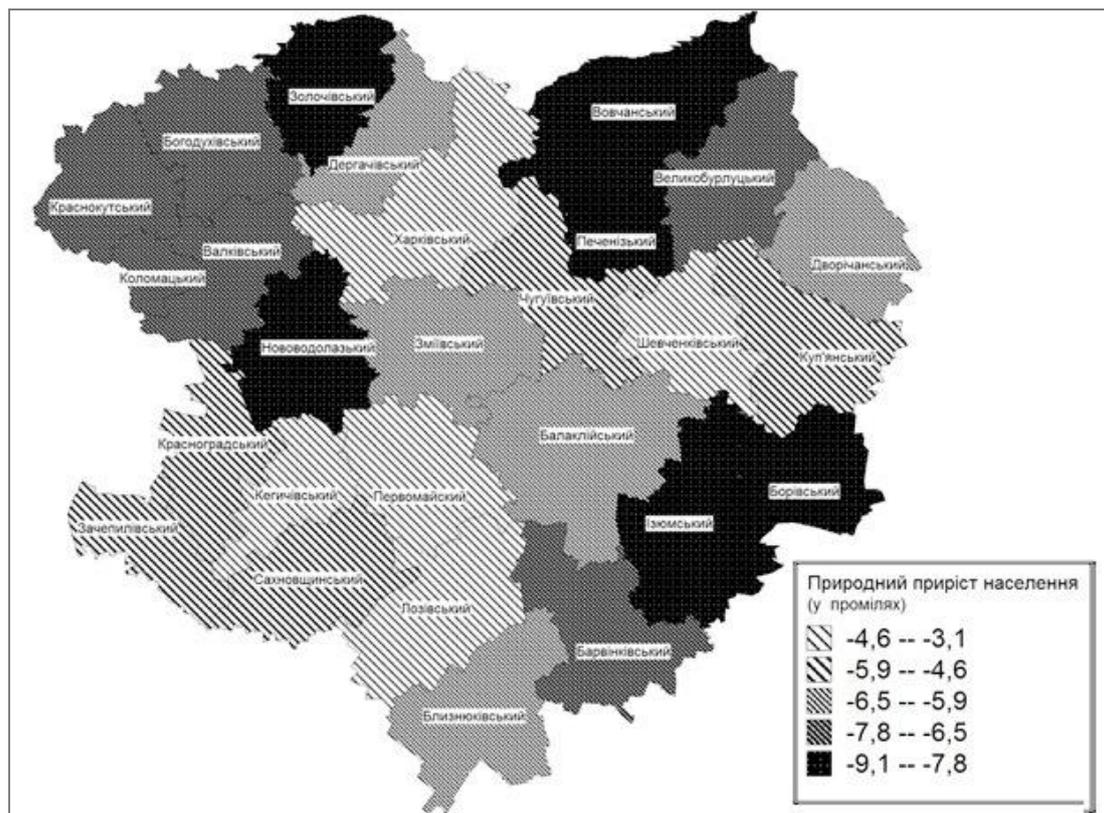

Рис. 1. Природний рух населення Харківської області у 2011 році (побудовано автором за даними [4])

Крім природного руху Харківській області також притаманний механічний рух населення – міграції. Міграція буває зовнішня та внутрішня, зовнішньою називається така міграція, коли населення виїжджає з меж одного регіону (області) в інший; такий тип переміщень впливає на зміну чисельності населення області. Внутрішня міграція відбувається в межах області, не має впливу на зміну чисельності населення області, проте впливає на перерозподіл населення по адміністративно-територіальним одиницям регіону. Для внутрішніх міграцій Харківської області є характерними «маятникові» міграції, тобто міграції напряму село-місто-село чи місто-село-місто, які здійснюють люди впродовж доби: вони живуть у селі (місті), їдуть на роботу в місто (село), повертаються назад додому в село (місто). Таким чином, вивчаючи територіальні особливості міграційного руху населення області, досліджуємо і внутрішні, і зовнішні переміщення. Порівняно з січнем-листопадом 2011 року

обсяг природного скорочення збільшився на 544 особи, або з 5,5 до 5,7 ‰ [3]. Скорочення спостерігається у м. Харкові, всіх міських радах і районах області (рис. 2). В цілому, за 2011р. чисельність населення Харківської області зменшилась на 12,9 тис. осіб.

Проаналізувавши картосхему міграційних потоків області (рис. 2), можна сказати, що міграції відбуваються у райони близькі до центрального (Дергачівський, Зміївський, Чугуївський), але Харківський район має значно менше сальдо міграції, що свідчить про усталеність структури населення. Позитивне сальдо міграції мають такі райони як Краснокутський, Печенізький, Куп'янський райони, які є економічно розвиненими (промисловість у Красноградському та потужний транспортний вузол у Купянському районах), екологічно сприятливими та рекреаційними, близькими до Харківського (Печенізький район). Найгірша ситуація спостерігається у Золочівському, Коломацькому районах, це відбувається за рахунок того, що навколо територіально розташовані райони з більш сприятливими економічними районами і тому спостерігається збільшення мігрантів.

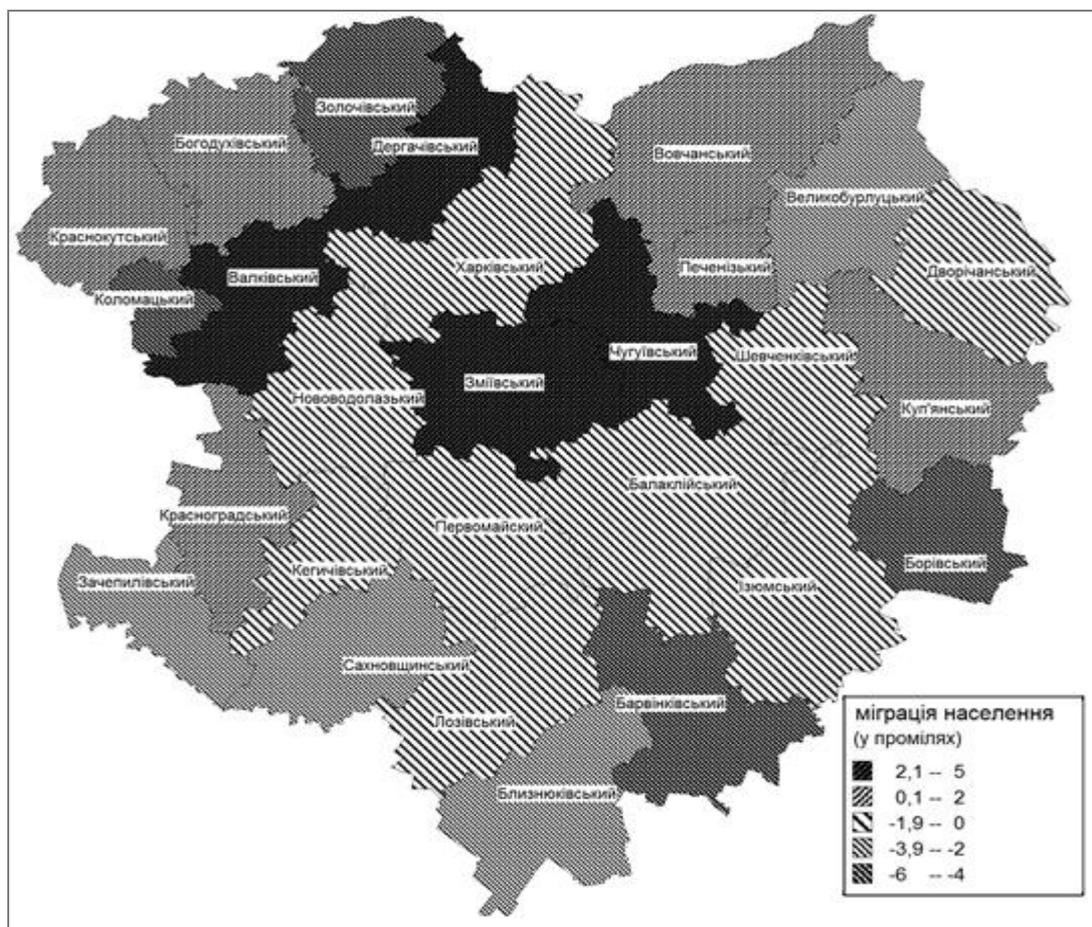

Рис. 2. Міграційний рух населення Харківської області за 2011 рік (побудовано автором за даними [4])

Порівняння міграційного та природного рухів населення по районах області, дало змогу визначити, що не всі райони, які мають значний приріст населення мають позитивне сальдо міграції, тобто якщо навіть приріст починає збільшуватись це може не вплинути на загальну кількість населення регіону так

як більшість людей буде виїжджати в більш економічно розвинуті регіони, і навпаки, якщо приріст населення від'ємний, але міграційні показники позитивні в цих регіонах спостерігається тенденція до збільшення кількості людей. Підводячи підсумок, зазначимо, що територіальні особливості міграційного руху відповідають рівню соціально-економічного розвитку районів, тому в деякій мірі компенсує природне зменшення чисельності населення за рахунок природного зменшення.

Список використаних джерел: 1. Географія населення: українсько-російсько-англійський словник термінів та понять: навчальний посібник / Немець Л. М., Сегіда К. Ю. // Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – 144 с. 2. Доценко А.І., Зінич В.Т., Великохотько О.Т., Танцюра В.Л. Розселення в Україні : Проблеми та перспективи. / А.І. Доценко - Львів, 2006. - 257 с. 3. Соціально-економічне становище Харківської області за 2011 рік // Головне управління статистики у Харківській області, 2012, вих.№40-09/11 19.01.2012 – 19 с. 4. Официальный сайт Государственного комитета статистики// [www.ukrstat.gov.ua].

УДК 911.3

Лещенко Є.О.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, ст. викл. Сегіда К.Ю.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ТИПІЗАЦІЯ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Враховуючи особливості демографічної ситуації в Україні, яка сформувалась протягом багатьох десятиліть, під впливом ряду історико-політичних та соціально-економічних чинників, в умовах сьогодення підсилюється актуальність досліджень демографічної складової суспільства [1]. Розуміння значимості геодемографічного розвитку України й сучасні проблеми останнього обумовили актуальність і необхідність демографічних досліджень. Враховуючи значні територіальні диспропорції в розвитку населення, все більшої актуальності набувають геодемографічні дослідження на регіональному рівні, що відповідає об'єктно-предметній області суспільної географії. Під геодемографічним процесом розуміють це часовий розвиток населення на певній території, його кількісні і якісні зміни, загальний напрямок і характер таких змін [3]; можна вважати, що геодемографічний процес охоплює зміни у часовому розподілі населення, тенденції розвитку його розселення. Тому, за мету в роботі поставлено вивчення геодемографічного процесу Полтавської області та визначення його типізації у регіоні.

На загальну чисельність населення має вплив його природний та міграційний рух, зокрема сучасна демографічна ситуація Полтавської області обумовлена не лише низьким рівнем народжуваності, а й високим рівнем

смертності; проте, варто відмітити, що наведені показники за 2011 рік мають позитивні тенденції зрушення в порівнянні з попередніми роками, зокрема природний рух складає - 6,9 ‰, в той час, коли у 2002 році відповідний показник складав - 11 ‰. На відміну від природного, міграційний рух має менші обсяги та за рахунок його чисельність населення Полтавщини зменшується меншими (- 0,2 ‰ у 2011 році проти - 0,5 ‰ у 2011 році) [2].

Значення та інтенсивність наведених тенденцій мають певні територіальні відмінності (рис. 1), які викликані особливостями соціально-економічного та демографічного розвитку регіонів та є їх наслідком. Провівши типізацію міст та районів Полтавської області за 2011 рік за особливостями геодемографічного процесу за методикою, запропонованою О. Г. Топчієвим та В. В. Яворською [3, 4], визначимо суспільно-географічні особливості сучасних геодемографічних процесів в Полтавській області. В результаті типізації виділено два типи і п'ять підтипів геодемографічного процесу, характерних для Полтавської області. Всі інші запропоновані в методиці типи та підтипи [3, 4] за досліджуваний період в області не виявлені.

Рис.1. Типи геодемографічного процесу в Полтавській області (визначено і побудовано за даними [2])

Аналізуючи типізацію геодемографічного процесу Полтавської області (рис. 1), зазначимо, що перший тип (I.2.б), для якого характерно загальне збільшення чисельності населення за рахунок механічного руху (6,62 %) з незначним природним убуттям (-6,4 %) спостерігається у лише у Полтавському районі, і пояснюється тим, що район знаходиться біля обласного центру м. Полтава. Позитивні показники загального приросту (хоча і незначного) населення в цьому районі обумовлені, головним чином, зворотною чи маятниковою міграцією населення, процесами урбанізації тощо. Тож, тільки одна адміністративно-територіальна одиниця Полтавської області збільшує чисельність населення.

Другий тип (II.1), для якого характерна стабілізація чисельності населення із рівними нульовими показниками природного та міграційного рухів, спостерігається лише в м. Миргород і це можна пояснити тим, що в місті знаходиться курорт «Миргород» і населення має постійну роботу та житло, що не примушує їх виїжджати за межі міста.

Більшість міст та районів Полтавської області втрачає населення, проте серед третього типу. Враховуючи домінуючий чинник одного з рухів населення, визначаються підтипи. До третього типу першого підтипу відносяться ті райони та міста Полтавської області, чисельність населення яких зменшується внаслідок природного убуття і супроводжується міграційним вибуттям (III.1.a), це такі райони Великобагачанський, Диканський, Зінківський, кобеляцький, Козельщенський, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Машівський, Чорнухинський, Шишацький, та м.Полтава. Демографічна ситуація в цих регіонах є найскладнішою, адже населення втрачає свою чисельність і природним і міграційним шляхом, проте причини такої ситуації різні. Наприклад, брак робочих місць веде до міграційного відтоку працездатного населення, що формує диспропорції в статеві-віковій структурі; а також залежить від статево-вікової структури населення як чинника спроможності до відтворення і характер демографічних процесів, так і здатність до економічної активності.

До третього типу першого підтипу також відносяться ті райони Полтавщини, чисельність населення яких зменшується внаслідок природного убуття і супроводжується незначним міграційним приростом (III.1.б), до таких належать м. Комсьмольськ, м. Кременчук, м. Лубни та такі райони як Гадяцький, Гребінківський, Котелевський, Миргородський, Новосанжарський, Оржицький, Пирятинський, Решетилівський, Семенівський, та Хорольський. В цілому, представлені в цьому підтипі регіони втрачають населення через природне зменшення, а міграційний приток не здатен в повній мірі нівелювати загальне зменшення.

До третього типу другого підтипу відносяться ті території, чисельність населення яких зменшується в більшій мірі за рахунок міграційного відтоку і супроводжується природним зменшенням, та цього підтипу (III.2.a) відносяться Карлівський та Глобинський район, які є периферійними і спостерігається відтік населення до сусідніх областей або більш розвинених міст Полтави та Кременчука, які є територіально близькими та більш економічно розвиненими.

Таким чином, чисельність населення Полтавщини зменшується, тільки Полтавський район має тенденцію до збільшення його чисельності, Миргород – до його стабілізації, всі інші міста та райони втрачають населення переважно через природне убуття, що є підтвердженням загальнорегіональних тенденції до переважання природного зменшення над міграційним, проте два райони населення втрачають переважно через міграційний відтік. Проведена типізація дала змогу визначити рушійні чинники демографічного процесу окремих адміністративно-територіальних одиниць і може бути покладена в основу розробки заходів регіональної демографічної політики.

Підводячи підсумок, зазначимо, що дослідження геодемографічного процесу в Полтавській області у першому наближенні здійснюється шляхом аналізу співвідношень показників природного і міграційного рухів як головних показників відтворення населення. актуальним залишається дослідження за тривалий період часу із доповненням типізації визначенням видів і підвидів.

Список використаних джерел: 1. Демографічна криза в Україні: Проблеми дослідження, витoki, складові, напрями протидії / Колект. автор, Стещенко Валентина. – К. : Інститут економіки НАН України, 2001. – 560 с. 2. Офіційний сайт Державного комітету статистики у Полтавській області. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.obladmin.poltava.ua> 3. Гончієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с. 4. Яворська В.В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.

УДК 332.8.365

Литовченко Ю.В.

*Научный руководитель – канд. геогр. наук, доц. Чугунова Н.В.
Национальный исследовательский университет «БелГУ». Г. Белгород
кафедра природопользования и земельного кадастра*

ЖИЛОЙ ФОНД СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РЕГИОНА. НОВОСКОЛЬСКИЙ РАЙОН БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

Для российских территорий сельских поселений характерна проблема социальной и бытовой неустроенности, базовых объектов инженерной и коммунальной инфраструктуры. В большинстве территорий сельских поселений России проблемы комплексной застройки и коммунально-бытового благоустройства не решены. Во многом кризисная ситуация в сфере организации территорий сельских поселений тормозит развитие сельского хозяйства и других отраслей экономики, является серьезной преградой для стабильного, устойчивого развития страны [1].

Проблема управления жилым фондом является одним из наиболее сложных и противоречивых направлений в деятельности органов государственной власти и местного самоуправления. В связи с этим требуется проведение динамичных и эффективных преобразований, направленных на стабилизацию работы отрасли и создания условий для ее развития. Жилищно-коммунальный комплекс страны в настоящее время находится в стадии реформирования. От состояния ЖКХ во многом зависит и состояние здоровья населения (системы водоснабжения, отопления), и экологическая обстановка в регионе (системы канализации, уборки отходов), и экономическая активность в регионе, и качество жизни. Именно поэтому вопрос ЖКХ имеет стратегическое значение для социально-экономического развития района.

Актуальность исследования заключается в том, что проблема обеспеченности жильем и благоустройства сельских поселений является одной из насущных, требующих каждодневного внимания и эффективности решения. *Объектом* нашего исследования является муниципальное образование (МО) – Новооскольский район Белгородской области. *Предметом* исследования является жилой фонд района. *Целью* – оценка уровня обеспеченности и благоустройства жилого фонда территорий сельских поселений для принятия мер по повышению качества жизни населения.

Важным показателем, характеризующим качественный уровень жизни населения, является обеспеченность жильем, являющаяся еще и важным элементом устойчивого развития общества и индикатором социоэкологической ситуации в населенном пункте. Для значительной части населения страны, квартира или дом составляют основное богатство семьи и поэтому решение проблемы обеспеченности жильем является жизненно важным вопросом.

В исследуемом МО проводится определенная работа по улучшению жилищных условий населения. В 2011 году за счёт всех источников финансирования в Новооскольском районе сдано в эксплуатацию 137 новых квартир общей площадью 22,1 тыс. м², но это на 8,9 % ниже уровня ввода 2010 года и от общего уровня ввода жилья по области. Проблема обеспечения населения жильем на селе почти всегда лежала на плечах самих жителей, а не государства. За годы реформ ситуация не изменилась: населением в 2011 г за счёт собственных и заёмных средств построено 109 домов площадью 20,8 тыс. м², что составило 86,8 % к уровню 2010 года и составляет 94,4 % от общего уровня ввода жилья по району [2]. Поэтому площадь жилищ, приходящаяся на одного человека, меняется незначительно (см. табл. 1).

Таблица 1

Обеспеченность населения Новооскольского муниципального образования жильем (составлено по данным [3]).

Годы	Площадь жилищ на одного человека	Общая площадь жилых помещений	Приватизировано жилых помещений, (единиц)
2006	24,5	1099,5	137
2008	25,4	1114,3	49

2010	25,9	1121,8	59
------	------	--------	----

Слабый же рост вызван сокращением численности населения МО, следовательно, не несет в себе прогрессивного эффекта для социально-экономического положения района. Кроме того, в районе высок удельный вес общей площади жилого фонда, требующего капитального ремонта, что вызывает серьезные опасения за безопасность жизни населения и определяет необходимость принятия срочных мер по преодолению сложившегося положения.

В России жилья всегда не хватало и Белгородская область, ее МО не являются исключением. Самостоятельно купить квартиру или построить дом могут, согласно оценкам, лишь 14% населения страны [5]. Основные причины недоступности жилья заключаются в высокой стоимости квартир (в 3-4 раза выше из стоимости), завышенной стоимости строительных материалов, дорогих кредитах.

От развития жилищного фонда, уровня его благоустройства зависит социально – экономическое положение сельских поселений, устойчивость их развития, уровень и качество жизни их жителей. Наш анализ обеспеченности жилых помещений коммунальной инфраструктурой выявил ее низкий уровень. По данным на 1 января 2011 года только 46,7 % помещений снабжены водопроводом, 30,5 % – ванными (душем), горячим водоснабжением – 18,5 %. Лучше ситуация с отоплением (93,7 %) и газоснабжением (95,7 %) [4]. При таком уровне благоустройства жилого фонда трудно рассчитывать на динамичное социально-экономическое развитие МО, поскольку часть населения, особенно молодежи может принять решение о переезде в город. В условиях демографического кризиса отток населения приведет к дефициту наиболее образованной, социально и экономически активной части населения.

Таким образом, в жилищной проблеме сельских поселений Новооскольского района, можно выделить ряд сохраняющихся проблем.

1. Стагнация объемов жилого фонда.
2. Высокая доля ветхого жилья.
3. Низкий уровень благоустройства жилищного фонда.

Необходимы меры по созданию экономических условий населению для строительства современного, комфортного жилья с высоким уровнем инженерного и коммунального благоустройства.

Список использованных источников: 1. Методические основы инвестирования территорий сельских поселений / А.В. Солодков // Сборник научных статей «Проблемы развития социально-экономических систем». Выпуск 3. М.: ГАСИС, 2008. 2. Социально – экономическое положение Новооскольского района в 2011 году. Белгородстат.-Белгород,2012.- С.13 . 3. Основные показатели социально – экономического положения муниципальных районов и городских округов Белгородской области (2006-2010). Статистический сборник. Белгородстат.- Белгород,2011. - С. 176-181. 4. Жилищное хозяйство и бытовое обслуживание населения в Белгородской области. Статистический сборник. Белгородстат.- Белгород, 2011. - С. 67. 5. Полякова Т.А. Состояние и оценка функционально-планировочной структуры крупного города. Автореферат на соискание ученой степени кандидата географических наук. Краснодар, - 2011, 23 с.

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ. РОССИЯ – КАЗАХСТАН

XX век характеризуется существенными геополитическими изменениями в мире, главным из которых является распад СССР, вызвавший масштабные, стихийные и вынужденные перемещения населения между бывшими советскими республиками. Основным полюсом притяжения мигрантов стала Россия. В настоящее время миграционный потенциал русского населения за пределами РФ в значительной мере исчерпан, и на смену репатриации, лидировавшей в первой половине 90-х годов, пришла трудовая миграция.

Под международной трудовой миграцией принято понимать временные межстрановые перемещения экономически активного населения с целью приложения своего труда и вступления в отношения работник-работодатель в другой стране [1]. Выделяют две группы причин международной трудовой миграции. Самые распространенные – это экономические причины, например поиск работы, повышение доходов, уровня жизни. Кроме экономических, существует и масса других причин: политические, религиозные, расовые, национальные, семейные, которые можно объединить в группу – неэкономические причины [2].

Трудовая миграция оказывает значительное воздействие на социально-экономическую ситуацию всех стран, участвующих в данном процессе. К положительным последствиям трудовой миграции специалисты относят: смягчение условий безработицы, появление для страны-экспортера рабочей силы дополнительного источника валютного дохода в форме поступлений от эмигрантов, а также приобретение ими знаний и опыта. Среди негативных последствий трудовой миграции следует назвать тенденции роста потребления заработанных за границей средств, желание скрыть получаемые доходы, «утечку умов», а иногда и понижение квалификации работающих мигрантов [3].

Классификация видов трудовой миграции представлена на рис. 1

По оценке аналитиков, в странах ЕврАзЭС в ней участвуют 3,9-4,5 млн. человек, или примерно 4-5 % занятого населения [5]. Основные сферы деятельности трудовых иммигрантов в России – торговля, строительство, транспорт, ремонт жилья, сервисные услуги.

Республика Казахстан представляет собой важнейшее звено в системе международной миграции на постсоветском пространстве. В 2010 г. Казахстан занимал лидирующую позицию среди стран-доноров СНГ.

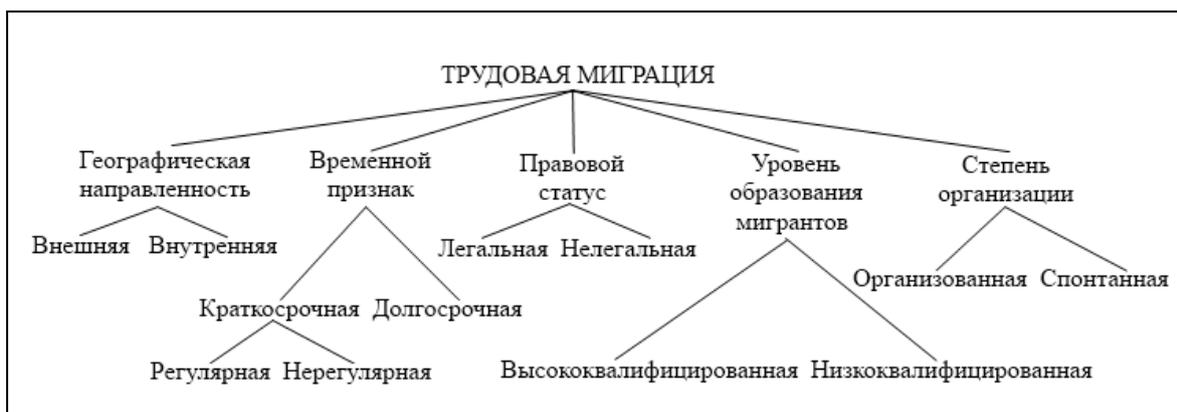

Рис. 1. Виды трудовой миграции (по данным источника [4])

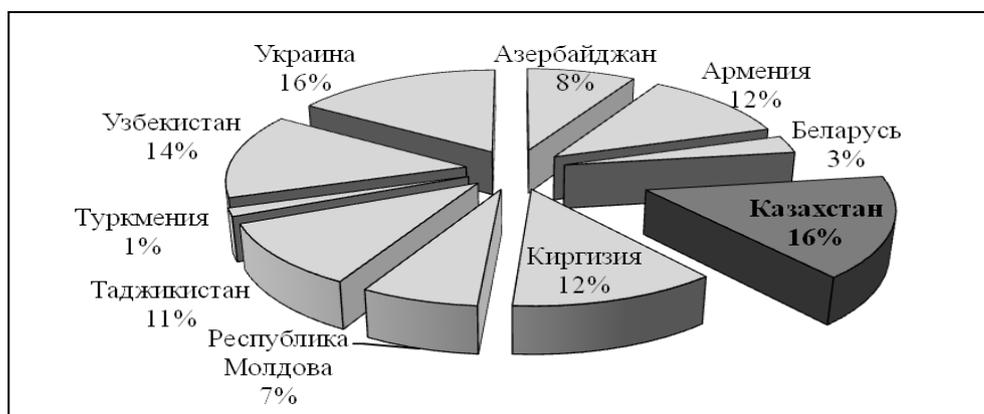

Рис. 2. Миграция в РФ из стран СНГ (рисунок сделан по данным Федеральной службы государственной статистики РФ)

В эмиграционных потоках Казахстана по-прежнему преобладают славянские группы населения. Масштабная эмиграция в 1990-х гг. привела к значительной потере населения: за 1992-2010 гг. из Республики выбыло 4,6 млн. человек. Среди выбывших 63-65 % составили люди трудоспособного возраста, из которых около 45 % имели высшее и среднее специальное образование [6].

В тоже время необходимо отметить, что за последние годы миграционный поток населения республики в Россию значительно снизился. Анализ миграционной структуры Казахстана показал, что доля эмигрантов в Россию составила лишь 7 % от общего числа всех эмигрантов Республики (рис. 3).

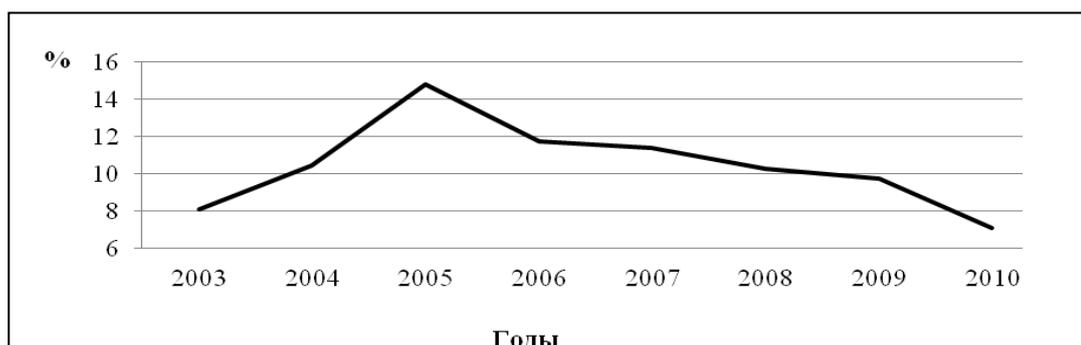

Рис. 3. Доля мигрантов в РФ в общей численности мигрантов Казахстана

Однако на фоне общего спада, возросла доля трудовых мигрантов. Так, если в 2000 г. на долю вынужденных переселенцев и беженцев из Казахстана приходилось 23 %, то в 2010 она составила лишь 0,23 % (табл. 1).

Таблица 1

Численность мигрантов прибывших в РФ из Казахстана, человек
(по данным Федеральной службы государственной статистики РФ)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Всего	124903	65226	55706	29552	40150	51945	38606	40258	39964	38830	27862
Численность вынужденных переселенцев и беженцев	29026	22054	9692	828	348	224	110	71	86	62	65

Снижение потока трудовых мигрантов из Казахстана в Россию, объясняется тем, что Республика сама стала страной, принимающей трудовых мигрантов. Это было обусловлено, с одной стороны, её растущей потребностью в рабочей силе, дефицит которой наблюдался на внутреннем рынке труда, а с другой стороны, избытком рабочей силы, высокой безработицей и низким уровнем жизни в соседних странах Центральной Азии, население которых устремлялось в поисках работы в Казахстан.

Трудовая миграция – эффективное средство борьбы с бедностью. Большинство трудовых мигрантов (более двух третей) обеспечили материальный достаток в своих семьях. Этот вид миграции является серьезным генератором среднего класса в странах-донорах [7]. В свою очередь страны-реципиенты, и Россия в частности, с помощью трудовой миграции получают широкие возможности включения в международный рынок труда.

Список использованных источников: 1. Корчагин Ю.А. Современная экономика России. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 543 с. 2. Мировая экономика / Под ред. И.П. Николаевой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 510 с. 3. Животов С.И. Трудовая Миграция. Плюсы и минусы для стран принимающих и поставляющих рабочую силу – http://www.rusnauka.com/17_APSN_2009/Economics/48348.doc.htm. 4. Вешкурова А.Б. Регулирование процессов трудовой миграции населения из стран Центральной Азии в РФ и Казахстан: автореферат. – М., 2011. – 26 с. 5. Рязанцев С. Трудовая миграция в России в условиях интеграции в ЕвразЭС // Вопросы экономики. – 2008. – №6. – С.71-83. 6. Садовская Е. Казахстан в Центральноазиатской миграционной подсистеме // Постсоветские трансформации: отражение в миграциях / Под ред. Ж.А. Зайончковской и Г.С. Витковской / Центр миграционных исследований, Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М.: ИТ «АдамантЪ», 2009. – С. 279-321. 7. Трудовая миграция - самая массовая – http://demoscope.ru/weekly/knigi/ns_r01/razdel5g5_9.html

ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Населення є надзвичайно важливою категорією, без вивчення якої неможливе жодне суспільно-географічне, економічне чи будь-яке інше дослідження. Структура, динаміка, склад населення – це ті базові показники, на які має спиратись вивчення будь-якого процесу чи явища, що протікає у суспільстві. Беззаперечно, актуальним залишається дослідження структури населення Харківської області за статтю і віком, адже саме цей фактор істотно впливає на перебіг природного руху населення і соціально-економічний розвиток регіону. На нашу думку, для дослідження та аналізу всіх суспільно-географічних процесів та явищ Харківської області необхідно враховувати статеву-вікову структуру в тій чи іншій мірі. Тож, одним із головних напрямів вивчення населення регіону є аналіз його статево-вікового складу та структури, який здійснюється з використанням комбінаційних рядів розподілу за статтю і віком. Для виявлення відмінностей статево-вікового складу і структури населення залежно від місця проживання до переліку групувальних ознак включають міські поселення та сільську місцевість [4].

Статеву-вікову структуру населення формують під спільним впливом трьох основних факторів: співвідношення чисельності народжених живими хлопчиків і дівчаток; вікової диференціації смертності у чоловіків і жінок; статево-вікового складу мігрантів. Оскільки перший фактор є фундаментальною біологічною константою, то вирішальна роль у формуванні та зміні статево-вікового складу населення регіону належить віковій диференціації смертності та статево-віковим відмінностям в інтенсивності міграції, що, в свою чергу, залежить від соціальних, економічних, екологічних умов життя населення [1,5].

Розглядаючи статеву-вікову структуру населення Харківської області слід відмітити, що в статевій структурі значно переважають жінки (54,1%). Як бачимо з наведеної піраміди (рис. 1), таке переважання досягається за рахунок людей старше 40 років, бо саме в цих вікових групах чоловіча смертність починає значно переважати жіночу – у чоловіків після 40 років різко підвищуються загострення серцево-судинних хвороб, злоякісних пухлин та захворювань органів дихання, а це, як відомо, є основними причинами смертності населення України.

В демографії виділяють три основні типи вікової структури населення: прогресивний, стаціонарний і регресивний, залежно від частки дітей, батьків і прабабків. До дітей відносять населення віком 0-14 років, батьки – 15-49 років

і прабатьки – старше 50 років. Контур статево-вікової піраміди населення Харківської області (рис. 1) відповідає третьому типу статево-вікових пірамід (класифікація, запропонована у 30-х рр. ХХ ст. німецьким статистиком Ф. Бурдерфером), який притаманний регресивній віковій структурі населення і за А. Зундбергом характеризується значною перевагою питомої ваги батьків над питомою вагою дітей, що зумовлює скорочення чисельності населення [3].

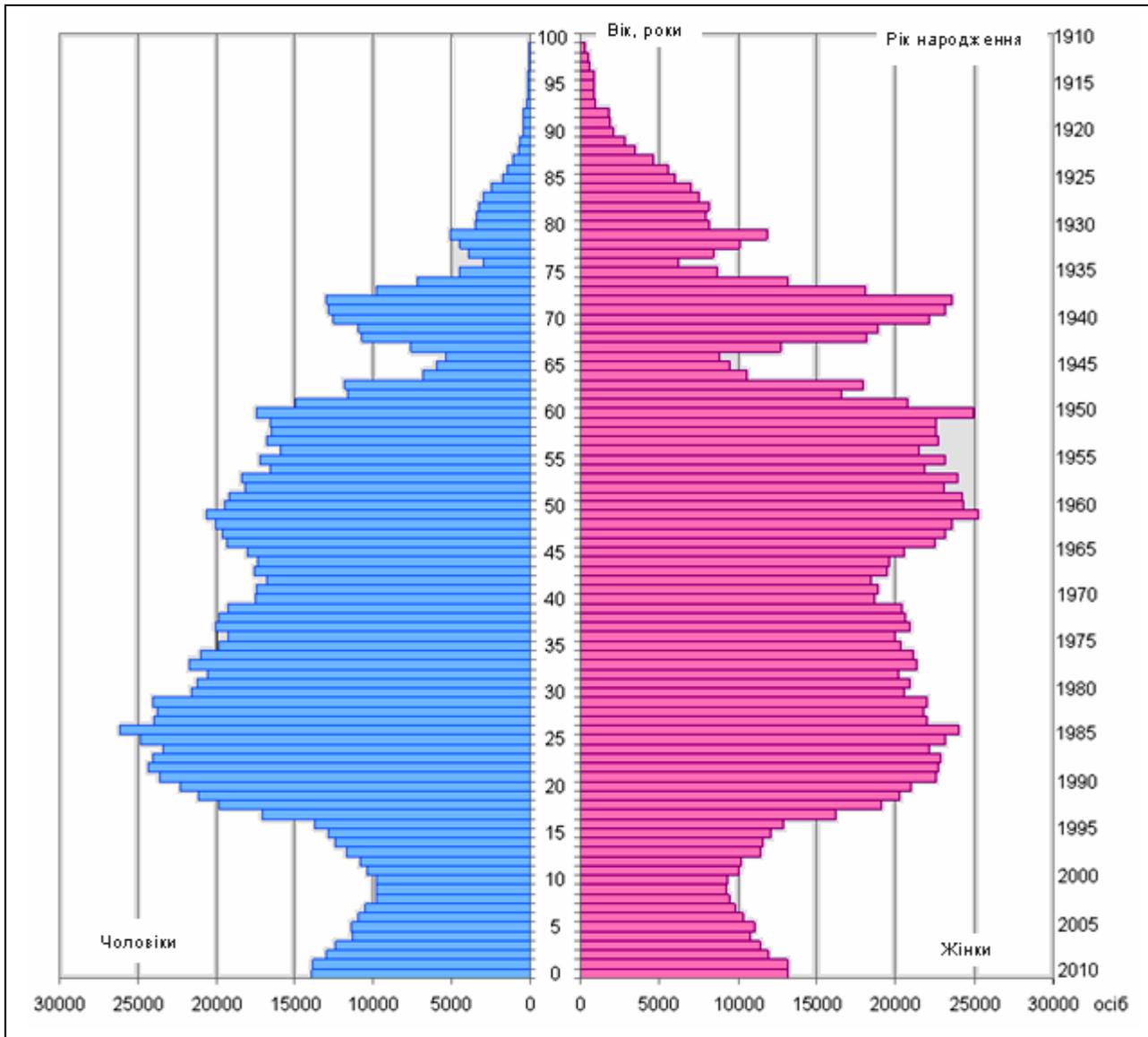

Рис. 1. Статево-вікова структура населення Харківської області на 2010 р. (побудовано автором за даними [2])

Порівнюючи статево-вікові структури окремо сільського та міського населення Харківської області можна побачити деякі відмінності (рис. 2, 3), і сутність їх не в абсолютній кількості населення тієї чи іншої вікової групи, а в їх пропорції та співвідношенні між собою. Перша відмінність, яка помітна найбільша – загальна конфігурація пірамід. Зовнішній вигляд піраміди міського населення більше наближений до загальної піраміди по області з усіма впадинами та підняттями, тоді як структура сільського населення більш

вирівняна в усіх вікових групах працездатної частини населення. Тобто, в сільській місцевості кількість населення у вікових групах від 15 до 60 років мало відрізняється.

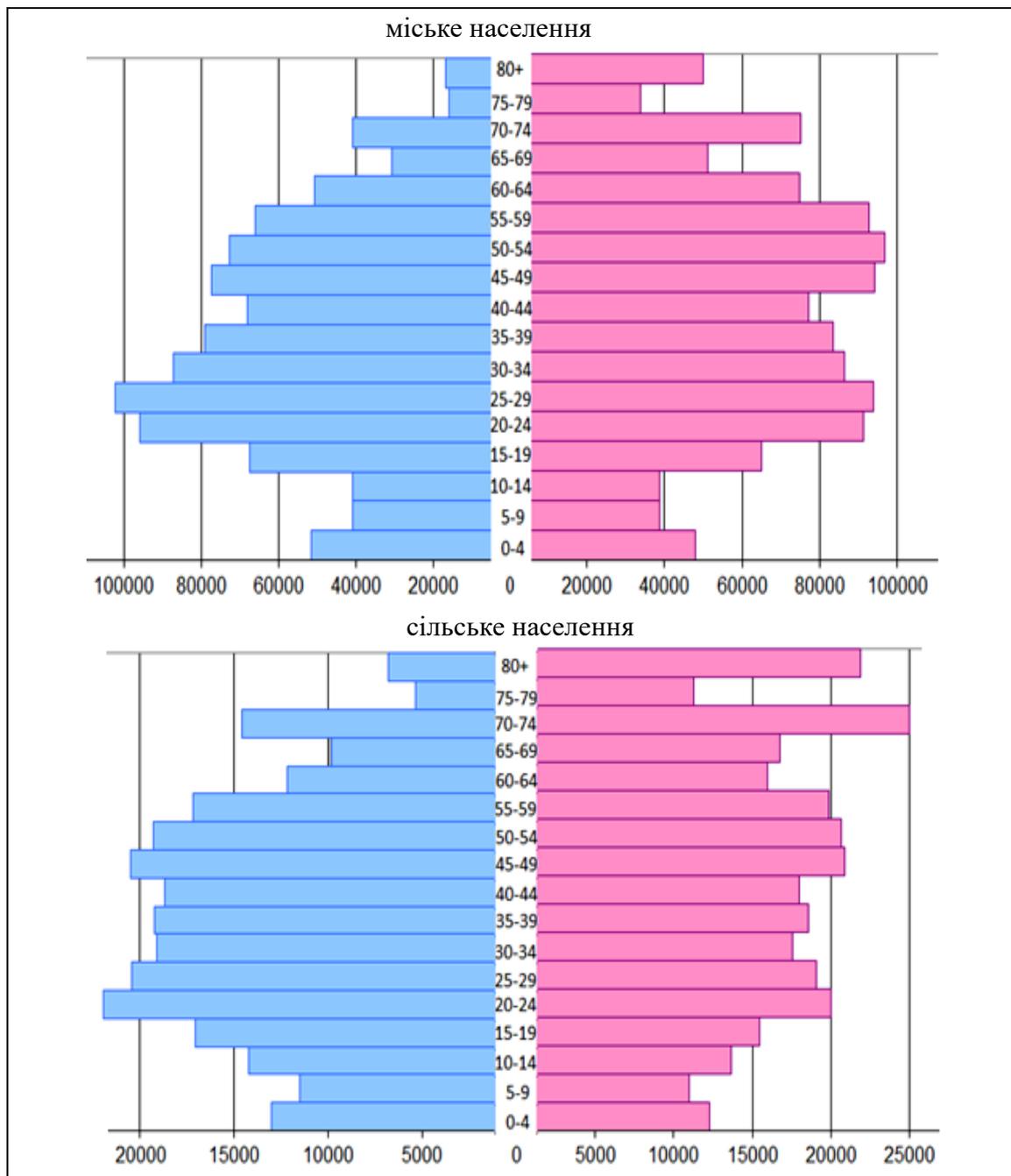

Рис. 2. Статеві-вікова структура міського та сільського населення Харківської області, 2010 р. (побудовано автором за даними [2])

Така особливість викликана насамперед великим значним молоді з сільської місцевості до міст (здебільшого до Харкова), вони їдуть на навчання або в пошуках роботи. Саме цим і викликано таке значне переважання у містах людей у вікових групах 15-19 та 20-24 років, разом з порівняно невеликою кількістю їх у сільських поселеннях. Як вже відмічалось, сільське населення має у своїй структурі більш однакові за кількістю вікові групи, з чого можна

зробити висновок, що зменшення населення там відбувається більш рівно-мірно по вікових групах, ніж у містах. Але в одних групах це зменшення відбувається в основному за рахунок міграцій (від 15 до 25 років), а в інших – за рахунок смертності (населення старше 50 років). Майже ідентичними є конфігурації тих частин пірамід, до яких входять вікові групи, старше 60 років. Це говорить про те, що фактори, які впливають на кількість і склад населення пенсійного віку в міській та сільській місцевостях майже не відрізняються і рух населення старших вікових груп у містах та селах практично однаковий, різниця є тільки у абсолютній кількості людей даних груп. Цікаво відмітити, що наведена кореляція між структурами сільського та міського населення є досить сталою для даного регіону і мало залежить від загальної кількості населення.

Отже, статеві-вікова структура населення є досить складною категорією, на неї впливає численна кількість факторів, причому деякі з них дуже віддалені у часі. Можна сказати, що на сучасну статеві-вікову структуру населення Харківської області здійснювали вплив всі ті суспільно-історичні процеси, що відбувались протягом останніх ста років. Статеві-вікова структура є своєрідним віддзеркаленням всіх демографічних, соціальних, економічних і політичних процесів з одного боку, а передумовою формування економічного, інтелектуального, політичного розвитку будь-якого регіону, тому залишається актуальним напрямком досліджень.

Список використаних джерел: 1. Куставська О. В. Комплексний статистичний аналіз закономірностей розподілу населення за статтю та віком (на прикладі Тернопільської області) / О. В. Куставська // *Регіональна економіка*. – 2007. – № 1(43) – С. 135-145. 2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> 3. *Практическая демография* / Коллект. автор.: В. Н. Архангельский, А. Е. Иванова, Л. Л. Рыбаковский, С. В. Рязанцев. – М.: Центр социального прогнозирования. – 2005. – 278 с. 4. Сегіда К. Ю. Статеві-вікова структура населення Харківського регіону: закономірності формування та особливості розвитку / К. Ю. Сегіда // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Геологія – Географія – Екологія: Зб. наук. праць*. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. - № 956. — С. 164-173. 5. Шевчук П. Є. Закономірності формування статеві-вікової структури населення України / П. Є. Шевчук, Г. Ю. Швидка // *Демографія та соціальна економіка*. – 2009. – № 2. – С. 39-47.

СЕКЦІЯ 3 РЕГІОНАЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО І ТУРИЗМ

УДК 911.3:338.48

Балашова О.Ю., Вірченко П.А.
Науковий керівник – канд. геогр. наук П. А. Вірченко
Кремінська ЗОШ І-ІІІ ст. № 2 Кремінської районної ради
Луганської області

ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ЛОКАЛЬНОГО РІВНЯ

Актуальність теми дослідження. Важливою проблемою розвитку господарства сучасної України та її регіонів є ефективне використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу. У зв'язку з цим актуальними стають питання забезпечення розвитку туристсько-рекреаційної діяльності як однієї із важливих сфер економіки на всіх рівнях господарювання – від державного до локального. Розвиток туризму і рекреації, завдяки перерозподілу національного доходу, сприяє стабільному стану економіки. З соціальної точки зору туризм та рекреація здійснюють значний вплив і на окремі регіони, особливо депресивні.

Метою дослідження є аналіз впливу туристсько-рекреаційної діяльності на розвиток адміністративних одиниць локального рівня.

Аналіз попередніх досліджень свідчить про те, що більшість досліджень присвячених питанням впливу туристсько-рекреаційної діяльності на життя суспільства проводились на загальнонаціональному або регіональному рівнях. Проте, дослідження впливу туристсько-рекреаційної діяльності на розвиток територій локального рівня є нечисленими.

Викладення основного змісту дослідження. У даному дослідженні під туристсько-рекреаційною діяльністю ми розуміємо діяльність спеціалізованих установ та організацій, юридичних та фізичних осіб з організації санаторно-курортного лікування та туристичного обслуговування населення, які мають відповідні ліцензії та інші дозвільні документи на проведення даного виду діяльності. А під адміністративно-територіальними одиницями локального рівня ми розуміємо адміністративні райони, які виділяються в межах України.

Переважаюча частина цих адміністративних одиниць – це сільські райони, які мають ряд невирішених соціально-економічних проблем, що безпосередньо впливають на їх господарський розвиток та складну демографічну ситуацію. У більшості з них продовжується закриття підприємств, що призводить до зменшень надходжень до місцевих бюджетів, зростання рівня безробіття, зниження прибутків місцевого населення. Ці процеси, зазвичай, впливають

також і на показники злочинності, зменшення народжуваності та ведуть до збільшення соціальної напруги у суспільстві.

Безпосередній вплив на формування туристсько-рекреаційної діяльності у межах територій локального рівня здійснюють природні умови – рельєф, клімат, поверхневі та ґрунтові води, рослинний та тваринний світ тощо. Об'єктами туристської та екскурсійної діяльності також можуть бути промислові підприємства (шахти, кар'єри, заводи, фабрики, електростанції), сільськогосподарські ферми на яких розводять страусів, фазанів, перепелів, лісомисливські господарства, оленячі ферми тощо. Крім того, сприятлива екологічна ситуація, самобутній побут сільської місцевості, своєрідні культурні та історичні традиції, звичаї місцевого населення територій локального рівня також можуть сприяти притоку туристів, екскурсантів та рекреантів.

Більшість територій локального рівня мають відповідні передумови для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності, проте наявні природні ресурси, туристичні та рекреаційні можливості цих територій використовуються недостатньо.

Залучення до господарської діяльності місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу територій локального рівня дозволить покращити їх загальний рівень розвитку та допоможе вирішити ряд соціально-економічних проблем. Залучення до господарської діяльності місцевого туристсько-рекреаційного потенціалу, на нашу думку, дозволить:

- створити нові робочі місця та підвищити рівень зайнятості місцевого населення;
- збільшити надходження до місцевих бюджетів;
- покращити роботу суміжних галузей, зокрема, транспорту, торгівлі, сфери послуг, будівництва та інших;
- поліпшити збереження місцевих пам'яток культури, історії, архітектури, мистецтва;
- залучити інвесторів для реставрації місцевих пам'яток та створити нові туристсько-рекреаційні об'єкти;
- налагодити виробництво сувенірної продукції та стимулювати розвиток місцевих народних промислів;
- реалізувати місцевим мешканцям свій особистий освітній та творчий потенціал;
- сприятиме збереженню екологічної системи цих територій тощо.

Крім того, розвиток туристсько-рекреаційної діяльності на певній території сприятиме зростанню попиту на місцеву сільськогосподарську продукцію та товари місцевого виробництва.

Таким чином, за рахунок організації туристсько-рекреаційної діяльності у межах адміністративних одиниць локального рівня, можливе зростання економічного потенціалу місцевих територіальних громад, що створює передумови для підвищення якості життя населення та для позитивних структурних змін в господарському комплексі регіону.

В той же час, розвиток туристсько-рекреаційної діяльності на певній території може мати і деякі негативні прояви, зокрема:

- можуть виникати конфлікти між місцевим населенням та відпочиваючими;
- імовірна комерціалізація певних видів діяльності, які раніше здійснювались безоплатно (поява приватних пляжів, ставок, відвідування закладів культури);
- можливе зростання числа відхилень від загальноприйнятих норм суспільної поведінки (зростання злочинності, хуліганства, алкоголізму, проституції).

Крім того, зростання антропогенного навантаження на природні комплекси, з боку туристів та рекреантів, може спричиняти певний негативний вплив на довкілля цих територій. Проте, більшість негативних впливів туристсько-рекреаційної діяльності можна запобігти за рахунок комплексного планування розвитку туризму та рекреації, посилення державного контролю за цими видами діяльності.

Висновки. Туристсько-рекреаційна діяльність може мати важливий вплив на економічний та соціальний розвиток територій локального рівня. Вона може сприяти підвищенню рівня зайнятості місцевого населення, збільшувати надходження до місцевих бюджетів, покращувати роботу суміжних галузей господарства, сприяти збереженню місцевих пам'яток культури, історії, архітектури тощо. Розвиток туристсько-рекреаційної діяльності на територіях локального рівня також може сприяти появі нових робочих місць, розширенню відповідної інфраструктури, побудові нових транспортних комунікацій, підвищенню загальної культури і грамотності місцевого населення.

Відсутність на території лікувальних ресурсів може бути компенсована за рахунок професійної організації маркетингових заходів туристичного та рекреаційного спрямування.

УДК 941/949(478.9)

Блынский В.И.

Научный руководитель – канд. геогр. наук, доц. Фоменко В.Г.

Приднестровский государственный университет имени Т.Г. Шевченко

ИЗ ПРАКТИКИ РАЗРАБОТКИ КРАЕВЕДЧЕСКОГО ПАСПОРТА СЕЛА БЛИЖНИЙ ХУТОР СЛОБОДЗЕЙСКОГО РАЙОНА

В Приднестровье много красивых и больших сел. Они имеют многолетнюю историю и являются достоянием нашего края. Люди, проживающие в них, растят и воспитывают детей, трудятся в садах, на полях и фермах, хранят традиции, берегут духовные ценности своих предков. Эти села нуждаются в детальном краеведческом изучении. Согласно классической краеведческой характеристике сельского населенного пункта нам необходимо изучить особенности его географического положения и окружающей

местности, населения и хозяйства, функциональной и территориальной организации. В качестве объекта краеведческого исследования нами выбрано одно из крупнейших сел республики – Ближний Хутор, расположенный в непосредственной близости к северу от её столицы г. Тирасполь. «Примыкание» к городу накладывает отпечаток на жизнь населенного пункта. В 1792 г. по указанию А.В. Суворова была построена Тираспольская крепость, давшая начало новому городу. На север от него раскинулись обширные земельные угодья, которыми владела городская управа. Они сдавались в аренду безземельным крестьянам. На этой равнине со временем возникли три хутора, одним из которых был Ближний. Село основано 7 февраля 1878 г., что подтверждено документально [4]. Оно расположено в центральной части Слободзейского района. На северо-востоке земли сельского Совета выходят к границе с Украиной, а на северо-западе с Григориопольским районом [1]. Площадь Ближнего Хутора равна 4992 га. С севера на юг вдоль села течет небольшой левый приток Днестра – ручей Светлый. В настоящее время село Ближний Хутор представляет собой пригород Тирасполя, отделенный от города улицей с говорящим названием – Межевая. Вечером жизнь в Ближнем Хуторе не замирает как в периферийных селах – сказывается близость города. Численность населения составляет 8152 чел. (2011 г.) [2]. Исторически село многонационально – в нем проживают русские, украинцы, молдаване, белорусы, болгары, гагаузы и немцы. Жители села закалены невзгодами, выносливы и трудолюбивы. Поэтому для хуторян характерны взаимовыручка, терпимость и доброжелательность. При краеведческой характеристике сельского населенного пункта большое внимание уделяется истории. Однако уникальность этого крупного села заключается в том, что в отличие от большинства крупных приднестровских поселений оно возникло позднее – в конце XIX в., то есть в его истории отсутствуют первоначальные этапы заселения и хозяйственного освоения края. В пореформенный период поселение оформилось в полноценный самостоятельный населенный пункт. В начале XX в. в нем насчитывалось около четырехсот домов. Большинство жителей были заняты в возделывании зерновых, садоводстве, огородничестве, ремесленном производстве и торговле (работало 5 частных лавок).

Большую лепту внес И.З. Богун-Добровольский. Он прожил яркую и насыщенную жизнь, был моряком, побывал на службе на трех флотах, принимал участие в русско-японской войне, организовал партизанское сопротивление оккупантам и белогвардейцам в Тираспольском уезде. С мая 1919 г. возглавлял сельский Совет с. Ближний Хутор. Он немало сделал для развития села в период коллективизации. В память о нем благодарные односельчане установили памятник и назвали его именем улицу. Память о людях и их добрых делах хранит местный краеведческий музей [4]. Много испытаний выпало на долю моих односельчан. Только оправились от последствий гражданской войны, а тут уже пришлось терпеть лишения и тяготы Великой Отечественной войны. С фронта не вернулись домой более 130 человек, 160 остались инвалидами. Павшим в боях против фашизма в селе установлен памятник солдатам с именами погибших. В память о них постоянно

горит Вечный огонь. Прошло время, стала налаживаться мирная жизнь, постепенно вошёл в трудовое русло колхоз им. Мичурина и добился очень хороших результатов. В 1981 г. Колхоз им. Мичурина Указом Президиума Верховного Совета СССР был награжден орденом Трудового Красного Знамени [4]. Пользуясь случаем, не могу не упомянуть моего деда, Блынского Анатолия Михайловича, который тоже трудился в этом колхозе и был награжден медалью «За доблестный труд». На сегодняшний день колхоза не существует, в 90-е гг. прошлого столетия он распался на отдельные частные фирмы. Ближний Хутор обладает достаточно развитой инфраструктурой, ресурсами и условиями для успешной жизнедеятельности. В селе функционируют школа; больница; детский сад; Дом культуры; спорткомплекс; стадион, оснащенный спортивными площадками; библиотека; церковь и т.д. Всё это способствует реализации сельчанами своих возможностей. В селе действует один детский садик «Алёнушка», «Ближнехуторская СОШ», в которой обучаются 504 учащихся и преподают 43 педагога. Сельский Дом культуры включает: зал на 700 зрителей, две библиотеки (в т.ч. детская). При нем работают коллективы: народный ансамбль украинской песни «Хуторянка», народный вокально-инструментальный ансамбль «9-й маршрут», детский духовой оркестр. Сегодня село обеспечено развитой социально-бытовой инфраструктурой «шаговой доступности», здесь работают: амбулатория, аптека, отделение банка, почта, отделение милиции, баня, ателье, парикмахерская, около десятка продуктовых магазинов, два кафе. Что касается транспорта, то добраться до города не проблема. Действуют три линии маршрутных такси, каждая из которых идет в разные части г. Тирасполь [2, 3]. Многие сельчане работают в близлежащем городе, поэтому характерны интенсивные маятниковые (ежедневные) перемещения. Новинки прогресса присутствуют практически в каждом доме. Наверное, сейчас уже не осталось человека, у которого бы не было сотового телефона, не говоря уже о стационарном. У молодого поколения есть возможность выхода в Интернет. Для досуга молодежи пять лет назад был открыт развлекательный комплекс «Хуторок», а недавно и ночной клуб «OLMECA». Сегодня в селе насчитывается около трех тысяч домов. Все дома в селе газифицированы, для отопления административных зданий и социальных учреждений работают пять котельных. Практически всё село представляет собой частный сектор с регулярной поквартальной застройкой, но есть в селе и многоэтажные здания, в частности два пятиэтажных 60-квартирных дома, девять 2-х этажных квартирных домов и один трехэтажный дом [2, 3]. Экономическая база села сравнительно развита и диверсифицирована – особенностью является то, что здесь представлена как местная промышленность, так и филиалы тираспольских предприятий. На территории Ближнего Хутора, в трех карьерах, производятся добыча полезных ископаемых, в частности песка и глины. Это сырье идет на производство кирпича на Ближнехуторском кирпичном заводе. Работает частное деревообрабатывающее производство, три станции автотехобслуживания. В селе работает асфальтовый завод (а состояние покрытия улиц оставляет желать лучшего), нефтебаза, дорожно-ремонтно-строительное управление, мельница, маслобойка.

Крупными производителями сельскохозяйственной продукции являются два крупных фермерских хозяйства: фирма «Агростар», которая специализируется на выращивании зерновых, рапса, подсолнечника (арендует 1807 га земельных угодий) и фирма «Плантатор», занимающаяся выращиванием овощных и зерновых культур, созданием семенного фонда (арендует 806 га земельных угодий) [2, 3]. В селе также работают молочно-товарная ферма, свиноферма, птицеферма. Частный предприниматель занимается разведением рыбы. На подворьях держат крупный и мелкий рогатый скот, свиней, птицу. Сегодня село живёт насыщенной и созидательной жизнью, полной противоречий и проблем. Материалы статьи тезисно отражают различные аспекты жизни села, обозначают проблемы и возможные пути их решения. В перспективе планируется более глубокая обработка собранных первичных материалов для последующего использования при написании курсовой и дипломной работы.

Список использованных источников: 1. Атлас Приднестровской Молдавской Республики. История. – Тирасполь: Типар, 2007. – 64 с.; 2. Годовой отчет Государственной администрации села Ближний Хутор; 3. Дабеза В. Под боком у Тирасполя // Днестровская правда. – 2009. – 26 июля; 4. Материалы Краеведческого музея с. Ближний Хутор.

УДК 338.486 (1-22)(470.325)

Бугаева Е.А.

*Научный руководитель – канд. пед. наук, доц. Трикула Л.Н.
Белгородский государственный национальный
исследовательский университет*

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В ВОЛОКОНОВСКОМ РАЙОНЕ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

В развитых странах туристические поездки в села и в сельскую местность занимают уже второе место после отдыха на море. Мировая практика подтверждает, что сельский туризм активно способствует решению основных социально-экономических проблем села. Оценивая опыт становления и развития сельского туризма в зарубежных странах, можно заключить, что в России сегодня имеются достаточные предпосылки для его развития.

В связи с этим в Волоконовском районе Белгородской области была разработана районная программа «Развитие сельского туризма на территории муниципального района «Волоконовский район» на 2010-2012 годы. Программа была разработана в целях создания на территории района благоприятных условий для развития сельского туризма, повышения уровня жизни сельского населения путем расширения масштабов его занятости и самозанятости и увеличения доходов на основе развития туристического бизнеса [1].

В настоящее время в Волоконовском районе, для отдыхающих, разработаны разнообразные экскурсионные маршруты, демонстрирующие

достопримечательности района. Среди видов сельского туризма на территории района развит познавательный сельский туризм, детский сельский туризм, сельский спортивный туризм. Отделом по сельскому туризму Волоконовского района были разработаны следующие туры [2]:

I. Комплексный тур, состоящий из пяти маршрутов:

Маршрут №1 «Исторические памятники района». (п. Волоконовка – с. Староивановка – с. Афоньевка)

Обзорная экскурсия по территории Волоконовского района. Посещение села Староивановка. Рассказ о селе Коровино и Храме Иоанна Богослова. Вы увидите культурно – исторический памятник XX века - «Новоивановская «Баркова» мельница». Обед на свежем воздухе на территории Новоивановской мельницы с дегустацией блюд и напитков народной кухни.

Маршрут №2 «Культурное достояние района». (п. Волоконовка – с. Покровка - с. Фощеватово)

Обзорная экскурсия по интересным, исторически ценным архитектурным сооружениям в центре поселка Волоконовка. Посещение самых древних сел Волоконовского района, знакомство с их богатой историей и многовековыми традициями. Знакомство с творчеством поэтов и бардов покровской земли. Обед на свежем воздухе с дегустацией блюд и напитков народной кухни.

Маршрут №3 «История и современность района». (п. Волоконовка – с. Грушевка – с. Борисовка – с. Тишанка)

Именно в селе Нижние Лубянки находится единственный храм, в России, освященный в честь Блаженной Клеопатры. Неподалеку от него располагаются несколько особо охраняемых природных территорий: «Сниженные Альпы», река Манджоха и многие другие. Село Грушевка – современный центр русской глубинки. Здесь переплетается древняя история (в школьном музее находится череп мамонтенка) и нововведения современности (центральная площадь села). Обед на свежем воздухе у родника «Криница» хутор Старый с дегустацией блюд и напитков народной кухни.

Маршрут №4 «Были и легенды». (п. Волоконовка – с. Ютановка – с. Шидловка – с. Волчья - Александровка)

Обзорная экскурсия по особо охраняемым природным территориям: «Священная гора», рассказ об интересных исторических находках обнаруженных у ее подножия; затон реки Оскол с белыми кувшинками. Посещение храма Тихвинской иконы Божией Матери, водяной мельницы и усадьбы Ковалевских в с. Ютановка. Знакомство с памятником садово-паркового искусства XIX века парком «Градовских» с. Шидловка. Общая информация о сельском хозяйстве и объектах животноводства района. Обед на свежем воздухе с дегустацией блюд и напитков народной кухни.

Маршрут №5 «Социально-духовный». (п. Волоконовка – с. Голофеевка – с. Погромец – п. Пятницкое)

Обзорная экскурсия по интересным, исторически ценным архитектурным сооружениям в центре поселка Волоконовка. Посещение храмов: Святых апостолов Петра и Павла в с. Погромец, Святой Троицы в с. Голофеевка, Святой мученицы Параскевы Пятницы в п. Пятницкое.

II. Православный тур, состоящий из следующих маршрутов:

«Прошлое и настоящее храмов Волоконовского района»; «Шаг к исцелению души»; «По православным храмам в поисках покоя».

Белгородский край всегда отличался своей духовностью. Люди даже во время гонений на церкви не теряли «связи с Богом». Эти события не прошли стороной и наш район. На сегодняшний день почти во всех сельских поселениях есть свой приход и свой храм. Многие из них отреставрированы, реконструированы или откроются в ближайшее время, все силы брошены на это. Однако уже сейчас Волоконовский район приглашает совершить паломнический туризм к нашим храмам.

III. Тур «Военная память. Мирные дни».

В Волоконовском районе в рамках областной целевой программы «Социальная поддержка инвалидов и ветеранов боевых действий, членов семей военнослужащих (сотрудников), погибших в локальных военных конфликтах» на 2011-2013 годы, а также областной долгосрочной целевой программы «Развитие сельского туризма в Белгородской области на 2011-2013 годы» разработан совместный проект управления социальной защиты населения и управления культуры. В ходе реализации проекта подготовлен план экскурсии, собран материал интересующий именно эту категорию граждан. Проект «Военная память. Мирные дни» обеспечивает более широкий доступ к культурным ценностям района социально незащищенным категориям населения.

IV. Зимний конно-санный тур.

В программе: В течение всего маршрута активный отдых, конно-санные прогулки, верховая езда по зимнему лесу и живописным местам Волоконовского района. По старорусской традиции зимнее гулянье не обходится без катаний на саниах и ледянках с заснеженных горок. После активного отдыха можно согреться у костра, выпить горячий чай, приготовить шашлык отведать блюда русской народной кухни. Для любителей зимней рыбалки предоставляется возможность порыбачить на прудах Волоконовского района.

Помимо перечисленных туров, в Волоконовском районе разработан *водный маршрут «Байдарочный сплав по реке Оскол»*. (с. Новоивановка - с. Столбище – п. Волоконовка - с. Осколище - с. Погромец)

Для детей представлен маршрут под названием «*В гостях у сказки*». Это путешествие со сказочными героями. В ходе экскурсии знакомство с историей и природой Волоконовского района, просмотр увлекательного театрализованного представления, а также дегустация блюд и напитков народной кухни [2].

Список использованных источников: 1. Районная программа «Развитие сельского туризма на территории муниципального района «Волоконовский район» на 2010-2012» Паспорт районной программы «Развитие сельского туризма на территории муниципального района «Волоконовский район» на 2010-2012 годы» // Фондовые данные администрации Волоконовского района Белгородской области. 2. Туризм и отдых Волоконовского района Белгородской области [Электронный ресурс]. URL: <http://www.voladm.ru/> (дата обращения 01.03.2012).

ФІНАНСУВАННЯ РОБІТ З ПІДГОТОВКИ УКРАЇНИ ДО ЄВРО-2012 (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА)

Проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу Євро-2012 р. має важливе значення для України. Ця подія сприятиме притоку внутрішніх та зовнішніх інвестицій у такі важливі галузі як будівництво, туризм, сфера послуг, а також у розвиток транспортної інфраструктури.

За оцінками експертів, потреба України в інвестиціях для підтримання високих темпів економічного зростання та радикального технологічного оновлення до 2015 року становитиме до 150 млрд. дол. США. А ще більшої актуальності ця необхідність набула з ухваленням УЄФА рішення про проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року в Україні та Польщі, що вимагає побудови та реконструкції великої кількості об'єктів спортивної, транспортної, готельно-туристичної, інформаційної та іншої інфраструктури. Загалом УЄФА інвестує у проведення чемпіонату 500 млн. євро [1].

Проведення заходу такого рівня може стати фактором економічного зростання країни, сприятиме наповненню державного бюджету. Очікується, що українська економіка отримає від проведення турніру понад 1 млрд. євро. За приблизними розрахунками, чемпіонат дозволить досягнути наступних результатів:

- зберегти та створити 2 мільйони робочих місць;
- забезпечити металургійні та будівельні компанії великими довгостроковими замовленнями;
- залучити нові інвестиції в умовах, коли інвестори виводять свої фінансові активи [3].

Наша країна витратила на підготовку до Євро-2012 160,593 млрд. грн. З них 28,503 млрд. грн. надійшли із держбюджету, ще 22,585 млрд. грн. – із місцевих бюджетів, а найбільшу частку – 109,505 млрд. грн. становлять інвестиції з інших джерел (рис. 1) [2]. Найбільших ресурсів сьогодні потребують розвиток транспортної інфраструктури – 48,1 % запланованого фінансування, інфраструктура розміщення – 21,2 % та спортивні споруди – 7,8 %.

Як вже зазначалось вище, в країні відбуваються інвестиційно-інфраструктурні перетворення. Це інвестиції у спортивну інфраструктуру (стадіони, тренувальні бази), у будівництво і реконструкцію готелів до чемпіонату Європи 2012 р., які оцінюють в 1 млрд. євро, також витрати туристів-відвідувачів, яких очікується близько півмільйона (готелі, ресторани, сувеніри тощо) [1].

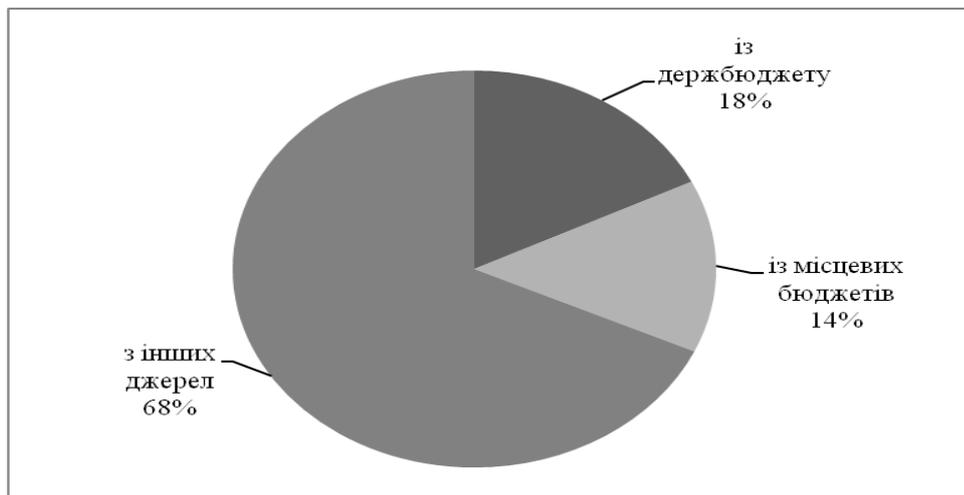

Рис. 1. Структура витрат на проведення Євро-2012 в Україні (побудовано автором за даними [2])

Інвестиції в підготовку до Євро-2012 розділяються між містами країни, бо є спортивна інфраструктура, яка безпосередньо стосується Євро-2012, і те, що відноситься до нього побічно. В цілому загальна сума інвестицій у підготовку стадіонів та аеропортів становить близько 20 млрд. грн. Ці кошти розраховані на два стадіони в Києві, один в Львові та частково на стадіон у Харкові, а також злітно-посадкові смуги в усіх чотирьох містах, де проходитимуть матчі. Термінал у Борисполі будувався і будується за рахунок власних коштів аеропорту, а в Харкові – за рахунок інвестора – харківського мільйонера

О.В. Ярославського. Інвестиції бізнесу були вкладені у стадіон у Донецьку, вартість якого 310 млн. євро (близько 3 млрд. грн.) і термінал у Харкові, який коштував близько 200 млн. грн. Підготовка до Євро-2012 в Україні дала роботу 500 тис. осіб – це загальна кількість працівників, залучених у всі проекти підготовки до турніру з урахуванням суміжних галузей [1].

Роботи по підготовці Харкова до УЄФА Євро-2012 фінансуються за рахунок різних джерел. Профінансовано, зокрема:

- з державного бюджету – 2029,1 млн. грн. (70% від запланованого на 2008-2012 роки – 2900,53 млн. грн.);
- місцевих бюджетів – 1030,69 млн. грн. (47,8% від 2156,57 млн. грн.), в т.ч. з бюджету міста Харкова – 804,17 млн. грн. (42,8% від 1880,01 млн. грн.); за 2011 рік профінансовано 453,46 млн. грн., в т.ч. з бюджету Харкова – 371,350 млн. грн.;
- інших джерел – 3443,85 млн. грн. (87,6% від 3932,39 млн. грн.).

Крім того, в 2008-2011 роках і на 2012 рік Харківська міська рада надала підприємствам, організаціям та суб'єктам підприємницької діяльності, об'єкти яких включені до Міської цільової програми підготовки та проведення в Україні Євро-2012, пільги по платі за землю на суму більше 70 млн. грн. Такі ж пільги надала Харківська обласна рада на 8,7 млн. грн.

Пільги отримали:

- Міжнародний аеропорт «Харків» – 22,91 млн. грн.;
- КП ОСК «Металіст» – 1,8 млн. грн.;

- ТОВ «Металіст Холдинг» – 0,85 млн. грн.;
- КП «Харківський метрополітен» – 12,7 млн. грн.;
- КП «Харківська дирекція будівництва метрополітену» – 0,208 млн. грн.;
- КП «Харківкомуночиствод» – 18,2 млн. грн.;
- КП «ВТП «Вода» – 7,13 млн. грн.;
- ТОВ «Олімпійський спортивний клуб «Темп» – 1,22 млн. грн. [2].

Одним з головних інвесторів у Харкові є Олександр Ярославський. Загальна сума його соціальних інвестицій у підготовку міста до Євро-2012 складає 288,9 млн. дол. США. Ці капіталовкладення пішли на:

- Реконструкцію стадіону «Металіст» (проект приватно-державного партнерства з 30%-ю часткою О. Ярославського);
- реконструкцію Міжнародного аеропорту «Харків» (проект приватно-державного партнерства з 50%-ю часткою Ярославського). В рамках проекту держава фінансує реконструкцію аеродрому, а О. Ярославський – будівництво і реконструкцію терміналів, благоустрій прилеглої території та ін.;
- будівництво першого у Харкові 5-зіркового готелю Kharkiv Palace. (100% інвестиції Ярославського, а саме 100 млн. дол. США). Під час проведення Євро-2012 у готелі будуть розміщені цільові групи («сім'я» УЄФА). Тут також буде розміщено штаб УЄФА в Харкові;
- будівництво сучасної тренувальної бази ФК «Металіст», яка під час проведення Євро-2012 стане тренувальним табором для однієї зі збірних-учасниць (100% інвестиції О. Ярославського);
- будівництво Дитячої футбольної академії (100% інвестиції Ярославського). У період підготовки і проведення Євро-2012 використовується як Волонтерський центр УЄФА у Харкові.
- реконструкція стадіону «Динамо», об'єкт Євро-2012 у Харкові (100% інвестиції О. Ярославського) [1].

Успішне проведення чемпіонату Євро-2012 може змінити насторожене ставлення інвесторів до України на більше довірливе. Країна після Євро-2012 може розраховувати на підвищений інтерес інвесторів і приплив іноземного капіталу в економіку країни.

Список використаних джерел: 1. Департамент Євро-2012. – Режим доступу: <http://www.euro-2012.if.ua/>; 2. Департамент Євро-2012. – Режим доступу: <http://www.city-kharkiv.com.ua/uefaeuro2012/novosti/>; 3. Алексєєв А.В. Зовнішні ресурси: як прибавити та примусити працювати на економіку (інформаційно-аналітична записка) // Дзеркало тижня. – 2010. – № 35.

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ В РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКОМУ РАЙОНУВАННІ УКРАЇНИ

Виділення туристсько-рекреаційних районів є актуальним для України, бо на сучасному етапі розвитку економіки держави постало питання подальшого розвитку рекреаційно-туристичної галузі: приведення її до рівня європейських країн, раціонального використання, моніторингу та охорони.

Проблема рекреаційного районування України, починаючи з 70-х років вивчалася науковцями Київського науково-дослідного і проектного інституту містобудування, Інституту географії НАН України, а також Київського, Харківського, Львівського, Чернігівського, Сімферопольського, Донецького університетів [3]. Вивчивши існуючі варіанти схем, можна зробити висновок, що вони засвідчують неоднозначність критеріїв районування, тенденцію до їх поглибленої деталізації, суб'єктивність у підході до проблеми.

У географічній енциклопедії України наводяться дві схеми поділу території країни на чотири рекреаційні регіони. За даною схемою Донецька область знаходиться у складі Азово-Чорноморського регіону чи Донецького району. Ця схема рекреаційного районування має багато позитивних сторін, бо об'єднує території з однаковим рекреаційним потенціалом, рекреаційною діяльністю, та виділяє центр – ядро району.

О. О. Бейдик запропонував виділити рекреаційно-туристичні райони України на основі рейтингу їх туристсько-рекреаційних ресурсів. Дана схема має багато перспектив та може стати основою для загальноприйнятого районування. Донецька область за даним поділом включена до Придніпровсько-Донецького району [1].

Нині актуальним вважається виокремлення рекреаційних районів України на базі дев'яти районних схем економічного районування країни, запропонованої професорами Ф. Заставним, П. Масляком і Радою з вивчення продуктивних сил України (Донецька область у складі Східного району, Донбасу). Весь комплекс соціально-економічних умов за цією схемою ставить рекреацію і туризм на провідне або одне з провідних місць у кожному з виокремлених економічних районів.

Окремі дослідники вважають, що сучасні потреби у вивченні рекреаційних ресурсів дозволяють віднести Донецьку область до Донецького району, межами якого є як природні рекреаційні умови, так і адміністративно-територіальний поділ [2]. Такий поділ дозволяє виділити рекреаційні регіони з відносно однотипним складом і якістю ресурсів, але різноманітними видами рекреаційної діяльності.

Створені схеми мають багато недоліків та не є загальноприйнятими на даному етапі розвитку країни. Цей факт значно гальмує процес становлення високого рівня рекреації та туризму, що зараз є необхідним.

Список використаних джерел: 1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України / О. О. Бейдик. — К.: ВЦКНУ, 2001. — 396 с. 2. Прасул Ю. І. Системне туристичне картографування регіонів України: наукові засади, цілі, перспективи / Ю. І. Прасул // Український географічний журнал. — 2002. — № 4. — С. 68-73. 3. Ціншен Ван, Топчієв О. Г. Теоретичні та методологічні аспекти рекреаційної географії: сучасний підхід / Ціншен Ван, Топчієв О. Г. // Укр. геогр. журнал. — 2003. - № 1.- С. 54-55.

УДК 911.3

Горбунова Ю.О.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, ст. викл. Сегіда К.Ю.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ТУРИСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА м. ХАРКОВА В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ЄВРО – 2012

Високий рівень розвитку туризму в Україні є необхідною складовою формування сучасної національної економіки. Туристична галузь в Україні є шостою за значенням складовою бюджету після промисловості, транспорту, ремонту устаткування, зв'язку та видобування корисних копалин. Проведення футбольного чемпіонату Євро-2012 є значною подією для нашої держави і може стати одним з вирішальних етапів розвитку вітчизняної туристичної сфери. Відвідування чемпіонату іноземними вболівальниками передбачає не лише перегляд ними футбольних матчів, але й знайомство з культурним надбанням Харківської області.

За 2010 рік туристичні потоки в межах Харківської області становили 138440 осіб, з яких внутрішні туристи склали 138440 осіб, зовнішні – 12951 осіб. Кількість екскурсантів за вказаний період становила 138440 осіб. Харківська область входить у число регіонів з успішною динамікою зростання основних показників туристичної діяльності [3].

У зв'язку з проведенням Євро-2012 адміністрація міста виділяє кошти на покращення рекреаційно-туристських ресурсів. 22 лютого, на сесії Харківської міської ради ухвалили рішення, що з бюджету Харкова буде виділено на створення туристичних маршрутів Харкова – 2 млн. 108 тис. грн. [1]. Постійно виконується комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи туристичних організацій міста, поліпшення сервісного обслуговування гостей. Здійснено значний обсяг ремонтно-реставраційних робіт щодо відбудови визначних пам'яток історії, архітектури та культових споруд Харкова.

Також ведеться активна робота щодо покращення умов відпочинку: збільшення кількості готелів та підвищення якості сервісу в них, проводяться

курси англійської мови для персоналу різних областей, окрім цього будуть задіяні волонтери, які проходять підготовку в міжнародному волонтерському таборі. Також реконструюють дороги та встановлюють інформаційні вказівки міжнародною мовою на вулицях міста та в метрополітені, ведеться підготовка фан-зони на головній площі міста.

Гостей Харкова під час Чемпіонату Європи 2012 року з футболу забезпечать невеликими інформаційними буклетами про місто. В буклетах буде розміщено карту міста, схему метрополітену, а також перелік найбільш цікавих для туристів об'єктів з фотографіями і їх коротким описом. Буклети розповсюджуватимуть безкоштовно. За підтримки Центру розвитку міжнародної співпраці новий інформаційно-туристичний сайт «Kharkiv smart city» почав свою роботу, сайт містить інформацію, необхідну туристам, які бажають відвідати Харків.

Під час робочого візиту фахівці компанії «TUI TravelPlc» оглянули готелі та готельні комплекси. Серед персоналу були проведені кваліфікаційні тести на знання іноземних мов та правил поведінки з клієнтами. Оскільки більшість з них не відповідає світовим стандартам, було переглянуто класифікацію готелів по зірках. В результаті чого більшість п'ятизіркових готелів були переведені до рангу чотирьохзіркових. Станом на 2010 рік в області є 42 готелі, 2 мотеля. Також є кемпінг (у селищі Високе), 2 турбази (в селищах Васищево і Комсомольське) та інші. На стадії будівництва та реконструкції перебувають всього 15 готелів. Нещодавно був побудований готель «KharkivPalace», у дні чемпіонату цей готель обслуговуватиме родину УЄФА [1]. Тризірковий готель «Reikartz Харків» відкрили 17 січня 2012 року. Отже, станом на 1 грудня 2011 року в Харкові прийом туристів здійснюють наступні готелі (рис. 1):

Рис. 1. Класифікація готелів міста Харкова (побудовано автором за даними [1])

Враховуючи різні фінансові можливості вболівальників, їм буде також запропоновано розміститись на території санаторіїв та турбаз. В Харківській області налічується 15 санаторіїв, 8 санаторіїв-профілакторіїв, 73 бази відпочинку. Кількість дитячих оздоровчих закладів, які розташовані в регіоні становить 1430 [2].

Харків має вагомні об'єктивні передумови, щоб увійти до найбільш розвинутих у туристичному відношенні міст України та Європи. Це унікальне історичне місто з багатою культурною та архітектурною спадщиною. В області діє 15 державних музеїв та велика кількість аматорських. За офіційними даними в місті Харкові діє 20 музеїв. З них 6 державного значення. Харків славиться своїми театрами, в місті працюють 36 театрів, з яких шість мають звання академічних і державних, також є багато театральних груп, театрів-студій, самодіяльних театрів. Театральним центром європейського рівня вважається харківський Будинок Актора. На базі Будинку Актора постійно працює близько 15 недержавних театральних колективів. Тут проводиться щорічний міжнародний фестиваль спектаклів авангардних театрів "Курбалесія". В туристичних фірмах, які є партнерами Євро-2012 розроблено екскурсію по театрам міста, вона носить назву «Харків театральний». В рамках якої можна не тільки прослухати історію створення та розвитку театрів, та й проглянути вистави. Окрім того, цікавість може викликати цирк, зоопарк та дельфінарій міста. До речі, всі екскурсії в рамках міста та області будуть проводитись гідями-перекладачами.

Харків – спортивне місто. Спеціально для вболівальників у вільний час від матчів буде проведений спортивний фестиваль «Харків – Еврофест». В області побудують наметове містечко, де можна буде відпочити та пограти в улюблену гру. Для тих, хто полюбає екстремальні види спорту в області відкритий аероклуб, також важливим туристичним об'єктом є С-Парк – найбільший в Україні канатний парк. В самому місті працюють 19 стадіонів, 850 спортивних майданчиків, 363 спортивних зали, 19 басейнів, понад 40 тенісних кортів, гольф-клуб [2].

Як і більшість сучасних мегаполісів, Харків є багатонаціональним містом. В Харкові існують храми майже всіх світових релігій. На сьогодні в місті налічується 50 національно-культурних об'єднань, діють католицька і протестантська церкви, синагога, мечеть, молитовні будинки інших релігійних конфесій, працюють 15 шкіл з поглибленим вивченням національних культур [3]. Отже, в області сформувалась багатогранна культура, в якій знайшло місце національним та релігійним традиціям кожного народу.

Харківський регіон має всі необхідні умови для подальшого розвитку туристської індустрії: вигідне географічне положення, природні умови, історико-культурні, людські і матеріальні ресурси. Проведення Євро – 2012 є гарним шансом проявити себе як кункурентно спроможний регіон на світовому туристичному ринку.

Список використаних джерел: 1. Департамент Євро-2012. – Режим доступу: <http://www.city-kharkiv.com.ua/uefaeuro2012/uk/xarkiv/>; 2. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с.; 3. Головне управління статистики в Харківській області. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МІСТА ХАРКОВА В ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЄВРО-2012

У сучасних економічних умовах збільшується попит на прикладні географічні дослідження. Це витікає з доцільності та необхідності реалізації державної стратегії регіонального розвитку, в якій акцентується увага на тому, що кожний регіон, кожне велике місто має визначати можливі напрями розвитку.

Для обґрунтування перспектив розвитку туристичної галузі Харкова, особливо в умовах проведення в місті матчів чемпіонату Європи 2012 року з футболу, необхідно застосовувати комплексний підхід.

Питанням розвитку туризму у м. Харкові, дослідження туристського та історико-культурного потенціалу присвячено роботи В.В. Абрамова, Г.К. Андрєєва, О.О. Бейдика, Д.П. Міллер, Б.А. Бондаренко, Б.П. Зайцева, Г.В. Ковалевського, А.Ф. Парамонова, Є.А. Плотичер та ін.

Мета дослідження – визначити напрями використання історико-культурного потенціалу м. Харкова в екскурсійній діяльності та обґрунтувати її перспективи.

У комплексі туристичних ресурсів особливе місце займають історико-культурні пам'ятки, які становлять спадщину минулих епох суспільного розвитку. Вони служать передумовою для організації культурно-пізнавальних видів туризму, оптимізують туристичну діяльність у цілому, виконуючи важливі виховні функції.

Історико-культурні ресурси представлені різноманітними історичними пам'ятками, меморіальними місцями, музеями, театрами, тобто об'єктами матеріальної та духовної культури.

Харків – місто з багатою історичною, культурною та архітектурною традицією. В місті є багато архітектурних пам'яток, що мають не лише місцеве, а й загальнонаціональне значення. Харків має значний історико-культурний потенціал, завдяки якому, за наявності інвестування, можна розвивати туризм у місті. Це може дати змогу підвищити приплив туристів до міста, як жителів Харківської області, так і гостей під час проведення «Євро-2012».

Велику роль у процесі прилучення кожної людини та суспільства в цілому до системи загальнолюдських і етнонаціональних цінностей, колективної історичної пам'яті, соціального досвіду попередніх поколінь відіграють екскурсії.

Пропонується одна з розробок туристичного маршруту по місту Харкову.
Туристичний маршрут «Історико-культурна спадщина міста Харкова»

проходить центральною частиною міста. Вид екскурсії – комплексна оглядова пішохідна екскурсія. Загальна довжина маршруту складає приблизно 4,5 км. Тривалість екскурсії – 4 год. 30 хв.

Маршрут складається з 6 зупинок, до кожної з яких входить декілька об'єктів. Ці об'єкти пов'язані з історичним чи культурним життям міста Харкова. До них входять як парки відпочинку, так і об'єкти архітектури та меморіальні споруди.

До першої зупинки відноситься лише один об'єкт – Червоношкільна набережна – вулиця в центрі міста Харкова, розташована на лівому березі річки Харків між Московським проспектом і цирком. Після благоустрою набережна є одним з найулюбленіших місць відпочинку жителів та гостей міста.

Друга зупинка включає в себе декілька об'єктів: площу Конституції, будівлю історичного музею та Бекетівські будівлі (Автотранспортний технікум, Театр ляльок, будівля «Ощадбанку», Будинок науки і техніки). Площа Конституції — центральна і найстаріша площа міста Харкова. З'явилася в 1659р., одночасно із спорудою Харківського острогу. Історичний музей — державний музей в Харкові. Був заснований як Музей Слобідської України ім. Г. Сковороди в 1920 році. Сучасний Харківський історичний музей має 4 відділи: первісного суспільства, феодалізму, капіталізму і радянського часу.

Об'єктами третьої зупинки є пам'ятник закоханим, площа Архітекторів та Будинок архітектора. Пам'ятник закоханим було відкрито 1 вересня 2002 р. Подарувавши харківським закоханим пам'ятник, міська та обласна влада запропонували їм ще й нову традицію – цілуватися і загадувати бажання під монументом в день весілля. Площа архітекторів була урочисто відкрита 23 серпня 2009 року, до Дня міста Харкова. За проектом міської влади на площі були встановлені «сім чудес Харкова» – біломармурові макети кращих будівель Харкова. Будинок архітектора зведений у стилі неоренесансу. Це один з небагатьох особняків міста, майже повністю зберіг первісний зовнішній і внутрішній вигляд.

Четверта зупинка – Театр опери та балету імені М.В. Лисенка, Дзеркальний струмінь, пам'ятник Т.Г. Шевченку, вулиця Сумська та міський парк імені Т. Шевченка. Харківський державний український академічний театр опери і балету імені М. Лисенка (ХАТОБ) – перший український стаціонарний оперний театр. Дзеркальний струмінь – альтанка і фонтан, один із сучасних символів міста. Пам'ятник Т. Шевченку є одним із символів міста, визначною міською монументальною пам'яткою. Цей монумент вважається одним з кращих пам'ятників Тарасу Шевченку в світі. Сумська вулиця, з 1924 по 1941 вулиця Карла Лібкнехта – головна вулиця міста Харкова, з'єднує площу Конституції з парком ім. Максима Горького і Лісопарком. Парк імені Тараса Шевченка (колись Університетський сад) — парк-природоохоронна пам'ятка у центрі міста Харкова, один з найстаріших у місті.

До п'ятої зупинки відноситься площа Свободи та її визначні споруди: Держпром, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Академія імені Говорова (північний корпус університету), готель «Харків», готель «Kharkiv Palace», будівля облдержадміністрації та пам'ятники

В.Н. Каразіну і В.І. Леніну. Площа Свободи — центральна площа Харкова, є однією з найбільших за величиною площ Європи та дев'ятою — світу. Держпром - унікальний пам'ятник радянського конструктивізму, побудовано у 1926–1928 роках. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна – побудовано в 1930—1933 роках у стилі конструктивізму з монолітного залізобетону з дерев'яними перекриттями. Академія імені Говорова, колишній Будинок Кооперації — третя будівля задуманого конструктивістського ансамблю. Готель «Харків» (колишній готель «Інтернаціонал»), побудований у стилі конструктивізму, після війни відновлено з елементами сталінського ампіру. Готель «Kharkiv Palace» – перший п'ятизірковий готель у Харкові розташований на площі Свободи. У готелі 180 номерів, у тому числі президентський люкс і поверхи люкс. Будівля облдержадміністрації, типовий зразок післявоєнного сталінського «неоренесансу», колишній Харківський обком КПУ. Пам'ятник В.Н. Каразіну, засновнику Харківського університету. Відлитий за скульптурою Андріолетті. Відкрито влітку 1907 року на вулиці Сумській, у 2004 перенесено до центрального входу в університет. Пам'ятник Леніну в центральній частині площі Свободи має загальну висоту 20,2 м, висота скульптури – 8,5 м. Пам'ятник є проектом скульпторів Веронського, Олійника, відкритий у 1963 році.

До шостої зупинки, яка є останньою, належать такі об'єкти як Центральний парк культури та відпочинку імені Максима Горького та Меморіальний комплекс Слави. Центральний парк культури і відпочинку імені Максима Горького – головний парк Харкова, займає площу більше 130 га. У 1977 році в Лісопарку році був відкритий меморіальний комплекс Слави. У центрі меморіального комплексу – велична стела, вона розповідає про боротьбу, страждання і радості Перемоги, поруч застигла в скорботному мовчанні Мати-Батьківщина, біля підніжжя скульптури палає Вічний вогонь.

Одним з головних факторів, що стримує розвиток туризму в місті Харкові на цей час, є дефіцит комплексних інформаційних матеріалів з туристичною символікою міста Харкова єдиної інформаційно-туристичної спрямованості для загальної презентації міста на всеукраїнських та міжнародних заходах.

Сьогодні ведеться робота з розробки туристично-інформаційних матеріалів про Харків (путівників, географічних карт, брошур, відеофільмів тощо). Ведеться робота з підготовки відеороликів українською та англійською мовами, які рекламують туристичну привабливість Харкова і готовність міста до чемпіонату Європи 2012 року з футболу [2].

Але, як свідчить практика, цього недостатньо. Темпи розвитку міста як туристсько привабливого центру надто низькі, тому доцільно залучати інноваційні, науково-дослідні центри, вищі навчальні заклади Харкова для створення проектів розвитку туризму в місті з метою отримання конкурентоспроможного туристського продукту.

Список використаних джерел: 1. Плотицер Е.А. Слово о родном городе. – Харьков: Золотые страницы, 2009. – 200 с. 2. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua>

НАУЧНО-ПОИСКОВЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ ТИРАСПОЛЬСКОГО УКРЕПРАЙОНА

Введение. В мире множество военных памятников: посвященные полководцам и неизвестным солдатам, целым войнам и сражениям, сестрам милосердия и даже оружию. Военные памятники возбуждают в молодежи патриотические чувства, воспитывают уважение и признательность к участникам этой кровопролитной Великой Отечественной войны, укрепляют преемственность поколений. В Приднестровской Молдавской Республике в достаточно трудное время проводятся исторические изыскания. Но есть и такие памятники, которые неизвестны большинству моих современников. Я имею в виду часть укрепленного района, построенного на левом берегу Днестра между селом Парканы и городом Бендеры. Задачей моей работы стал сбор и изучение материалов по строительству и эксплуатации Тираспольского укрепленного района (далее – ТиУР), а так же исследование роли данного укрепрайона в начальном этапе войны, организация и проведение экскурсий. Не менее важная цель, которую я преследовал – это популяризация фактов истории нашего края с целью патриотического воспитания моих сверстников, развития туризма и краеведения. Я не единожды осматривал ДОТы укрепленного района, совершая экскурсии, делал фотографии и искал сведения в различных источниках. В ходе исследования использовались следующие *методы*: теоретический (источниковедческий) и практический – научно-поисковый (сталкерство).

Материалы исследования. *Основные характеристики и история строительства ТиУРа.* Строительство укрепрайонов началось в 1926-1928 гг. К 1937 г. был готов ТиУР. В ТиУРе казематные ДОТы строились только в районе Тирасполя, в которых устанавливались 76-миллиметровые пушки образца 1902/30 г. В 30-е гг. чаще всего строились двухорудийные ДОТы. Гарнизон двухорудийного ДОТа составлял до 30 человек. В середине 30-х гг. самыми распространенными в укрепрайонах были ДОТы типа «М» («Москит») с двумя-четырьмя амбразурами для пулеметов «Максим» на специальных станках. Гарнизон таких дотов состоял из 10-12 красноармейцев. Все ДОТы оснащались перископами для ведения наблюдения, телефоном с подземным кабелем, простейшей сантехникой, а также фильтровентиляционными установками (ФВУ) [6]. «Днестровская линия» строилась в период с 1929 по 1937 г. После проведенного в 50-е гг. подрыва объектов 80-го и 82-го укрепрайонов все материалы, касающиеся этих объектов, были засекречены, каковыми остаются и по сей день. ТиУР имел главными направлениями

© Мортин Д.Е., 2012

Дубоссарское и Григориопольское, где его глубина достигала 5-8 км. Тираспольский укрепрайон располагался от с. Маяки до с. Роги, Дубоссарского района (259 км по фронту и 4-6 км в глубину) [1]. Всего в укрепрайоне было построено 303 ДОТа, из них 262 пулеметных и 22 артиллерийских, остальные были открытыми артпозициями. От Тирасполя через село Бычок к Григориополю была проложена узкоколейная линия для подвоза боеприпасов. С 1938 г. комендантом ТиУРа стал полковник Г.М. Коченов. На 31 мая 1941 г. личный состав укрепрайона насчитывал более 10 тысяч человек. Здесь имелось 632 станковых и 285 ручных пулеметов. Есть некоторые сомнения в изложенных фактах: 10 тыс. военнослужащих – это численность полноценной дивизии. Естественно, что наличие соединения требует включения его в штат округа или 9-й армии, которая располагалась на территории Молдавии, но этого не произошло. Но реальность такова, что накануне войны укрепрайоны содержались по сокращенным штатам и имели численность личного состава на новой границе 28-30%, а на старой – до 15%. Таким образом, укрепленные районы, как на новой, так и на старой границе к моменту нападения фашистской Германии оказались, по существу не боеготовыми. Это определялось и тем, что сооружения, не соответствовали требованиям современной войны – попросту были устаревшими морально и технически. Накануне войны предпринимались экстренные мероприятия по ликвидации данных недостатков: срочно принимались меры к дооборудованию сооружений, пересматривалась дислокация частей укрепленного района, пересматривались в сторону их увеличения, перерабатывались мобилизационные планы частей [2, 3].

Оборонная роль ТиУРа в Великой Отечественной войне оценивается противоречиво. Осенью 1939 г. укрепрайоны оказались далеко от границы. Предстояло решить, как использовать их в дальнейшем. В феврале 1940 г., было принято решение: укрепрайоны на старой границе не консервировать, а содержать в боевой готовности до возведения укрепрайонов по новой границе. Противник довольно уверенно подавлял оборону советских гарнизонов. Как правило, немцы, попавшие под пулеметный огонь ДОТа, не бросались его штурмовать с ходу. Огневая точка, оказавшая сопротивление, сначала блокировалась. Затем противник устанавливал сектора обстрела русских пулеметов и зоны их действительного огня. Если ДОТ не мешал движению и его можно было обойти, немцы оставляли его в своем тылу и шли дальше. В противном случае штурмовая группа обходила сооружение с тыла, и взбиралась на его крышу. Там немцы выламывали перископ и через его шахту опускали в казематы подрывные заряды, бросали гранаты или заливали горючими материалами. На Южном фронте затяжная оборона гарнизонов Могилев-Ямпольского, Рыбницкого и Тираспольского УРов и активные действия полевых войск задержали наступление немецко-румынских армий. Врагу не удалось застать врасплох ни пограничников, ни 9-ю армию генерал-майора Якова Черевиченко. 9-я армия, продолжая методом маневренной обороны сдерживать противника между реками Прут и Днестр. С 10 июля 1941 г. она переходит к прочной обороне реки Днестр, опираясь на Рыбницкий и

Тираспольский УРы. Только лишь 16 июля 1941 г., ввиду прорыва противника на севере и угрозы окружения армии, её штаб отдаёт приказ вверенным частям отойти за Днестр. Как известно, в Тирасполь враг вошёл только 10 августа 1941 г., то есть спустя 20 с лишним дней после того, как 9-я армия заняла линию обороны на левом берегу Днестра. Трудно сказать, сколько бы ещё держалась на данном рубеже под прикрытием Тираспольского и Рыбницкого УРов армия генерала Черевиченко, но нависла угроза над Одессой, и 5 августа Ставка отдаёт приказ отвести войска Южного фронта, а Одессу оборонять до последней возможности. Что характерно, покинутые долговременные оборонительные сооружения Тираспольского и Рыбницкого УРов ещё в течение нескольких дней сами по себе сдерживали противника. Враг осмелился перейти Днестр, только после донесения разведки, в котором сообщалось, что ДОТы пусты [4, 5].

Выводы и предложения. Сегодня у нас много говорят о бережном отношении к истории. В Приднестровье они везде, немые свидетели обороны левобережья Днестра – частички «Линии Сталина». В Тирасполе и Парканах, в Григориопольском и Дубоссарском, Рыбницком и Каменском районах. Где-то прекрасно сохранившиеся, где-то взорванные, а где-то заросшие бурьяном, постепенно разрушающиеся и испещрённые надписями, не имеющими никакого отношения к событиям июня-августа 1941 г. Таким образом, я считаю, что ДОТы необходимо восстановить, отреставрировать и взять под охрану государства, с целью организации воспитательных и образовательных экскурсий для школьников и студентов, привлечения иностранных туристов. Я думаю, что для этого необходимо изучить географию ТиУРа, провести картографирование и экспертизу состояния отдельных ее элементов, составить информационную базу изучаемых объектов. Сооружения ТиУРА следует признать памятником военной истории и архитектуры и взять под защиту государства. Именно здесь в камне и металле запечатлена память той войны, на которой сложили головы наши прадеды и деды для мира и счастья нашего будущего. Мы должны чтить и помнить своих предков, гордиться ими и не забывать доблесть и мужество, проявленное ими в годы войны.

Список использованных источников: 1. Атлас Приднестровской Молдавской Республики. История. – Тирасполь: Типар, 2007. – С. 38-39; 2. Докладная записка НКВД. Состояние Тираспольского укрепленного района от 21.11.40. Доступно: <http://forum.pridnestrovia.com/topic/?id=15963&page=1>; 3. История Приднестровской Молдавской Республики. – Тирасполь: РИО ПГУ, 2001. – С. 204-207; 4. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза: Сборник документов и материалов. – Кишинёв, 1976 Т. 2. – С. 41-42; 5. Репида Л.Е. Тираспольский укрепрайон как форпост Южного фронта // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. №4, 2000. – С. 51-53; 6. Хорьков А.Г. Укрепленные районы на западных границах СССР // Военно-исторический журнал, №12, 1987. – С.47-54.

НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

Заповідна справа на Харківщині бере свій початок з ХІХ століття. Сучасна мережа природно-заповідного фонду області започаткована у 1972 р. Після затвердження у 1989 р. обласного комітету з охорони природи робота по створенню нових заповідних територій та об'єктів активізувалась.

Природно-заповідний фонд Харківської області складають природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Їх виділення ведеться з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища [3].

Розміщення заповідних об'єктів на території області нерівномірне. Найвищий відсоток заповідності у Печенізькому – 28,15%, Зміївському – 8,45%, Чугуївському – 3,48% районах. Серед районів області є й такі, де відсоток заповідності дуже низький. Це Сахновщинський – 0,02%, Шевченківський – 0,03%, Золочівський райони – 0,05%. Але в більшості районів відсоток заповідності становить близько 1% [2].

Ефективне функціонування природно-заповідного фонду (ПЗФ) області відповідно до Стратегії розвитку природно-заповідної справи в Україні передбачає виконання цілого ряду екологічних, економічних і соціальних функцій та підвищення ролі заповідних територій як важливої складової сталого розвитку держави.

Національні природні парки (НПП) — території, які виділяють для збереження, відтворення, раціонального використання природних комплексів та об'єктів, що мають особливу екологічну, природоохоронну, історико-культурну, естетичну й освітню цінність. Ці парки є природоохоронними, рекреаційними, науково-дослідними і культурно-освітніми установами, якими регулюється режим охорони і використання території парку. В проектах організації національних природних парків залежно від характеру ландшафтної структури території, наявності та стану природних компонентів, їх збереженості чи змінності господарською діяльністю, виділяють такі функціональні зони:

— заповідну, в якій охороняються та відновлюються найцінніші природні комплекси, забороняється рекреаційна та інша господарська діяльність;

— регульованої рекреації, де здійснюються відпочинок та оздоровлення людей, оглядаються мальовничі й пам'ятні місця, прокладаються туристські

маршрути та екологічні стежки, забороняються вирубування лісу, промислове рибальство й мисливство;

— стаціонарної рекреації, де розміщуються готелі, кемпінги, рекреаційні об'єкти для тривалого відпочинку;

— господарську, в якій знаходяться населені пункти, землі, що входять до парку і на яких господарська діяльність проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища [1].

У Харківській області функціонують три національні природні парки: «Гомільшанські ліси», «Дворічанський» та «Слобожанський».

Національний природний парк «Гомільшанські ліси», який створено у 2004 р. (площа 14314,8 га, територія Зміївського та Первомайського районів) має так званій «кліматичний курорт», тобто зону для відпочинку, проведення різноманітних екотурів. У цьому парку, на території Зміївського району, на початку 2000-х років було відкрито першу на Харківщині екологічну стежку для туристів. В «Гомільшанських лісах», унікальній екосистемі, ростуть понад 800 видів рослин, у т.ч. реліктові дуби віком 350-750 років. Експертами ЮНЕСКО встановлено, що тут росте 1000-літній велетенський дуб. На поверхні річки Сіверський Дінець, яка протікає через НПП, можна побачити одну із найдавніших рослин України – водну папороть (сальвінію плаваючу), а також рідкісні жовті глечики, біле латаття. Ядром парку є ландшафтний заказник «Гомільшанська лісова дача», на території якої знаходяться пам'ятки історії періоду бронзової ери – Київської Русі [5]. Цей НПП, у порівнянні з іншими НПП області, є найбільш успішним як в організаційному, так і в туристсько-рекреаційному плані. На території парку активно проводиться просвітницька робота у формі фестивалів (фестиваль «Гомільшанський Екотоп») та формується інфраструктура туристсько-рекреаційної мережі.

Зовсім інша ситуація із новоствореними НПП Харківщини — «Дворічанським» та «Слобожанським». Після Указу Президента України про їх створення у 2009 році фактично не було реально виконано жодного з положень цього Указу. Зокрема не була зроблена чітка земельна організація території парків, також відкритим залишилось питання про повноцінне фінансування процесу створення та функціонування цих НПП.

НПП «Слобожанський» був створений 11 грудня 2009 р. згідно з Указом Президента України з метою збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів лісостепової зони. До території НПП погоджено в установленому порядку включення 5244 га земель державної власності, які вилучаються у державного підприємства «Гутянське лісове господарство» та надаються національному природному парку в постійне користування. Тут, на теренах розташованого на сході Харківщини великого Гутянського лісового масиву, збереглися надзвичайно цінні соснові бори та сфагнові болта в долині р. Мерла на південь від межі їх суцільного поширення. Такі екосистеми є дуже вразливими та потребують дбайливої охорони. Теренами парку також проходить південна межа поширення низки представників бореальної та болотяної флори, таких як вовче тіло болотяне, зелениця (діфазіаструм) сплюснута, плаун булавовидний та колючий, образки

болотяні, брусниця, чорниця, росичка круглолиста, пухівка піхвова та вузьколиста, хвощ лісовий, щитник гребінчастий, грушанка круглолиста, пухирчатка мала та ін. На водоймах трапляється також латаття сніжно-біле. Тут також зустрічаються такі рідкісні червонокнижні види, як сон розкритий та лучний, ковила дніпровська, змієголовник Рюйша, черемша, тюльпан дібровний та любка дволиста. Збереження даного лісового масиву має велике значення для збереження фауни Лісостепу, зокрема денних та нічних хижих птахів, а також кажанів. Територія національного природного парку також багата на археологічні шари різних епох, починаючи з неоліту [6].

НПП «Дворічанський» також створено згідно того ж Указу Президента України від 11 грудня 2009 р. на території 3131,2 га, яка розташована на півночі Харківської області, на кордоні Степу та Лісостепу (Дворічанський район, околиці сіл Кам'янка, Петро-Іванівка, Красне, Митрофанівка).

Ідея створення цього НПП була сформульована дослідниками з Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна ще у 2001 р. Втім, реалізувати її вдалося лише майже через 9 років.

Парк створений, перш за все, для охорони цінної степової рослинності по правому берегу р. Оскіл. Тут відслонюються крейди, тож рослинні угруповання представлені не тільки справжніми та чагарниковими, але й крейдяними степами. У складі останніх наявні цінні види, які специфічні для крейдяних виходів, такі як полин пониклий, солянковидний та суцільнобілий, гісоп крейдяний, ранник крейдяний, льон український, переломник Козо-Полянського та ін. Цінним є також тваринний світ парку. Особливо багата фауна комах. А поблизу сіл Колодезне, Кутьківка і Кам'янка колоніями живуть байбаки. Тут же, в лісах, гаях, лісосмугах, чагарниках і просто в травах гніздує багато птахів – денні хижаки, куріпки та ін. Більшість з цих рослин та тварин занесено в охоронні списки, оскільки вони зникають в Україні чи Європі загалом. В річках парку зустрічається червонокнижний звір — видра. Крейдяні поклади регіону – це відклади мезозойського моря, зважаючи на це трапляються викопні тварини, наприклад белемніти [6].

Та, незважаючи на виняткову природно-історичну цінність цих об'єктів, розвиток цих двох національних природних парків фактично обмежується нормативними документами. Причин такого стану речей за ці роки назбиралось багато: це і бездіяльність місцевих адміністрацій, і нерозуміння важливості розвитку природно-заповідної справи з боку центральної влади. Так, до цього часу з усіх трьох національних природних парків області питання фінансування з місцевого бюджету чітко вирішено лише на Зміївщині (НПП «Гомільшанські ліси»). «Дворічанський» та «Слобожанський» НПП залишені напризволяще місцевою владою та ігноруються високопосадовцями.

Таким чином, бачимо, що розвиток та функціонування національних природних парків Харківщини має чимало труднощів та перешкод. Невирішені питання земельної організації та повноцінного прозорого фінансування — найактуальніші проблеми заповідної справи Харківщини в цілому та НПП зокрема. В цьому плані з-поміж трьох НПП області яскраво виділяється парк

«Гомільшанські ліси», котрий значно випереджає об'єкти мережі ПЗФ Харківщини в організаційному та туристсько-рекреаційному аспекті. Діяльність парку поступово отримує міжнародне визнання.

Список використаних джерел: 1. Закон України "Про природно-заповідний фонд України". – К.: Відомості Верховної Ради України, 1992. – С. 1130-1155. 2. Екологічний вісник–Харків «Прапор», 2001. 3. Сапна Н. Н., Харьковщина заповедная – Харків «Прапор», 1987. 4. Архів офіційного сайту Харківської обласної державної адміністрації – Режим доступу: <http://uwodgeo.org.ua>. 5. Сайт «Харківська обласна універсальна наукова бібліотека» – Режим доступу: <http://library.kharkov.ua>. 6. Сайт інформаційного порталу «Хай Вей» – Режим доступу: <http://h.ua/story>.

УДК 911.3

Слюта Б.Ю.

*Науковий керівник – канд. геогр. наук, доц. Кандиба Ю.І.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЇ ДІТЕЙ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Різноманітні заклади оздоровлення та відпочинку необхідні не тільки дорослим, але й дітям, адже людина у будь-якому віці повинна відпочивати та змінювати на деякий час постійне місце перебування. Це допоможе людині на психологічному та фізичному рівні підтримати та зміцнити свій організм. Організуючи оздоровлення дітей, ми, таким чином, піклуємося про стан своєї нації, адже здорові діти – це здорове майбутнє покоління. Всесвітня організація охорони здоров'я трактує поняття про оздоровлення дітей таким чином: «Здоров'я – це стан повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад» [2].

Мета дослідження – розкрити особливості територіальної диференціації оздоровлення та відпочинку дітей у Харківській області.

Дитячі заклади оздоровлення – це заклади оздоровлення та відпочинку – постійно або тимчасово діючі, спеціально організовані або пристосовані, призначені для оздоровлення, відпочинку, розвитку дітей, що мають визначене місце розташування, матеріально-технічну базу, кадрове забезпечення та технології для надання послуг для оздоровлення та відпочинку дітей.

Дитячі заклади відпочинку та оздоровлення мають чотири так звані зміни. Відпочинкова зміна – період перебування дитини в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку не менше 14 днів. Оздоровча зміна – період перебування дитини в дитячому закладі не менше 21 дня, протягом якого дитина отримує послуги з оздоровлення та відпочинку. Профільна зміна (туристична, спортивна, додаткової освіти: юних біологів, математиків, екологів тощо) – період перебування дитини в дитячому закладі оздоровлення

та відпочинку, протягом якого дитина, крім послуг з оздоровлення та відпочинку, отримує комплекс послуг, спрямованих на розвиток певних здібностей та інтересів. Тематична зміна – оздоровча або відпочинкова зміна, протягом якої дитина крім послуг з оздоровлення та відпочинку отримує комплекс додаткових послуг, спрямованих на розвиток її здібностей та інтересів за напрямками позашкільної освіти, фізичної культури та спорту, соціальної реабілітації, соціального захисту тощо за спеціальною програмою [1].

У червні – липні 2010 року літні табори в Україні відвідували 1141 тисяч дітей, з них 107 тисяч дітей у Харківській області. За три місяці літа 2010 року в Харківській області оздоровилися 31708 дітей диспансерної групи, 13722 талановитих і обдарованих дитини, 9153 дитини з багатодітних сімей, 3418 дітей-сиріт, 2390 дітей-інвалідів. Влітку 2010 року у Харківській області працювали 834 табори відпочинку (пришкільні, праці та відпочинку, наметові), 34 заміських табори і 3 табори санаторного типу. Путівки до приватного дитячого оздоровчого табору у Харківській області коштували не більше 3 тисяч грн. за зміну. У 2011 році у зв'язку зі зменшенням кількості бажаючих дітей відпочивати в таких таборах ціни були зменшені до 2 тисяч грн. за зміну [4].

Як бачимо з рис. 1, найбільша кількість дитячих закладів відпочинку та оздоровлення зосереджена в Харківському та Вовчанському районах. В Харківському районі найбільша чисельність населення та добре розвинена транспортна мережа, природні умови (Салтівське водосховище), високий рівень соціально-економічного розвитку району, оскільки він безпосередньо межує з обласним центром. У Вовчанському районі сприятливі природні умови, зокрема значні лісові масиви та розташування Печенізького водосховища.

Балакліївський та Лозівський райони також мають достатньо велику кількість закладів оздоровлення та відпочинку. На це впливає значна чисельність населення, мальовничі ландшафти на території цих районів.

Найменша кількість дитячих закладів оздоровлення та відпочинку зосереджена у Зачепилівському, Коломацькому та Печенізькому районах, що пояснюється незначною чисельністю населення та невеликою площею території цих районів.

У Харківському, Вовчанському, Зміївському, Дергачівському, Чугуївському та Лозівському районах високий показник кількості дітей, які перебували в закладах оздоровлення та відпочинку, що зумовлено відносно великою чисельністю населення і, відповідно, дітей у цих районах.

Найменший показник кількості дітей, які перебували в закладах оздоровлення та відпочинку, в таких районах, як: Коломацький, Кегечівський, Валківський, Первомайський, Сахновщинський. Це може пояснюватись тим, що в цих районах невелика кількість жителів.

Найбільша кількість місць у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку на 1000 жителів зосереджена у Зміївському та Куп'янському районах. У цих районах досить велика чисельність дітей (у Зміївському – 7463, в Куп'янському – 8241), а також сприятливі умови для оздоровлення та відпочинку [5].

Найменший показник кількості місць в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку в таких районах як Барвінківський, Сахновщинський, Валківський, Богодухівський та Краснокутський, що зумовлено незначною чисельністю дітей у цих районах, а також нерозвинутістю рекреаційної інфраструктури.

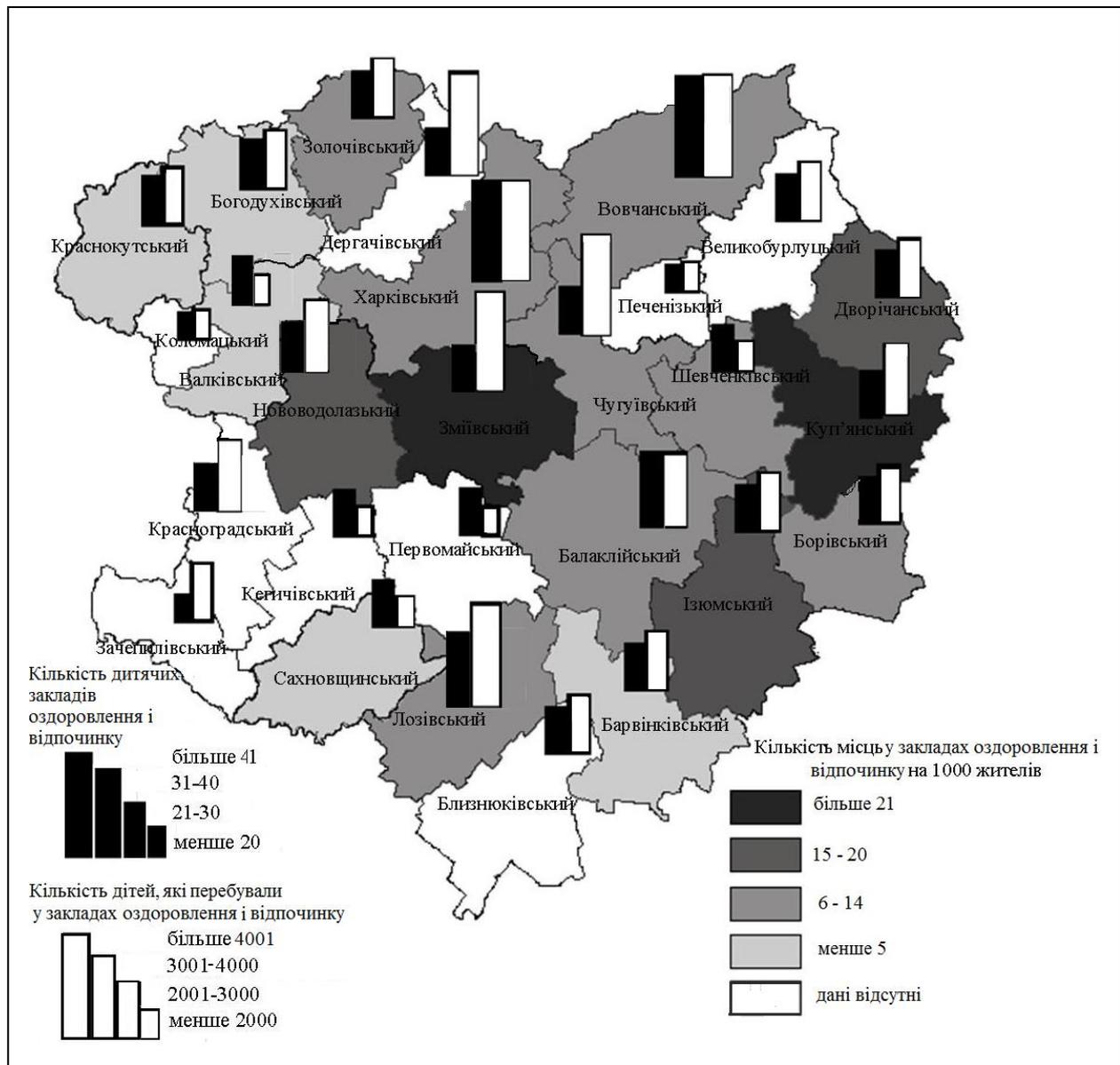

Рис. 1. Територіальні особливості дитячої рекреаційної діяльності у Харківській області (побудовано автором за даними [3])

На рис. 2 показано, як змінювалася кількість оздоровлених дітей у Харківській області в період з 1990 по 2010 рр.

Найвищий показник був у 1990 році, коли в Україні, яка перебувала ще у складі СРСР, була відносно стабільна економічна ситуація.

Протягом 1990-х років в Україні наростала економічна криза, під час якої люди по декілька місяців не отримували заробітну плату, і не мали практично можливості оздоровити своїх дітей. З 2000 по 2005 рік показник кількості дітей, які оздоровилися, знову збільшився, оскільки в Україні поліпшувалась економічна ситуація.

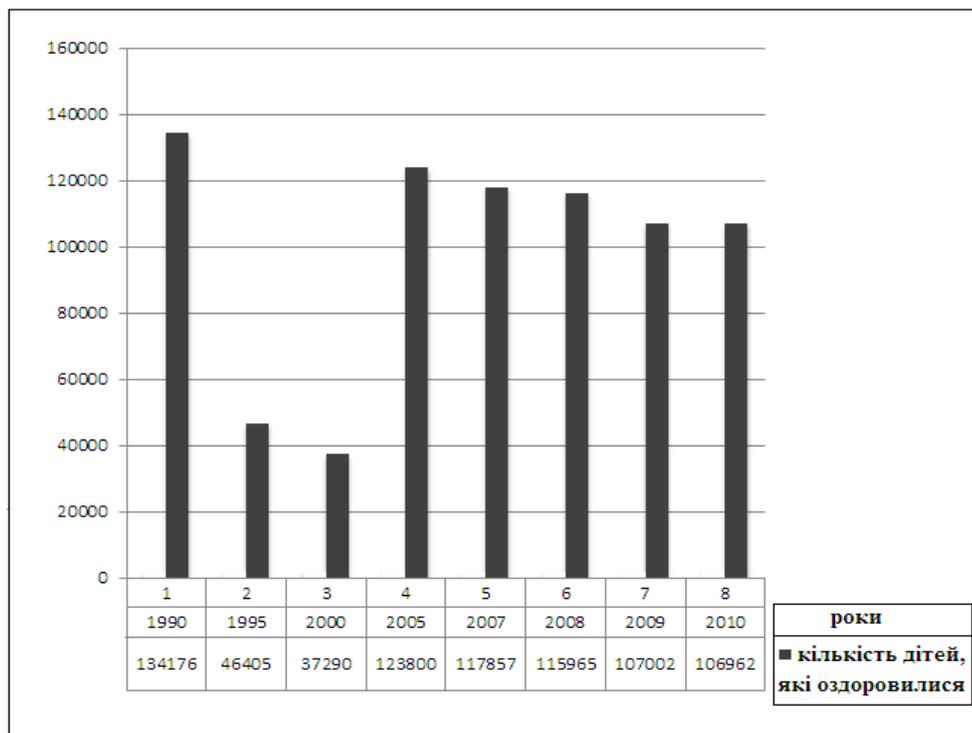

Рис. 2. Кількість дітей, які оздоровилися в Харківській області за період з 1990 по 2010 рр. (побудовано автором за даними [3])

Надалі даний показник поступово зменшується, на це впливає, як скорочення кількості дітей, так і сповільнення економічного зростання до фінансово-економічної кризи 2008-2009 р.

Отже, у Харківській області спостерігаються значні територіальні відмінності в організації дитячої рекреації. Вони зумовлені демографічними, соціально-економічними, природними факторами. Подальші дослідження мають бути спрямовані на визначення рівня рекреаційного обслуговування дітей у районах Харківської області.

Список використаних джерел: 1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. / Бейдик О.О. // Інститут туризму федерації профспілок України. – К.: 1998. – 130 с. 2. Калитюк В.А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах Ринку./ Калитюк В.А. – Львів, 1999. – 162 с. 3. Маринич О.М., Фізична Географія України: Підручник. / Маринич О.М., Шищенко П.Г. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 511 с. 4. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. /Мацола В.І. - Львів, 1997. - 259 с. 5. Методичний посібник для учеників – Режим доступу: <http://msdb.com.ua>. 6. Статистичний щорічник Харківської області за 2010р. / За ред.О.С. Никифорова. – Харків: Головне управління статистики України у Харківській області, 2010.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КУЛЬТУРНЫХ ЛАНДШАФТОВ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

В последние десятилетия в российской географии важное место занимают исследования культурно-географического ландшафта, разработка культурно-ландшафтной концепции и тематики [2]. В работах Ю.А. Веденина, Ю.М. Мягкова, Б.Б. Родомана представлены различные подходы к культурному ландшафту, определена система методов исследования ландшафтов. В настоящее время активно развиваются такие направления, как ландшафтная эстетика и дизайн (В.А. Николаев), учение о культурном ландшафте как объекте наследия (Ю.А. Веденин), концепция ландшафтного ландшафтогенеза (В.А. Низовцев), ландшафтное планирование (Е.Ю. Колбовский, А.В. Дроздов), этнокультурное ландшафтоведение и т.д.

Исследование культурных ландшафтов является важной задачей, в которую входят как теоретические и концептуальные разработки, так и специфические практические меры для их охраны. Методологические основы концепции культурного ландшафта как объекта наследия стали развиваться и в Институте Наследия с начала его создания в 1992 году.

Культурный ландшафт Белгородской области представляет собой социоприродную систему. Дело в том, что человеческое общество, создавая и осваивая «свой» культурный ландшафт, наделяет его теми качествами и свойствами, которые делают его типичным и уникальным, открытым и одновременно закрытым для внешнего мира, развивающимся и архаичным, хрупким и способным к модернизации.

Обзор исторических сведений о тенденциях и этапах заселения территории Белгородской области позволяет считать, что человек осваивал наиболее контрастную ландшафтную обстановку, характеризующейся ресурсной базой и максимальным разнообразием природных экотонов [3]. Первые культурные ландшафты Белгородчины формировались в контактной зоне долинно-речных и междуречных ландшафтов. Природные условия речных бассейнов были наиболее подходящими для формирования селитебных районов и ведения хозяйства.

При анализе пространственной организации культурного ландшафта мы будем использовать концепт «топос» (местоназвание), который был введен В.Н. Калуцковым [1]. Топос обладает территориальными, визуальными, семантическими другими свойствами, которые выявляются и осмысливаются только в рамках определенного культурного ландшафта. В культурном

ландшафте топоним возникает тогда, когда место или уголке получает свое конкретное имя – топоним. Название нового места дается местным сообществом не только с учетом его особенностей или характером использования, но и с учетом всего культурного ландшафта.

В Белгородской области вопросам топонимии посвящены работы местных краеведов, например, Жиленковой И.И. «Название населенных пунктов Белгородской области» (2006), «Региональная топонимика. Ойконимы Белгородской области» (2001); Кичигина В.П. Народная культура юга России: Белгородская область. Опыт систематизации этнофольклорного материала (2000). Белгородские исследователи Овчаренко И., Ухов Л., Кряженков А.Н., Снегерева И., Добродомов И.Г., Осыков Б.И., Федорова М.В., Прохоров В.А. также занимались выявлением и анализом Белгородских топонимов.

Местная народная терминология и топонимия являются составными элементами языка, как базового компонента культурного ландшафта. Кроме того, изучению и анализу должны быть соотнесены и другие компоненты: природная среда, как совокупность природных условий и ресурсов, определяющих традиционное природопользование; сообщество людей, представленное в этнологическом, социальном, семейном, конфессиональном аспектах [2]; селитебный компонент, как системы расселения и пространственной инфраструктуры; духовная культура, включающая элементы верований, фольклора, традиций, народного искусства.

Стоит отметить, что опыт исследования отдельных компонентов культурного ландшафта в Белгородской области представлен на достаточно высоком уровне. Природная основа, этапы заселения, этнофольклорный материал и культура Белгородской области традиционно являются объектами исследования, однако соединить воедино и обосновать систему культурных ландшафтов юга Среднерусской возвышенности не представлялось возможным.

Освоив основные полевые и камеральные методики исследования культурных ландшафтов, разработанные представителями Института Наследия [1, 2], мы наметили основную цель наших действий – проанализировать сложные исторические процессы, приведшие к формированию культурного разнообразия, а также выявить и обосновать систему культурных ландшафтов Белгородчины, так как культурное разнообразие наряду с природным, является важнейшим ресурсом развития региона, являясь основой для сферы развивающегося экологического (сельского) и историко-культурного туризма.

Список использованных источников: 1. Калуцков В.Н. Ландшафт в культурной географии / В.Н. Калуцков. – М.: Новый хронограф, 2008. – 320 с. 2. Культурный ландшафт как объект наследия / Под ред. Ю.А. Веденина, М.Е. Кулешовой. – М.: Институт Наследия; СПб.: Дмитрий Буланин, 2004. – 620 с. 3. Чендев Ю.Г. Географический закон расселения общества на южных склонах Среднерусской возвышенности / Ю.Г. Чендев, Н.А. Лисунова // Матер. междунар. научно-практич. конфер. «Юг России в прошлом и настоящем: история, экономика, культура». – Белгород: Изд-во БелГУ, 1998. – С. 198-199.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВЩИНИ

Готельне господарство є невід'ємною частиною індустрії туризму. Воно являє собою тисячі підприємств по всьому світу, об'єднаних спільною метою: забезпечити туристів необхідними та бажаними послугами. В цих умовах, гостро постає проблема пошуку і створення нових шляхів розвитку, постійного оновлення власної політики з урахуванням динамічного розвитку ринку готельних і туристських послуг.

Дослідженню тенденцій та перспектив розвитку готельного господарства України приділяється в наш час значна увага. Так, Вітавська Г.П. та Тупкало В.М. розглядають проблеми та тенденції розвитку готельного бізнесу в Україні, Опанащук Ю.Я. аналізує сучасні проблеми розвитку готельного господарства, вирішення яких дозволить йому стати провідним фактором стимулювання туризму. Окремі аспекти розглянуто авторами: Кабушкін М.І., Карсекін В.І., Квартальнов В.О., Папірян Г.А., Ткаченко Т.І., Уокер Д., Зорин І.В., Чудновський О.Д., Джанджугазова Є.А, та ін. Отже, у працях вітчизняних і зарубіжних вчених досліджуються важливі теоретичні і практичні аспекти розвитку готельного господарства, разом з тим потрібно зазначити, що сучасні перспективи розвитку готельної індустрії розглядаються фрагментарно.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що стрімкий розвиток туризму, якісні зміни в туристському попиті та пропозиції визначають появу нових тенденцій в індустрії гостинності, відповідно до яких відбувається подальший розвиток підприємств готельного господарства.

За основну мету статті автор ставить визначення перспективних напрямків розвитку готельного господарства м. Харкова.

Розвиток туризму і готельного господарства є одним з ефективних засобів становлення і підвищення ефективності регіональної економіки завдяки здатності цього сектора забезпечувати фінансові вливання, створювати значну кількість нових робочих місць і підвищувати імідж регіону, та країни в цілому. Визначним фактором при цьому є кількість прийнятих туристів. За даними Управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації туристські потоки з 2000 по 2010 роки мають наступну динаміку (рис. 1).

За аналізований період загальна кількість туристів збільшилась на 58 082 особи або на 78,15 %, і в звітному періоді складає 132399 осіб, тенденція до зменшення спостерігалась з 2004 року по 2006 рік, максимальна кількість обслужованих туристів припадає на 2003 рік і становить 141178 осіб [2]. При цьому одним із пріоритетних видів туризму залишається іноземний (в'їзний)

туризм. Адже обслуговування іноземців є важливим джерелом надходження валютних коштів у регіон та країну, тому кількість прийнятих іноземних громадян має суттєве значення для розвитку готельного господарства. За даними Управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації цей показник має наступну динаміку (рис.2) [2].

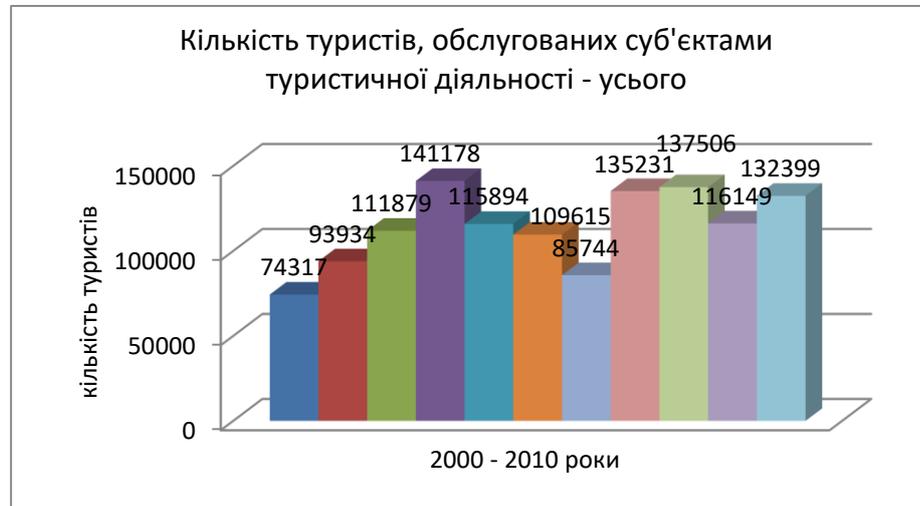

Рис. 1 Динаміка загальної кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності

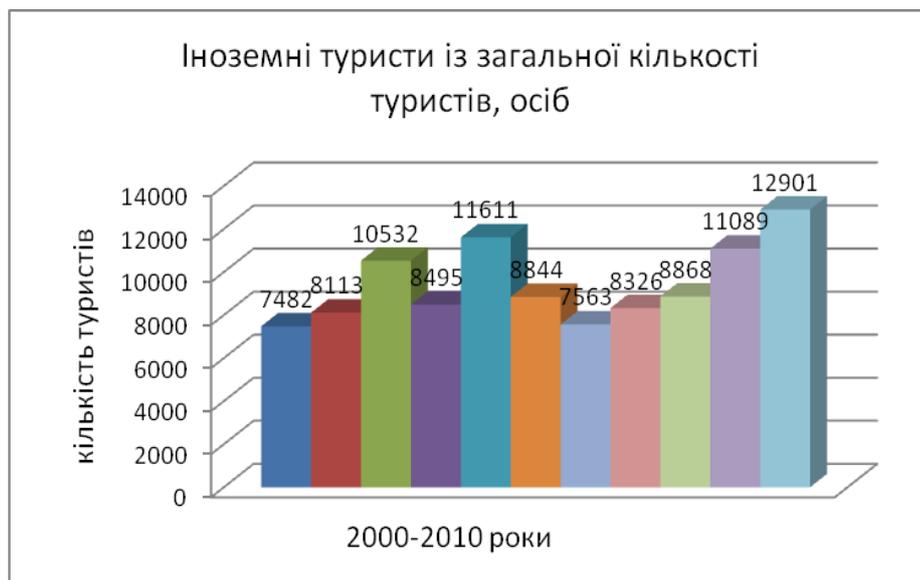

Рис. 2 Динаміка кількості іноземних туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності

Таким чином, протягом аналізованого періоду кількість іноземних туристів збільшилась з 7482 осіб в 2000 році до 12901 особи в 2010 році. Загалом значення показника збільшилось на 5 419 осіб або 72,4%. Кількість іноземних туристів, що відвідали Харківщину у 2010р. на 1,8 тис. осіб більше, ніж у 2009 році.

Найбільш ваговою метою відвідування серед іноземних туристів є службова, ділова, бізнес, навчання. В загальній структурі 61% іноземних

туристів перебували в 2010 році на Харківщині саме з діловою метою, 39% – з метою дозвілля (рис.3).

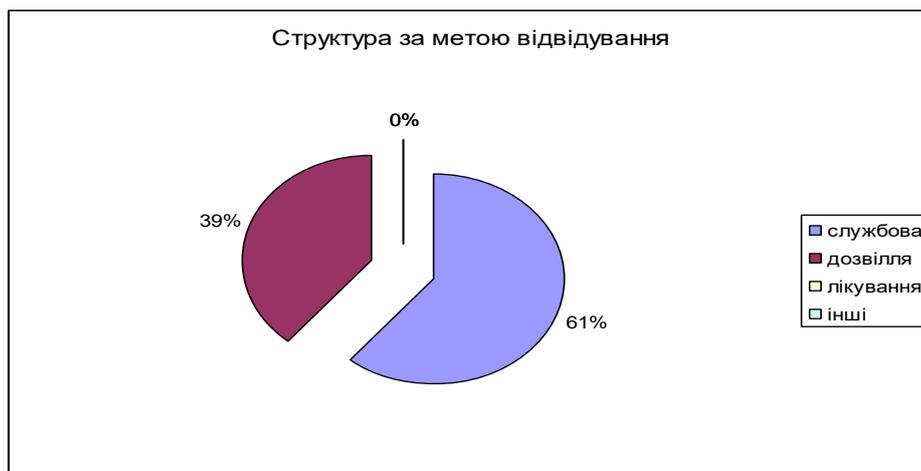

Рис. 3 Структура кількості іноземних туристів за метою відвідування

Таким чином, діловий туризм як особливий вид в'їзного туризму є пріоритетним напрямком розвитку для Харківщини, спостерігається тенденція до збільшення кількості ділових туристів (табл. 1) [2].

Таблиця 1

Розподіл туристів за категоріями та метою відвідування

Мета відвідування	Кількість туристів					У тому числі іноземні туристи				
	2006	2007	2008	2009	2010	2006	2007	2008	2009	2010
Усього обслуговано	85,7	135,2	137,5	116,1	132,4	7,4	8,3	8,9	11,1	12,9
службова, ділова, бізнес, навчання	15,4	30,3	28,9	22,5	25,9	5,0	4,3	5,5	6,2	7,8
дозвілля, відпочинок, спортивно-оздоровчий туризм	64,8	101,3	103,1	91,7	104,2	2,4	4,0	3,1	4,9	5,0
лікування	4,2	2,8	4,5	1,4	1,1	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0
інші	1,3	0,8	0,7	0,5	1,2	0,0	0,0	0,0	0,0	–

Туристи, які відвідують наш регіон з ділових справ, потребують додаткових супутніх послуг, а саме, послуг закладів торгівлі, харчування, побутових послуг та інших. Найбільша кількість об'єктів сервісу – 63,1% від загальної кількості підрозділів сфери сервісу, розгорнута на підприємствах готельного господарства.

Протягом 2010р. в Харківській області послугами підприємств готельного господарства скористалося 171,4 тис. осіб, з них майже 36 тисяч – іноземні громадяни. Порівняно з минулим роком загальна кількість приїжджих збільшилася на 6,5%, іноземних громадян – на 12,9%[1].

Основна кількість приїжджих, а саме 82,9%, зупинялися у готелях м.Харкова. Питома вага іноземних громадян, які скористалися послугами харківських готелів, ще більша – 97,3% від всіх іноземців [1].

Таким чином, при всьому вражаючому розвитку готельної індустрії саме зміни в туристському попиті визначають головні напрямки її подальшого становлення. З урахуванням актуальності та перспектив ділового туризму на Харківщині, пріоритетним напрямком розвитку готельного господарства є створення спеціалізованої інфраструктури для задоволення потреб ділових туристів. Можливості використання засобів розміщення для потреб ділового туризму обмежені певними особливостями. Він характеризується тим, що туристи перебувають в готелі 1-2 дні; а також великою кількістю учасників, що дозволяє завантажити конференц-зали, номерний фонд і ресторани. Отже, готелі повинні мати достатню місткість, можливість встановлення сучасного мультимедійного обладнання, наявність систем звукопідсилення, систем звуко- і відеозапису, систем синхронного перекладу (3-5 мовами), що є важливою умовою для міжнародних конференцій, можливість ретрансляції для преси, а також відповідати сучасним умовам комфорту та відповідати міжнародним стандартам.

Список використаних джерел: 1. Про роботу готелів та інших місць для тимчасового проживання Харківської області у 2010 році: статистичний збірник. – Х.: ГУСвХО, 2010. – 42 с. 2. Сайт Головного управління статистики в Харківській області. Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/>

УДК 911.3

Heder A.

*Scientific supervisor – prof. UŚ dr hab. Maria Tkocz
University of Silesia, Faculty of Earth Sciences,
Department of Economic Geography*

THE HISTORIC WORKERS' HOUSING ESTATES IN THE UPPER SILESIA ON THE EXAMPLE OF GISZOWIEC AND NIKISZOWIEC

The workers' housing estates are an interesting element of settlement for many reasons. They are the examples of a history and local culture of an individual society, of architecture from a certain period, and many times of innovative solutions of settlement, but also, more often, they become the tourist attraction or a subject of interest among artists like photographers, painters or film makers.

The housing estate is an urban architectural complex having an ordered land development structure, seats of public utility institutions, which enables the inhabitants to satisfy their everyday needs at one place [3].

In the XVIII and XIX century, due to the development of industry, companies, coal mines, and steel plants, the problem concerning the accommodation for workers

appeared. It was a very problematic issue as the accommodation had to be provided for a large number of workers and be in a near distance from the workplace. In the Upper Silesia, just as in other industrial centres, the problem of workers' accommodation was solved when it occurred. The biggest resources and the most interesting examples of houses for workers can be found in: Bytom, Chorzów, Gliwice, Katowice, Mysłowice, Ruda Śląska, or Zabrze. Today, the housing estates established in the past in the industrial centres of the Upper Silesia, mainly in the part which until the World War I belonged to Prussia, still influence the appearance and character of streets, districts, and even of whole cities. These types of buildings are referred to as the company-sponsored houses, as they were built by company owners and they were rented only to workers employed in a given factory, coal mine or steel plant. The history of company-sponsored housing estates located in the Upper Silesia begins in the second half of the XVIII together with the appearance of the so-called "fryderycjańskie" settlements, so the long-term plan of Prussia to populate all lands in the country, also the lands of newly possessed Silesia Province, with settlers from all over country [3].

The two described housing estates Giszowiec and Nikiszowiec are also the company-sponsored ones. They are situated in the south-east part of Katowice (Drawing 1).

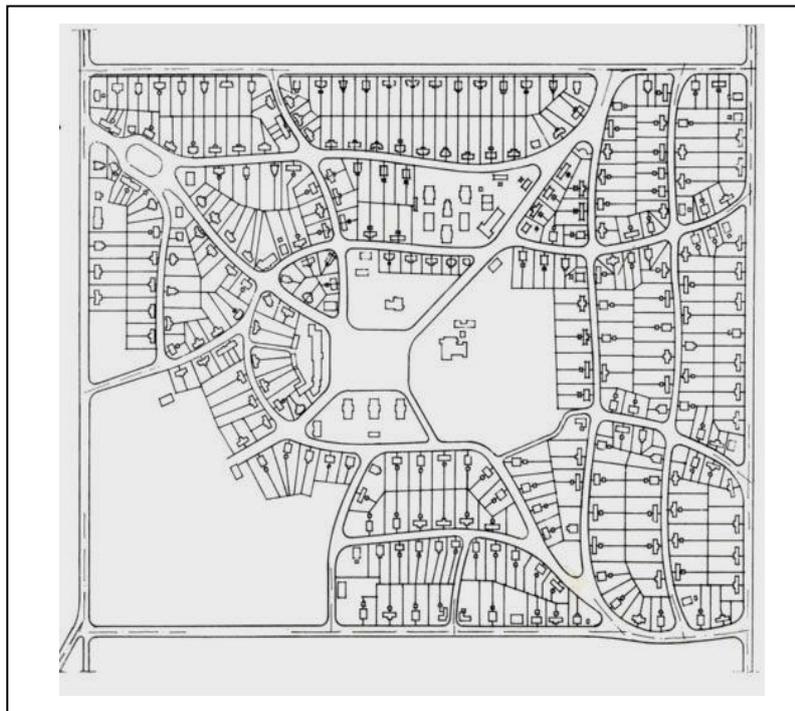

Drawing 1. The location of Giszowiec and Nikiszowiec on the map of Katowice
source: own study

Among many workers' housing estates built in the Upper Silesia until the outbreak of the World War I, Giszowiec can be distinguished due to a different concept of area development planning and architecture of houses built within its borders. However, we cannot discuss Giszowiec without mentioning Nikiszowiec, so the housing estate which both complements and is the total opposite of the first one. The two housing estates belonged to the same company i.e. Georg von Giesche's

Erben, were built at the same time i.e. in the 1906-1908, as well as were designed by the same architectural company of brothers Georg and Emil Zillmann from Charlottenburg. Moreover, the housing estates had the same technical standard, were financed in an identical way, had some common institutions, as well as were occupied by the workers from the same “Giesche” coal mine (today “Wieczorek” coal mine). Apart from these similarities, the housing states significantly differed. Nikiszowiec is a compact, brick wall colony built in the vicinity of the coal mine, whereas Giszowiec is the example of one of the kind housing estate-garden found in the Upper Silesia and in the whole Poland [2].

Anthon Uthemann the author of the concept of establishing a housing estate for workers of the developing “Giesche” coal mine was the director of the management board of the Coal Mine Society “The heirs of Jerzy von Gieshe” [4]. The new coal mine housing estate Giszowiec can be referred to as the model Upper Silesian workers’ colony including the construction of 600 flats [5]. At the phase of design its full self-sufficiency in terms of economy, culture and sports was taken into consideration. The two schools were designed, as well as a facility with a theatre room, open-air concert hall, and many other sports facilities [4]. Giszowiec owns its appearance and character to the personal initiative of the owner, represented by the director of the Society, the adviser Uthemann. In order to create a new workers’ housing estate based on the concept of the “garden city”, the designers used the English “cottage” design combined with Silesian cottage. Those houses were supposed to create the image of a country side, with arrangement inspired by the Howard’s housing estate. Giszowiec was designed as a housing estate in a form of a rectangle with a square space in the centre, surrounded by a ring road in a shape of a horseshoe from which internal streets of the estate radiated (Drawing 2) [2].

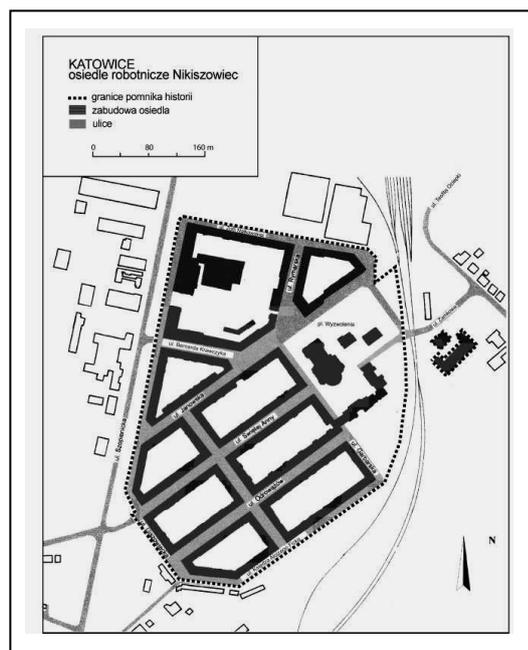

Drawing 2. The plan of Giszowiec housing estate from about 1910
Source: [1]

The central point of the whole housing estate was a market square surrounded by public utility buildings. In the architecture of the buildings we can distinguish many interesting elements providing the estate with an unusual character. One of such elements are shingled roofs, and the large variety of external design elements: of arbours, bay windows, fences, gates etc. The constant and fresh change of construction forms with maintaining the architecture integrity of the whole development ensures the housing estate a very interesting form [5]. The location of the estate, far from industrial plants, constituted a big advantage for inhabitants, however, there were some communication problems at first. The establishment of narrow gauge railway improved the communication [4].

There were some rural elements introduced into the design of the estate. It included utility rooms, owing to which each inhabitant had the opportunity to keep animals (rabbits, pigeons, or chickens). In the central point of every farmyard the so called *piekarniok* was situated, i.e. the room with oven so the inhabitants could make their own bread [4].

During the development of Giszowiec it became clear that rapidly developing industrial plants, mainly the “Giesche” coal mine, would need more and more workers. Therefore, the development of Nickischschacht housing estate was planned next to the Nickisch mine shaft. The land of 20 ha was devoted to this development, and it was supposed to provide accommodation for ca. 5000 office workers and physical workers. The architects, after approval of the manager, decided to implement a completely different solution than in the case of Giszowiec. Nikiszowiec, despite its location on the boarder of a forest, was a brick wall, compact development having a typically urban character, contrary to the previously designed “rural” Giszowiec. The streets were arranged in a form of a chess board, as rows crossing one another at a right angle created clear rectangles inside of which blocks of flats were situated [4]. The housing estate consists of nine, closed-ring blocks of different sizes (Drawing 3).

Drawing 3. The plan of Nikiszowiec housing estate
Source: [9]

The buildings differed in size, shape of bay windows and design of gates and window frames. These elements provided a unique character of every building. In Nikiszowiec, despite its urban character, right behind the housing estate there were fields rented for the cultivation of corn and potatoes. The miners treated it as an additional source of income for a family [6].

In 1978 the unique architecture of Giszowiec and Nikiszowiec was officially appreciated. The housing estates were recognised and registered as the Monuments of History in the Katowice Voivodship. The large part of Giszowiec was demolished to provide space for the development of blocks of flats for the workers of "Staszic" and "Wieczorek" coal mines [7]. Today, the buildings found in Giszowiec significantly differ. It includes both the buildings from the beginning of the XX century, those from the second half of the XX century, as well as those from the beginning of XXI century. On the other hand, Nikiszowiec has a uniform architecture unchanged from the time when it was first built.

Today, both housing estates are a tourist attraction. They are located at "The Route of Monuments of Technology in Silesian District". It was created in 2006 and consists of almost 40 buildings connected with tradition relating to coal mines, steel plants, power engineering industry, railways, etc. There is a possibility to visit Giszowiec housing estate with a guide, as well as to enjoy your meal in the "Dworek pod Lipami" restaurant located in Silesian Pub. This pub is the most splendid building of historical Giszowiec. You can also go to the "Pod Kasztanami" restaurant situated in the former mess. Next to the historical housing estate Nikiszowiec there is The Gallery of Wilson's Shaft, which is a perfect example of post-industrial building adaptation to the new function. After the liquidation of the coal mine the gallery of modern art was established there [8]. There were also many films made in the described housing estates. The Giszowiec and Nikiszowiec housing estates have a big value in terms of history, architecture, city planning, culture, and now in terms of tourism. They represent life, work and culture of Upper Silesia inhabitants from the beginning of the XX century.

Literature: 1. Adamczyk S., red.. *Katowice informator*, UM w Katowicach, Katowice, 1993; 2. Głazek D, 1987, *Giszowiec i Nikiszowiec na tle tendencji urbanistycznych przełomu XIX i XX wieku*, [in:] *Śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki*, red. Chojeckiej E., Śląski Instytut Naukowy, 1987, p. 65-82; 3. Głazek D. *Gdzie mieszkał ongiś robotnik?* [in:] *Historyczne osiedla robotnicze*, red. Bożek G., Śląskie Centrum dziedzictwa kulturowego, 2005, p. 8-16; 4. Matuszek P., *Katowickie" osiedla potomków Gieschego* [w:] Matuszek P., Tofilska J., Złoty A., *Nikiszowiec, Giszowiec i inne osiedla Katowic*, Drukarnia Archidiecezjalna, 2008, p.15-34; 5. Reuffurth. *Giszowiec. Nowa górnośląska wieś górnicza*, wyd. III MDK "Szopienice-Giszowiec" 2006, 1910, p.7-74; 6. Tofilska J. *Nikiszowiec ma 100 lat* [in:] Matuszek P., Tofilska J., Złoty A., *Nikiszowiec, Giszowiec i inne osiedla Katowic*, Drukarnia Archidiecezjalna, 2008, p. 35-54; 7. Tofilska J. *Nikiszowiec 1908-2008 Z dziejów osiedla i parafii*, Wyd. Parafia pw. Św. Anny w Katowicach-Janowie, Muzeum Historii Katowic, 2009, p.5-17; 8. *Wieczorek E. Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego*, wyd. Śląska Organizacja Turystyczna, 2010, p. 16-19; 9. *Attachment to the decree on recognising the Nikiszowiec housing estate as the Monument of history.*

СЕКЦІЯ 4

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

УДК 911.3

Забірченко О.А.

*Науковий керівник – д-р геогр. наук, проф. Немець Л.М.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

СТАН ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ В СЛОВ'ЯНСЬКОМУ РАЙОНІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дослідження земельних ресурсів на прикладі Слов'янського району Донецької області є досить актуальним так як область є промислово розвиненою, як наслідок цього спостерігаються значні площі деградованих земель, значне перенавантаження земель та зміна структури земельних ресурсів. В Слов'янському районі добре розвивається промисловість будівельних матеріалів, внаслідок чого утворюється значна кількість кар'єрів та деградованих земель, відбувається зміна глибини залягання підземних вод та ін., саме для вирішення цих проблем і потрібно досліджувати даний район.

Сучасне використання земельних ресурсів району не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів. Розораність земель є досить високою. Інтенсивне сільськогосподарське використання земель зумовлює зменшення родючості ґрунтів у зв'язку з їх переущільненням, втратою грудкувато-зернистої структури, водопроникністю та аераційною здатністю з усіма екологічними наслідками [3].

Із ґрунту кожного року виноситься тони гумусу, значна частка азоту, фосфору й калію. Щорічні еколого-економічні збитки від ерозії ґрунтів перевищують декілька мільйонів грн. Значної екологічної шкоди земельні ресурси зазнають унаслідок забруднення ґрунтів викидами промисловості (важкі метали, кислотні дощі тощо) та використання засобів хімізації в аграрному секторі [4].

Земельні ресурси, на використанні яких формується майже 95 % обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, вважаються первинним фактором виробництва й основою економіки району. Частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил району становить понад 40 %. Земельний фонд складається із земель, що мають різноманітне функціональне використання, якісний стан і правовий статус. Середньозважена землезабезпеченість основних галузей народногосподарського комплексу є достатньою для їх нормального розвитку.

Рис.1. Структура земельного фонду Слов'янського району станом на 2011 рік (побудовано автором за даними [1])

Значні території району зайняті відходами виробництва, відвальними породами, звалищами. Широке застосування відкритого способу добування корисних копалин (сировини для будівельної промисловості), будівництво шляхів та будівель призводить до знищення ґрунтового покриву на значних площах [2]. В порівнянні з іншими районами Слов'янській не відмічається значним зменшенням площі продуктивних земель, в тому числі і сільськогосподарських угідь (рис.2.), це позитивно впливає на розвиток сільського господарства району.

Показники сільськогосподарських угідь з кожним роком змінюються, за останні п'ять років їхня кількість збільшилася на 128,18 га це пов'язано з більшою розораністю територій, зі збільшенням земель під господарськими будівлями і дворами та ін. Якщо розвиток району не буде уповільнюватися то тенденція на збільшення сільськогосподарських угідь буде тривати і далі.

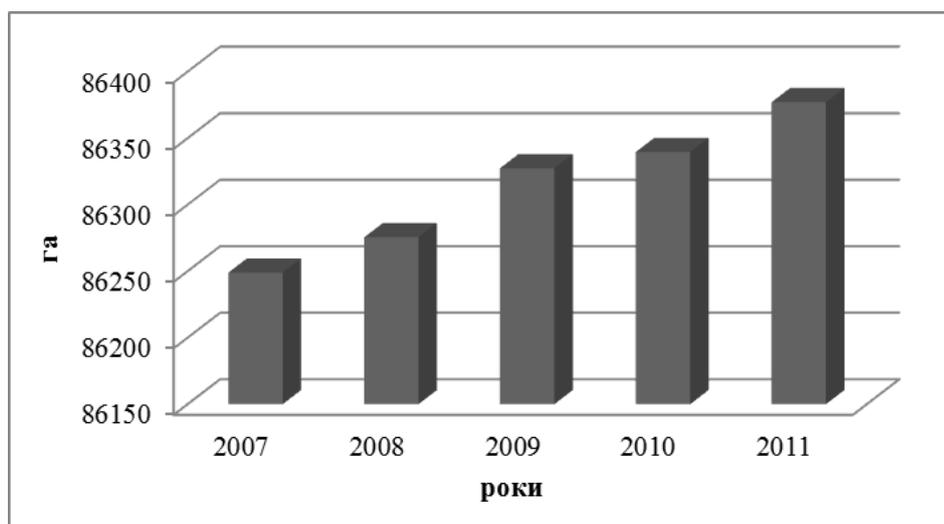

Рис. 2. Динаміка чисельності сільськогосподарських угідь по сільським радам виражена у га за період з 2006 по 2010 роки (побудовано автором за даними [1])

В районі спостерігається погіршення якості та деградація земельних ресурсів. Осушення негативно впливає на навколишнє середовище, істотно змінюється гідрологічний режим, значно знижується рівень ґрунтових вод на прилеглих до них територіях, з'являється проблема з питною водою, внаслідок цього знижується родючість ґрунтів, а окремі ділянки з ґрунтами легкого механічного складу перетворюються на піски. В окремі роки відбувається порушення гідрологічного режиму. Найбільші заболочені території в районі розміщені в смт Райгородок 1018, 8 га, в Олександрівській сільській раді 84,1 га та в Привільській сільській раді, в даних радах проводяться осушення земель, але це досить дорогокоштуюча процедура, тому осушення проводиться більш дешевими та менш ефективними способами, що призводить до погіршення стану земель та нових заболочень в майбутньому, також неправильне осушення одних територій призводить до підняття рівня води в інших, що призводить до значних проблем, так як підвищення рівня води досить часто відбувається в самих населених пунктах.

Стан лісових земель району в територіальному аспекті досить сильно відрізняється, це пов'язано не лише з різною площею сільських рад та природним фактором розташуванням лісів в районі, а й з вирубкою лісових насаджень, досить часто це несанкціановоні вирубки, дані вирубки не поповнюються новими насадженнями, що призводить до скорочення площ лісів. Також досить часто зараз зустрічається природне зменшення лісових насаджень внаслідок висихання дерев через значний їх вік та природні умови. Найвищі показники залісненості спостерігаються у Долинській та Маяківській сільських радах 6288,44 га та 6820,08 га відповідно, найнижчі у Дмитрівській 203,52 га.

В районі також досить значні площі ярів, переважна більшість яких зосереджена в Рай-Олександрівській сільській раді (58 га) та в Маяківській сільській раді (142,3 га). Яри призводять до деградації ґрунтів, до зміни агропромислових груп внаслідок вимивання гумусу, несприятливих умов для сівозмін тощо.

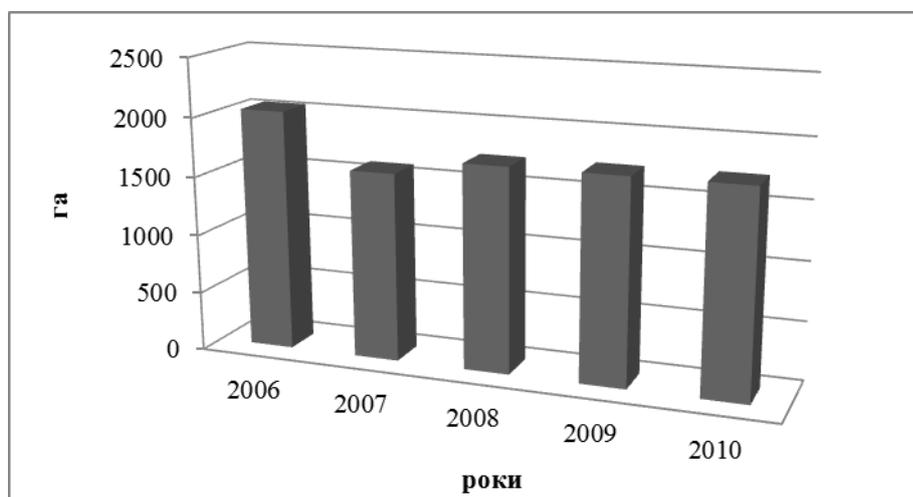

Рис.3. Динаміка чисельності забудованих площ по Слов'янському району за період з 2006 по 2010 роки виражена у га (побудовано автором за даними [1])

За даною схемою (рис.3) досить добре видно, що в порівнянні з 2006 роком чисельність забудованих земель зменшилась. Якщо розглядати землі, які використовуються для транспорту та зв'язку, і землі, які використовуються для технічної інфраструктури, то проаналізувавши дані можна сказати, що в першому випадку змін майже не відбувалося в той час як в другому кожен рік спостерігаються досить суттєві зміни.

В ході роботи було виконано кластерний аналіз, за допомогою якого було визначається тіснота зв'язків показників. Як видно з дендрограми (рис. 4) найбільш тісні взаємозв'язки мають Андріївська та Сергіївська, Малинівська та Хрестищенська, Прелесницька з Привільською та Рай-Городською, Долинська з Маяківською, Дмитрівська з Мирненською та смт. Андріївка, що пов'язано з близьким розташуванням та подібністю показників: чим менше значення показника, тим менша тіснота зв'язку.

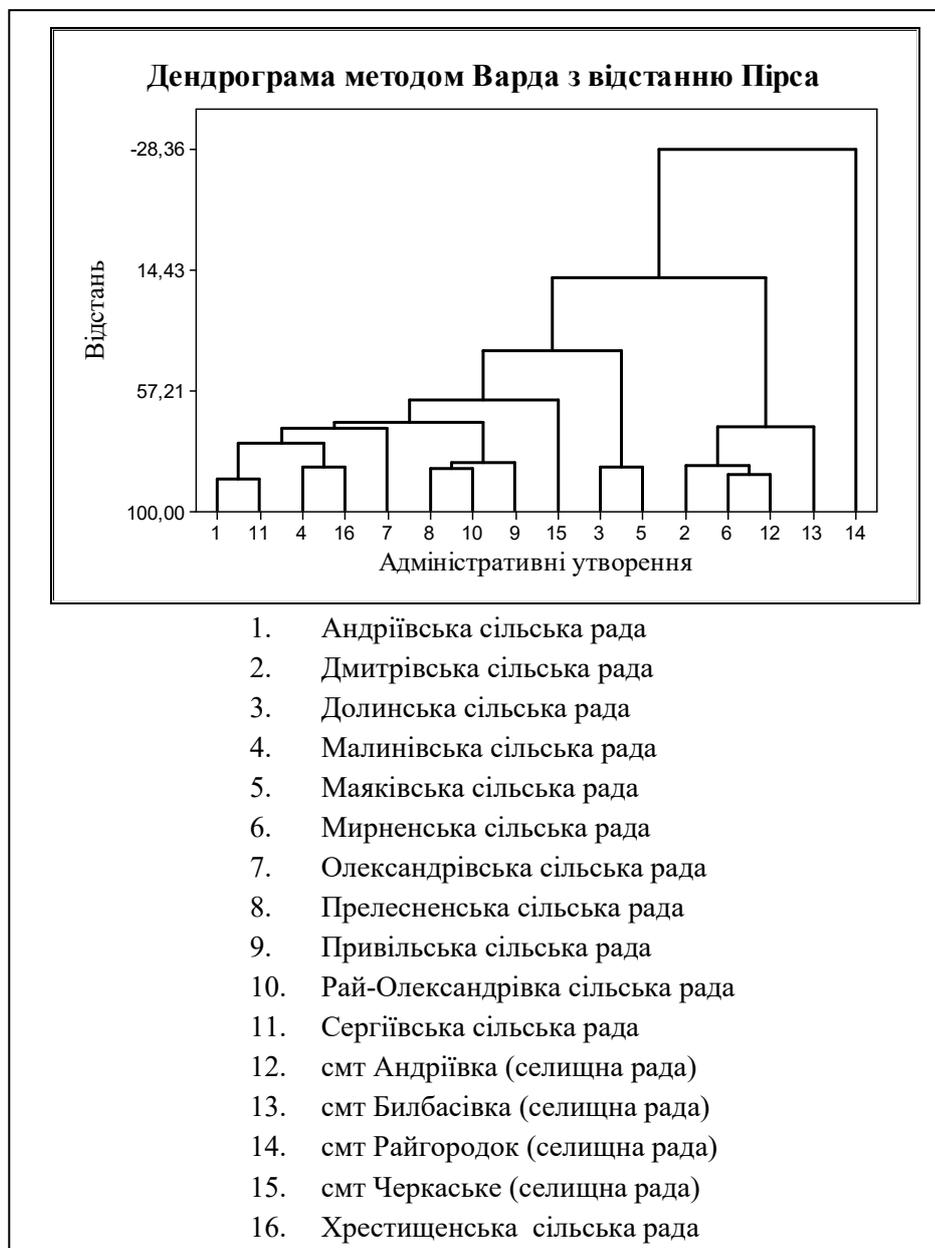

Рис. 4. Дендрограма показників земельних ресурсів (побудовано автором заданими [1])

Для вирішення проблем пов'язаних з станом земельного фонду району потрібно розробляти дорогокоштуючі програми по покращенню якості та стану ґрунтів, по відновленню лісових насаджень та лісосмуг, потрібно розробляти плани відводу підземних вод в періоди підняття рівня води та ін. Зараз проведення таких робіт зовсім незначне і не в тих масштабах в яких потрібно.

Список використаних джерел: Відділ Держкомзему в Слов'янському районі. 2. Воеводин В.Н., Решетов И.К., Зарицкий П.В. и др. Отходы горнопромышленного производства Украины: Экологические и экономические проблемы//Захист довкілля від антропогенного навантаження Вип..1(3) Харків-Кременчук 1988.-С.20-27. 3. Земельні ресурси України та їх оцінка. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-3879-4.html> 4. Землевпорядний вісник. (Київ, грудень 2010 р.). – Київ: Держкомзем України, 2010 – 30 с.

УДК 574

*Закалюжная С.В.
Национальный Исследовательский Университет
«Белгородский государственный университет»*

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КРУПНЫХ СВИНОВОДЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

Свиноводство — отрасль сельскохозяйственного производства, позволяющая вести высокорентабельное промышленное производство мяса свинины с применением интенсивных технологий и получением в короткий срок реальных экономических результатов. Но необоснованная серьезными научными проработками концентрация животноводческих предприятий на ограниченной территории может привести к загрязнению природной среды.

Цель работы заключается в исследовании аспектов экологической безопасности в процессе хозяйственной деятельности свиноводческих комплексов на территории Белгородской области [5].

Основным видом деятельности всех свиноводческих комплексов Белгородской области является производство свинины на мясо. Их цель заключается в круглогодичном получении поросят для дальнейшего их откорма, то есть производство мяса на промышленной основе, с законченным производственным циклом, с внедрением новых технологий; получение высококачественного экологически чистого свиного мяса для удовлетворения потребности Белгородской области и регионов России, разведение племенных свиной для снабжения свиноферм высокопродуктивными породами, а также создание новых высокооплачиваемых рабочих мест, повышение устойчивости развития сельских территорий и качества жизни сельского населения.

Технология производства делится на воспроизводство, доращивание и откорм свиной.

К основным источникам загрязнения окружающей среды на свиноводческих комплексах относятся производственные корпуса, хрячник лагуны для хранения навозных стоков, а также при внесении навоза в почву.

Значительную экологическую и эпизоотологическую опасность представляют отходы свиноводческих ферм, в частности навоз, отличающийся высоким содержанием экологически опасных веществ: аммиака, сероводорода, меркаптаны и др. (рис. 1.) [3].

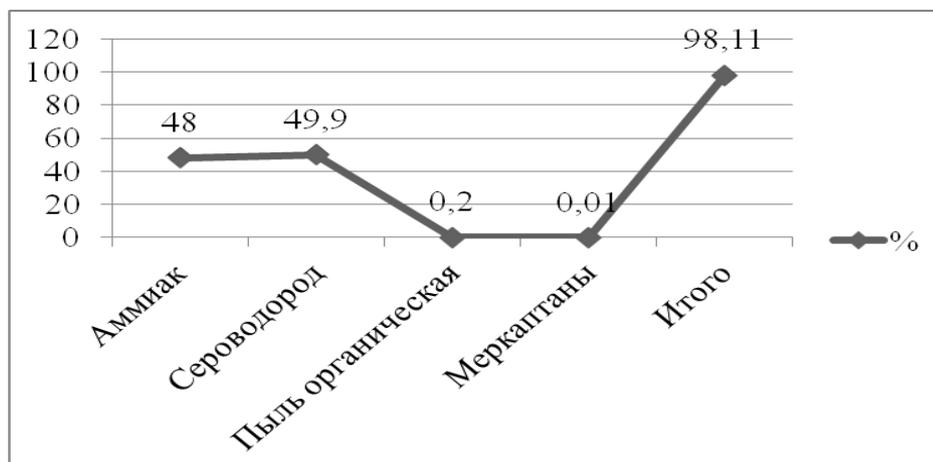

Рис. 1. Главные загрязнители атмосферного воздуха: процентное соотношение.

Из таблицы видно, что на долю 4 ингредиентов приходится 98,11% выбросов загрязняющих веществ.

Ведение свиноводства, на территории Белгородской области, предусматривает не только активное производство и заготовку кормов, но и уборку, переработку и использование образующегося навоза, стоков со свиноводческих ферм. Отходы производства и потребления в периоды их накопления для вывоза на объекты конечного размещения, подлежат временному размещению на территории предприятия.

Навозные стоки имеют 3 класс опасности. Класс опасности отходов устанавливается по степени возможного вредного воздействия на окружающую природную среду (далее ОПС) при непосредственном или опосредованном воздействии опасного отхода на нее. Отнесение отходов к классу опасности для ОПС осуществляется расчетным или экспериментальным методом, а также по данным из федерального классификационного каталога отходов [4].

Основной задачей при выборе системы навозоудаления для строящегося комплекса является обеспечение эффективного удаления навоза при минимальном использовании воды, и соответственно минимального количества навозных стоков [2].

Навоз из навозонакопителей, после отстоя, удаляется и используется в качестве удобрения на сельскохозяйственных угодьях. Использование жидкого навоза свинокомплекс «Белго Ген» осуществляет на полях ООО «Агрохолдинг Ивнянский»: 60 – 80 т/га под пропашные и 30 – 40 т/га под зерновые культуры.

В земледелии существует значительная потребность в органических отходах агропромышленного комплекса, содержащих достаточное количество

питательных элементов, представляющих ценный сырьевой материал для получения высокоэффективных удобрений и других продуктов, необходимых сельскому хозяйству (табл. 1) [1].

Таблица 1

Состав свиного навоза.

Наименование компонента	Содержание (% массовый)
Органические вещества	25,00
Азот общий	0,45
Азот аммиачный	0,20
Фосфор	0,19
K ₂ O	0,60
CaO	0,18
MgO	0,09
Вода	73,29

Из таблицы видно, что свиной навоз в наибольшем количестве включает в себя воду. На 25% состоит из органического вещества. Наименьшее процентное содержание у химических соединений K₂O, CaO, MgO и P.

Для использования жидкого навоза на полях составлены зернопропашные и зернотравяные севообороты, состоящие из культур, используемых для производства кормов для свиней: кормовая и сахарная свекла, кукуруза, горох, ячмень, озимая пшеница, подсолнечник, многолетние травы [3].

Эффективное и безопасное использование жидкого навоза для удобрения сельскохозяйственных культур должно осуществляться, на всех свинокомплексах, при помощи большегрузной техники, так называемое внутрпочвенное инжекторное внесение на глубину 8 см с одновременной минимальной обработкой почвы – дискованием, а так же впрыскиванием удобрения в зону корневой системы под подкормку озимой пшеницы. Запрещается внесение жидкого свиного навоза на поля в зимнее время.

Так, основным направлением существующей и планируемой на перспективу хозяйственной деятельности свиноводческих хозяйств Белгородской области должна стать их строгая ориентация на использование передовых технологий и оборудования, а также создание очистных устройств и сооружений, полностью исключающих загрязнение почв, поверхностных и подземных вод, водосборных площадей и атмосферного воздуха.

Список использованных источников: 1. Артюшин, А.Н. Краткий справочник по удобрениям: 2-е издание, переработанное и дополненное / А.Н. Артюшина, Л.М. Дертавин. – М.: Колос, 1984. – 208 с. 2. Архипченко, И.А. Новое полифункциональное биоудобрение из отходов свинокомплексов / И.А. Архипченко, И.И. Барболина // Использование органических удобрений и биоресурсов в современном земледелии. Материалы Международной научно - практ. конф., посвященной 20 летию ВНИПТИОУ. - М.: РАСХН - ВНИПТИОУ, 2002. - с. 122-128. 3. Проект «оценка воздействия на состояние окружающей среды» (ОВОС) Областной целевой программы «Развитие свиноводства в Белгородской области на период с 2005 по 2010 годы». - Белгород, 2007. - 99 с. 4. Федеральный классификационный каталог отходов. Утвержден приказом МПР РФ 02.12.2001 г. № 786. 5. Фокина, В.Ф. Охрана окружающей среды от загрязнения отходами животноводства: учеб. пособие / В.Ф. Фокина. - М.: ВНИИТЭИСХ, 1992. - 62 с.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

Вступ. Рівень технологічного розвитку людства визначається і характеризується енергетичними можливостями, а соціальне ставлення до енергії є показником цього розвитку. Зважаючи на використання вичерпних і не відновлюваних паливних ресурсів в якості енергоносіїв, забруднення навколишнього середовища, необхідно віднайти нові, більш безпечні та економічні джерела енергії. Нині 48 економічно розвинутих країн світу законодавчо підтримують розвиток альтернативних джерел енергії. Аналіз світових тенденцій розвитку енергетики свідчить про зростання ролі поновлювальних джерел енергії у світі, особливо це відзначається у розвинутих країнах (табл. 1) [1]:

Таблиця 1

Використання альтернативної енергії у розвинутих країнах світу

Країна	Енергія, що отримувалась із поновлюваних джерел у 1997 р., %	Енергія, що отримувалась із поновлюваних джерел у 2010 р., %
Австрія	70,0	78,1
Швеція	49,1	60,0
Португалія	38,5	39,0
Фінляндія	24,7	31,5
Іспанія	19,9	29,4
Данія	8,7	29,0
Італія	16,0	25,0
Франція	15,0	21,0
Греція	8,6	20,1
Ірландія	3,6	13,2
Німеччина	4,5	12,5
Великобританія	1,7	10,0
Нідерланди	3,5	9,0
Бельгія	1,1	6,0
Люксембург	2,1	5,7
ЄС в цілому	13,9	22,1

На сьогоднішній день енергетична і екологічна ситуація в Україні є несприятливою передусім тому, що самозабезпечення держави енергоресурсами складає приблизно 40 %, а викиди шкідливих речовин – 60 млн. т. на рік, включаючи 20 млн. т. емісії в атмосферу. Для всебічного

розвитку альтернативної енергії в нашій державі потрібно економічне та політичне регулювання ситуації на енергетичному ринку.

Мета роботи – сприяти удосконаленню енергетичної політики в Україні через соціальні механізми впливу, через зміни суспільної свідомості, на прискорення прийняття рішень щодо розвитку альтернативної енергетики на місцевому рівні.

Стан проблеми. Розвиток альтернативної енергетики має ґрунтуватися на підвищенні енергоефективності шляхом вибору відповідних джерел енергії і технологій їх використання. Головним економічним чинником, що визначає інтенсивність використання енергетичних ресурсів споживачами, є її вартість. Уряди всього світу послуговуються такими основними економічними і політичними стратегіями для стимулювання або заборони використання певного виду енергетичних ресурсів: політика невтручання, яка ґрунтується на конкуренції; штучна підтримка низьких або високих цін на відповідні енергоносії. Першочерговими економічними механізмами забезпечення популяризації альтернативної енергетики є державне фінансове стимулювання використання альтернативних джерел енергії, надання відповідних пільг, впровадження лояльної державної політики щодо розвитку «зеленої енергетики» в Україні [3].

Геоекологічний аспект. Альтернативна енергетика не лише не шкодить довкіллю, але й частково покращує його стан (наприклад, біоенергетика). Вирішення проблем забруднення навколишнього середовища підтримується такими міжнародними документами як Монреальський протокол — міжнародний договір, створений для захисту озонового шару через припинення або обмеження виробництва ряду речовин, що сприяють знищенню озону, та Кіотський протокол — міжнародна угода про обмеження викидів в атмосферу парникових газів. У даних документах розроблено напрями та механізми зниження викидів парникових газів з метою запобігання кліматичної катастрофи.

До поновлюваних джерел енергії відносять: сонячну енергію, вітрову енергію, енергію біомаси, енергію морських хвиль, гідроенергетику малих річок, геотермальну енергію, комбіновані енергетичні системи, промислові гази, метан вугільних родовищ.

Переваги поновлюваних джерел енергії порівняно з традиційними:

- вони практично невичерпні;
- не забруднюють довкілля;
- немає необхідності у дефіцитних високотемпературних матеріалах, за винятком сонячних концентраторів тепла;
- можуть функціонувати автоматично, без людського фактору;
- немає потреби у транспортуванні енергії.

Основним недоліком більшості поновлюваних джерел енергії є непостійність їхнього енергетичного потенціалу.

Соціальний аспект. На жаль, населення поки що мало інформоване про потенціал альтернативних джерел енергії, та невирішеним залишається питання фінансування проектів і програм розвитку альтернативної енергетики.

Першочерговим у соціальному плані є глобальне перепрофілювання трудових ресурсів на новий спосіб розвитку енергетики [3].

Важливу роль при виборі джерел енергії відіграє політика. Політичним впливом енергетичних компаній і окремих осіб визначається, яким чином розподілятимуться податкові надходження для субсидування розвитку і використання різних енергетичних ресурсів. Для популяризації альтернативних джерел енергії у суспільно-географічному аспекті необхідно[2]:

- удосконалення системи регіонального управління енергозбереженням;
- створення системи енергетичного менеджменту на підприємствах та в організаціях країни;
- розвиток інфраструктури у сфері альтернативної енергетики;
- створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у сферу енергоефективності і енергозбереження та активізація міжнародного співробітництва;
- популяризація серед широких верств населення через засоби масової інформації.
- заснування періодичних видань для висвітлення загальних проблем енергетичної безпеки, енергозабезпечення та енергозбереження в країні та світі;
- організація різнопрофільних курсів навчання та семінарів;
- створення громадських об'єднань із залученням спеціалістів науково-дослідних, виробничих та енергосервісних організацій у сфері енергозбереження;
- організація рекламної діяльності через поштову систему, інтернет, в газетах та журналах неенергетичного спрямування;

Значення освітньо-просвітницької системи. Найважливішим каналом інформації для зміни громадської поведінки щодо енергозбереження є освітня система. Методи формування свідомості, виховання та навчання не менш ефективні, ніж законодавчі, адміністративні та економічні механізми. Першочерговими заходами щодо введення навчального предмету «Енергозбереження» в загальноосвітніх, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах України є [2]:

- 1) інтеграція знань з енергозбереження та відновлюваної енергетики у відповідні навчальні програми та курси;
- 2) впровадження спеціальних курсів з енергозаощадження, відновлюваної енергетики, енергоменеджменту, обліку електро- або теплотрат, конструювання і моделювання енергозберігаючих приладів тощо;
- 3) підготовка викладацьких кадрів за допомогою курсів підвищення кваліфікації вчителів, через систему тренінгів і систему консультаційних пунктів на основі базових шкіл або інститутів.

Список використаних джерел: 1. Капустенко П.А. Кузін А.К. Макаровський Е.Л. «Альтернативна енергетика та енергозбереження: сучасний стан і перспективи» : Навч. посібник. Х: Навколо світу, 2004. 312 с. 2. «Програма енергоефективності Донецької області». 3. Сиротюк М.І. «Поновлювальні джерела енергії: Навч. посібник / За ред. С.І. Кукурудзи – Л: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 248с.

АНТРОПОГЕННИЙ РЕЛЬЄФ КРЯЖОВОЇ ЧАСТИНИ ЛУГАНЩИНИ ТА ЙОГО АНТРОПОГЕОГРАФІЧНА РОЛЬ

Постановка проблеми. Антропогенний вплив на рельєф сучасної території Луганської області властивий для всіх історичних епох, хоча проявлявся в різні часи неоднаково і є несумірним за своїми масштабами. Так, іще з давніх часів територію Луганщини заселяли іранські й тюркські кочові племена зі своїми традиціями, звичаями та релігійними віруваннями й обрядами, що передбачали насипання пагорбів-курганів. Не зважаючи на сам факт антропогенного перетворення території стародавніми кочовиками, їх вплив на ландшафт краю був мінімальним.

Натомість, перетворення людиною поверхні території Луганщини, особливо Донецького кряжа, в Новий час, пов'язане з розробкою та видобутком корисних копалин, мало значно більші масштаби. Серед корисних копалин, що залягають у надрах нашого краю, слід особливо відзначити різномаркове кам'яне вугілля. Наявні також невеликі запаси природного газу, зосереджені переважно біля підніжжів Кряжа, та родовища будівельних матеріалів – вапняку, крейди, мергелю тощо. Через своє багатство на мінеральні ресурси південь Луганщини є одним з найбільш високоурбанізованих промислових регіонів в Україні. Все це зумовило те, що великі площі її території зазнали суттєвого антропогенного впливу.

Аналіз досліджень та публікацій. Різноманітним проблемам антропогенного перетворення рельєфу півдня Луганщини (фрагменту Донецького кряжа) присвячені дослідження В.С. Преображенського [2], О.П. Фисуненка [3], О.О. Кисельової і Ю.О. Кисельова [1] та ін. Зокрема, ці та інші автори вивчали вплив антропогенного рельєфу на ландшафт краю, зміну напрямів міграції речовини та пов'язані з перетворенням людиною земної поверхні екологічні й соціальні (антропогеографічні) наслідки.

Мета статті є висвітлення антропогеографічного значення перетворення людиною земної поверхні в межах кряжової частини Луганської області.

Завданнями статті є:

- узагальнити знання про форми рельєфу, створені господарською діяльністю людини;
- розкрити сучасні тенденції розвитку антропогенного рельєфу в Луганській області;
- окреслити роль антропогенного рельєфу як чинника, що негативно впливає на життєдіяльність людини на півдні Луганщини.

Виклад основного матеріалу. Безперервний – упродовж сторіч – вплив людини на навколишнє середовище, що далі зростає, є не випадковим втручанням у природу, а явищем, що має характер об’єктивної закономірності [2, с. 4]. На території Донецького кряжа, зокрема в його луганському фрагменті, поширенні численні форми рельєфу, створені господарською діяльністю людини.

Давніми антропогенними формами є відвали «чудських ям», що зрідка трапляються в наш час, тягнучись по простяганню зруднілих вапняків – слідів праці перших металургів, та численні кургани – спадщина культури стародавніх кочових племен. Доречно відзначити, що місцеположення багатьох курганів чітко відповідає характерним лініям рельєфу (більшість курганів, розташованих на вирівняних межиріччях, строго приурочені до вододільних ліній, а також брівок перших і других надзаплавних терас).

До початку Нових часів відносяться розкидані на великих площах сліди кустарних розробок – відвали та ями селянських вугільних копанок, а також орієнтовані за простяганням пластів ями й відвали розробок піщаних сланців. Такий же характер мають численні «геологорозвідувальні» канали, котрих особливо багато в районі «золотої лихоманки» – на Нагольному кряжі. Слід відзначити, що після припинення розробок або розвідування не вживалося жодних заходів зі згладжування рельєфу, знищення небезпечних для худоби ям тощо.

Також важливо підкреслити негативну роль нераціонального розорювання степових просторів та вирубки дерев і чагарників, що викликає змив пухких відкладів та вихід на поверхню гребенів пісковиків і вапняків [2, с. 62].

Із новим етапом розвитку гірничовидобувної промисловості (останні 150 років) пов’язані значно поширені провали, що виникли в результаті просідання гірських порід. У сучасних гірничовидобувних підприємствах із метою запобігання цього явища передбачене залишення цільних масивів породи, розміри котрих різняться залежно від місцерозташування шахти й особливостей геологічної будови відповідної ділянки. Досить часто провали виникають внаслідок обрушення старих гірничих виробок, особливо давно відпрацьованих шахт, через те що цільні пласти тоді залишалися не завжди. При побудові над виробками різних інженерних споруд виникає додаткове навантаження на земну поверхню, і наслідком цього є її просідання [3, с. 196].

Найбільшими додатними формами, що й далі зростають, є терикони – відвали порожньої породи. Вони мають форму асиметричного конусу висотою до 30 – 50 м і діаметру підосви 100 м і більше. Схил терикону, орієнтований у бік, протилежний до виходу стовбура шахти, є більш крутим, і у високих териконах наближається до крутизни природного відкосу щебня. Схили старих териконів зрізані неглибокими прямолінійними ерозійними борознами. Терикони є джерелами пилу й витоків сірчистого газу.

Не менші зміни в рельєфі пов’язані з численними відкритими розробками будівельних матеріалів – крейди, мергелю, вапняків, доломітів тощо. В кар’єрах створюються урвища висотою від декількох до 40 м, що часом простягаються на декілька кілометрів і найчастіше підрізають схили долин та балок. Кар’єри

штучно розширюють долини, відсуваючи корінні береги. Біля підніжжів кар'єрів і на шляхах вивезення їх продукції утворюються накопичення щебеню. Велика кількість пухкого матеріалу надходить до річок.

Формування стінок кар'єрів змінює нахили схилів і призводить до посилення лінійної ерозії – збільшується вріз ярів по балках. Це не може не викликати інтенсифікацію змиву як зі схилів балок, так і з розташованих вище стінок кар'єру пологих ділянок схилу. Щоб уникнути змиву ґрунтів, щодо схилів, орієнтованих до кар'єру, мають у першу чергу застосовуватися протиерозійні заходи. В межах смуги, що безпосередньо приурочена до кар'єру й може бути охопленою розробками в найближчий час, доцільно застосувати створення валів-teras із широкою підшовою; в більш віддалених ділянках створювати чагарникові й лісові насадження.

Значно поширеною формою антропогенного рельєфу є водосховища. Регулюючи водостік, вони завдають суттєвого впливу на сучасні процеси рельєфо- й осадкоутворення. На берегах деяких великих водосховищ можна спостерігати виникнення нових, незвичайних для Кряжа форм рельєфу – абразивних уступів і піщано-глинистих пляжів [2, с. 63].

Окрім цих форм рельєфу, на Донецькому кряжі, як і повсюдно, значно поширені різного роду дорожні насипи й виїмки. Ці та інші антропогенні форми – зокрема, пов'язані з промисловим та житловим будівництвом – становлять особливі риси рельєфу населених пунктів.

Отже, з розвитком суспільства роль людини, як перетворювача земної поверхні, постійно зростає й, відповідно, збільшується негативне значення антропогенних форм рельєфу. Особливо небезпечні відвали, які горять (таких на Луганщині, з станом на 2009 р., 27 [1]), адже вони не лише порушують природні процеси міграції речовин, а й становлять серйозну небезпеку на здоров'я населення через імовірність отруєння людей продуктами горіння. Тому людині необхідно оптимально пристосовувати до природи її господарські потреби, звівши до мінімуму своє втручання до навколишнього середовища, що вже спричинило численні екологічні проблеми – просідання земної поверхні, обвали, підтоплення та ін. Основними напрямками їх подолання є рекультивация кар'єрів і териконів, насадження лісових смуг, підкріплення берегів і стінок водосховищ тощо.

Висновки. У характеристиці антропогенного рельєфу Донецького кряжа в межах Луганської області нами відзначено, що втручання людини до морфології навколишнього середовища динамічно зростає. Наслідки цього є несприятливими як для природи, так і для суспільства, що, на нашу думку, вимагає державного й громадського контролю за зміною природного середовища та вжиття рекультивацийних заходів.

Список використаних джерел: 1. Кисельова О.О. Еколого-геоморфологічні проблеми Донецького басейну (на прикладі Луганської області) / О.О. Кисельова, Ю.О. Кисельов // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2009. – Вип. 56. – С. 294 – 298. 2. Преображенский В.С. Очерки природы Донецкого кряжа / В.С. Преображенский. – М.: Издательство Академии наук СССР. – 1959. – 199 с. 3. Фисуненко О.П. Природа Луганской области / О.П. Фисуненко, В.И. Жадан. – Луганськ: Обл. типографія, 1994. – 234 с.

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ И ПРОБЛЕМЫ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЕ РАКИТЯНСКОГО РАЙОНА БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

Вода – ценнейший природный ресурс. Она играет исключительную роль в процессах обмена веществ, составляющих основу жизни. Огромное значение вода имеет в промышленном и сельскохозяйственном производстве. Общеизвестна необходимость ее для бытовых потребностей человека, всех растений и животных. Для многих живых существ она служит средой обитания.

Рост городов, бурное развитие промышленности, интенсификация сельского хозяйства, значительное расширение площадей орошаемых земель, улучшение культурно-бытовых условий и ряд других факторов все больше усложняет проблемы обеспечения водой.

На территории Ракитянского района имеется 456 одиночных водозаборных скважин, которые эксплуатируются водопользователями. Предварительный анализ показал, что в пределах зон санитарной охраны и водосборных площадей водозаборов имеются случаи размещения свалок, накопителей отходов предприятий и других объектов - загрязнителей природной среды.

Ракитянский район имеет разветвленную речную сеть. Все реки относятся к равнинному типу.

В гидрогеологическом отношении район расположен в северо-восточной части Днепровско-Донецкого артезианского бассейна. В нижней части разреза, в коре выветривания кристаллического фундамента, выделяются трещинные воды архейско-протерозойского водоносного комплекса.

В осадочной толще развиты поровые, трещинные и карстовые пластовые воды. Водосодержащие толщи, в зависимости от литологии пород, условий питания и разгрузки, пьезометрических уровней и химического состава вод, объединяются в водоносные горизонты и комплексы. Последние разобщены между собой региональными водоупорами в юрских и меловых отложениях.

Проблема защиты подземных вод от загрязнения в настоящее время является важной составной частью общей проблемы окружающей среды. Пресные подземные воды верхних горизонтов, широко используемые для нужд водоснабжения, находятся в тесном взаимодействии с атмосферой почвой и поверхностными водными источниками и, вследствие этого, подвержены неблагоприятному влиянию техногенных факторов.

Поступление загрязненных вод в подземные воды происходит, главным образом в результате фильтрации сточных вод из отстойников и полей фильтрации. Кроме этого, опасность в этом отношении представляют также

территории самих промышленных предприятий из-за имеющих место аварийных выбросов сточных и технических вод, утечек из цехов и коммуникаций. Нередко подземные воды загрязняются вредными компонентами, содержащимися в газодымовых выбросах промышленных предприятий, которые попадают в поверхностные воды, оседают на почвах и грунтах, а затем с атмосферными и талыми водами могут проникать в водоносный горизонт.

Вследствие этого образуются более или менее крупные ареалы загрязнений в водоносных пластах, со временем увеличивающиеся в размерах. Способствовать этому может наличие действующих водозаборов подземных вод, в зоне влияния которых фильтрация происходит с повышенными скоростями.

В последние годы на территории Белгородской области имели место случаи вспышек особо опасных инфекционных заболеваний, таких как гепатит, дизентерия, различного рода желудочно-кишечных заболеваний, связанных с употреблением некачественной питьевой воды. На территории предварительный анализ показал, что в пределах зон санитарной охраны и водосборных площадей водозаборов имеются случаи размещения свалок, накопителей отходов предприятий и других объектов – загрязнителей природной среды.

В рамках этого экологического направления следует провести инвентаризацию водопроводных и канализационных сетей и сооружений территории Ракитянского района:

- внести в администрацию района предложения о передаче в собственность бесхозных, либо неудовлетворительно эксплуатируемых объектов питьевого водоснабжения и канализационных сетей;

- подготовить территориальный план мероприятий по улучшению питьевого водоснабжения жителей Ракитянского района

Мы считаем, что для рационального водопользования в Ракитянском районе необходимо обоснование и реализация приведенных ниже мероприятий, которые должны быть положены в основу концепции, направленной на оптимизацию водопользования в районе.

Мы предлагаем концепцию развития системы рационального использования водных ресурсов района, состоящую из двух временных этапов.

На первом этапе в сфере рационального водопользования необходимо практически реализовать нижеприведенные действия:

- осуществление комплекса мер по защите поверхностных водных объектов – питьевых водоисточников от загрязнения; реализация целевых бассейновых проектов по ликвидации сброса наиболее опасных в экологическом отношении загрязняющих веществ;

- усиление государственного контроля за соблюдением режима хозяйственной деятельности в водоохраных зонах и прибрежных защитных полосах водных объектов; организация санитарно-защитных зон;

- разработка и внедрение правовых механизмов охраны водосборных территорий от загрязнения;

- разделение двух групп водоотведения – коммунально-бытового и промышленного,
  - перевод на 30-40 % промышленных производств на использование маловодных и безводных технологий;
  - полное прекращение сброса сточных вод на рельеф местности;
  - принятие мер по предотвращению разрушения напорных гидротехнических сооружений на шламонакопителях и прудах-отстойниках и снижение рисков их разрушений, приводящих к экологическим катастрофам на водных объектах;
  - выполнение комплекса мероприятий по защите подземных водоисточников от загрязнения;
  - обеспечение достижения не менее 40 % водопользователей установленных им нормативов водопользования;
  - создание опорной сети особо охраняемых природных водных объектов.
- На втором этапе стоят следующие задачи:
- перевод на 65-80 % и более промышленных производств на использование маловодных и безводных технологий;
  - очистка водных объектов от донных отложений (там, где это технически осуществимо и допустимо по условиям экологической безопасности);
  - завершение комплекса мероприятий по предотвращению разрушения напорных гидротехнических сооружений на шламонакопителях и прудах-отстойниках и снижение рисков их разрушений, приводящих к экологическим катастрофам на водных объектах;
  - обеспечение достижения не менее 85 % водопользователей установленных им нормативов водопользования.

Данный комплекс мероприятий, изложенный в концепции развития системы рационального использования водных ресурсов района, позволят использовать водные ресурсы более рационально.

УДК 631.4

Набокова Е.С.

*Научный руководитель – канд. геогр. наук, доц. Голеусов П.В.
Белгородский национальный исследовательский университет*

ВОЗМОЖНОСТЬ ВОСПРОИЗВОДСТВА АНТРОПОГЕННО НАРУШЕННЫХ ПОЧВ В УСЛОВИЯХ ЗАЛЕЖНОГО РЕЖИМА

В Центрально-Черноземном регионе (ЦЧР) России водной эрозии подвержено 28,3 % угодий, эродировано 22,5 % пашни. Среди областей ЦЧР Белгородская область занимает первое место по распространенности эродированных земель: доля эродированных пахотных почв здесь составляет 47,9 %, в то время как, к примеру, в Тамбовской области – 12,8 % [1].

По результатам дешифрирования аэрофотоснимков установлено, что общая эродированность почвенного покрова Белгородской области за счет неослабевающей интенсивности водно-эрозионного процесса увеличилась и достигает около 60 % [2].

Региональные особенности распространения водной эрозии на территории Белгородской области также контрастны, это прослеживается на представленном рисунке. Наиболее эродированными являются земли восточных районов (Красногвардейский – 72,7 %, Алексеевский – 67,9 %). Ситуация сходная с ЦЧР, наблюдается на западе области, так эродированность пахотных земель Грайворонского и Борисовского районов составляет 26,6 %, что немногим более, чем в ЦЧР в среднем.

Высокая доля эродированных земель обусловлена тем, что Белгородская область, расположенная в пределах Среднерусской возвышенности в бассейнах рек Дона и Днепра, характеризуется сильнорасчлененным рельефом, преобладанием склонов различной экспозиции и значительной крутизны, малой облесенностью (9,8 %) и сильной распаханностью земель (77 %).

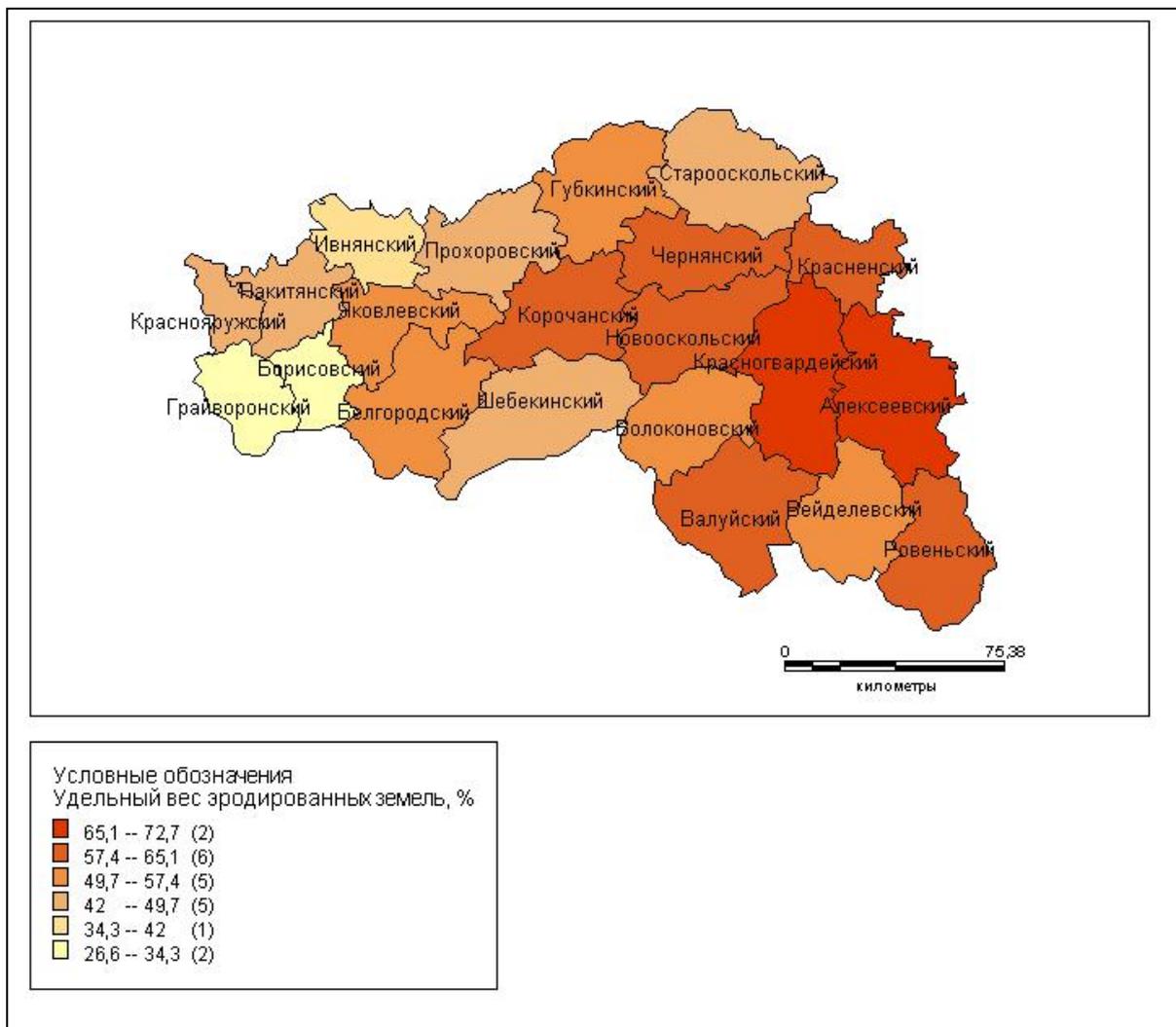

Рис. 1. Удельный вес эродированных земель Белгородской области [3]

Применение традиционных систем земледелия, предусматривающих многократную обработку почвы, высокую распаханность склоновых и пойменных земель, также способствовало развитию почвенной эрозии, и ухудшению условий окружающей среды в целом.

Очевидной становится необходимость разработки противоэрозионных мероприятий, которые бы способствовали не только сдерживанию деградационных процессов, но и обеспечивали бы расширенное воспроизводство почвы. Адаптированной к местным природно-хозяйственным условиям может быть почвозащитная контурно-мелиоративная организация территории. Она представляет собой рациональную, взаимосвязанную систему противоэрозионных и почвоулучшающих мероприятий на основе контурной территориальной организации землепользования, вписанной в структуру экологически сбалансированных агроландшафтов [4].

Начиная с 1981 года, в Красногвардейском районе Белгородской области (единственном из всех 21 административных районов области), при всей сложности земледельческой деятельности: сильно-расчлененный рельеф, широкое распространение в разной степени смытых почв, поэтапно внедрены ландшафтные системы земледелия (ЛСЗ). Из всех базовых элементов ЛСЗ особенное внимание уделено водорегулирующим лесным полосам, выполняющих роль рубежей рабочих участков при контурной организации территории.

С целью прекращения роста оврагов в Красногвардейском районе широко использованы водозадерживающие валы, которые устраивали на прилегающем к вершинам оврагов участках склонов. Ширина гребня валов составляет 2,5 м, высота 0,8-1,5 м, длина 400-500 м при одностороннем сбросе воды и 800-1000 м при двустороннем. Валы размещали по горизонталям местности [5].

В июле-августе 2011 года кафедрой природопользования и земельного кадастра проведены исследования на территории хозяйства ОАО «Самаринское» с внедренной ЛСЗ вблизи с. Никитовка Красногвардейского района. Было выявлено, что в результате сочетания стокорегулирующих лесополос и водозадерживающих валов рост оврагов прекратился, они зарастают древесно-кустарниковой растительностью, при этом происходит естественное воспроизводство почв в условиях залежи возрастом более 30 лет.

Анализ мощности регенерированного гумусового горизонта и среднего содержания гумуса почв, находящихся в режиме залежи и агропочв, позволяет сделать вывод, что на залежных землях идет процесс расширенного воспроизводства почвы. В то время как в агропочвах, даже под защитой водозадерживающего вала, продолжился процесс деградации, сопровождающийся припахиванием нижележащих почвенных горизонтов и снижением содержания гумуса в пахотном слое. О расширенном воспроизводстве почвы также свидетельствуют результаты исследования морфологического строения профилей почв, находящихся в условиях залежи. В этих почвах сформировались постагрогенные горизонты АУра мощностью 10-13 см, наложенные на делювиальные отложения или абрадированные горизонты эродированных почв. Эти горизонты отличаются от пахотных почв более высоким содержанием гумуса (в среднем

на 1,73 %), имеющего фульватный характер и относительно высокое содержание гумина, что свидетельствует о его новообразованном происхождении.

Согласно оценкам, в ЦЧР в 90-х-2000-х годах вследствие экономического спада и разорения сельскохозяйственных производителей было заброшено не менее 2,8 млн га сельскохозяйственных земель [6]. Сначала из оборота выводились преимущественно низкопродуктивные деградированные земли, на которых развивались процессы почвенной эрозии. В настоящее время эти земли находятся в трендах естественного воспроизводства почв и могут быть официально переведены в режим консервации с целью расширенного воспроизводства плодородия.

Регенерированные почвы таких постагрогенных экосистем способствуют повышению их устойчивости, что обеспечивает возможность использования этих земель в качестве пастбищ и сенокосов с получением определенного экономического эффекта. Положительным эффектом существования постагрогенных экосистем является также то, что они способствуют расширению биологического разнообразия и биологической емкости преобразованных агроландшафтов.

Список использованных источников: 1. Котлярова О.Г. Ландшафтная система земледелия Центрально-Черноземной зоны / О.Г. Котлярова. – Белгород: Изд-во Белгородской ГСХА, 1995. – 294 с.; 2. Лисецкий Ф.Н., Марциневская Л.В. Оценка развития линейной эрозии и эродированности почв по результатам аэрофотосъемки // *Землеустройство, кадастр и мониторинг земель.* – 2009. – № 10. – С. 39-43; 3. Атлас «Природные ресурсы и экологическое состояние Белгородской области». – Белгород, 2005. – 180 с.; 4. Шелякин Н.М. Пути управления почвообразовательным процессом склоновых земель центра Русской равнины: автореф. дис. ... д-ра с.-х. наук. – Харьков, 1993. – 71 с.; 5. Экологические основы земледелия (на примере Белгородской области) / С.В. Лукин, Г.И. Уваров, П.Г. Акулов; Под ред. С.В. Лукина.– Белгород: «Отчий край», 2006. – 288 с.; 6. Динамика сельскохозяйственных земель России в XX веке и постагрогенное восстановление растительности и почв / Д. И. Люри, С. В. Горячкин, Н. А. Караваева, Е. А. Денисенко, Т. Г. Нефедова. – М.: Геос, 2010. – 415 с.

УДК 504.75: 616.2-053.2(470.325)

Ситникова О.О.

*Научный руководитель – канд. геогр. наук, доц. Чугунова Н.В.
Национальный исследовательский университет «БелГУ»*

ОЦЕНКА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО АЭРОГЕННОГО РИСКА ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ НАСЕЛЕНИЯ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ.

Здоровье населения – важнейший фактор, который определяет уровень социально-экономического развития общества, качества жизни в целом, национальной безопасности. В настоящее время охрана и укрепление здоровья приобрели приоритетное значение в государственной политике стран с социально ориентированной рыночной экономикой. Недооценка места и роли

здоровья на различных уровнях хозяйствования чревата негативными социальными-экономическими последствиями (падение уровня и качества жизни населения, замедление темпов социально-экономического развития общества) [5]. Вопросы эколого-гигиенической безопасности и экологически обусловленных заболеваний населения приобретают высокую **актуальность**.

На рубеже XX–XXI веков в науке получило активное развитие новое направление – оценка риска для здоровья населения, связанного с состоянием среды обитания. Главным ориентиром нового научного направления служит идея максимального снижения экологического риска для здоровья населения в устойчивом социально-экономическом развитии общества [1]. **Предметом исследования** является состояние здоровья населения, обусловленного загрязнением атмосферного воздуха Белгородской области. **Цель** работы нами определена как оценка уровня взаимной связи между критериями общественного здоровья и факторами риска. Выполнение цели предполагало **решение задач**: вероятностный математико-статистический анализ взаимовлияния загрязнения окружающей среды и здоровья населения; количественную оценку уровня риска для здоровья населения; определение способов минимизации экологических рисков.

Одним из факторов в формировании общественного здоровья является загрязнения атмосферы. Выбросы наиболее распространенных загрязняющих атмосферу веществ по Белгородской области представлены в таблице (табл. 1).

Таблица 1

Выбросы в атмосферу загрязняющих веществ, отходящих от стационарных источников по Белгородской области 2006-2010 годы
(по источникам 2, 3)

Ингредиенты	2006	2007	2008	2009	2010
Всего, тысяч тонн	104,7	123,9	115,5	126,1	132,4
в том числе:	30,0	29,2	23,0	24,9	28,4
твердые вещества					
газообразные вещества	74,7	94,7	92,5	101,3	104,0
из них:	11,0	13,7	11,5	11,2	15,0
диоксид серы					
оксиды азота	13,3	13,9	14,7	15,4	16,2
оксид углерода	43,8	42,4	43,6	46,7	48,0
углеводороды	3,1	20,8	18,9	23,0	21,1

Как отмечают Б. А. Ревич и С. Л. Авалиани, неканцерогенные вещества вызывают широкий спектр нарушений состояния здоровья человека. Эффекты от воздействия загрязняющих веществ наблюдаются в виде повышенной заболеваемости и/или смертности. Постоянное воздействие загрязненного воздуха на здоровье населения отражается в росте показателей заболеваемости и смертности. В первую очередь, это – увеличение хронических заболеваний

органов дыхания и связанной с этими болезнями смертности, а также повышение смертности в результате различных сердечно-сосудистых болезней [4].

Оценить уровень взаимной связи между критериями общественного здоровья и факторами риска мы попытались с помощью корреляционно-регрессионного анализа [1]. По коэффициентам корреляций можно судить о связи между загрязнением среды и состоянием здоровья населения.

Количественной характеристикой силы связи служил коэффициент парной линейной корреляции (r), рассчитываемый по формуле:

$$r = \frac{\sum(x_1 - M_1) \cdot (x_2 - M_2)}{\sqrt{\sum(x_1 - M_1)^2 \cdot \sum(x_2 - M_2)^2}} \quad (1)$$

где x_1, x_2 — значения первой и второй переменных; M_1, M_2 — средние значения первой и второй переменных.

В качестве переменных рассматривались показатели состояния окружающей среды и критерии общественного здоровья. Рассчитанный по формуле 1 коэффициент корреляции равен 0,35, что говорит о средней корреляционной связи между состоянием здоровья и состоянием окружающей среды.

Далее мы проанализировали корреляционные зависимости между отдельными загрязняющими атмосферу компонентами (табл. 1) и общей заболеваемостью взрослого и детского населения области (рис. 1).

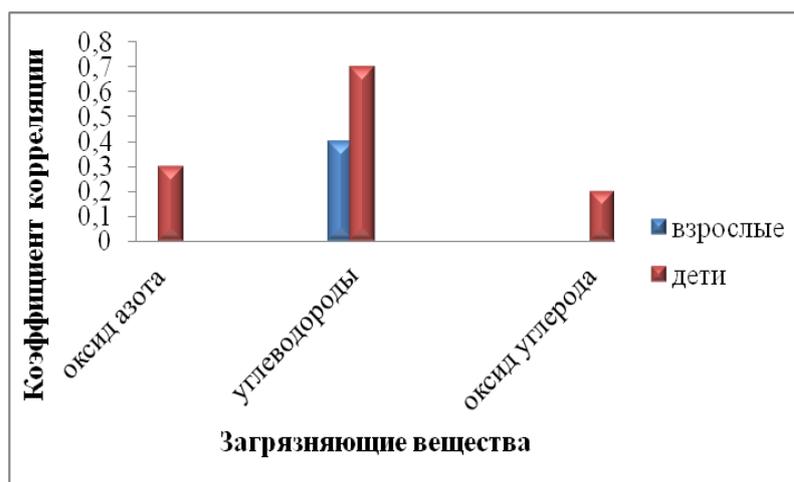

Рис. 1. Корреляционные связи общей заболеваемости населения с концентрациями загрязняющих веществ в атмосфере Белгородской области.

Анализ зависимости общей заболеваемости населения от загрязнения атмосферы установил наличие существенной связи ($r > 0,40$) заболеваемости взрослого населения с содержанием в атмосфере углеводородов. По другим параметрам корреляционная связь не достигает порога достоверности, что часто встречается в малых выборках, это свидетельствует о наличии определенной, но слабо выраженной закономерности. Для детского населения отмечена прямая сильная корреляционная зависимость между общей заболеваемостью и содержанием в атмосфере углеводородов ($r > 0,70$), и наличие прямой корреляции средней силы с содержанием в атмосфере оксида азота ($r > 0,30$).

Как для взрослого, так и для детского населения отмечена прямая сильная корреляционная зависимость содержания в атмосфере углеводов и диоксида серы и болезней уха и сосцевидного отростка. ($r > 0,70$). Сильная корреляционная зависимость проявляется также среди взрослых между концентрацией в воздушном бассейне оксида азота и болезнями уха.

Выявлено, что новообразования среди взрослого населения достоверно коррелируют с большинством приоритетных загрязняющих веществ. Наиболее существенной является сильная прямая корреляционная зависимость между развитием новообразований и содержанием оксида азота в атмосфере ($r > 0,70$). Анализ зависимости новообразований среди детского населения показывает наличие прямых корреляций средней силы с содержанием в атмосфере диоксида серы ($r > 0,40$). Вызывает опасение наличие прямых корреляций средней силы у детей новообразований с запыленностью атмосферы.

Болезни органов дыхания у детского населения коррелируют по наиболее приоритетным загрязняющим веществам (от $r = 0,40$ до $r = 0,60$). Для взрослого населения проявляется корреляционная зависимость с углеводородами ($r = 0,60$).

Таким образом, оценка аэрогенного риска показала, что большей ответной реакцией на изменение качества атмосферного воздуха обладает детское население, оно же подвержено более быстрой, чем взрослое население, реакцией на аэротехногенную нагрузку. Население чувствительно к некоторым отдельным видам загрязнителей, таким как углеводороды и оксиды азота, что вызывает опасение всвязи с ежегодным увеличением количества выбросов данных веществ.

Процесс управления риском – сложная задача вследствие многофакторности воздействия и многопричинности болезней населения [1]. Для снижения экологического риска необходимо проводить экологическую политику, составными компонентами которой могут быть: модернизация транспортных сетей, качества дорожного покрытия; более высокое озеленение городов с внедрением в состав посадок газоустойчивых зеленых насаждений; обеспечение предприятий области очистными сооружениями.

Список использованных источников: 1. Воронеж: среда обитания и зоны экологического риска: монография / С.А. Куропат, С.А. Еприцев, О.В. Клепиков, и др. – Воронеж: издательство «Истоки», 2010.-207 с.; 2. Областной доклад «О санитарно-эпидемиологической обстановке в Белгородской области в 2010 году» / Феттер В. В., Оглезнева Е. Е.; под ред. А. Д. Полякова. — Белгород 2011. — 78 с.; 3. Охрана окружающей среды в Белгородской области. Стат. сб. / Белгородстат. – Белгород 2011 – с.140.; 4. Ревич Б. А., Авалиани С. Л., Тихонова Г. И. Окружающая среда и здоровье населения: Региональная экологическая политика. Проект пособия. – М.: ЦЭПР, 2003. – 149 с.; 5. Римашевская Н. М., Мигранова Л. А. Молчанова Е. В. Факторы, влияющие на состояние здоровья населения России // Народо население. 2011. №1. С. 49-58.

ДО ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ АЛГОРИТМУ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Проблеми землекористування, як і проблеми природокористування взагалі, стають все більш актуальними через зубожіння земельного фонду на всій планеті. Повсюдно поширені деградаційні процеси призводять до фізичного зменшення земельних ресурсів, зниження родючості ґрунтів, та, як підсумок, до поглиблення продовольчої кризи. Розв'язанням цих проблем переймаються спеціалісти та фахівці як природничого, так і соціально-економічного напрямків, державні й політичні діячі тощо. Але саме географічний підхід у дослідженні проблем землекористування має реальні перспективи, оскільки він полягає у всебічному, комплексному вивченні впливу природних та антропогенних факторів, що зумовлюють структуру й стан земель, задіяних у господарстві.

Оскільки суто природні процеси, які, з погляду людини, є несприятливими (ерозія, дефляція, підтоплення, засолення, карст тощо), беруть участь у функціонуванні складних природно-господарських систем, в умовах посилення господарської діяльності людини вони стають деградаційними. Зважаючи на ефект синергетичної (спільної) дії, ці процеси набувають тенденції до подальшого поширення й інтенсифікації.

Проблеми, що виникають унаслідок діяльності людини, набувають дедалі загрозливішого характеру. Розв'язання цих проблем може здійснюватися через такі механізми:

- створення інформаційної бази даних про структуру земельного фонду;
- оцінка стану земель;
- виявлення чинників деградації земель та ступеня їх впливу в різних фізико-географічних умовах;
- оцінювання наслідків різних видів деградаційних процесів;
- розробка нормативів якості земель за видами їх використання (призначення);
- системний аналіз та інтегрована оцінка чинників і екологічних наслідків прояву негативних природних процесів;
- районування території за ступенем впливу чинників природного й антропогенного тиску на землі та його наслідків;
- напрацювання рішень з обмеження землекористування і встановлення допустимих норм навантаження на землі та розробка систем заходів із рекультивації земель і пошук оптимальних шляхів раціонального землекористування.

Для виконання цих завдань необхідна системність у дослідженні характеризуваної нами проблеми, що забезпечується алгоритмом (рис. 1), який спрямовує й контролює, а, відтак, забезпечує об'єктивність і наукове обґрунтування результатів досліджень.

Алгоритм можна вважати програмою дій, схемою, моделлю діяльності науковця. Він регулює логіку та послідовність, етапність дій. Розширений алгоритм дозволяє визначити просторовий та часовий об'єкт дослідження, зокрема, об'єм вибірки при використанні статистичного аналізу. Всі етапи пов'язані між собою логічними зв'язками.

Перший етап цього дослідження передбачає підготовчу, хоча й скрупульозну, роботу зі збору й аналізу інформації, створення аналітичних і синтетичних карт, що мають слугувати підставою для узагальнення результатів роботи, тобто комплексної оцінки досліджуваних процесів і явищ, а на цій основі – для рекомендацій щодо практичної діяльності з усунення, зменшення впливу або нейтралізації деградаційних процесів у землекористуванні.

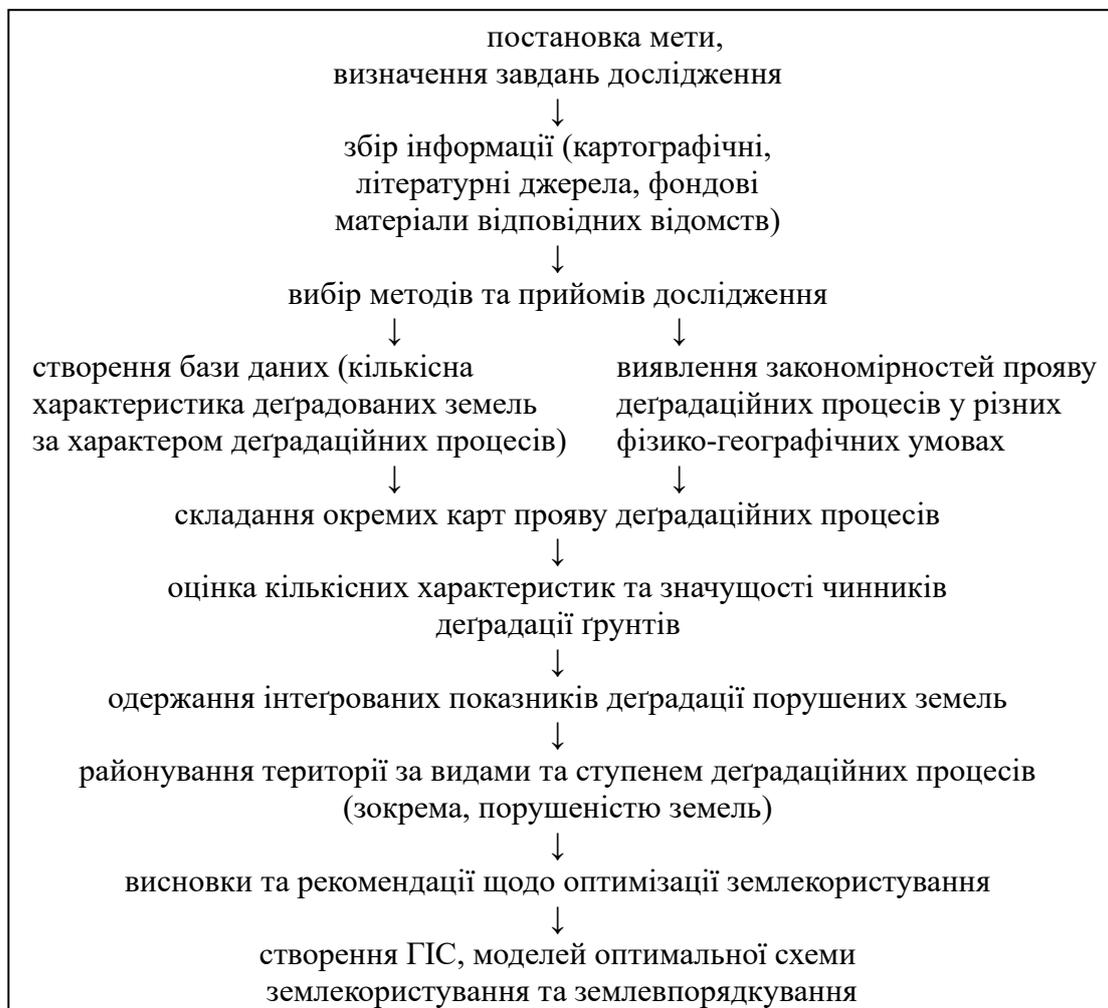

Рис. 1. Алгоритм досліджень проблем землекористування

Вибір методів тісно пов'язаний з метою дослідження. Цей зв'язок обоюсторонній, оскільки мета визначає методи одержання первісної інформації, її обробку та інтерпретації одержаних результатів, а самі застосовані методи,

способи отримання інформації в той же час „працюють” на мету, уточнюючи, поглиблюючи та конкретизуючи її.

Як мета, так і методи визначають завдання, які являють собою конкретні етапи виконання дослідження до самого його завершення.

В будь-якому науковому дослідженні прямо чи опосередковано діють закони діалектики. У випадку побудови (створення) алгоритму чітко проступає закон єдності та боротьби протилежностей. За Голубчиком [1], це протилежність між складністю об’єктивної реальності (у нашому випадку це усталена система землекористування) та оптимальною (або навіть ідеальною) моделлю землекористування для визначеного регіону з певними фізико-географічними та соціально-економічними умовами.

Системний підхід дозволяє певною мірою усунути цю протилежність, спростити реальні об’єкти до моделі, яка має бути репрезентативною для великої кількості об’єктів, процесів, явищ, або ж для будь-якої території в певний термін часу.

Пропонований алгоритм досліджень апробується на прикладі регіону, що є зіставним з адміністративною областю, але може бути використаний для будь-якої території.

Список використаних джерел: 1. Голубчик М.М. Теория и методология географической науки : учеб. пособие для студентов вузов / М.М. Голубчик [и др.]. – Москва: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. – 463 с.

Наукове видання

«РЕГІОН-2011: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ»
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ, АСПІРАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ

(5–6 квітня 2012 року, м. Харків)

Збірник наукових праць

Українською та російською мовами

Відповідальний за випуск канд. геогр. наук Ю.І. Кандиба

Комп'ютерне верстання **І.І. Кучер**

Підписано до друку **21.03.2012** р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Умов. друк. арк. **12,0**. Обл.-вид. арк. 13,9.
Тираж **110 пр.** Ціна договірна.

61022, м. Харків, пл. Свободи, 4
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Надруковано: ФОП «Петрова І.В.»
61144, Харків-144, вул. Гвардійців Широнінців, 79в, к. 137.
тел. 362-01-52
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 948011 від 03.01.03.